

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

26. Cilt

3. Sayı

ARALIK 2024

E-ISSN: 2667-405X

HEBM

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Erdiç YAZICI
Prof. Dr. Osman Fatih SARAÇOĞLU
Prof. Dr. Nurettin PARILTI
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Prof. Dr. Türel YILMAZ

EDİTÖR

Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

BÖLÜM ALAN EDITÖRLERİ VE DİĞER EDITÖRLER

Doç. Dr. Demirhan Fahri ERDEM
Doç. Dr. Fatma MANSUR
Doç. Dr. Kürşat TUTAR
Doç. Dr. Oğuzhan YAVUZ
Doç. Dr. Özlem ÇATLI
Doç. Dr. Şaban ÖZTÜRK
Doç. Dr. Şahika GÖKMEN
Doç. Dr. Yasin Erdem ÇEVİK
Dr. Öğr. Üyesi Arkan YUSUFOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkıcan SARAÇOĞLU
Öğr. Gör. Dr. Aziz YILDIZ
Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK (İstatistik Editörü)
Dr. Öğr. Üyesi Fulya GEZER (Dil Editörü)
Dr. Öğr. Üyesi Özge DİNÇ CAVLAK (Dil Editörü)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SIDAL (Dil Editörü)
Arş. Gör. Dr. Didem ÖZDEMİR (Dil Editörü)

İLETİŞİM

Nuray ÖRNEK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Tel: +90 (312) 546 10 04
dergipark.org.tr/ahbvuibfd
iibfdergi@hbv.edu.tr

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Alp Erinc YELDAN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Uluslararası Final Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUDE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANİTEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: Nuray ÖRNEK - Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, hakemli bir dergidir.
Dergimizde yayımlanan makaleler, yazarların kendilerini bağlamaktadır.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (TR Dizin), SOBIAD, EBSCO ve ASOS Index
tarafından taranmaktadır.
E- ISSN: 2667-405X (Geçerli olan)
Eski ISSN: 2148-1792 (Elektronik), 1302-2024 (Basılı)

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Cilt: 26 Sayı: 3

İÇİNDEKİLER

Sağlık Sektöründe Paylaşım Ekonomisinin Çeşitliliği: Uygulamalar ve İncelemeler Sezer KORKMAZ, Fevziye TOMBAK DİZİLİ.....	775-800
Sanayi Üretiminin, Otomotiv İhracatının ve Toplam İhracatın Gayri Safi Yurt İçi Hâsılaya (GSYİH) Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile Analizi Yasemin KESKİN BENLİ, Sinan Can ALTUNTAŞ, Erkan YILDIZ.....	801-824
Mikro İşletmelerde Girişimcilerin Kontrol Odağı, Genel Öz Yeterlik ve Bireysel Girişimcilik Yönelimi Arasındaki İlişki Gökhan KARADİREK	825-848
Ekolojik Çıkarım Yöntemi:2024 Yılı Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimi Oy Geçiş Analizi Esra HASDEMİR, Özge ÇAMALAN, M. Mithat ÜNER	849-862
Postmodernizmin Uluslararası Göç Çalışmalarına Etkisi Esra SAĞLAM.....	863-892
Eğitim Harcamaları Ekonomik Büyüme Etkiliyor Mu? Panel Veri Analiz Yöntemi ile Test Edilmesi (İng) Hasan Çebi BAL, Meryem YILMAZ.....	893-914
Kirli ve Temiz Tanker Endeksi Volatiliteleri ile BRIC Borsaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi İsmail KOÇAK, Savaş TARKUN, Mehmet ÇINAR	915-936
Türk Bürokrasisinde Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme Reha BAYANSAR.....	937-958
Türkiye’de Fosil Yakıtların ve Makroekonomik Göstergelerin Elektrik Sektörüne Etkisi: Dilim Regresyon Analizi (İng) Şahnaz KOÇOĞLU	959-976
Sosyal Sendikacılıkta Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Araştırma Aziz YILDIZ, Yücel UYANIK	977-994
Doğal Kaynak Rantları, Bilgi ve İletişim Teknoloji Kullanımı, Finansal Küreselleşme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: BRICS Ülkeleri İçin Bir Uygulama Ayşegül HAN, Özge KORKMAZ	995-1022
Türk İdare Sisteminde Bağımsız İdari Otoritelerin Yeri ve Önemi Özge Didar ŞEYDA TEPELİ.....	1023-1048
Ekonomik Özgürlükler ve Gelir Eşitsizliği: KFK Sonrası Dönem için Ampirik Bir Not (İng) Begüm ÇOBAN, Dilek DURUSU ÇİFTÇİ	1049-1072
Türkiye’de Ar-Ge, İnovasyon ve Verimlilik İlişkisi Melis YALBURDAK, Ahmet Kibar ÇETİN	1073-1094
Öğrencilerin Flört Şiddetine Yönelik Tutumları (İng) Osman ŞAHİN, Serap YILDIRIM, Ecem ACAR, Derya SİVUK	1095-1114

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Volume: 26 Issue: 3

CONTENTS

Diversity of the Sharing Economy in the Healthcare Industry: Applications and Reviews	
Sezer KORKMAZ, Fevziye TOMBAK DİZİLİ	775-800
The Effect of Industrial Production, Automotive Exports and Total Exports on Gross Domestic Product (GDP): Analysis with Structural Equation Model (SEM)	
Yasemin KESKİN BENLİ, Sinan Can ALTUNTAŞ, Erkan YILDIZ	801-824
The Relationship Between Entrepreneurs' Locus of Control, General Self-Efficacy and Individual Entrepreneurship Orientation in Micro-Enterprises	
Gökhan KARADİREK	825-848
Ecological Inference Method:2024 Ankara Metropolitan Municipality Mayoral Election Vote Transition Analysis	
Esra HASDEMİR, Özge ÇAMALAN, M. Mithat ÜNER	849-862
The Reflections of Postmodernism on International Migration Studies	
Esra SAĞLAM	863-892
Do Education Expenditures Affect Economic Growth? Testing With Panel Data Analysis Method (Eng)	
Hasan Çebi BAL, Meryem YILMAZ	893-914
Causality Relationship Between Dirty and Clean Tanker Index Volatilities and BRIC Stock Exchanges	
İsmail KOÇAK, Savaş TARKUN, Mehmet ÇINAR	915-936
An Evaluation on the Training of Senior Public Administrators in Turkish Bureaucracy	
Reha BAYANSAR	937-958
The Effect of Fossil Fuels and Macroeconomic Indicators on the Electricity Sector in Turkey: Quantile Regression Analysis (Eng)	
Şahnaz KOÇOĞLU	959-976
A Research on Service Quality Measurement in Social Unionism	
Aziz YILDIZ, Yücel UYANIK	977-994
Analysis of the Relationship Between Natural Resource Rents, Information and Communication Technology Use, Financial Globalization, and Economic Growth: An Application for BRICS Countries	
Ayşegül HAN, Özge KORKMAZ	995-1022
The Position And Importance Of Independent Regulation Agencies Within Turkish Administrative Structure	
Özge Didar ŞEYDA TEPELİ	1023-1048
Economic Freedom and Income Inequality: An Empirical Note for the Post-GFC Period (Eng)	
Begüm ÇOBAN, Dilek DURUSU ÇİFTÇİ	1049-1072
The Relationship among R&D, Innovation and Productivity in Türkiye	
Melis YALBURDAK, Ahmet Kibar ÇETİN	1073-1094
Students' Attitudes Towards Dating Violence (Eng)	
Osman ŞAHİN, Serap YILDIRIM, Ecem ACAR, Derya SİVUK	1095-1114

Sağlık Sektöründe Paylaşım Ekonomisinin Çeşitliliği: Uygulamalar ve İncelemeler

Sezer KORKMAZ*

Fevziye TOMBAK DİZİLİ**

Geliş Tarihi (Received): 09.05.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 10.10.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1481039

Öz

Paylaşım ekonomisi, insanların ürün ve/veya hizmetlere sahip olma ihtiyacı duymadan daha fazla erişim sağlayabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde sahiplikten erişime geçiş, önemli sosyal, ekonomik ve çevresel faydalar sunmaktadır. Sağlık bakım kaynaklarının kıtlığı, dünya çapında yaşanan nüfusla birlikte, uzun süredir devam eden küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kıtlığı gidermeye yönelik olası yaklaşımlar sağlık sektöründe paylaşım ekonomisi modelinin uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte sağlık sektöründe yeni paylaşım ekonomisi örneklerini görmek mümkündür. Bu çalışma ile paylaşım ekonomisinin sağlık sektörüne yansımaları, bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Sağlık sektöründe paylaşım ekonomisinin çeşitli etkilerine değinilerek sağladığı faydalar ele alınmış ve tartışma bölümünde karşılaşılan zorluklara değinilmiştir. Bu amaçla, çeşitli veri tabanları taranarak paylaşım ekonomisinin sağlık sektöründe nasıl uygulanabileceğine dair bir çerçeve sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Paylaşım ekonomisi, paylaşım ekonomisi uygulamaları, sağlık sektörü, sağlıkta paylaşım ekonomisi

Diversity of the Sharing Economy in the Healthcare Industry: Applications and Reviews

Abstract

The sharing economy is defined as people gaining greater access to products and/or services without the need to own them. This transition from ownership to access offers significant social, economic and environmental benefits. The scarcity of health care resources is a long-standing global problem with an aging population around the world. Possible approaches to address this scarcity have led to the implementation of the sharing economy model in the healthcare sector. With the developments in information and communication technologies, it is possible to see new examples of sharing economies in the healthcare sector. In this study, the reflections of the sharing economy on the health sector were discussed from a holistic perspective and tried to be explained with examples. Various effects of the sharing economy in the healthcare sector are touched upon, and the challenges encountered as well as the benefits it provides are discussed. For this purpose, various databases are scanned and a framework is presented on how the sharing economy can be applied in the healthcare sector.

Keywords: Sharing economy, sharing economy practices, healthcare sector, sharing economy in healthcare

* Prof. Dr., AHBVÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, sezer.korkmaz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9393-5136.

** Arş. Gör., AHBVÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, fevziye.tombak@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7592-510X.

Giriş

Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan tüketim kültürü, tüketime sürekli artmasını ve kaynakların hızla erimesini ve yok olmasını beraberinde getirmiştir. Tüm dünyada etkisi yoğun şekilde hissedilen kapitalist iklimde, özellikle son 15-20 yılda yaşanan ve küresel olarak dünyanın büyük bölümünde hissedilen sosyal ve ekonomik krizler insanların harcama alışkanlıklarını yeniden gözden geçirmelerine ve ellerindeki kısıtlı bütçeyi daha verimli kullanma yolları aramalarına neden olmuştur (Bardhi ve Eckhard, 2012). Tüketicilerin aşırı tüketimi finanse etmede zorluklar yaşamaları onları paylaşmaya yöneltmiş ve paylaşım ekonomisi olarak bilinen yeni ekonominin doğmasını sağlamıştır.

İçinde bulunduğumuz bilgi çağının ihtiyaçları doğrultusunda alternatif ekonomi modellerinden birisi olarak ortaya çıkan, temelinin ortak tüketime dayandığı düşünülen ve topluluk temelli kapitalizm olarak da adlandırılan paylaşım ekonomisi özellikle de kapitalist ekonomi anlayışıyla birlikte gelen sorunlara sunduğu çözüm önerileriyle dikkat çekmektedir (Sundararajan, 2016).

Paylaşım ekonomisi, geleneksel paylaşım, borç verme, hediye verme, takas, kiralama ve ticaretin teknoloji ve akran toplulukları aracılığıyla yeniden tanımlandığı yeni bir sosyo-ekonomik zemin dalgasıdır. Paylaşım ekonomisi, fazla olarak bulunan ürün ve/veya hizmetleri paylaşarak değer yaratmak/elde etmek için farklı paydaşları (birey, işletme, devletler veya hükümetler) birbirine bağlayan ve özellikle bunu gerçekleştirmek için son dönem bilgi teknolojilerinden yoğun bir şekilde yararlanan bir ekosistemdir (Tandon, 2017). Söz konusu sistem, ürün ve/veya hizmetlere mülkiyet yerine erişim yoluyla insanlara ve gezegene fayda sağlama özelliği ile karakterize edilmiştir. Öyle ki insanlar sahip olma ihtiyacı duymadan ürünlere ve hizmetlere daha fazla erişim sağlayabilmektedirler. Bununla birlikte, zaten sahip oldukları ancak her zaman kullanmadıkları varlıklardan yararlanma fırsatı ortaya çıkmıştır. Sahiplikten erişime bu geçiş, tamamen tüketicilerin kendi çıkarına olması avantajına sahipken, aynı zamanda önemli sosyal, ekonomik ve çevresel faydalar sunmaktadır (Botsman ve Rogers, 2010).

Paylaşım ekonomisinin potansiyel yararlanıcı sektörlerinden biri de sağlık sektörüdür. Sağlık bakım kaynaklarının kıtlığı, dünya çapında yaşanan nüfusla birlikte uzun süredir devam eden küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kıtlığı gidermeye yönelik olası yaklaşımlar sağlık sektöründe paylaşım ekonomisi modelinin uygulanmasını beraberinde getirmiştir (Wu vd., 2019). Paylaşım ekonomisinin 2008'de yaşanan finansal krizle büyümeye başladığı ve yaklaşık 15 yıllık bir geçmişe sahip olduğu yaygın olarak düşünülse de sağlık

sektöründeki bazı örnekler, paylaşım ekonomisinin daha eski tarihlere dayandığını düşündürmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte sağlık sektöründe yeni paylaşım ekonomisi örneklerini görmek mümkündür. Sağlık sektöründe; büyük miktarda sermaye gerektiren yatırım harcamalarının tıbbi cihaz alımına yönelik olduğu görülmektedir. ABD’de yapılan bir araştırma sonucu sağlık kurum ve kuruluşlarının çalışma sermayelerinin %20’lik bölümünü tıbbi cihaz alımına harcadıkları ve bunun da %45’lik bir kapasite artışı yarattığı belirlenmiştir (Beck, 2015).

Bu durum paylaşım ekonomisi uygulamalarının, verimliliğin artırılması ve sürdürülmesinde bir kaldıraç etkisi olduğunu göstermektedir. Bu çalışma ile paylaşım ekonomisinin sağlık sektörüne yansımaları bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle paylaşım ekonomisi kavramına değinilecek sonrasında ise sağlık alanındaki örneklerine yer verilecektir.

1. Paylaşım Ekonomisi

Çok yoğun olarak yaşanan 2008 finansal kriziyle ortaya çıkan paylaşım ekonomisi, konaklama, ulaşım, diğer hizmet sınıfları ve dayanıklı tüketim malları gibi alanlarda bir dizi mal ve hizmeti kapsayan ve çeşitli platformlar aracılığıyla gerçekleştirilen yeni ekonomi kavramı olarak tanımlanmaktadır. Bu platformlar, çeşitli mal ve hizmetlerin ödünç verme, takas, hediye, ikinci el satış gibi yöntemlerle bunlara ihtiyaç duyan kişilere geçişini sağlayan bir sistemi ifade etmektedir (Schor ve Attwood-Charles, 2017).

Bostman ve Rogers (2010) paylaşım ekonomisi platformlarını “ortak/işbirlikçi tüketim” terimiyle kavramsallaştırarak “atıl kapasite” vurgusu yapmaktadır. Bu yeni ekonomik biçim atıl varlıkların kullanımını, dolayısıyla verimliliği ve sahiplerin refahını arttırırken, diğer yandan karbon ve su ayak izini azaltacaktır (akt. Schor ve Attwood-Charles, 2017). Bostman ve Rogers’ a (2010) göre “iş birlikçi tüketim” ifadesi, takas, ödünç verme, kiralama, hediye verme ve değiş-tokuş gibi faaliyetleri içeren üç geniş kategoride tanımlanmaktadır. Bunlar: ürün hizmet sistemleri, yeniden dağıtım piyasaları ve iş birliğine dayalı yaşam tarzlarıdır (akt. Codagnone ve Martens, 2016: 6). Belk (2014) bu tanımları eleştirmekte ve "gerçek paylaşım" ile "sözde paylaşım" arasında bir ayrım yapmaktadır. "Gerçek paylaşımı" sahiplikten ziyade geçici erişim, ücret veya bedel olmaması ve dijital platformların kullanımı olarak tanımlamaktadır. “Sözde paylaşımı” ise, ticari girişimlerle ilgili işlemler olarak ele almaktadır. Belk’e (2014) göre işbirlikçi tüketim, gerçek paylaşım ve sözde paylaşım unsurlarının bir arada bulunduğu orta yol olarak görülmektedir. Bu anlamda işbirlikçi tüketimi “insanların bir ücret veya başka bir bedel karşılığında bir kaynağın edinimini ve dağıtımını koordine etmesi” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım paylaşım faaliyetini, parasal ve parasal olmayan bedelleri içeren takas, ticaret ve değiş

tokuşlar olarak ele almaktadır (Belk, 2014). Bardhi ve Eckhardt (2012) tarafından kullanılan ifade ise "herhangi bir mülkiyet devrinin gerçekleşmediği piyasa aracılı işlemler" olarak tanımlanan "erişime dayalı tüketim" dir. (Bardhi ve Eckhardt, 2012). Kenney ve Zysman (2016) ise paylaşım kavramının doğru bir isimlendirme olmadığını, iş, siyaset ve sosyal etkileşimde giderek artan sayıda dijital olarak etkinleştirilmiş faaliyetleri kapsayan daha tarafsız bir kavram olan "platform ekonomisi" veya "dijital platform ekonomisi" terimini önermişlerdir (Kenney ve Zysman, 2016). Bu anlamda platformları, platforma bağlı firmaların ve bu platformları kullanarak işlem yapan kullanıcıların etkileşimde bulunduğu yeni bir organizasyon biçimi olarak görmektedirler. Büyük miktarda veriye sahip bu platformlar, iş modellerini optimize etmek için yapay zekayı (AI) kullanmaktadır (Kenney ve Zysman, 2020).

Özetle, hangi faaliyetlerin "paylaşım ekonomisi"ni oluşturduğu konusunda ortak bir fikir birliği bulunmamakta ve sosyoloji, antropoloji, işletme yönetimi gibi disiplinlerin çalışmalarına bakıldığında paylaşım ekonomisi olarak anılan faaliyetler ve organizasyonlar bütünü, erişime dayalı tüketim (Bardhi ve Eckhardt, 2012), işbirliğine dayalı tüketim (Bostman ve Rogers, 2010), ağ (Gansky, 2010), "birlikte yaratma" (Lanier ve Schau, 2007; Prahalad ve Ramaswamy, 2004), "ortak üretim" (Humphreys ve Grayson, 2008), ve "çevrimiçi gönüllülük" (Postigo, 2003) gibi farklı şekillerde isimlendirildiği görülmektedir. Alan yazındaki bu isimlendirmeler birbirinden farklı anlamları içerse de bu kavramların eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun paylaşım ekonomisi kavramının sınırlarının net olarak belirlenmemesine yol açtığı düşünülmektedir (Gobble, 2017).

Paylaşım ekonomisi kavramında ve faaliyetlerinde fikir birliği bulunmadığı gibi, bu kavramın başlangıcı da tartışma konusu olmuştur. Kavramın neden ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği konusunda ortak bir görüş bulunmamakla birlikte, çeşitli yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Araç paylaşımı ilk kez 1948'de Zürih'te başlatılmış ve 1980'lerde Kuzey Avrupa'da popüler hale gelmiştir (Shaheen vd.,1999). Bu paylaşım hareketleri birçok küçük ve toplum temelli kar amacı gütmeyen kooperatifler tarafından işletilmiştir. O çağlarda, bilgi maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle sınırlı bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Ancak dijital teknolojinin ve internetin yükselişiyle, bilgi maliyetleri ve koordinasyon maliyetleri düşmüştür. Bu durum, çevrimiçi paylaşım faaliyetlerinde bir patlamayı tetikleyerek onları topluluklardaki sınırlı faaliyetlerden çıkarıp iş dünyasına taşımıştır (Codagnone ve Martens, 2016:4). Dolayısıyla paylaşım kavramının her ne kadar insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olduğu bilinse de bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle paylaşım ekonomisinin ve ortak tüketimin yeni formlarının ortaya çıktığı düşünülmektedir (Belk, 2014). Benzer şekilde Bostman ve Rogers (2010) tarafından ileri sürülen düşünceye göre, 1990'ların sonu 2000'lerin başında,

kullanıcıların benzeri görülmemiş bir ölçekte akranlar arası iletişim ve etkileşim kurmalarını sağlayan sosyal medya platformlarının ortaya çıkmasıyla, günümüzdeki paylaşım ekonomisinin temelleri atılmıştır (akt. Demir ve Baykal, 2020). Gansky (2010) ise, 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin paylaşım olgusunu tetiklediğini ve insanların yeni finansal davranışlar geliştirerek paylaşım hareketini hızlandırdığını belirtmiştir (Gansky, 2010). Yaşanan kriz Airbnb ve Uber'in kuruluşuyla paylaşım ekonomisini popüler hale getirmiştir (Schor ve Attwood-Charles, 2017). Bardhi ve Eckhardt (2012) ile Möhlmann (2015) da ekonomik durgunluğun yanı sıra mobil veri ve akıllı telefonların yaygınlaşmasının, zaman ve mekânın önemini azaltarak bağlantısallığı kolaylaştırdığını ve kentleşmenin artmasının, bu yeni ekonomik modelin yayılmasında etkili olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca, artan çevresel kaygılar, sosyalleşme arzusu ve yaşam tarzı değişiklikleri de her geçen gün daha fazla kişinin paylaşım ekonomisine katılmasını hızlandırmaktadır (Akt. Demir ve Baykal, 2020). Bunların ötesinde, Küresel ısınma, artan çevresel kirlilik, yakıt kullanımı ve hammadde fiyatları ve diğer toplumsal sorunlar, paylaşım ve iş birliğine dayalı tüketimi tetikleyen diğer faktörler olarak görülmektedir (Aslan, 2019:11-12).

Mülkiyete dayalı geleneksel piyasa modelinin aksine paylaşım ekonomisi, mal ve hizmetlerin taraflar arasında kullanılması ve paylaşılması üzerine kurulu bir piyasa modelini işaret etmektedir (Puschmann ve Alt, 2016). Bu model mobil cihazlar ve internetin yaygınlaşmasıyla hız kazanmış ve mal, hizmet ve bilgilerin daha verimli paylaşılmasını, azalan işlem maliyetlerini ve uluslararasılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu anlamda sosyal bir devrim yarattığı düşünülmektedir (Felländer vd., 2015:11). Nitekim, iletişim biçimlerinde, iş yapma modellerinde ve tüketici davranışlarında (Barbu vd., 2018) değişimler görülmüştür. Bu yeni ekosistemin eş düzeyler arasındaki etkileşim modelini öne çıkarmasıyla, arz ve talebin çevrimiçi platformlar aracılığıyla bir araya getirilmesi ve yönetilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu durum ekosistem içerisinde yer alan kullanıcıların hem arz hem de talep unsuru olabilmesini gündeme getirmiştir. Başka bir deyişle, üretici ve tüketici arasındaki ayrım ortadan kalkarak tüketicileri birer hizmet sağlayıcısına dönüştürmekte ve “üreten tüketici” (prosumer) konumuna taşımaktadır (Dolnicar, 2018; Ritzer, 2015).

Paylaşım ekonomisinin patlayıcı büyümesi, dünya çapında düzenleyici ve politik müdahalelere yol açmıştır. Paylaşım ekonomisinin savunucuları, bu tür hizmetlerin kullanıcılarından ek gelir, daha iyi kaynak tahsisi ve kullanımı ile şehirler ve belediyeler için yeni ekonomik faaliyetler dahil olmak üzere birçok fayda getireceğini savunmaktadırlar. Öte yandan, eleştirilenlerin çoğu, paylaşım ekonomisinin ürettiği olumsuz dışsallıkların faydaların çok ötesine geçtiğini savunmakta, paylaşım ekonomisini paylaşmaktan çok ekonomik kişisel

çıklarla ilgili, yağmacı ve sömürücü olmakla nitelendirmektedirler (Quattrone vd., 2016). Sosyal etkileşim ve güven soruları da son yıllarda büyük ilgi gören başka bir konu olmaktadır (Bknz. ter Huurne vd., 2017; Raisanen vd., 2021; Pelgander vd., 2022). Bu platformlarda mübadele yabancılar arasında olduğu için sosyologlar, bu işlemlerin disipline yönelik önemli bir ilgi değişkeni olan sosyal güven inşa edip edemeyeceğiyle ilgilenmektedirler (Parigi vd., 2013). Bu soru aynı zamanda platform deneyimlerinin sosyal etkileşimi ve bağlantıyı artırıp artırmadığıyla da bağlantılıdır (Codagnone ve Martens, 2016). Öyle ki PricewaterhouseCoopers (PwC) raporuna göre güven, paylaşım platformlarının temel taşıdır (PwC, 2015: 5).

Paylaşım ekonomisinde en bilinen platformlar Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. Bu platformların zamanla diğer ülkelere genişlemesi ve paylaşım fikrinin tüm dünyada yaygınlaşmasıyla birlikte “paylaşım” kavramı küresel bir fenomen haline gelmiştir. Tüm paylaşım ekonomisi platformları, değiş tokuşları kolaylaştırarak etkin bir şekilde “paylaşım pazarları” yaratmıştır (Schor, 2014). Bu pazarlar başlangıçta, sahiplerine kullanılmayan fiziksel varlıklardan gelir elde etme imkânı sunmaya odaklanırken, zamanla profesyonelleşmenin de etkisiyle bir iş modeline dönüşmüştür (Kathan vd., 2016). Son yıllarda sağlık hizmetleri gibi alanları da kapsayacak şekilde genişleyerek yeni paylaşım hareketlerini gündeme getirmiştir.

Sağlık hizmetlerinin paylaşılması, benzer ekonomik/sosyal rollere sahip bireyler arasında bir ilişkiye dayanan ve sağlık işgücü, tesisler ve diğer tıbbi kaynakların paylaşılması ve/veya kiralanmasıyla ortaya çıkan bir durumu ifade etmektedir (Wu vd., 2019). Bu paylaşımlı sağlık hizmeti sistemi, diğer büyüyen paylaşım işletmelerine (örneğin, Uber ve Lyft) benzetilmektedir (Miller vd., 2016). Paylaşım ekonomisi ilkeleri sağlık alanında uygulandığında, sağlık kurumları arasında ekipmanların paylaşılması, bilim insanlarının laboratuvarlara erişiminin sağlanması ve çeşitli nedenlerle sağlık hizmetlerine erişimi sınırlı olan bireylere danışmanlık hizmeti verilmesi mümkün hale gelmektedir (Berlančić ve Miškulin, 2019).

Paylaşım ekonomisinin yeni bir kavram olması dolayısıyla sağlık alanında yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma ile paylaşım ekonomisinin sağlık sektörüne yansımaları incelenecektir. Sağlık sektöründe paylaşım ekonomisinin çeşitli etkilerine değinilerek sağladığı faydaların yanı sıra karşılaşılan zorluklar ele alınacaktır. Bu çalışma sağlık sektörüne bütüncül bakış açısıyla bakarak, paylaşım ekonomisinin sağlık sektöründe nasıl uygulanabileceğine dair bir çerçeve sunmaktadır. Bu anlamda gelecekteki niteliksel ve niceliksel çalışmalar için bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir.

2.Sağlıkta Paylaşım Ekonomisi Uygulama Örnekleri

Paylaşım ekonomisinin sağlık alanındaki örnekleri ekipman paylaşımı, akrantar arası bilgi paylaşımı, teletıp, organ doku ve kan bağışı, ilaç takası, kitlesel fonlama, tesis paylaşımı ve ortak kullanım ile anne sütü bankaları başlıkları altında incelenecektir.

2.1.Ekipman Paylaşımı

Sağlık kuruluşları yapısı gereği karmaşık organizasyonlar olarak bilinmektedir. Bu organizasyonlarda yapılan işler oldukça karmaşık ve uzmanlık gerektiren işlerdir. Bu yapısal özellikleri nedeniyle ihtiyaç duyulan ekipman sayısı oldukça fazladır. Ancak gerek finansal nedenler gerekse kaynakların kıt oluşu sağlık kuruluşlarının bu ekipmanlara erişimini kısıtlamaktadır. Öte yandan sağlık hizmetlerinin maliyetleri her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle sağlık kuruluşları maliyet tasarrufu sağlamak için sürekli arayış içerisinde.

Boston merkezli sağlık sektöründe teknoloji girişimi olan Cohealo, hastanelerin ve sağlık sisteminin tıbbi ekipmanlarının kurumlar arasında paylaşımına olanak sağlayan çözümler geliştirmiştir (<https://cohealo.com/>). Bu fikir, pahalı ekipmanların atıl durumda beklediği gözlemden doğmuştur. Mark Slaughter, Florida'da bir hastanede altı ay boyunca tek bir cerrahi ekipmana odaklanmış ve bu ekipmanı izlenmiştir. Sonuç olarak, 120.000 dolarlık cihazın zamanının yaklaşık yüzde 75'inde kullanılmadığını tespit etmiştir (Verel, 2014). Elde edilen bu bulgu doğrultusunda Cohealo sistemi, ekipman paylaşımı konusunda üç alana odaklanmıştır. Bu alanlar, daha akıllı kaynak tahsisi için ekipman kullanımının izlenmesi, hastaneler arası varlık paylaşımının konuşlandırılması ve yeni ekipmanlar satın almadan önce mevcut ekipmanın kullanımını en üst düzeye çıkaran sermaye planlaması olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım, hastane sistemlerinin daha az malzeme satın almasına ve etkili stok yönetimine, kiralama giderlerinin azaltılmasına, son teknoloji içeren tıbbi varlıklara erişimi iyileştirmesine ve her tesisteki ekipman kısıtlamalarını ortadan kaldırarak cerrahi vaka hacminin büyümesine olanak tanımaktadır (Goldschneider, 2019).

Cohealo sistemi, hastanelere “işbirlikçi sağlık bakımı lojistiği” sunmayı vaat etmektedir. İşbirlikçi sağlık lojistiği, acil olmayan ekipman kullanım modellerinin analiz edilmesini ve ardından bu bilgiyi bir sağlık sistemi içindeki farklı tesislere ekipmanı transfer etmek için bir lojistik plan oluşturulması amacıyla kullanılmasıdır. Buradaki amaç, sisteme kayıtlı sağlık sistemi ortaklarının varlık başına gelirlerini en üst düzeye çıkararak ve ekipman fazlalığını ortadan kaldırarak tasarruf etmelerini sağlamaktır (Carecloud, b.t.).

Türkiye’de ise İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), deney ve araştırmalarda ihtiyaç duyulan teknik cihazların erişimine izin veren bir proje ile İTÜ Paylaşımli Laboratuvar Ekipman Kullanım Sistemi’ni (PLEKS) geliştirmiştir. İTÜ PLEKS, pek çok laboratuvar cihazına tek bir

ara yüzle ulaşmaya olanak sağlamaktadır. İhtiyaç duyulan cihazlara sistem üzerinden randevu talebinin oluşturulması, numunelerin gönderilmesi ve sonuç raporlarının alınması mümkündür. İTÜ PLEKS web sayfasında cihazların kullanım durumları, teknik özellikleri ve hangi tür ölçümlerin yapılacağı gibi pek çok bilgiye erişim sağlanabilmektedir (bknz. İTÜMER, b.t.).

2.2. Akranlar Arası Bilgi Paylaşımı

Sağlık alanında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artması, aktörler arası çeşitli etkileşimleri beraberinde getirmiştir. Sağlık hizmet sunucuları arasında bilgi ve veri paylaşımının yanı sıra hastalar arası bilgi ve veri aktarımını sağlayan platformlar geliştirilmiştir. Bu platformlar, benzer hastalığa sahip bireyleri bir araya getirerek bilgi paylaşımı yoluyla hastalar arası etkileşimi sağlamayı ve geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Hastalar arası etkin bilgi paylaşımı, güçlendirilmiş hasta toplulukları yaratarak hastaların bilinçlenmesini, etkili tedaviye ve hizmet sunucusuna erişimi mümkün kılmaktadır. Bu amaçla geliştirilen bir platform olan PatientsLikeMe, akranlar arası bağlantı kurmaya izin veren yapısı sayesinde, birbirine benzer hastalık/duygu-durum faktörlerine sahip bireyler arasında tavsiye ve destek alınmasına yardımcı olurken akranlar arası deneyimlere göre tedavi seçeneklerini karşılaştırmaya, fiziksel ve zihinsel sağlığın tüm yönlerindeki eğilimleri bütünsel olarak izlemeye ve değerlendirmeye olanak tanıyan araçlarla sağlık verilerinin sorumluluğunun üstlenilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır (<https://www.patientslikeme.com/>)

PatientsLikeMe platformunun ortaya çıkış sürecine bakıldığında, bu fikir 1998'de ALS tanısı konan bir hastanın deneyimlerinden ilham almıştır. Hastanın yakınları, bireylere bilgi veren ve onları güçlendiren bir topluluk oluşturma fikrini geliştirmiştir. Bu topluluk, hastalar, doktorlar ve kuruluşları bir araya getirerek bilgi paylaşımını amaçlamaktadır. Söz konusu platformun öncüleri, 2005'te ALS için ilk topluluğu başlatmıştır. Zamanla içeriği gelişen bu platform, tıbbi tavsiye niteliğinde olmayan, ancak sosyal destek sağlayarak sağlıklı yaşam tarzını teşvik eden bilgiler sunmaktadır. Platform, akranlar arası bilgi ve deneyim paylaşımıyla güçlendirilmiş hasta topluluğu oluşturmaktadır. Ayrıca, uzaktan veri toplama ve sonuçları izleme yoluyla merkezi olmayan veya sanal klinik deneyleri desteklemek için de kullanılmaktadır. (PatientsLikeMe, b.t.).

PatientsLikeMe gibi akranlar arası bilgi paylaşım platformları, bilgi ve deneyim gibi değerli kaynakların daha geniş kitleler tarafından erişilebilir hale gelmesini sağlamaktadır. Bireyler sahip oldukları bilgileri paylaşarak diğerlerinin bu bilgilere ücretsiz ya da düşük maliyetle ulaşmasını sağlamaktadır. Bilgi ve deneyim paylaşımları, kullanıcıların oluşturduğu ve sunduğu içeriklerle değer kazanmaktadır. Akranlar arası bilgi paylaşımında, kullanıcılar aktif olarak katkıda bulunmakta ve topluluğun bir parçası olmaktadır. Bu durum, bireyler arasındaki

etkileşimi artırmakta ve işbirliğine dayalı bir ortam oluşturmaktadır. Bu nedenler, akranlar arası bilgi paylaşım platformlarının paylaşım ekonomisi örneği olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

2.3. Teletıp

Teletıp, uzak merkezler arasında bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla eş zamanlı olarak tanı, tedavi, takip, değerlendirme ve karar destek amaçlarıyla fizyolojik bulguların gönderilmesi, depolanması ve sağlık hizmetlerinin sunumunu kapsamaktadır (Işık ve Güler, 2010). Bu amaçla sağlık personeli ile hasta, öğrenci ve diğer sağlık personeli arasında iletişim teknolojilerinin kullanılması ile sağlık verilerinin, bakım bilgisinin, eğitimin, telekomünikasyon aracılığı ile paylaşılması sağlanmaktadır (Ardahan ve Akdeniz, 2018).

Hasta ve/veya hasta yakınları açısından Teletıp, ulaşılması güç olan uzak yerlere ulaşım sağlayarak sağlık hizmetlerinin demokratikleşmesine yardımcı olmaktadır. Sağlık hizmet sunucuları veya profesyonelleri açısından ise, iletişimi arttırarak konsültasyona imkan vermektedir. Sağlık profesyonellerinin yetersiz olduğu yerlerde, uzaktan ve eşzamanlı olarak hizmet ve konsültasyon mümkün olmaktadır. Bunun yanında sağlık hizmet maliyetlerini önemli oranda düşürdüğü belirtilmektedir (Paksoy, 2017).

Teletıp platformlarının artan kullanımına eşlik edecek sistem yeniliklerinden hem tüketiciler hem de hekimler yararlanmaktadır. Örneğin, malpraktis riskini azaltmak için teletıp platformlarının, daha özel bakım gerektiren hastaları doğru noktaya ve hizmet sağlayıcıya yönlendirilmesi mümkün olmaktadır. Teletıp platformları, kalite ve güvenlik standartlarını nasıl düzenledikleri, sağlayıcıları nasıl taradıkları, seçtikleri ve tüketicilerin hizmet sağlayıcılarını nasıl değerlendirdikleri konusunda da yenilikler sunabilmektedir. Tüm bu özellikler, paylaşım ekonomisindeki birçok platformun ortak bir özelliğidir (Miller vd., 2016; Berlančić ve Miškulin, 2019). Öyle ki paylaşım ekonomisi perspektifi kapsamında teletıp uygulamaları değerlendirildiğinde, birimler arası veri, görüntü ve fikir aktarımını sağlaması bu kapsamda düşünülebilir. Bununla birlikte işbirlikçi bir ortam yaratarak bilgi ve beceri paylaşımı için giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Böylece, hasta ve hizmet sunucusu arasındaki etkileşimlerin artırılması ve uzmanlık bilgisinin daha geniş bir alana yayılmasına imkan sağlamaktadır. Özellikle nadir hastalıklar ya da karmaşık vakalarda farklı uzmanların bir araya gelerek ortak bir çözüm bulmasına fırsat sağlamaktadır.

2.4. Organ, Doku ve Kan Bağışı

Organ bağışı, bir kişinin hayatta iken serbest iradesi ile tıbben yaşamı sona erdikten sonra doku ve organlarının başka hastaların tedavisi için kullanılmasına izin vermesi ve bunu belgelendirmesidir. Organ nakli ise, vücutta görevini yapamayan bir organın yerine canlı bir

vericiden ya da kadavradan alınan sağlam bir organın nakledilmesidir. Özellikle organ yetmezliği ya da kaybı nedeniyle yaşamı tehdit altında olan bireylerin hayatlarını kurtarmak, yaşam sürelerini ve kalitesini artırmak organ nakli ile mümkün olabilmektedir (Göz ve Gürelli 2007).Türkiye’de organ bağış ile ilgili çalışmalar ve uygulamalar 1979 tarih ve “2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Yasası” na göre yapılmaktadır. Söz konusu yasa, 2000 yılındaki “Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği” ile detaylandırılmıştır. Yapılan düzenlemeyle, Türkiye’de organ ve doku nakline yönelik hizmet sunan kurum ve kuruluşlar arasında gerekli iş birliğini sağlamak, kadavradan elde edilen organ sayısını artırmak ve tıbbi etik anlayışa uygun organ ve doku dağıtımını sağlamak amacıyla “Ulusal Organ ve Doku Nakli Koordinasyon Sistemi” kurulmuştur. Nakil cerrahisinin artırılması ve yeni tedavi işlemlerinin uygulanması nedeniyle, Sağlık Bakanlığı tarafından Organ ve Doku Bağış Kartı hazırlanmıştır. Tüm organ bağış kartları, Türkiye Organ ve Doku Bağış Bilgi Sistemi’nde saklanmaktadır (Şantaş ve Şantaş, 2018).

Godbout'a (1992) göre, organ bağış, pazar eşdeğeri yerine pazardaki ağa yönelik karşılıksız hizmet sunumu olduğu için “hediye” mantığının bir parçası olarak görülmektedir. Bu nedenle, hediye gerçekten önemli olan kullanım veya değişim değeri değil, insanların değeridir. Organ bağış örneğinde bağışçı bunu yaparken, yaptığı jest ile başka bir hayatı kurtarabildiğini bilerek kendi hayatını değiştirmiş olmaktadır (Akt. Ramalho ve Rigo, 2020). Benzer şekilde kan bağış da bu bakış açısıyla değerlendirilebilir.Kan bankalarına bağış yapan bireylerin bağışları havuzlanıp daha sonra ihtiyaca göre yeniden dağıtılmaktadır. Bu sayede bir mübadele hareketi gerçekleşmektedir (Giesler vd., 2015). Bu mübadele hareketi tamamen gönüllük üzerine kurulan ve donör ile alıcıyı bir araya getiren bir platform görevi üstlenmektedir. Titmuss, 1970’ de yazdığı “The Gift Relationship” isimli kitabında, kan bağışçılara parasal ödül verilmesinin kan bağış yapan kişi sayısını azalttığına dikkat çekmektedir. Bu dışsal ödüllerin, insanların toplum ve diğerleri için iyi ve faydalı bir şey yaptıklarına inanarak aldıkları içsel ödülleri engellediğini belirtmektedir. Bu nedenle, kan bağış için hediye vurgusu, daha güçlü bir sosyal bağ oluşturulabilmekte ve insanları paylaşmaya içsel olarak motive edebilmektedir (Li, 2016:4).

Özetle, organ, doku ve kan bağış, hayati kaynakların ihtiyacı olan kişilere ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bu kaynakların paylaşılması, bireylerin hayatını kurtarabilmekte ya da sağlığı önemli ölçüde iyileştirebilmektedir. Dolayısıyla kaynakların etkin kullanımı için önemli bir fırsat sunmaktadır. Yapılan bağışlar, dayanışmayı teşvik ederek toplumsal bağların güçlenmesine ve sağlık sistemine katkı sağlamaktadır. Bu durum topluluk katılımı ve dayanışma açısından önemlidir. Bağışlar, bireylerin gönüllü katkılarıyla gerçekleştiğinden bu

katkılar doğrudan insan hayatına değer katmaktadır. Bu bağışlar genellikle dijital platformlar aracılığıyla koordine edilmekte ve bağışçıdan alıcıya doğrudan ya da aracı kurumlar yoluyla ulaştırılmaktadır. Bu durum, bireyler arasında doğrudan bir yardım ve paylaşım modeli oluşturmaktadır. Söz konusu nedenler ve özellikler, organ, doku ve kan bağışını paylaşım ekonomisinin önemli bir parçası haline getirmektedir.

2.5.İlaç Takası

İlaç, “insanlardaki hastalığı tedavi edici veya önleyici özelliklere sahip olarak sunulan veya farmakolojik, immünolojik veya metabolik etki göstererek fizyolojik fonksiyonları düzeltmek, iyileştirmek veya değiştirmek veya tıbbi teşhis amacıyla insanlarda kullanılan veya insana uygulanan madde veya maddeler kombinasyonunu ifade eder.” (TİTCK, 2023). Bu nedenle ilaç sağlık sistemindeki en kritik ürünlerden biri olarak görülmektedir. Her eczanenin bütün depolar ile çalışma imkanının bulunmaması, bazı ilaçların piyasada bulunmamasından kaynaklanan hasta mağduriyetlerinin önüne geçilmesi, son kullanma tarihi yaklaşmış olan ilaçların çöpe atılmasını engellemek ve sağlıklı bir nöbet sisteminin sürdürülebilmesi gibi çeşitli amaçları gerçekleştirebilmek için takas sisteminin varlığı ve işlerliği eczane ve eczacılar açısından önemli bir gündem oluşturmaktadır (Kayseri Eczacı Odası, 2019). Bu amaca hizmet etmek için geliştirilen “İlaç Takas Platformları”, eczaneler arasında yapılan takas işlemlerini tek noktada toplayan bir çalışma özelliği göstermektedir. İlaç Takas Platformları’ndan birisi olan Farmatakas.com, siteye üye eczacıların İlaç Takip Sistemi (İTS) ile entegre işlem yapmalarına olanak sağlamakta ve aynı zamanda ilaç tüketim tarihi (miad) kontrolü, iade garantisi, kolay kargo ve destek hizmetlerine ilişkin de çözüm sunmaktadır (www.farmatakas.com). Bu platform ayrıca GLN¹ numarasıyla sisteme erişim izni verdiği ve İTS ile entegre olduğu için serbest eczanesi olan eczaneler dışında harici giriş imkânını ortadan kaldırarak platformun güvenliğini vurgulamaktadır. Benzer bir amaca hizmet etmek için geliştirilen İlaçtakas.com ise, “İlaçların Miadı Dolmasın, Milli Servet Yok olmasın” mottosuyla hizmetlerini yürütmektedir. Bu platformda eşdeğer ilaçlar arasında ihtiyaca en uygun olanı bulmada, fiyat, verimlilik, uyumluluk ve miad vb. özelliklere göre sıralamalar yapıp çözüm sunmaktadır. Bununla birlikte, ulaşım olanakları göz önünde bulundurularak konum bilgisine göre işlem yapabilme fırsatı da sunmaktadır (www.ilactakas.com). İlaç takas platformları, kullanılmayan ya da fazla ilaçların ihtiyacı olan kişilere ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bu durum, israfı azaltmakta ve ilaçların daha verimli kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Bu platformlar, özellikle ilaçlara

¹ “Küresel Lokasyon Numarası (GLN) olarak adlandırılır. GLN, bir iş ortamındaki ya da organizasyon içindeki yasal, fonksiyonel ya da fiziksel yerleşim birimini belirtir.”

erişimin zor ve pahalı olduğu bölgelerde, ilaçlara daha kolay ulaşmayı sağlamaktadır. Ayrıca, topluluk içinde dayanışmayı teşvik etmektedir. Kullanıcıların gönüllü olarak katıldığı ve başkalarına yardımcı olma amacıyla paylaşım yaptıkları bu platformlar, genellikle çevrimiçi ağlar aracılığıyla organize edilmektedir. Bu nedenler ve özellikler, ilaç takas platformlarını paylaşım ekonomisinin bir parçası haline getirmektedir.

2.6.Kitlesel Fonlama

Girişimcilik bağlamında kitlesel fonlama, “bireysel yatırımcıların veya grupların, kültürel, sosyal ve kâr amaçlı girişimlerini finanse etmek için, geleneksel finansal araçlar olmadan, interneti kullanarak çok sayıdaki bireyden küçük tutarlar şeklinde fon toplama çabası” olarak tanımlanmaktadır (Mollick, 2014: 2). Kitlesel fonlama, girişimcilerin projelerini ya da iş fikirlerini hayata geçirebilmesi için ihtiyaç duydukları finansal desteğin internet üzerinden ulaşılabilen çeşitli platformlar aracılığıyla tanıtılmasını ve büyük kitlelerden küçük miktarlarda para toplanarak fon yaratılmasını sağlayan yeni bir finansman yöntemidir (Fettahoğlu ve Khusayan,2017; Atsan ve Oruç Erdoğan, 2015). Kitlesel fonlamanın en önemli özelliği yoksulluk kavramı ile ilişkili olmasıdır. Kitlesel fonlama, genellikle çevrimiçi platformlar aracılığıyla çok sayıda insandan küçük miktarlarda paranın toplanarak, bir projeye veya girişime fon sağlama amacıyla kullanılmasını ifade eder. Yoksulluk ise yaşam için temel ihtiyaçların karşılanacağı finansal kaynaklardan yoksun olma durumudur. Kitlesel fonlama platformları, özellikle yoksulluğun azaltılmasına odaklanan özel kategorilere veya kampanyalara sahip olabilmektedir. Destekçiler küçük miktarlarda katkıda bulunarak yoksullukla ilgili sorunların ele alınmasında önemli bir etki yaratabilmektedirler. Bireyler, işletmeler veya kuruluşlar, yoksulluğu azaltmayı amaçlayan girişimleri desteklemek için yoksul çocukların eğitimine fon sağlama, gelişmekte olan ülkelerdeki girişimcilere mikro krediler sağlama veya toplumsal kalkınma projelerini teşvik etme gibi kitlesel fonlama kampanyaları başlatabilmektedirler. Kitle fonlamanın yoksullukla ilişkisi bizleri paylaşım ekonomisi kavramına götürmektedir.Fon arayan, fon sağlayan ve fonlama platformundan oluşan bir ekosistemi ifade eden kitlesel fonlama, müzikten kültür sanata, turizmden eğitim ve sağlığa kadar çeşitli alanlarda finansal desteğe ihtiyacı olan projelerin hayata geçirilmesine imkan sağlamaktadır (Ahlers vd., 2015). Kitlesel fonlama, Web 2.0 teknolojilerinin gelişmesi ve kitle kaynak kullanımının başarısı sayesinde, özel kitlesel fonlama platformlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Anbar, 2020).

En fazla Kuzey Amerika ile Avrupa’da kullanılan kitlesel fonlama uygulamaları aracılığıyla temelde geniş kitlelere ulaşma ve maddi destek sağlama amaçlanmaktadır. Bu amaçla kurulan Amerika ve Avrupa ülkelerinden kitlesel fonlamaya Kickstarter, Indiegogo, Gofundme, Quirky

gibi siteler örnek olarak gösterilebilir. Türkiye’deki duruma bakıldığında ise Fongogo, Fonbulucu, Narfon gibi internet sitelerini örnek göstermek mümkündür (The World Bank, 2013). Türkiye’de özellikle bağış temelli kitlesel fonlama uygulamalarıyla ihtiyaç sahiplerine finansman sağlanması ise sistematik işleyişe sahip kitlesel fonlama sitelerinden daha çok AHBAP, LÖSEV, AKUT gibi derneklerin kendi sitelerinden fon toplaması şeklinde veya AFAD, KIZILAY gibi kamusal nitelikteki kurumların sitelerinden fon sağlanması şeklinde sürdürülmektedir. Kitlesel fonlama kavramı, sağlık sektöründe de giderek yaygınlaşan alternatif bir finansman biçimidir. Kitlesel fonlama, pazar katılımını genişleterek, ihmal edilen sağlık sorunlarına kaynak yaratıp farkındalığı arttırabilmektedir. Bunun yanında sosyal katılımı teşvik ederek, finansmana erişimi ve proje şeffaflığını gerçekleştirerek sağlık sektörüne ekonomik fayda sağlamaktadır (Matthew ve Mossialos, 2017).

Kitlesel fonlamanın özel bir uygulama alanı olan tıbbi kitlesel fonlama, tıbbi bakım ya da ilgili masrafları ödemek için web siteleri aracılığıyla bağışçılardan ihtiyaç duyulan parayı toplamak için kullanılan bir uygulamadır (Burtch ve Chan, 2018). Girişimin amacına ve finansman yöntemine göre dört tipte sınıflandırılabilir. Bunlar, sağlık harcamalarını kapsayan, sağlık girişimlerini finanse eden, sağlık araştırmalarını destekleyen ve ticari sağlık inovasyonunu finanse eden projelerdir. Bunlardan ilki, belirli tıbbi hizmetleri veya ürünleri karşılayamayan hastaların cepten harcamalarını finanse etmeye yönelik bağış temelli kampanyalar olan sağlık harcamalarını kapsayan projelerdir (Matthew ve Mossialos, 2017). Bu tür projelerde, kanser, diyabet ve kas-iskelet sistemi bozuklukları gibi çok sayıda kronik hastalık (Berliner ve Kenworthy, 2017) ile cerrahi girişimler ve rehabilite edici bakım (Kenworthy, 2018) fonlanmaktadır. Diğer proje tipi olan sağlık girişimlerini finanse eden uygulamalar, daha geniş halka ya da belirli bir insan grubuna fayda sağlayan, kitle fonlu, kar amacı gütmeyen sağlık girişimleridir. Bunların finansman yöntemi bağışa ya da ödüle dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Hasta eğitimi programları ile hastalık bilinci programları bu başlıkta değerlendirilebilir (Matthew ve Mossialos, 2017). Üçüncü proje tipi olan sağlık araştırmaları, genellikle nadir ya da ihmal edilen hastalıkların tedavilerine odaklanan, kar amacı gütmeyen, kitle fonlaması yapılan sağlık araştırmalarıdır. Genellikle bağışa dayalı olarak finanse edilen bu projeler, kanser araştırmalarında (temel araştırma, ilaç keşfi ve klinik araştırmalar dahil) yaygın olarak kullanılmaktadır (Dragojlovic ve Lynd, 2014). Son proje tipi olan ticari sağlık inovasyonu uygulamaları ise, başlangıç için ek sermayeye ihtiyaç duyan, kitle fonlu, kâr amaçlı sağlık girişimleridir (Moran, 2017). Sağlık hizmetlerinde yatırıma dayalı olarak gerçekleştirilen bu finansman türünde, yeni teknolojilerin geliştirilmesi (Bassani vd.,2019) ve ilaç geliştirme (Orelli, 2012) gibi örnekler yer almaktadır.

Finansman hacmi açısından niş bir alan olarak görülse de birçok ülkede hızla büyüyen ve kamu sağlığının geliştirilmesinde ve korunmasında potansiyeli olan bir uygulamadır (Bassani vd., 2019). Özellikle kanser, nadir hastalıklar ve ilaç geliştirme araştırmaları için kaynak yaratılmasında (Dragojlovic ve Lynd, 2014), büyük ölçekli biyo-veri kümelerinin oluşturulmasında (Cameron vd., 2013) ve tıbbi açıdan gerekli bir bakımın sigorta kapsamının olmaması nedeniyle kişinin bu harcamayı cepten yapmasının gerektiği durumlarda başvuru önemli bir araçtır. Kaynakların kolektif kullanımı, erişim, topluluk katılımı ve destek, teknoloji kullanımı, risk ve fırsatların paylaşılması gibi özellikler, kitlesel fonlamayı paylaşım ekonomisinin önemli bir örneği haline getirmektedir. Ancak her ne kadar önemli potansiyellere sahip olsa da bazı endişeleri beraberinde getirmektedir. Hileli kampanyalara maruz kalma, mahremiyet, belirsiz düzenleyici çerçeve ve tıbbi kitle fonlaması fonlarının dağıtılma biçimindeki adalet gibi etik kaygılar dile getirilmektedir (Zhang vd.,2021; Bassani vd., 2019; Snyder vd.,2016).

2.7.Tesis Paylaşımı ve Ortak Kullanım

Tesis paylaşımı ve ortak kullanım hususları “Erişim ve Arabağlantı Yönetmeliği” ile gündeme getirilmiştir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2009). Tesis paylaşımı özellikle artan rekabetle birlikte telekomünikasyon hizmeti sunmak amacıyla tesis, bina, kule, enerji tesisi ve kanallar gibi fiziksel altyapının paylaşılmasında oldukça yaygın bir uygulama olarak gündeme gelmektedir (Oruç vd., 2003:5). Sağlık sektöründeki örnekleri incelendiğinde ise ilk olarak ortak muayenehane kullanımı göze çarpmaktadır. Aynı ya da farklı branşlardan birden fazla hekimin bir araya gelerek hekimlik mesleğini icra edebilmesi için başvuru olan muayenehane ortaklığı, muayenehane içerisindeki tıbbi alet ve cihazların, araç ve gereçlerin ortak kullanıldığı bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı içerisinde yer alan her bir hekim kendi nam ve hesaplarına çalışmaktadır. Bu uygulama birçok ülkede yasal olarak uygulama alanı bulan bir yöntemdir. Örneğin Almanya’da bu uygulama çeşitli yasa, tüzük ve yönetmeliklerle detaylandırılmıştır (Temel, 2009).

Türkiye’de 2008 tarih ve 26788 sayılı “Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik” kapsamında ayakta teşhis ve tedavi yapılan özel sağlık kuruluşlarının yapılandırılmaları, ruhsatlandırma işlemleri, faaliyetleri ve faaliyetlerine son verilmesi, denetimleri ve diğer hususlar ile ilgili usul ve esaslar düzenlenmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2008). Yönetmelik kapsamında en az iki hekim tarafından ortak açılabilen ve işletilebilen sağlık hizmet birimleri ile ilgili usul ve esaslar da bulunmaktadır. Bununla birlikte, 2015 tarih ve 29256 sayılı “Ağız ve Diş Sağlığı Hizmeti Sunulan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik” kapsamında mesleğini serbest icra etmek isteyen diş hekimlerinin ağız

ve diş sağlığı hizmeti vermek amacıyla muayenehane, özel ağız ve diş sağlığı poliklinikleri ile merkezlerinin açılması, faaliyetleri, denetimleri, faaliyetlerine son verilmesi ve diğer hususlara ilişkin usul ve esaslar düzenlenmektedir (md. 1) (Sağlık Bakanlığı, 2015).

Bu uygulamanın temelinde kira, tıbbi/tıbbi olmayan teçhizat, personel vb. giderlerini azaltma güdüsü yatmaktadır. Bu nedenle özellikle yüksek maliyetli tıbbi cihazlara erişimi sağlamayı kolaylaştırdığı düşünülebilir. Mevcut kaynakların (tesis, laboratuvar, ekipman vb.) daha verimli kullanılmasını, özellikle küçük işletmelerin pahalı tesislere sahip olmadan ihtiyaç duydukları altyapıya erişim sağlamasını, bireyler ve işletmeler arasında iş birliğinin sağlanmasını ve çevresel sürdürülebilirliği mümkün kılmaktadır. Bu zellikleri, tesis paylaşımı ve ortak kullanımı paylaşım ekonomisinin önemli bir rneği haline getirmektedir.

2.8. Anne Sütü Bankaları

Amerikan Pediatrist Akademisi (American Academy of Pediatrics [AAP]) (2012), yaşamın ilk 6 ayında sadece anne sütü ile beslenmeyi, ardından en az iki yıl boyunca emzirmeye devam edilmesinin bebeğin gelişimi için oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır (AAP, 2012). Ancak anneden süt gelmediği ve/veya az geldiği durumlarda başka annenin sütünün verilmesi gündeme gelmektedir. Bu amaca hizmet etmek için oluşturulan anne sütü bankaları, sağılan anne sütünün bir aracı kurum aracılığıyla anne sütüne herhangi bir nedenden dolayı erişemeyen bebeklere ulaştırmayı sağlayan bir uygulamadır. Bu uygulama, anne sütünün tıbbi tekniklere uygun bir biçimde toplanması, ayrıştırılması, muhafazası ve ihtiyaç sahibi bebeklere bağış ya da satış yoluyla ulaştıran kurumları ifade etmektedir (albayram, 2017).

İlk süt bankasının 1909'da Avustralya'da açıldığı, sonrasında ise 1919'da Boston ve Almanya'da iki süt bankasının daha kurulduğu bilinmektedir (Jones, 2003). Bu tarihlerden sonra artmaya başlayan süt bankaları, anne sütüne erişimi bulunmayan bebekler için önemli bir kaynak olmuştur. Ancak her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri Gıda ve İlaç Dairesi (Food and Drug Administration [FDA]) (2010) ve AAP (2017), anne sütü olmadığında banka sütünü nerseler de buradaki sütlerin güvenliğinden endişelerini alamamıştır. Özellikle HIV gibi enfeksiyonların anne style bulaştırılabileceği korkusu anne sütü bağışı ve kullanımının önünde bir engel olarak görülmüştür (Woo ve Spatz, 2007; Steven vd., 2017). Bu endişeler, bağışlanan anne sütlerinin tıbbi tekniklere uygun biçimde toplanıp ayrıştırılması için bir güdü oluşturmuştur. Böylelikle ABD ve Kanada'daki süt bankaları, Kuzey Amerika İnsan Sütü Bankacılığı Birliği'ni (HMBANA) kurarak bağlı süt bankaları için insan sütünün taranması, işlenmesi ve dağıtılması için yönergeler oluşturan ve akredite eden bir kuruluş halini almıştır. Bu kuruluş kar amacı gütmeyen ve bünyesinde 31 üyesiyle anne sütünü kanıtı dayalı tekniklerle

toplayıp, pastörize edildikten sonra test ederek ihtiyaç sahibi bebeklere ulaştırmayı amaçlamaktadır (HMBANA, b.t.).

Sağılan anne sütünün özel bir kullanımı ve hareketi de akran sütü paylaşımıdır. Bu hareket, bir annenin bir aracı kurum olmadan kendi sütünü sütü olmayan bir anneye bağışlamasını içeren bir uygulamadır. Bu uygulama özellikle çeşitli çevrimiçi ve çevrimdışı sosyal ağlar aracılığıyla bir mübadeleyi içeren biyolojik hediyeler olarak görülmektedir. Bununla birlikte bağışçı ve alıcıları bir araya getiren sosyal ağlarda oluşturulan gruplarla birlikte bu uygulama kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu özellikleri nedeniyle paylaşım ekonomisinin temel prensiplerini somutlaştıran bir uygulama olmaktadır. ABD’de yaygın uygulama örnekleri görülse de bu uygulamanın bebek sağlığı için endişe verici olduğunu düşünen FDA dahil birçok kurum, kuruluş ve tıp profesyonelleri bulunmaktadır (Carter ve Reyes Foster, 2016).

3.TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, paylaşım ekonomisinin sağlık sektöründeki çeşitli yönlerini ele alarak sağlık hizmetlerine olan etkilerini değerlendirmiştir. Örnekler incelendiğinde, ekipman paylaşımı, akranlar arası bilgi paylaşımı, teletıp, organ-doku ve kan bağıışı, ilaç takası, kitlesel fonlama, tesis paylaşımı ve ortak kullanım ile anne sütü bankaları gibi uygulamalar olduğu görülmektedir. Bu uygulamaların sağlık sektörüne potansiyel faydaları bulunmaktadır.

Ekipman, tesis, bilgi vb. kaynaklar paylaşılarak daha verimli bir şekilde çalışılabilmektedir. Teletıp ve uzaktan sağlık hizmetleri gibi dijital platformlar aracılığıyla sağlık hizmetlerinin daha geniş bir kitleye ulaşması sağlanabilmektedir. Bu durum, hasta ve hizmet sunucu arasındaki etkileşimlerin artırılması ve uzmanlık bilgisinin daha geniş bir alana yayılmasını sağlamaktadır. Hasta verileri paylaşılarak ve analiz edilerek, hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için etkin stratejiler geliştirilebilmektedir. Bu durum, sağlık sistemi genelinde daha iyi sonuçların elde edilmesine yardımcı olabilmektedir. Fazla stoklardan ya da ilaç ve tıbbi malzemelerden oluşan bir platform aracılığıyla malzeme paylaşımı mümkün hale gelebilmektedir. Bu sayede kaynaklar daha verimli kullanılarak israfın azalmasına yardımcı olunabilmektedir. Paylaşım ekonomisi prensiplerine dayanarak topluluk destek ağları oluşturulabilmektedir. Toplumdaki bireyler arasında destek gruplarının oluşturulmasına yardımcı olarak toplumsal dayanışma artırılabilir. Tüm bu yansımalar, sağlık sektöründe paylaşım ekonomisinin çeşitli yönlerini temsil etmekte ve kaynakların daha etkin kullanımı, sağlık hizmetlerinin daha erişilebilir hale gelmesi, sağlık sonuçlarının iyileştirilmesi ve maliyet avantajı gibi sonuçlarıyla bu modelin önemini vurgulamaktadır. Paylaşım ekonomisinin yukarıda anılan faydalarının yanında, bu uygulamaların karşılaştığı çeşitli zorluklar da bulunmaktadır. Özellikle veri güvenliği ve gizlilik, sağlık sektöründeki paylaşım ekonomisinin

önemli bir endişe kaynağıdır (Nelis, 2023:11; Shen vd., 2019). Kişisel sağlık bilgilerinin ve bu bilgilerin yetkisiz erişimlerden korunması, bu uygulamaların başarısı için kritik öneme sahiptir. Bununla birlikte, farklı yasal ve düzenleyici gerekliliklerin bulunması, ulusal ve uluslararası iş birliği ve uyumu zorlaştırabilir. Farklı ülkelerdeki sağlık hukuku ve düzenlemeleri arasındaki uyumsuzluklar, uluslararası iş birliği ve düzenleyici uyum sağlama çabalarını karmaşık hale getirebilir. Bu durum, yeni uygulamaların ve teknolojilerin pazara girmesini ve büyümesini zorlaştırabilir. Sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, paylaşım ekonomisinin karşılaştığı önemli bir sosyal adalet sorunudur. Bazı topluluklar teknolojik altyapıya, eğitim seviyesine ya da finansal kaynaklara erişim konusunda dezavantajlı olabilir. Bu durum uygulamalardan yeterince faydalanamamalarına ve uygulamaların yaygınlaşmasına engel olabilir. Bu nedenle, gizlilik endişeleri, düzenleyici zorluklar ve sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlik engellerinin aşılması için çok taraflı çaba ve iş birliği gerekmektedir. Paylaşım ekonomisinin sağlık sektöründeki sürdürülebilirliği, çevresel etkileri ve etik boyutları incelenmelidir. Özellikle tıbbi atıkların yönetimi, enerji tüketimi ve karbon ayakizi gibi konular sağlık hizmetlerinin çevresel etkilerini anlamak için önemlidir (Bonyadi ve Noubar, 2022). Bu anlamda, çevresel sürdürülebilirlik açısından nasıl bir etkiye sahip olduğunu değerlendirmek ve daha yeşil ve çevre dostu uygulamaların teşvik edilmesi önemlidir. Örneğin tıbbi ekipman ve malzeme paylaşımı uygulamaları teşvik edilerek çevresel etkiler azaltılabilir. Organ doku ve kan bağışi gibi uygulamaların etik ve hukuki çerçevesi üzerine daha fazla araştırma yapılması ve bu alanda daha net kuralların oluşturulması gerekebilir. Sonuç olarak, paylaşım ekonomisi sağlık sektörü için hem fırsat hem de zorluklar sunmaktadır. Bu karmaşıklığın anlaşılması ve çözümlenmesi, sağlık hizmetlerinin dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda, paylaşım ekonomisinin sağlık sektöründeki etkilerini daha iyi anlamak ve gelecekteki uygulamaları şekillendirmek için daha fazla araştırma, düzenleyici reformlar, toplumsal farkındalık artırma çabaları, teknolojik altyapı geliştirme ve iş birliği gerekmektedir. Ayrıca, sağlık sektöründeki paylaşım ekonomisinin sadece sosyal ve ekonomik faydalarını değil, aynı zamanda çevresel etkilerini de dikkate alarak daha sürdürülebilir bir sağlık hizmetleri oluşturulmasında, dijital ikiz yaratma sürecinden yararlanılarak, ülkelerin veya toplumun realitesinden yola çıkılarak paylaşım ekonomisi modelleri oluşturulabilir.

Kaynakça

- American Academy of Pediatrics (AAP). (2012). Breastfeeding and the use of human milk. *Pediatrics*, 129 (3), 827-841.
- Anbar, A. (2020). Girişimcinin Finansmanında Alternatif Bir Yöntem: Kitlese Fonlama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (88), 237-254. doi: 10.25095/mufad.801477
- Ahlers, G. K. C., Cumming, D., Günther, C., & Schweizer, D. (2015). Signaling in equity crowdfunding. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39, 955–980.
- Ardahan, M. & Akdeniz, C. (2018). Mobil sağlık ve Hemşirelik, *STED*, 27(6), 427-433
- Aslan, T. (2019). Türkiye’de Paylaşım Hizmetlerine Katılımı Etkileyen Güven Faktörlerinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü. Sakarya.
- Atsan, N. & Oruç Erdoğan, E. (2015). Girişimciler İçin Alternatif Bir Finansman Yöntemi: Kitlese Fonlama (Crowdfunding). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 297-320.
- Bardhi, F., & Eckhardt, G. M. (2012). Accessbased consumption: The case of car sharing. *Journal of Consumer Research*, 39(4), 881–898. doi:10.1086/66637
- Bassani, G., Marinelli, N. & Vismara, S. Crowdfunding in healthcare. *J Technol Transf* 44, 1290–1310 (2019). doi:10.1007/s10961-018-9663-7.
- Beck, M., (2015), “Startups Vie to Build an Uber for Health Care,”. *The Wall Street Journal*. pp. 1–5.
- Belk, R. (2014). Sharing versus pseudo-sharing in Web 2.0. *The Anthropologist*, 18(1), 7–23. doi:10.1080/09720073.2014.11891518
- Berlančić, T. & Miškulin, I. (2019). Future Of Sharing Economy In Medicine In Croatia, *Interdisciplinary Management Research XV*, 1758-1772.
- Berliner, L.S & Kenworthy, N.J. (2017). Producing a worthy illness: Personal crowdfunding amidst financial crisis. *Soc Sci Med*. 187, 233–242. doi: 10.1016/j.socscimed.2017.02.008.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2009). Erişim ve Arabağlantı Yönetmeliği. Resmi Gazete (Sayı:27343). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=13416&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Bonyadi, M. & Noubar, H.D.K. (2022). Providing a Marketing Model of Hospitals based on the Sharing Economy and Local Conditions of Iran (Case Study of Hospital Services Industry). *International Journal of Hospital Research*. 11(2). doi: LBL_COMMENTED_AT/ijhr.2021.284955.1477
- Botsman, R., & Rogers, R. (2010). What’s mine is yours: The rise of collaborative consumption. HarperBusiness.
- Burch, G. & Chan, J. (2018). Investigating the Relationship Between Medical Crowdfunding and Personal Bankruptcy in the United States: Evidence of A Digital Divide. *MIS Quarterly* (Forthcoming), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2676821>
- Cameron, P., Corne, D. W., Mason, C. E., & Rosenfeld, J. (2013). Crowdfunding genomics and bioinformatics. *Genome Biology*, 14, 134.

- Carecloud. (b.t.). Cohealo Q&A: Connecting Patients & Technology For Smarter Health Care. Erişim: <https://www.carecloud.com/continuum/cohealo-ceo-mark-slaughter-at-ibm-smartcamp-kickstart-miami/> Erişim Tarihi: 26.01.2022
- Carter, S.K. & Reyes Foster, B.M. (2016). Pure Gold for Broken Bodies: Discursive Techniques Constructing Milk Banking and Peer Milk Sharing in U.S. News. *Symbolic Interaction*, 39(3), 353-373. doi:10.1002/SYMB.233
- Codagnone, C. & Martens, B. (2016). Scoping the Sharing Economy: Origins, Definitions, Impact and Regulatory Issues, Institute for Prospective Technological Studies Digital Economy Working Paper, No. 2016/01, European Commission, Joint Research Centre (JRC), Seville.
- Çalbayram, N.Ç. (2017). Anne Sütü Bankaları. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi*, 2 (2), 517-528.
- Demir, E. & Baykal, F. (2020). Paylaşım Ekonomisinin Kırsalda Yükselişi: Kırsal Turizm için Fırsatlar ve Riskler. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2, 163-178
- Dolnicar, S. (2018) *Peer-to-Peer Accommodation Networks: Pushing the boundaries*. Oxford: Goodfellow Publishers
- Dragojlovic, N., & Lynd, L. D. (2014). Crowdfunding drug development: The state of play in oncology and rare diseases. *Drug Discovery Today*, 19, 1775–1780.
- Felländer, A., Ingram, C. & Teigland, R. (2015). *The Sharing Economy Embracing Change With Caution*. Entreprenörskaps Forum: Sweden
- Fettahoğlu, S. & Khusayan, S. (2017). Yeni Finansman Olanakları: Kitle Fonlama. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 497-521.
- Gansky, L. (2010). *The Mesh: Why the future of business is sharing*. Penguin Books.
- Giesler, M., Veresiu, E. & Siebert, A. (2015). Designing a Sharing Economy Through the Process of Market Empathization", in *NA-Advances in Consumer Research Volume 43*, eds. Kristin Diehl and Carolyn Yoon, Duluth, MN: Association for Consumer Research, 152-156.
- Gobble, M. (2017). Defining the sharing economy. *Research Technology Management*, 60(2), 59–63. doi:10.1080/08956308.2017.1276393
- Godbout, J. T. (1992). *O espírito da dádiva*. Lisboa: Instituto Piaget.
- Goldschneider, D. (2019). Reclaiming Operating Margin: How Equipment Sharing is Changing the Paradigm of Capital Planning. Retrieved from <https://cohealo.com/reclaiming-operating-margin-with-an-equipment-efficiency-initiative-how-equipment-sharing-and-utilization-tracking-are-changing-the-paradigm-of-capital-planning/> Erişim Tarihi: 15.02.2024
- Göz, F. & Güreli, Ş. Ş. (2007). Yoğun bakım hemşirelerinin organ bağıışı ile ilgili düşünceleri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(5), 77-88.
- HMBANA. (b.t.). Our Work. Erişim: <https://www.hmbana.org/our-work/> Erişim Tarihi: 10.06.2022
- Humphreys, A. & Grayson, K. (2008). The Intersecting Roles of Consumer and Producer: A Critical Perspective on Co-production, Co-creation and Prosumption. *Sociological Compass*. 2. 963–980.

- ter Huurne M, Ronteltap A, Corten R, Buskens V. (2017). Antecedents of trust in the sharing economy: A systematic review. *Journal of Consumer Behaviour*. 16(6), 485–498. doi:10.1002/cb.1667
- Işık, A.H. & Güler, İ. (2010). Teletıpta Mobil Uygulama Çalışması ve Mobil İletişim Teknolojilerinin Analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(1), 1-10.
- İTÜMER. (b.t.). Analiz Süreci. <https://pleks.itu.edu.tr/Hizmetler/AnalizSureci> Erişim Tarihi: 03.02.2022
- Jones, F. (2003). Human Milk Banking Association of North America. History of North American donor milk banking: one hundred years of progress. *J Hum Lact*. 19(3), 313-318. doi: 10.1177/0890334403255857.
- Kathan, W., Matzler, K. & Veider V. (2016). The sharing economy: Your business model's friend or foe? *Business Horizons*, 59, 663-672.
- Kayseri Eczacı Odası. (2019). Her Yönüyle Takas. Erişim adresi: <https://www.kayserieo.org.tr/duyuru/her-yonuyle-takas-2482> Erişim Tarihi: 23.03.2022
- Kenney, M. and Zysman, J. (2016). The Rise of the Platform Economy. *Issues in Science and Technology* 32(3), 61-69.
- Kenney, M. & Zysman, J. (2020). The platform economy: restructuring the space of capitalist accumulation. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 13, 55-76. doi:10.1093/cjres/rsaa001
- Kenworthy N. (2018). Drone philanthropy? Global health crowdfunding and the anxious futures of partnership. *Medicine Anthropology Theory*. 5(2),168-187. doi: 10.17157/mat.5.2.532.
- Lanier, C.D. and Jensen Schau, H. (2007), "Culture and Co-Creation: Exploring Consumers' Inspirations and Aspirations for Writing and Posting On-Line Fan Fiction", Belk, R.W. and Sherry, J.F. (Ed.) *Consumer Culture Theory (Research in Consumer Behavior, Vol. 11)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 321-342. doi:10.1016/S0885-2111(06)11013-3
- Matthew, J.R. & Mossialos, E. (2017). Crowdfunding our health: Economic risks and benefits. *Social Science & Medicine*. 191, 48-56. doi:10.1016/j.socscimed.2017.08.035
- Miller, B.J, Moore, D.W. & Schmidt, C.W. (2016). Telemedicine and the sharing economy: the "Uber" for healthcare. *The American Journal of Managed Care*. 22(12), e420-e422.
- Mollick, E. (2014). The Dynamics of Crowdfunding: An Exploratory Study”, *Journal of Business Venturing*, 29, 1-16.
- Moran, N. (2017). Biotech startups woo increasing numbers of crowdfunders. *Nat. Biotechnol.*, 35 (4), 299-300
- Nelis, B. (2023). The Sharing Economy in Healthcare: A Scenario Analysis of Potential Customers. Master's Thesis. Universiteit Gent: Belgium
- Orelli, B. (2012). Biotech crowdfunding paves way for angels. *Nat. Biotechnol.*, 30 (11),1020.
- Oruç, E., Güngör, M., Evren, G., Güçlü, T., Ünver B. & Aktop, Ö.F. (2003). Ortak Yerleşim ve Tesis Paylaşımı. *Telekomünikasyon Kurumu, Ankara*.
- Paksoy, V.M. (2017). Sağlık Ekonomisi Perspektifinden Teletıp Uygulamaları. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 4(1), 9-16. doi: 10.5455/sad.13-1481481194

- Parigi P, State B, Dakhlallah D, Corten R & Cook K (2013) A Community of Strangers: The Dis-Embedding of Social Ties. PLoS ONE 8(7): e67388. doi:10.1371/journal.pone.0067388
- PatientsLikeMe. (b.t.). About Us. <https://www.patientslikeme.com/about> Erişim Tarihi:22.09.2022
- Pelgander, L., Öberg, C. & Barkenas, L. (2022). Trust and the sharing economy. Digital Business, 2(2), 1000048. doi: 10.1016/j.digbus.2022.100048
- Postigo, H. (2003). Emerging Sources of Labor on The Internet: The Case of America Online Volunteers. International Review of Social History. 48. 205–223.
- Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). Co-creation experiences the net practice in value creation. Journal of Interactive Marketing, 18, 5–14.
- Puschmann, T. & Alt, R. (2016). Sharing Economy. Bus Inf Syst Eng 58(1):93–99. doi: 10.1007/s12599-015-0420-2
- PwC. (2015). The Sharing Economy-Sizing the Revenue Opportunity. Retrieved from <http://www.pwc.co.uk/issues/megatrends/collisions/sharingeconomy/the-sharing-economy-sizing-therevenue-opportunity.html>
- Raisanen, J., Ojala, A. & Tuovinen, T. (2021). Building trust in the sharing economy: Current approaches and future considerations. Journal of Clear Production, 279, 123724. doi: 10.1016/j.jclepro.2020.123724
- Ramalho, F. R. X., & Rigo, A. S. (2020). Sharing economy: Approaches and distances between the notion and the practice of sharing. Contextus – Contemporary Journal of Economics and Management, 18(14), 191-207. <https://doi.org/10.19094/contextus.2020.44252>
- Ritzer, G. (2015). Hospitality and prosumption. Journal Research in Hospitality Management, 5(1), 9–17. doi:10.1080/22243534.2015.11828323.
- Quattrone, G., Proserpio, D., Quercia, D., Capra, L. & Musolesi, M. (2016). Who Benefits from the “Sharing” Economy of Airbnb? In: Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web.Montreal, Canada. Retrieved from <http://arxiv.org/pdf/1602.02238.pdf>
- Sağlık Bakanlığı. (2008). Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik. Resmi Gazete (Sayı: 26788). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=11969&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Sağlık Bakanlığı. (2015). Ağız ve Diş Sağlığı Hizmeti Sunulan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik. Resmi Gazete (Sayı: 29256). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150203-3.htm>
- Schor, J. (2014). Debating the Sharing Economy: Great Transformation Initiative. Retrieved from <http://greattransition.org/publication/debating-the-sharing-economy>
- Schor, J.B. & Attwood-Charles, W. (2017). The “sharing” economy: labor, inequality, and social connection on for-profit platforms. Sociology Compass, 11: e12493. doi: 10.1111/soc4.12493
- Shaheen, S., Sperling, D., & Wagner, C. (1999). A Short History of Carsharing in the 90's. The Journal of World Transport Policy and Practice, 5(3), 18-40.

- Shen, B., Guo, J. & Yang, Y. (2019). MedChain: Efficient Healthcare Data Sharing via Blockchain. *Applied Sciences*. 9(6), 1207. doi:10.3390/app9061207
- Snyder, J., Mathers, A. & Crooks, V.A. (2016). Fund my treatment!: a call for ethics-focused social science research into the use of crowdfunding for medical care. *Social Science & Medicine*, 169, 27-30. doi: 10.1016/j.socscimed.2016.09.024
- Steven A. Abrams, Susan Landers, Lawrence M. Noble, Brenda B. Poindexter, Committee On Nutrition, Section On Breastfeeding, Committee On Fetus And Newborn. (2017). Donor Human Milk For The High-Risk Infant: Preparation, Safety, And Usage Options in The United States. *Pediatrics* January 2017; 139 (1), E20163440. doi:10.1542/Peds.2016-3440
- Sundararajan, A. (2016). *The Sharing Economy: The End of Employment and The Rise of Crowd-Based Capitalism*. MIT Press
- Şantaş, G. & Şantaş, F. (2018). Türkiye’de Organ Bağışının Mevcut Durumu ve Organ Bağışında Stratejik İletişimin Önemi. *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 163- 168.
- Tandon, A. (2017). Cohealo! Sharing Economy Determinants in Healthcare Industry. Retrieved from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3677462> (Erişim Tarihi: Ekim 2022)
- T.C. Resmi Gazete. Ağız ve Diş Sağlığı Hizmeti Sunulan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik. 03.02.2015 Sayı:29256, Ankara.
- T.C. Resmi Gazete. Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik. 15.02.2008 Sayı: 26788, Ankara.
- TİTCK. (2023). Homeopatik Tıbbi Ürünler Ruhsatlandırma Yönetmeliği. Resmi Gazete (Sayı:32242).Erişimadresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/07/20230708-1.htm>
- Temel, E. (2009). Alman Hukukunda Muayenehane Ortaklığı ve Ortak Muayenehane Uygulamalarından Kaynaklanan Hukuksal Sorunlar. *Journal of Istanbul University Law Faculty*. 67(1-2), 209-227.
- The World Bank (2013). *Crowdfunding’s Potential for the Developing World*. 2013. infoDev, Finance and Private Sector Development Department. Washington, DC: World Bank.
- Verel, D. (2014). Can Cohealo bring the sharing economy to hospitals? Retrieved from <https://medcitynews.com/2014/10/cohealo-uber-ride-sharing-medical-equipment-sharing/>
- Woo,K & Spatz, D. (2007). Human Milk Donation: What Do You Know About It? *MCN American Journal of Maternal Child Nursing*. 32(3): 150-155; quiz 156-157. doi: 10.1097/01.NMC.0000269563.42982.64
- Wu, H., Chan, NK., Zhang, CJP. & Ming, WK. (2019). The Role of the Sharing Economy and Artificial Intelligence in Health Care: Opportunities and Challenges. *Journal of Medical Internet Research*, 21(10), e13469. doi:10.2196/13469
- <https://cohealo.com/> Erişim Tarihi: 03.02.2022
- <http://ilactakas.com.tr/> Erişim Tarihi: 03.02.2022
- <https://www.farmatakas.com/kurumsal/hakkimizda> Erişim Tarihi: 03.02.2022
- <https://www.patientslikeme.com/> Erişim Tarihi: 03.02.2022

Extended Summary

The sharing economy is defined as a new concept that covers a range of goods and services in areas such as accommodation, transportation, other service classes and durable consumer goods and is realized through various platforms. These platforms represent a system that enables the transfer of various goods and services to people who need these goods and services through methods such as lending, barter, gift, and second-hand sales (Schor and Attwood-Charles, 2017).

This “new” form of sustainable consumption and entrepreneurship has transformed business, consumerism, and people's lives. Thus, people can easily access products and services without having to own them. With this comes the opportunity to leverage assets they already own but do not always use. This shift from ownership to access has the advantage of being entirely in the consumers' self-interest while offering significant social, economic, and environmental benefits (Botsman and Rogers, 2010).

Sharing economy platforms have effectively created “sharing markets” by facilitating exchanges (Schor, 2014). While these markets previously focused on providing owners with income streams from unused physical assets, today's understanding has gone beyond this and turned into a business model with the influence of professionalization (Kathan et al., 2016). Recently, it has expanded to include health services and brought new sharing options to the agenda. With the developments in information and communication technologies, it is possible to see new examples of sharing economies in the healthcare sector. The sharing economy, with its various applications, causes significant changes in the provision and access of health services. This study considers various aspects of the sharing economy and evaluates their impact on the sector.

Equipment sharing has developed solutions that allow hospitals and healthcare systems to share medical equipment between institutions. This idea arose from the observation that expensive equipment was idle (Verel, 2014). The approach of monitoring equipment usage for smarter resource allocation, deployment of inter-hospital asset sharing, and capital planning that maximizes the use of existing equipment before purchasing new equipment allows hospital systems to purchase fewer supplies and manage adequate inventory, reduce rental expenses, improve access to state-of-the-art medical assets, and grow surgical case volume by eliminating equipment constraints at each facility (Goldschneider, 2019).

Information sharing between peers, primarily through effective information sharing among patients, creates empowered patient communities, making it possible for patients to raise awareness and access effective treatment and service providers. Such platforms help seek

advice and support among individuals with similar disease/mood factors. It also aims to contribute to taking responsibility for health data with tools that allow comparing treatment options based on peer-to-peer experiences and holistically monitoring and evaluating trends in all physical and mental health aspects.

Telemedicine helps democratize healthcare by providing access to remote places that are difficult to reach places where health professionals are insufficient, remote, and simultaneous service and consultation are possible. It is increasingly used to share knowledge and skills by creating a collaborative environment. Thus, it increases the quality of healthcare services by increasing the interactions between the patient and the service provider and spreading expert knowledge to a broader area.

Organ donation is seen as part of the “gift” logic as it provides a gratuitous service to the network in the market rather than its market equivalent. The organ donor changes her/his life by thinking he can save another life with his gesture (as cited in Ramalho and Rigo, 2020). Similarly, blood donation can be evaluated from this perspective. An exchange movement is achieved by pooling the donations of individuals who donate to blood banks and then allowing them to be redistributed according to need (Giesler, Veresiu, and Siebert, 2015). Both exchange movements are based entirely on volunteerism and serve as a platform that brings donors and recipients together.

Medicine (drug) exchange is an essential application of the sharing economy in healthcare. It offers solutions to achieve various goals, such as preventing patient grievances caused by the lack of medicines in the market, preventing the disposal of medicines that are close to their expiration date, and maintaining a healthy seizure system. Through a pool of medicines, this practice helps to use resources effectively, reduce drug costs, increase access to treatment for more patients, and reduce waste.

Crowdfunding, which refers to an ecosystem consisting of a fund seeker, fund provider, and funding platform, facilitates the financing of healthcare services by providing the support and participation of the community for healthcare projects or treatments. Although this method is seen as a niche area in terms of financing volume, it is a rapidly growing application that has the potential to improve and protect public health (Bassani, Marinelli, and Vismara, 2019). Especially in the creation of resources for cancer, rare diseases, and drug development research (Dragojlovic and Lynd, 2014), in the creation of large-scale bio-data sets (Cameron et al., 2013), and the absence of insurance coverage for medically necessary care, the person has to pay this out-of-pocket expense. It is an important tool used in situations.

Facility sharing and joint use enable more efficient use of resources by sharing health facilities and infrastructure while expanding health services. The basis of this practice is rent, medical/non-medical equipment, personnel, etc. The motivation lies in reducing expenses. For this reason, it facilitates access to high-cost medical devices.

Breast milk banks are a sharing economy application that provides the supply and distribution of breast milk, which is vital for babies. It is an application that provides breast milk to babies who cannot access breast milk for any reason (Calbayram, 2017). Therefore, it is an essential source for babies who do not have access to breast milk. However, there are concerns about the safety of the milk here. In particular, the fear that infections such as HIV can be transmitted through breast milk has been seen as an obstacle to breast milk donation and use (Woo and Spatz, 2007; Steven et al., 2017).

These reflections represent various aspects of the sharing economy in the healthcare sector and emphasize the importance of this model, with its results such as more efficient resource use, more accessible healthcare, improved health outcomes, and cost advantage.

In addition to the benefits of the sharing economy mentioned above, there are also various difficulties faced by these applications. While data privacy and security concerns increase concerns about sharing sensitive health information, the inadequacy and uncertainty of legal regulations may also limit developments in this field. Protecting personal health information and this information from unauthorized access is critical to the success of these applications. However, differing legal and regulatory requirements can make national and international cooperation and compliance difficult. Incompatibilities between health laws and regulations in different countries can complicate efforts to achieve international cooperation and regulatory harmonization. This can make it difficult for new applications and technologies to enter the market and grow. Inequalities in access to healthcare are a significant social justice issue facing the sharing economy. Some communities may need more support in access to technological infrastructure, educational attainment, or financial resources, and this may prevent them from benefiting from the applications sufficiently and prevent the applications from becoming widespread.

The sustainability, environmental impacts, and ethical dimensions of the sharing economy in the healthcare sector should be examined. In particular, issues such as medical waste management, energy consumption and carbon footprint are important to understand the environmental impacts of healthcare services. In this sense, it is crucial to evaluate its impact on environmental sustainability and promote greener and environmentally friendly practices. It

may be necessary to conduct more research on the ethical and legal framework of practices such as organ tissue and blood donation and to establish more precise rules in this field.

In conclusion, the sharing economy presents opportunities and challenges for the healthcare industry. Understanding and resolving this complexity plays a vital role in healthcare transformation. In this sense, more research, regulatory reforms, social awareness-raising efforts, technological infrastructure development, and collaboration are required to understand better the sharing economy's effects in the healthcare sector and shape future practices. Additionally, it can contribute to creating a more sustainable healthcare model by considering the social and economic benefits and the environmental impacts of the sharing economy in the healthcare sector.

Sanayi Üretimini, Otomotiv İhracatının ve Toplam İhracatın Gayri Safi Yurt İçi Hâsılaya (GSYİH) Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile Analizi

Yasemin KESKİN BENLİ*

Sinan Can ALTUNTAŞ**

Erkan YILDIZ***

Geliş Tarihi (Received): 24.05.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 21.08.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1489423

Öz

20. yüzyıldan itibaren tüm ülkelerin en önemli vizyonu sanayileşme ve küresel rekabet ortamında karar verici ülke pozisyonuna sahip olabilmektir. Bu vizyon doğrultusunda ülkeler sanayi alanını güçlendirici yapısal reformlar yapmaktadır ve kalkınma programlarına uymaya gayret göstermektedir. Otomotiv sektörü de reform paketlerinde yerini öncelikli sırada almaktadır. Günümüzde otomotiv sektöründe önemli sayılabilecek birçok gelişme yaşanmaktadır ve sektörün gelecek potansiyelinin ülke ekonomileri açısından önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle sanayi üretiminin, otomotiv ihracatının ve toplam ihracatın GSYİH'ye etkisinin araştırılması önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı 2010-2022 yılları arasında toplam 13 yıllık verileri kullanarak, Türkiye'nin sanayi üretiminin, otomotiv ihracatının ve toplam ihracatın GSYİH'yi ne yönde ve ne şekilde etkilediğini YEM ile analiz etmektir. Çalışmanın değişkenlerini; Türkiye'nin sanayi üretim endeksinin yüzdesel değişimi, otomotiv ihracatının yüzdesel değişimi, toplam ihracatının yüzdesel değişimi ve GSYİH'sindeki yüzdesel değişim verileri oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler Uluslararası Ticaret Merkezi (UTM) Trade Map ara yüzünden ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından derlenmiştir. Çalışma bulgularına göre; sanayi üretimi, otomotiv ihracatı ve toplam ihracat GSYİH'yi pozitif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH), Yapısal Eşitlik Modeli (YEM), Sanayi Üretimi, Otomotiv İhracatı, Toplam İhracat

The Effect of Industrial Production, Automotive Exports and Total Exports on Gross Domestic Product (GDP): Analysis with Structural Equation Model (SEM)

Abstract

The most important vision of all countries is to have a decision-making country position in the industrialization, globally competitive environment since the 20th century. In line with this vision, countries make structural reforms that strengthen the industrial area and strive to comply with development programs. The automotive sector takes place as a priority in reform packages. There are important developments that have occurred in the automotive sector, and it is thought that the future potential of the sector will play an important role in the country's economy. Investigating the relationship between industrial production, automotive exports and total exports with GDP is important. In this direction, the aim of this study is to analyze how and in what ways Türkiye's industrial production, automotive exports, and total exports affect GDP between 2010-2022 with SEM. The scope of this study; Türkiye's industrial production, automotive exports, total exports, and GDP data are included to cover 13 years. The variables of the study are the percentage change of Türkiye's industrial production index, the percentage change of automotive exports, the percentage change of total exports and the percentage change in GDP. The data used in this study were taken from the Trade Map interface of the International Trade Center (ITC) and the Turkish Statistical Institute's (TURKSTAT) database. According to study findings, it was observed that the industrial production, automotive exports, and total exports affected GDP positively.

Keywords: Gross Domestic Product (GDP), Structural Equation Model (SEM), Industrial Production, Automotive Exports, Total Exports

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, yasemin.benli@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8386-2620.

** Öğr. Gör., Başkent Üniversitesi, Kahramankazan Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, scaltuntas@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6550-4264.

*** Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Kahramankazan Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Programı, eyildiz@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4398-5378.

Giriş

Sosyal, ekonomik ve ticari hayatın şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli noktalardan biri teknolojiadaki değişimlerdir. Dünyadaki teknolojik bilgi, birikim ve donanımın artması ile endüstri ve sanayi alanında büyük değişiklikler meydana gelmektedir. Her sektörde meydana gelen değişimler gibi otomotiv sektöründe de radikal değişimler olmaktadır. Hibrit ve elektrikli araçların kullanılması 21. yüzyılın yani dijital ve teknoloji çağının önemli devrimlerinden biri olarak sayılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sistemleri birbirlerinden farklıdır. Gelişmekte olan bazı ülkelerin ekonomisi tarım, hayvancılık ve hizmet sektörüne dayanırken bazı ülkelerin ekonomisi ise sanayi malı üretimi ve satışı buna ek olarak endüstriyel ürün imalatı ve ticaretine dayanmaktadır. Sanayileşmenin ve ekonomik büyümenin lokomotifini sayılan otomotiv sektörü de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Otomotiv sektörü salt üretim hacmi ve çıktıları ile ekonomiye katkı sağlarken, bağlantılı sektörleri ile ülke GSYİH'sini yüksek oranda etkilemektedir.

Küresel nüfus artış hızı yıldan yıla her ne kadar azalma eğiliminde olsa da dünya nüfusu sayısal olarak her yıl belli oranda artış göstermektedir. Nüfus artışına bağlı olarak insanların ulaşım, lojistik ve seyahat imkânı sunan araçlara olan ihtiyaç ve talepleri artış göstermektedir.

Covid-19 virüs salgını ile birlikte, üretim sistemleri ve hizmet sunumları durma noktasına gelmiştir. Hiç kuşkusuz bu yaşananlardan otomotiv endüstrisi ve bağlantılı tüm sektör işletmeleri olumsuz şekilde etkilenmiştir. Bu süreçte otomotiv sektörü motorlu araç ve taşıt üretememiş ve dünyadaki arz, talebi karşılayamamıştır.

Otomotiv sektörünün ülke ekonomisine sağlamış olduğu net ihracat gelirleri ve sektörün üretim potansiyelinin yüksek olması ülkelerin kalkınması açısından önemlidir. Otomotiv endüstrisi yatırım ve entelektüel sermaye gerektiren ayrıca ülkelerin sosyoekonomik gelişmesine büyük katkıları olan bir iş faaliyetidir. Bir asırdan fazla geçmişi bulunan otomotiv endüstrisi sektöre giren yeni üreticiler ile gün geçtikçe büyümekte, değişmekte ve gelişim göstermektedir.

Türkiye'de otomotiv endüstrisinin ilk küçük üretim girişimleri 1920'li yıllarda başlamıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde sektör Türkiye ekonomisinde gittikçe büyüyen bir pay elde etmiştir. Otomotiv sektörü; ithalat, ihracat, üretim, satış gibi kalemler ile ülke ekonomilerinde büyük öneme sahiptir. Günümüzün değişen küresel şartlarına ve taleplerine göre her sektör kendisini güncellerken otomotiv sektörünün de kendisini güncellediği görülmektedir. Bu doğrultuda elektrikli araç sektörünün geleceğin yükselen piyasalarından biri olacağı söylenebilir.

Otomotiv sektöründe meydana gelen gelişmeler ülke ekonomilerinin gelişmesi açısından önemlidir. Bu nedenle çalışmada sanayi üretimi, otomotiv ihracatı ve toplam ihracat ile GSYİH arasındaki ilişki literatürde son dönemlerde sıklıkla kullanılan YEM ile analiz edilmiş ve

öneriler sunulmuştur. Çalışmanın bu anlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Otomotiv sektörü, teknolojinin gün geçtikçe değiştiği, enerji kaynaklarının azaldığı ve bu kaynaklara ulaşımın zorlaştığı durumlarda, teknoloji çağının koşullarına ayak uydurmak zorundadır. Aksi takdirde küresel rekabet ortamında işletmelerin başarılı olması zorlaşmaktadır.

1. Otomotiv Sanayi

1.1. Dünya Otomotiv Sanayi

Dünyanın yapısını ve çevresel ekosistemin sürdürülebilirliğini korumak adına otomotiv sanayisinde azot, karbon ve egzoz emisyonunu düşürmeyi amaçlayan çevreci uygulamalar hızla artmaktadır (Baykara ve Akiş, 2022: 4). Özellikle 2021 yılında Avrupa kıtasında otomotiv sektöründe başlayan çevreyi korumaya yönelik uygulamalar, yaptırımlar ve cezalar yaşanabilir ve sürdürülebilir bir dünya düzeni sağlamak adına rasyonel faaliyetlerdendir. Otomotiv endüstrisi dünya genelinde değişken pazar yapısına sahip olması ve sertleşen rekabet unsurları dolayısı ile her zaman dinamik ve proaktif hareket etmektedir. Yakın gelecekte içten yanmalı motorlu araçlar yerine elektrikli araçların ulaşımında ve lojistikte daha çok kullanılacağı açıktır. Günümüzde içten yanmalı motorlu araçlar ulaştırma sektöründe büyük payı elinde tutmaktadır. Dolayısı ile ülkeler hem içten yanmalı motorlu taşıt hem de elektrikli araç üretmek için birbirleri ile kıyasıya rekabet içerisindedirler. Otomotiv sektörü, dünyadaki tüm üretici ve ihracatçı ülkelere parasal katkı sağlarken, otomotiv ürünlerini ithal eden ülkeler için büyük bir gider kalemidir. Hacimsel ve rakamsal olarak büyük miktarda para transferlerinin meydana geldiği otomotiv endüstrisi dünyanın en büyük sektörleri arasında yer almaktadır. Otomotiv sanayi ürünleri genel olarak lüks mal niteliği taşımaktadır. Bu tarz ürünlerin katma değer yaratma konusundaki başarısı ve seviyesi oldukça yüksek ve maddi açıdan pahalı olan emtialardır. Otomotiv ürünlerinin imalatındaki nicel artışın bağlantılı sanayi alanları ve ilgili sektörler ile birlikte milli geliri yükseltmesi ümit edilmektedir (Karagöz, 2021: 133). Ayrıca ülke ekonomilerinin zaman zaman durağanlaşması ve en kötü senaryo ile kırılgan olması nedeni ile otomotiv sektöründe kapasite kullanım oranları azalma göstermektedir. Otomotiv sektörüne doğrudan ve dolaylı şekilde bağlı olan alt ve üst kategorilerdeki tüm sektörlerde binlerce kişiye istihdam yaratılmakta ve ticari faaliyetler sonucu gelir sağlanmaktadır. Dolaylı istihdam oluşturma konusunda otomotiv sektörü ekonomide öncü ve önemli bir rol oynamaktadır. Küresel motorlu taşıtlar endüstrisi yaklaşık olarak 10 milyon kişiye doğrudan, ortalama 60 milyon kişiye ise dolaylı olarak istihdam sağlayarak (OICA, 2023) küresel ekonominin can damarını oluşturmaktadır. Bu bilgiler ışığında, ülkeler bazında 2010, 2015, 2020 ve 2022 yılları için dünya motorlu taşıt üretimi Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Ülkeler Bazında Dünya Motorlu Taşıt Üretimi
(İlk 6 Ülke ve Türkiye, Milyon Adet)

Ülke	2010		2015		2020		2022	
	Üretim Miktarı	Sıra	Üretim Miktarı	Sıra	Üretim Miktarı	Sıra	Üretim Miktarı	Sıra
Çin	18.3	1	24.5	1	25.2	1	27.0	1
Japonya	9.6	2	9.3	3	8.1	3	7.8	3
ABD	7.7	3	12.1	2	8.8	2	10.0	2
Almanya	5.9	4	6.1	4	3.7	4	3.6	6
Güney Kore	4.3	5	4.6	5	3.5	5	3.8	5
Hindistan	3.5	6	4.1	6	3.4	6	5.5	4
Türkiye	1.1	16	1.4	15	1.3	14	1.3	13
Dünya (Toplam)	77.6		90.8		77.6		85.0	

Kaynak: <https://www.oica.net/production-statistics/>

Tablo 1'e göre; Çin uzun zamandır dünyada en çok motorlu taşıt üreten ülke pozisyonuna sahiptir. Türkiye ise dünya motorlu taşıt üretiminde yıldan yıla üst sıralara çıkmaktadır. Covid-19 pandemisinin meydana geldiği 2019 yılında dünyada toplam 91.8 milyon adet motorlu taşıt üretilmiş (OICA, 2023) ve pandeminin küresel olarak tüm dünyayı olumsuz şekilde etkilemesi ile 2020 yılında toplam motorlu taşıt üretimi 77.6 milyon adete kadar düşmüştür. Pandeminin olumsuz etkilerinin azalmaya başladığı 2021 ve 2022 yılları itibariyle sırasıyla, 80 milyon adet (OICA, 2023) ve 85 milyon adet motorlu taşıt üretilmiştir. 2022 yılsonu itibari ile gelir bazında dünyanın en büyük otomobil işletmeleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Gelir Bazında Dünyanın En Büyük Otomobil İşletmeleri
(2022 Yılsonu, İlk 10 İşletme, Milyar Dolar)

Sıra	2022	Gelir (Milyar Dolar)	Sıra	2022	Gelir (Milyar Dolar)
	İşletme Kimliği			İşletme Kimliği	
1	Volkswagen AG (Almanya)	296	6	BMW (Almanya)	132
2	Toyota (Japonya)	279	7	Honda (Japonya)	130
3	Stellantis (Hollanda)	177	8	General Motors (ABD)	127
4	Mercedes-Benz Group (Almanya)	158	9	SAIC (Çin)	121
5	Ford Motor (ABD)	136	10	FAW Group (Çin)	109

Kaynak: <https://www.carlogos.org/reviews/largest-car-companies.html>

Tablo 2'ye göre; 2021 yılında toplam gelir (milyar dolar) açısından Japonya menşeli Toyota işletmesi ilk sırada yer alırken (Carlogos, 2023) çip krizi sorunu, tedarik zincirinde yaşanan problemler ve elektrifikasyon süreçlerinin geç tamamlanması gibi olumsuz durumlar nedeniyle 2022 yılında yerini Almanya menşeli Volkswagen AG'ye kaptırmıştır. Dünyanın en

büyük otomobil işletmeleri listesinin ilk 5 sırası içerisinde Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) menşeli işletmelerin fazla olması dikkat çekmektedir. Çin menşeli otomobil işletmelerinin listeye girdiği ve yavaş yavaş üst sıralara yükseldikleri de görülmektedir. Ülkeler bazında 2010, 2015, 2020 ve 2022 yılları otomotiv ürünleri ihracatı Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Ülkeler Bazında Otomotiv Ürünleri İhracatı
(İlk 7 Ülke ve Türkiye, Milyar Dolar)

Ülke	2010		2015		2020		2022	
	İhracat	Sıra	İhracat	Sıra	İhracat	Sıra	İhracat	Sıra
Almanya	203.3	1	241.4	1	211.3	1	257.9	1
Japonya	146.7	2	134	2	122.4	2	136.6	3
ABD	99.1	3	127.3	3	105.5	3	134.8	5
Güney Kore	53.4	4	69	5	54.1	6	75.6	6
Meksika	51.7	5	90.3	4	100.6	4	136.0	4
Kanada	48.7	6	60.3	7	46.1	9	50.3	9
Çin	38.3	9	62.6	6	76.2	5	150.2	2
Türkiye	13.8	17	17.4	19	22	18	26.8	18
Dünya (Toplam)	1.085		1.321		1.281		1.606	

Kaynak: https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx

Tablo 3’e göre; Almanya uzun süredir otomotiv ihracatında lider konumda bulunmaktadır. Son dönemlerde ise Çin’in ihracat pazarında hızlı yükselişi dikkatleri çekmektedir. Türkiye, dünya otomotiv ürünleri ihracatındaki yerini korumakla beraber ihracatı yıldan yıla artmaktadır. Dünya otomotiv ürünleri ihracatı toplamı 2019 yılı sonunda 1.5 trilyon dolar iken; Covid-19 pandemisi ile 2020 yılında dünya otomotiv ürünleri toplam ihracatı 1.2 trilyon dolara gerilemiş ve 2021 yılında tekrar dünya otomotiv ürünleri toplam ihracatı artış göstererek 1.5 trilyon dolar seviyesine çıkmıştır (UTM-Trademap, 2023). 2022 yılsonu itibari ile de dünya otomotiv ürünleri toplam ihracat rakamı artış göstererek 1.6 trilyon dolar seviyesine çıkmıştır.

1.2. Türkiye Otomotiv Sanayi

Otomotiv sektöründe hem rekabet hem de ürünlere olan talep çok fazladır. Sektör ekonomik, sosyal, politik, mevzuat, yönetmelik ve gümrük rejimi koşulları gibi faktörler nedeniyle negatif etkilense de genel hatları ile yükselen bir trende sahiptir. Türkiye’nin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkeler kategorisinde otomotiv endüstrisi ekonominin lokomotif sektörlerindedir. Dolayısıyla otomotiv sektörü Türkiye’de küresel değer zincirinin önemli bir parçasıdır. Ancak sektördeki teknolojik gelişmelerin hızına bağlı olarak artan dış girdi bağımlılığı, sektörle ilgili ihracat gelirlerinin giderek azalmasına yol açmıştır (Erkök, 2018: 10). Ülkenin teknoloji seviyesinin yükseltilmesinde, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin canlandırılmasında, katma değerli üretim ve karlı ticaret yapılmasında otomotiv sektörünün rolü büyük önem taşımaktadır. Türkiye otomotiv sektöründe yaklaşık 10’a yakın yabancı

sermayeli işletme ticari faaliyetlerini sürdürmekte (OSD, 2023: 3) ve yakın gelecekte yeni markaların da Türkiye iç pazarına dâhil olacağı bilinmektedir Türkiye otomotiv sektörü ihracatının ithalata bağımlı olduğu ve sektöre ilişkin üretim artışının ithalat artışını da beraberinde getirdiği belirtilmektedir (Erkök ve Yeşilyaprak, 2019: 10). Türkiye otomotiv sektörünün ithal bağımlılığı açısından tüm sektörler içinde en yüksek sıralamada yer aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca sektördeki ihracat rakamları incelendiğinde, katma değeri yüksek parçaların yoğun bir şekilde yabancı sermayeli şirketlerden ithal edildiği dikkat çekmektedir (Erkök, 2018: 10). Üretim faktörleri konusundaki dışa bağımlılık, ekonominin gelişimi açısından olumsuz koşullar yaratmaktadır. Bu bağlamda sektör üretiminin neden olduğu cari işlemler dengesindeki bozulmanın önlenmesi için ithal girdiye dayalı üretim yapısının değiştirilmesi gerekmektedir (Erkök ve Yeşilyaprak, 2019: 19). Erkök (2018)'ün yapmış olduğu çalışmada, otomotiv sektörünün ekonomideki toplam üretimi artırma kapasitesinin yüksek olduğu; ancak üretim aşamasında yüksek oranlı ithal girdi kullanılması nedeniyle, sektördeki üretim artışının ithalat artışını da beraberinde getirdiği vurgulanmaktadır. Yükseler ve Türkan (2006) tarafından yapılan çalışmada da otomotiv sektöründe ithal girdi oranının artış yönünde gelişme gösterdiği belirtilmiştir. İnançlı ve Konak (2011) tarafından yapılan çalışma sonucunda, 1995-2002 yılları arasında, otomobil ve bağlantılı olduğu sektörlerde ihracatın ithalata bağımlılık düzeyinin arttığı gözlemlenmiştir. 1930'lu yıllarda otomobil, kamyon, traktör ve motorlu tarım aletleri Türkiye'ye ithal edilmeye başlanmıştır. Yaşanan gelişmeler doğrultusunda 1955 yılından itibaren Türkiye'de traktör ve motorlu tarım aletlerinin üretimi montaj yolu ile yurt içinde başlatılmıştır. 1960'lı yıllarda planlı ekonomi ve kalkınma döneminde alınan kararlar ile otomotiv sektörünün yerlileşmesi, millileşmesi ve katma değerli üretim yapılması amaçlanmıştır. Hem Osmanlı Devleti sürecinde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yönetim zamanında demiryolu taşımacılığı bürokrasi tarafından göz önüne alınan ve el üstünde tutulan bir iş alanı olmuştur (Çetin, Barış ve Sarıoğlu, 2011: 125). Bu duruma rağmen, motorlu taşıt sanayisinin gelişim göstermesi ile birlikte karayolu taşımacılığına olan talep de artış göstererek demiryolu taşımacılığı ikinci plana düşmüştür (Karagöz, 2021: 128). 1966-1984 tarihleri arasında Koç Grubu tarafından bir kısmı yerli olan ''Anadol'' markalı girişim yapısı oluşturulmuş; fakat bu girişim de istenen performansı sergileyememiştir. 1971'de Koç Grubu (TOFAŞ) ve OYAK Grubu (MAIS) yabancı menşeli Fiat ve Renault lisanslarıyla büyük oranda yerli malzeme kullanarak yurt içinde üretime başlamıştır. Tüm ülkelerin ekonomisini negatif şekilde etkileyen iki büyük ''Petrol Krizi (1971 ve 1973)'' o dönem için bebek endüstri olarak nitelendirilebilecek olan otomotiv endüstrisini sekteye uğratmış ve sektördeki talebin kısıtlanmasına neden olmuştur. 1970'lerde Dünya ekonomisinde ve ticari

emtia piyasalarında yaşanan problemler neticesinde Türkiye’de de iç pazarda daralma meydana gelmiştir. Türkiye otomotiv endüstrisinin tarihsel gelişiminde yabancı sermayeli girişimlerin ve örgütlerin etkin rolü ve baskınlığı olmuştur. Dünya genelinde faaliyet gösteren büyük çaplı otomotiv sektörü işletmeleri 2000 yılından itibaren Türkiye’de hem doğrudan hem de dolaylı yatırımlarını arttırmıştır. Bu yatırım faaliyetleri Türkiye’de sadece montaj üretimini arttırmak üzerine olmayıp Türkiye’nin teknolojik altyapısını güncelleştirmekte, geliştirmekte, Ar-Ge çalışmalarını arttırmakta ve böylelikle ülkenin rekabet gücünü genişletmektedir (Pişkin, 2017: 7). Türkiye’de yaklaşık 60 yıllık (1960-2020) süre zarfında otomotiv endüstrisi yabancılara ait lisanslı montaj hatları ile yarı yerli üretim yapmış ve bu duruma ek olarak ithalat yoluyla da talebe çözüm sunulmuştur. Günümüzde Türkiye’de otomotiv ürünleri arzı her ne kadar ülke lehine iyileştirilmiş olsa da sürecin ve sistemin kısmen aynı şekilde devam ettiği söylenebilir. Zaman içerisinde ülkesel, bölgesel ve yerel olarak yapılan ticari anlaşmalar ve protokoller ile otomotiv sektöründe hem üretim hem de ihracat miktarı açısından artışlar meydana gelmektedir. Türkiye’de motorlu taşıt endüstrisi alanında istihdam seviyesi ve boyutu 50 bin kişiyken satış, pazarlama, satış sonrası destek-servis hizmetleri ve benzeri gibi sektör ile ilgili dolaylı ve doğrudan istihdam miktarı 500 bin kişi ölçeğini aşmıştır (KPMG, 2021: 14). Türkiye’de gümrük tarife istatistik pozisyonu cetvelinin 87. faslı kapsamına giren tüm motorlu araçların ve taşıtların 2010-2022 yılları arasındaki toplam üretim ve toplam ihracat miktarları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Türkiye Otomotiv Sanayinin 2010-2022 Yılları Arasındaki Üretim ve İhracat Miktarı (Bin Adet)

Toplam Üretim Miktarı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
(Fasıl No: 87) Otomobil Kamyon Kamyonet Otobüs Minibüs Midibüs Traktör	1.125	1.235	1.115	1.166	1.218	1.410	1.536	1.749	1.587	1.485	1.335	1.331	1.402
Toplam İhracat Miktarı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
(Fasıl No: 87) Otomobil Kamyon Kamyonet Otobüs Minibüs Midibüs Traktör	764	801	745	843	902	1.007	1.155	1.345	1.333	1.268	930	954	988

Kaynak: <https://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/otomotiv-sektoru-aylik-degerlendirme-raporlari>

Tablo 4'e göre; otomotiv sanayisinde Türkiye'de toplam üretim miktarının arttığı yıllarda toplam ihracat miktarı da adet bazında artış göstermiştir. Ayrıca yurt içinde üretilen yaklaşık her 3 aracın 2'sinin ihraç edildiği söylenebilir. Türk otomotiv sektörü 2018, 2019 ve 2020 yıllarında dünya çapında meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasi vb. problemlerden olumsuz şekilde etkilenmiş; fakat sektör kendisini vakit kaybetmeden toparlamıştır. 2023 yılı itibariyle İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından hazırlanan ve açıklanan Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu veri dokümanında (NACE/C İmalat/29 Motorlu kara taşıtı vb. imalatı faslı kapsamında) ilk 10 sıra içerisinde 4, toplamda ise 47 otomotiv endüstrisi ürünleri üretimi yapan ana üretici-imalatçı sanayi işletmesi bulunmaktadır (İSO, 2024). Bu listeye göre otomotiv sektörü Türkiye için büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda Dünya'nın ve Türkiye'nin 2010-2022 yılları arasında üretmiş olduğu otomotiv ürünlerinin ihracatlarından elde edilen yıllık toplam döviz kazançları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Dünya'nın ve Türkiye'nin 2010-2022 Yılları Arasındaki Otomotiv Sanayi Ürünleri İhracat Değerleri (Milyar Dolar)

Toplam İhracat Değeri		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
(Fasıl No: 87) Otomobil Kamyon Kamyonet Otobüs Minibüs Midibüs Traktör	Dünya	1.085	1.275	1.308	1.346	1.396	1.321	1.345
	Türkiye	13.8	15.8	15.1	17.5	18.7	17.4	19.8
Toplam İhracat Değeri		2017	2018	2019	2020	2021	2022	
(Fasıl No: 87) Otomobil Kamyon Kamyonet Otobüs Minibüs Midibüs Traktör	Dünya	1.446	1.534	1.503	1.281	1.511	1.606	
	Türkiye	23.9	26.7	26.9	22	25	26.8	

Kaynak: https://www.trademap.org/Country_SelProduct

Tablo 5'e göre; Dünya otomotiv sektörünün yıllık toplam ürün ihracatı 2015 yılı ve Covid-19 pandemisinin olumsuz etkilerinin hissedildiği 2019 ve 2020 yılları haricinde artış göstermiştir. Benzer bir durum Türkiye'nin otomotiv ürünleri ihracatında da göze çarpmaktadır.

Türkiye, Dünya otomotiv ürünlerinin arzı açısından önemli bir paya sahiptir. Otomotiv sektörü yatırım bedeli olarak yüksek sermaye gerektirmektedir. Dolayısı ile pazara giriş zordur ve güçlü rekabet söz konusudur. Diğer yandan otomotiv sektöründe yan sanayinin önemi ve desteği de büyüktür. Motorlu araçlarda kullanılacak binlerce ürünün tedariki için güçlü bir lojistik ağına

ve koordinasyona gerek vardır. Lojistik ağı ve tedarik zinciri ne kadar güçlü olursa ürünlerin arzı ve ürünlerin teslimatında yaşanabilecek problemler de o derece az olacaktır. Otomotiv sektöründe dünya çapında pazar payını elinde bulunduran, marka algısı yaratabilmiş, kalite, tasarım, tedarik ve fiyat-performans parametrelerini optimum seviyede tutabilmiş ve kendisini ispatlamış çok sayıda otomotiv işletmesi bulunurken; yeni bir marka ile sektöre giriş yapabilmek yüksek risk unsurlarını da beraberinde getirmektedir. Bu risklerin bertaraf edilebilmesi için ilgili markanın devlet destekleri, teşvikleri ile koruma altına alınması gereklidir. Bu bağlamda reel sektöre, “istihdamın eğitilmesi”, “optimum kapasite kullanımı”, “üretim ve verimliliği artırıcı uygun teknolojilerin seçimi”, “Ar-Ge çalışmalarının geliştirilmesi” gibi konularda devlet desteklerinin sağlanması önemlidir (Erkök, 2016: 9). Ayrıca devlet eliyle ihracata yönelik üretim yapan firmalara düşük faizli krediler, gayri nakdi krediler ve vergi indirimi gibi imkânlar sağlanarak, işletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırmaya yönelik teşvik politikaları da uygulanmaktadır (Erkök ve Yeşilyaprak, 2019: 11). Türkiye’de sektör ile ilgili kurum ve kuruluşların, otomotiv sektörünü ve motorlu araç-taşıtı üretimini desteklemek amacıyla üretim yapan tüzel kuruluşlara bir takım maddi destekleri bulunmaktadır. Bu destek paketlerini Ar-Ge çalışmaları için kullanan işletmeler otomotiv sektörüne ışık tutan işletmelerdir. T.C Ticaret Bakanlığı da otomotiv sektöründe ticareti düzenleyici bir dizi tedbirler ve önlemler alarak sektörü manipüle etmek isteyenleri engellemekte, yerli tüketicinin haklarının korunmasını ve ekonomik sistemdeki bozulmaların düzeltilmesini sağlamaktadır.

2. Literatür

Çalışmanın konusu ile ilgili araştırmaların detayları aşağıda sunulmuştur. Türkiye’de otomotiv sektörünün piyasa yapısı ve sektörün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yoğunlaşma analizleriyle belirlenmeye çalışılmıştır (Avcu, 2016). Analizde yoğunlaşma hesaplamalarından N-firma yoğunlaşma oranı (CRN), Hirschman-Herfindahl (HHI) ve Entropi Endeksi (EI) uygulanmıştır. 1982-2014 yılları arasındaki veriler ele alınarak otomotiv sektöründeki toplam satış tutarı ve otomotiv ürünlerinin yurtdışı satışı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda otomotiv sektörü satış hâsılatı ile GSYİH arasında çift yönlü ilişki olduğu bulgusuna varılmıştır. Uçak vd. (2018), dağıtılmış gecikmeli otoregresif modeli (Autoregressive Distributed Lag Bound Test / ARDL) ile otomotiv ihracatının ülke ekonomik büyümesine etkisini araştırmışlar ve ilgili sektörün ihracatının ülke milli gelirini hem kısa hem de uzun dönemde olumlu şekilde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Polat (2020), çoklu kırılmalı analiz yöntemleri ile otomotiv endüstrisinin Türkiye ekonomik büyümesine olan etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda

otomotiv ürünlerinin üretimi ile kişi başına düşen gelir ilişkisinde hem kısa hem de uzun dönemlerde anlamlı ilişkinin bulunduğu bulgusuna varmıştır. Özbay vd. (2020), Türkiye motorlu taşıt sektörü ihracatının; istihdam oranları, doğrudan yatırım seviyesi ve milli gelir artışı üzerindeki etkisini zaman serisi yöntemini kullanarak 1999Q1-2019Q4 dönemini kapsayacak şekilde incelemişlerdir. Çalışmada nedensellik analizi yapılarak otomotiv ürünü ihracatı ile doğrudan yatırım seviyesi arasında çift yönlü, milli gelir artışı ile otomotiv ürünü yurt dışı satışı arasında tek yönlü ilişkinin bulunduğu bulgusuna varmışlardır. Altuntaş (2021), Türkiye motorlu taşıt sektörünün dünya otomotiv sektörü karşısındaki rekabet üstünlüğü avantajını Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük modeli ile araştırmıştır. Türkiye otomotiv sektörünün dünya otomotiv sektörüne karşı rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu tespit etmiştir. Karagöz (2021), Türkiye'de otomotiv sektörünün ekonomiye etkisini ARDL modeli ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda otomotiv sektöründe üretimin artırılmasının, kişi başına düşen gelir üzerinde olumlu etki meydana getireceği ve bu durumun ülke kalkınmasında ve refahında artışa yol açacağını tespit etmiştir. Ayrıca otomotiv sektöründeki gelişmelerin istihdamı ve yatırım seviyesini etkileyeceği bulgusuna ulaşmıştır. Baykara ve Akiş (2022), Türkiye otomotiv endüstrisinin rekabet gücü analizini 2011-2020 yılları arasında kapsayacak şekilde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve göreceli ticaret avantajı endeksi ile incelemişler ve Türk otomotiv sektörünün dünya otomotiv sektörü karşısında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu bulgusuna varmışlardır. Özdemir-Öztürk (2022), Türkiye'deki otomotiv sektörünün rekabet yapılanmasını ve sistemini Porter'ın Beş Güç Modeli ile analizini gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda otomotiv sektöründe ikame ürün tehdidinin az olduğu, yeni pazarlara açılımların tehdit boyutunun ve var olan işletmeler arası rekabet seviyesinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Török (2022), Çekya, Polonya, Macaristan ve Slovakya (Visegrad Dörtlüsü-V4)'daki otomotiv sektörünün ekonomik büyümeye olan etkisini araştırmıştır. Çalışmada ilgili ülkelerdeki otomotiv sektörünün üretim miktarı ile GSYİH arasındaki korelasyon üzerinde durmuştur. Analiz sonucunda ilgili ülkelerdeki otomotiv sektörünün üretim miktarı ile GSYİH arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Afirin vd. (2023), Endonezya'daki otomotiv sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ikincil verilere dayanarak nicelik yönünden incelemişlerdir. Çalışmada otomotiv sektörünün rekabet gücünü etkileyen faktörler olarak; istihdam oranlarını, refah düzeyini ve satın alma gücü değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda otomotiv sektörünün ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu bulgusuna varmışlardır. El-Khodary vd. (2024) Fas'taki otomotiv endüstrisi, ekonomi, çevre ve doğal kaynaklar arasındaki etkileşimi bilgisayarda programlanan (R dili) zaman serileri analizi ile ölçmüşlerdir. Çalışmanın sonuçlarında ise artış

gösteren otomotiv sektörü üretiminin ülke GSYİH'sini, ihracatını ve istihdam oranlarını olumlu yönde etkilediği; fakat yüksek boyutta zararlı olacak şekilde çevresel problemlere neden olduğu ve fazla kaynak tüketimine yol açtığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmalara ek olarak, Türkiye otomotiv sektörü ile ilgili T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, T.C. Ticaret Bakanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Rekabet Kurumu, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye İhracatçılar Meclisi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, İzmir Ticaret Odası, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı tarafından hazırlanan sektör raporları da bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'de otomotiv sektörünü temsil eden derneklerin, ihracatçı birliklerinin ve özel araştırma işletmelerinin sektör ile ilgili araştırma raporları da vardır. Sanayi üretimi, otomotiv sektörü ve toplam ihracat ile ilgili yapılan diğer çalışmaların detayları Tablo 6' da sunulmuştur.

Tablo 6: Literatür Özeti

Yazar(lar)	Sektör	Dönem	Yöntem	Bulgular
Peridy ve Abedini (2008)	Otomotiv		Yer Çekimi Modeli Yöntemi	Gelişmekte olan birçok ülkenin (Çin, Brezilya, Rusya vd.) çok önemli ihracat potansiyeline sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Japonya'nın, Almanya'nın ve küçük Avrupa ülkelerinin otomotiv sektörü için ihracat potansiyellerini astıkları belirtilmiştir.
Türkcan ve Ateş (2010)	Otomotiv	1986-2006	Yer Çekimi Modeli Yöntemi	ABD'deki dikey endüstri içi ticaretin boyutunun, ortalama pazar büyüklüğü, pazar büyüklüğündeki farklılıklar, faktör donanımlarındaki farklılıklar ve doğrudan yabancı yatırımlardaki farklılıklar ile pozitif yönde ilişkili olduğunu, mesafe ve kişi başına düşen GSYİH'deki farklılıklar ile olumsuz ilişkili olduğunu göstermişlerdir.
Mohaghar ve Ghasemi (2011)	Otomotiv		Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Yöntemi	SAIPA şirketinin tedarik zincirinde tedarik zinciri ilişki kalitesi (SCRQ) ile tedarik zinciri performansı (SCP) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin bulunduğunu göstermişlerdir.
İnançlı ve Konak (2011)	Otomotiv	2003-2010	Girdi-Çıktı Tablo Analizi Yöntemi	Türkiye'de otomotiv sektöründe imalat ve üretim yapan işletmelerin Ar-Ge çalışmalarının artırılarak otomotiv aksam ve parçalarının yerel piyasada üretiminin sağlanması ile dış girdi bağımlılığının azaltılacağı belirtilmiştir.
Ambroziak (2016)	Otomotiv	1995-2014	Grubel-Lloyd Endüstri İçi Ticaret Endeksi Yöntemi	Otomotiv ürünlerindeki endüstri içi ticaretin üreticilere daha fazla ürün üretme şansı verdiğini göstermektedir. Ayrıca yeni Avrupa Birliği üyesi olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye girişi otomotiv sektöründe endüstri içi ticareti şekillendirmekte olduğu belirtilmiştir.
Nagy ve Jámbor (2018)	Otomotiv	1997-2016	Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Markov'un Geçiş Olasılığı Matrisi ve Kaplan-Meier'in Hayatta Kalma Analizi Yöntemi	Küresel otomobil ticaretinde Çin, ABD, Japonya ve Almanya'nın en büyük otomobil üreticileri olduğu belirtilmiştir. Dünya genelinde en çok ticareti yapılan/ihrac edilen ürünün otomobil olduğunu ve 1997 ile 2016 arasındaki tüm araç ihracatının % 40'ından fazlasını otomobillerin oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Balassa endekslerinin hesaplanması sonucunda, İspanya ve Japonya'nın karşılaştırmalı olarak en yüksek rekabet avantajı seviyesine sahip olduğu belirtilmiştir.
Jermstipar sert, Sriyakul ve Sangperm (2019)	Otomotiv		Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Yöntemi	Tayland'ın otomotiv imalat sanayinde müşteri entegrasyonu ile sosyal sürdürülebilir performans arasındaki sonuçların önemsiz olduğu belirtilmiştir.

Cao, You, Shi ve Hu (2020)	Otomotiv		Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Yöntemi	Çin’de akıllı otomobil üretiminin sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için politika yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Çin hükümetinin Ar-Ge yeteneklerinin geliştirilmesi, altyapı inşaatı, politik çerçeve sistemi, hukuk sistemi ve teknolojik sanayileşme gibi konulara odaklanması gerektiği belirtilmiştir.
Erkök (2021)	Otomotiv		Girdi-Çıktı Tablo Analizi Yöntemi	Türkiye’de otomotiv sektörünün büyük oranda ithalata bağımlı olduğu belirtilmiştir.
Juust, Vahter ve Varblane (2021)	Otomotiv		Ampirik Çekim Analizi Yöntemi	Avrupa Birliği’nin otomotiv ihracatının hem brüt hem de katma değerli ticaret göstergelerinde ticareti artırıcı etkileri bulunurken, Güney Kore’nin otomotiv ürünleri ihracatında önemli bir etkisi tespit edilmemiştir. Ayrıca Serbest Ticaret Anlaşması sonrası ticaret dinamikleri, sektöre özgü tarife dışı engellerin kaldırılmasının Avrupa Birliği’nin otomotiv ihracatını kolaylaştırmada önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir.
Volgina ve Wang (2022)	Otomotiv		Karşılaştırmalı Analiz Yöntemi	Çin’in otomotiv ürünlerinin üretimi ve ihracatında ABD, Japonya, Almanya ve Hindistan gibi önemli rakipleri geride bırakarak zirveye yerleştiği belirtilmiştir.

3. Yöntem ve Veri Seti

Çalışmada Türkiye’nin sanayi üretiminin, otomotiv ihracatının ve toplam ihracatın GSYİH’yi ne derece ve ne şekilde etkilediği 2010-2022 yılları için 13 dönemi kapsayacak şekilde YEM ile incelenmiştir. YEM karmaşık yapıdaki gizil (gözlemlenemeyen) değişkenler arasındaki karmaşık ilişkilerin araştırılmasında uygun çözümler getirmektedir. YEM, hem gizil değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi, hem de gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi eş zamanlı olarak inceleyen çok değişkenli bir istatistiksel yöntemdir (Yılmaz vd., 2024: 3). YEM, Jöreskog (1970, 1973), Keesling (1972) ve Wiley (1973) tarafından geliştirilmiştir. YEM, kovaryans tabanlı yapısal eşitlik modellemesi (en çok olabilirlik yaklaşımı) ve bileşen tabanlı yapısal eşitlik modellemesi (kısmi en küçük kareler yaklaşımı) olmak üzere iki temel yaklaşıma sahiptir. Kovaryansa dayalı yapısal eşitlik modellemesi, ölçüm değişkenleri ile gizil değişkenler arasındaki ilişkileri ve aynı zamanda gizil değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkilerin eş zamanlı olarak incelenmesine olanak sağlayan, faktör ve regresyon analizini birleştiren kovaryansa dayalı çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir (Yılmaz vd., 2024: 1). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi, tek bileşenli ve çok bileşenli modeller ile kanonik korelasyon için çözümler geliştirmek için en küçük kareler yöntemini kullanan iki yinelemeli algoritması olan bir prosedür olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz vd., 2024: 8). YEM yöntemi yeni nesil bir veri analiz tekniği olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin modellenmesi ile karmaşık bir araştırma problemini tek bir süreçte, sistematik ve kapsamlı bir şekilde ele almayı sağlamaktadır (Dursun ve Kocagöz, 2010: 2-3). YEM’in önemli özelliklerinden birisi küçük örnekler ile çalışabilme ve sonuç üretebilmesidir. Bu özellikleri dolayısı ile YEM son dönemlerde sosyal bilimlerin kapsamına giren çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

Çalışmanın veri setini sanayi üretim endeksinin yüzdesel değişimi, otomotiv ihracatının yüzdesel değişimi, toplam ihracatın yüzdesel değişimi ve GSYİH'nin yüzdesel değişimi olmak üzere dört değişken oluşturmaktadır. Sanayi üretim endeksi yüzdesel değişimi, toplam ihracat ve GSYİH ile ilgili veriler TÜİK'in yayınladığı verilerden derlenmiştir. Sanayi üretim endeksi yüzdesel değişiminde kullanılan veriler; sanayi üretim endeksi ve değişim oranları (2005-2023) isimli veri dosyasının C29-Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı, takvim etkilerinden arındırılmış yıllık değişim kısmından yararlanılarak hesaplanmıştır. Otomotiv ihracatı verileri ise UTM'nin Trade Map ara yüzünden elde edilmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı, otomotiv ihracatı, GSYİH ve çalışmada kullanılan dört değişken Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Türkiye'nin Toplam İhracatı, Otomotiv İhracatı, GSYİH'si ve Çalışmada Kullanılan Dört Değişkenin Veri Seti (2010-2022) (Milyar Dolar)

Yıllar	Türkiye'nin Toplam İhracatı (Milyar Dolar)	Türkiye'nin Toplam İhracatının Yüzdesele Değişimi (%)*	Türkiye'nin Otomotiv İhracatı (Milyar Dolar)	Türkiye'nin Otomotiv İhracatının Yüzdesele Değişimi (%)*	Türkiye'nin GSYİH'si (Milyar Dolar)	Türkiye GSYİH'sinin Yüzdesele Değişimi (%)* ¹	Türkiye Sanayi Üretim Endeksi Yüzdesele Değişimi (%)
2010	114	11,5	14	12,7	736	19,3	41,1
2011	135	18,5	16	14,4	774	5,2	25,7
2012	152	13	15	-4,2	786	1,6	-8,1
2013	161	5,9	18	16,2	823	4,7	10,1
2014	167	3,1	19	6,8	800	-2,8	6,2
2015	144	-13,6	17	-7,1	861	7,7	19
2016	143	-0,9	20	13,4	857	-0,6	6,8
2017	157	10,1	24	20,9	851	-0,6	16,6
2018	168	7	27	11,8	784	-7,9	-2,4
2019	181	7,7	27	0,5	761	-3	-4,5
2020	170	-6,2	22	-17,9	717	-5,8	-7
2021	225	32,8	25	13,3	807	12,6	39,2
2022	254	12,8	27	7,1	906	12,2	15,8

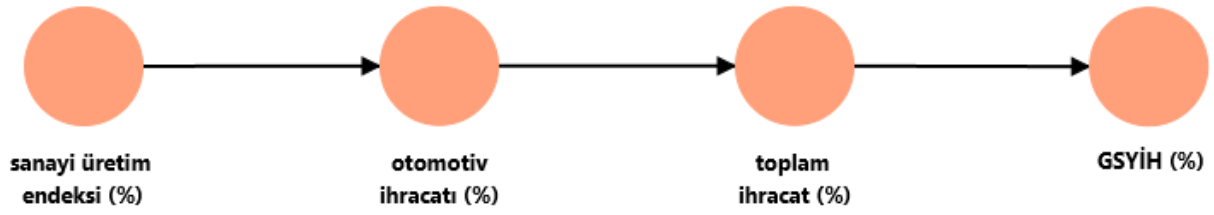
Kaynak: https://www.trademap.org/Country_SelProduct , <https://data.tuik.gov.tr/>

* Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 7'ye göre; 2019 yılının sonlarında başlayan Covid-19 pandemisi Türkiye ekonomisini 2020 yılında derinden etkilemiş, toplam ihracat ve otomotiv ihracatı düşmüş, genel ekonomi daralmış ve sanayi üretimi azalmıştır. Hem dünyanın hem de Türkiye'nin pandemi sonrası hızlı toparlanması neticesinde 2021 ve 2022 yılı verileri bir miktar artış göstermiştir.

¹ Türkiye GSYİH'sindeki değişim oranının hesaplanmasında 2009=100 yılı baz yılı olarak ele alınmıştır. İlgili yıl ile bir önceki yıl arasındaki değişim oranı hesaplanarak ortaya çıkan değer *yüzdesele değişim* şeklinde ilgili satırda belirtilmiştir.

Çalışmada kullanılan yapısal eşitlik modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal eşitlik modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda sunulmuştur.

H₁: Sanayi üretim endeksindeki yüzdesel değişimler otomotiv ihracatındaki yüzdesel değişimleri pozitif yönde etkiler.

H₂: Otomotiv ihracatındaki yüzdesel değişimler toplam ihracattaki yüzdesel değişimleri pozitif yönde etkiler.

H₃: Toplam ihracattaki yüzdesel değişimler GSYİH’deki yüzdesel değişimleri pozitif yönde etkiler.

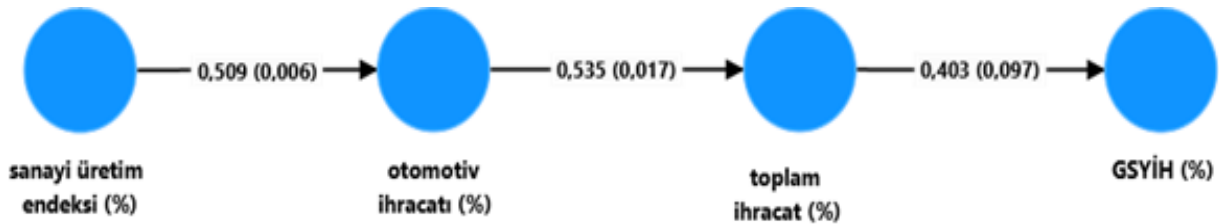
4. Bulgular

Araştırma bulguları SmartPLS programının 4 numaralı versiyonu kullanılarak kısmi en küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) tekniğiyle test edilmiştir (Ringle, Wende ve Becker, 2022; Yıldız, 2021). Programın PLS algoritmasıyla VIF, R², f²; PLSpredict algoritmasıyla Q² katsayıları hesaplanmıştır. VIF (Variance Inflation Factor) katsayılarınının 5’in altında olması değişkenler arasında doğrusallık problemi olmadığını ifade etmektedir (Hair vd., 2022). Araştırma modeli katsayıları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Araştırma Modeli Katsayıları

Yol		VIF	R ²	f ²	Q ²
Sanayi Üretim Endeksindeki Yüzdesel Değişimler	Otomotiv İhracatındaki Yüzdesel Değişimler	1,000	0,259	0,349	0,180
Otomotiv İhracatındaki Yüzdesel Değişimler	Toplam İhracattaki Yüzdesel Değişimler	1,000	0,286	0,400	0,165
Toplam İhracattaki Yüzdesel Değişimler	GSYİH’deki Yüzdesel Değişimler	1,000	0,163	0,194	0,158

Tablo 8'e göre; VIF katsayıları 5'in altındadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda çalışmada kullanılan değişkenler arasında doğrusallık problemi olmadığı ifade edilebilir. Gerçekleşen açıklanma oranlarına (R^2) göre, otomotiv ihracatındaki yüzdesel değişimlerin %26, toplam ihracattaki yüzdesel değişimlerin %29 ve GSYİH'deki yüzdesel değişimlerin ise %16 oranlarında açıklandığı tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü katsayısı (f^2) $0,02 \leq f^2 < 0,15$ aralığı düşük; $0,15 \leq f^2 < 0,35$ aralığı orta; $f^2 \geq 0,35$ ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1988). Sarstedt, Ringle ve Hair (2017)'e göre de katsayının 0,02'nin altında gerçekleştiği durumlarda da bir etkiden söz etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Etki büyüklüğü katsayıları (f^2), sanayi üretim endeksindeki yüzdesel değişimlerin otomotiv ihracatındaki yüzdesel değişimler üzerinde orta; otomotiv ihracatındaki yüzdesel değişimlerin toplam ihracattaki yüzdesel değişimler üzerinde yüksek; toplam ihracattaki yüzdesel değişimlerin GSYİH'deki yüzdesel değişimler üzerinde ise orta seviyede etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir. Endojen değişkenler için hesaplanan tahmin gücü katsayılarının (Q^2) sıfırdan büyük olması, araştırma modelinin endojen değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2022). Tablo 8'de tahmin gücü katsayılarının (Q^2) sıfırdan büyük olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu bulguya dayanarak çalışmanın endojen değişkenleri üzerinde modelin tahmin gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Araştırma hipotezleri, SmartPLS programında yeniden örnekleme (bootstrapping) yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Hipotez testinde alt örneklem sayısı 10.000, güven düzeyi % 90 olarak alınmıştır. Test edilen yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2: Test Edilen Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modeli etki katsayıları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Araştırma Modeli Etki Katsayıları

Yol		Standardize β	Standart Sapma	t değeri	p	f ²	Hipotezler Sonuç
Sanayi Üretim Endeksindeki Yüzdesele Değişimler	Otomotiv İhracatındaki Yüzdesele Değişimler	0,509	0,185	2,752	0,006	0,349	H ₁ Desteklendi
Otomotiv İhracatındaki Yüzdesele Değişimler	Toplam İhracattaki Yüzdesele Değişimler	0,535	0,223	2,396	0,017	0,400	H ₂ Desteklendi
Toplam İhracattaki Yüzdesele Değişimler	GSYİH'deki Yüzdesele Değişimler	0,403	0,243	1,660	0,097	0,194	H ₃ Desteklendi

Tablo 9'a göre; sanayi üretim endeksindeki yüzdesele değişimlerin otomotiv ihracatındaki yüzdesele değişimleri ($\beta=0,509$; $p<0,01$); otomotiv ihracatındaki yüzdesele değişimlerin toplam ihracattaki yüzdesele değişimleri ($\beta=0,535$; $p<0,05$) ve toplam ihracattaki yüzdesele değişimlerin GSYİH'deki yüzdesele değişimleri ($\beta=0,403$; $p<0,10$) pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında H₁, H₂ ve H₃ numaralı araştırma hipotezleri kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada 2010-2022 yılları arasında Türkiye'nin sanayi üretiminin, otomotiv ihracatının ve toplam ihracatın GSYİH'yi ne yönde ve ne şekilde etkilediği YEM ile analiz edilmiştir. Çalışmanın veri setini oluşturan detaylar ve değişkenler UTM'nin Trade Map ara yüzünden ve TÜİK'in yayınladığı ikincil verilerden derlenerek analize dâhil edilmiştir.

Çalışma sonucuna göre; sanayi üretim endeksindeki yüzdesele değişimlerin otomotiv ihracatındaki yüzdesele değişimleri ($\beta=0,509$; $p<0,01$); otomotiv ihracatındaki yüzdesele değişimlerin toplam ihracattaki yüzdesele değişimleri ($\beta=0,535$; $p<0,05$) ve toplam ihracattaki yüzdesele değişimlerin GSYİH'deki yüzdesele değişimleri ($\beta=0,403$; $p<0,10$) pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında sanayi üretim endeksindeki yüzdesele değişimler otomotiv ihracatındaki yüzdesele değişimleri pozitif yönde (H₁), otomotiv ihracatındaki yüzdesele değişimler toplam ihracattaki yüzdesele değişimleri pozitif yönde (H₂), toplam ihracattaki yüzdesele değişimler GSYİH'deki yüzdesele değişimleri pozitif yönde etkilemektedir (H₃) ve dolayısı ile H₁, H₂ ve H₃ numaralı araştırma hipotezleri kabul edilmiştir.

Literatürde otomotiv sektörünün ülkelerin ekonomisine olası etkilerini farklı değişkenler ve yöntemler ile araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Avcu (2016)'nın yapmış olduğu çalışmada, otomotiv sektöründeki artan satış performansı ülke GSYİH'sini pozitif yönde etkilemektedir. Uçak vd. (2018)'nin yapmış olduğu çalışmada, otomotiv ihracat miktarının ülke

ekonomik büyümesini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Polat (2020)'ın yapmış olduğu çalışmada, otomotiv endüstrisindeki artan üretim miktarı ile Türkiye'nin ekonomik büyümesi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Karagöz (2021)'ün yapmış olduğu çalışmada, otomotiv sektörünün ülke kalkınmasında ve refahında artışa yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır. Török (2022)'un yapmış olduğu çalışmada, V4 ülkelerinin otomotiv sektöründeki üretim miktarı ile GSYİH'leri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Afirin vd. (2023)'nin Endonezya özelinde yaptıkları çalışmada, otomotiv sektörüne katkı sağlayan ve etki eden değişkenlerde meydana gelen değişimlerin ülke ekonomik büyümesi üzerinde de aynı şekilde etkiler doğurduğu bulgusuna varılmıştır. El-Khodary vd. (2024)'nin yapmış oldukları çalışmada, Fas'da otomotiv endüstrisinde artan üretim miktarının ülke GSYİH'sinde, ihracatında ve istihdamında artışa olanak sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Literatür araştırmalarından görüleceği üzere, bu çalışmanın bulguları literatürü destekler niteliktedir, ayrıca YEM'in kullanılması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Teknolojinin ve dijitalleşmenin gelişmesi ile birlikte otomotiv sektöründe yenilikler gün geçtikçe artmaktadır. Otomotiv endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin sektörde ortaya çıkan inovasyonu, yeni iş modellerini ve güncel iş akışlarını takip etmesi önemli bir süreçtir. Sayılan özellikleri bünyesinde özümseyebilen ve koordine edebilen sektör işletmeleri rekabet gücü avantajına da sahip olacaktır. Buna karşın Türkiye otomotiv sektörü üretim aşamasında ithalata bağımlı yapısı nedeniyle ülke ekonomisine sınırlı katkı sağlamaktadır (Erkök, 2018: 30). Kamu kurumlarının ve özel sektör işletmelerinin de bahsi geçen politika önerilerine dikkat etmesi gereklilik arz etmektedir.

Türkiye'nin sanayi üretiminin, otomotiv ihracatı ve toplam ihracatın GSYİH'sına olan etkilerinin 2010-2022 yılları arasında ele alınması ve diğer önemli ihracat sektörlerinin araştırma kapsamına alınmaması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Belirtilen bu nedenlerden dolayı araştırmacılara, ülke ekonomisinin lokomotifini sayılan diğer ihracat sektörlerinin incelenmesi önerilmektedir. Çalışmanın literatüre araştırmacılara, piyasa uygulayıcılarına, piyasa yapıcılara ve işletme yöneticilerine yol göstereceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Arifin, M., Priadana, S. ve Sunar, S. (2023). Factors affecting the increasing competitiveness of the automotive industry sector in promoting sustainable Indonesian economic growth. 3rd International Conference on Law, Social Science, Economics, and Education, ICLSSEE 2023, Indonesia.
- Altuntaş, S. C. (2021). Türkiye otomotiv endüstrisinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük modeli açısından rekabet analizi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 8(25), 36-49.
- Ambroziak, A. A. (2016). Recent changes and developments in state aid for research, development and innovation in the European Union. *Studia Europejskie (Studies in European Affairs)*, 20(4(80)), 73-94.
- Avcu, N. (2016). *Türkiye’de otomotiv sektöründe yoğunlaşma ve büyüme üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın
- Baykara, T. C. ve Akiş, E. (2022). Türk otomotiv sanayi’nin rekabet gücü analizi (2011-2020). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-25.
- Cao, Y., You, J., Shi, Y. ve Hu, W. (2020). The obstacles of China’s intelligent automobile manufacturing industry development: A structural equation modeling study. *Chinese Management Studies*, 14(1), 159-183.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Academic Press Inc.
- Çetin, B., Barış, S. ve Sarıoğlu, S. (2011). Türkiye’de karayollarının gelişimine tarihsel bir bakış. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1(1), 123-150.
- Dursun, Y. ve Kocagöz, E. (2010). Yapısal eşitlik modellemesi ve regresyon: karşılaştırmalı bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 1-17.
- El-Khodary, M., El Kadri, A. ve Dassouli, S. (2024). A comprehensive analysis of the inter-relationships of impact between automotive industry, economic growth, natural resources and environmental degradation: Morocco as an example. *Environment, Development and Sustainability*, 1-32.
- Erkök, B. (2016). *Türkiye’de 1980 sonrası dönemde girdi çıktı analizi ile otomotiv sektörünün konumu* [Doktora Tezi]. Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Erkök, B. (2018). Girdi çıktı analizi ile otomotiv sektörünün konumu. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(644), 9-40.
- Erkök, B. ve Yeşilyaprak, M. (2019). Otomotiv sektörünün ithalata bağımlılığının analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 56(649), 9-22.
- Erkök, B. (2021). Current account deficit and automotive sector nexus in Turkey: An Input Output Analysis. *Sosyoekonomi*, 29(49), 113-129.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2022). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (3rd ed.), Sage Publications.
- İnançlı, S. ve Konak, A. (2011). Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı: otomotiv sektörü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 343-362.

- Jermstittiparsert, K., Sriyakul, T. ve Sangperm, N. (2019). The influence of customer and technology supply chain integration on social sustainable performance with moderating role of organizational structure. *International Journal of Supply Chain Management*, 8(3), 71-82.
- Juust, M., Vahter, P. ve Varblane, U. (2021). Trade effects of the EU–South Korea free trade agreement in the automotive industry. *Journal of East-West Business*, 27(1),1-29.
- Karagöz, K. (2021). Türkiye’de otomotiv sektörünün ekonomiye etkisi: ekonometrik bir analiz. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(12), 126-143.
- Mohaghar, A. ve Ghasemi, R. (2011). A conceptual model for supply chain relations quality and supply chain performance by structural equation modeling: a case study in the Iranian automotive industry. *European Journal of Social Sciences*, 21(3), 456-470.
- Nagy, J. ve Jámbor, Z. (2018). Competitiveness in global trade: the case of the automobile industry. *Economic Annals*, 63(218), 61-84.
- Özbay, F., Pehlivan, C. ve Oğuztürk, B. S. (2020). Otomotiv ihracatının istihdam, doğrudan yabancı yatırımlar ve büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 569-585.
- Özdemir-Öztürk N. (2022). Türkiye otomotiv sektörünün beş güç modeli ile değerlendirilmesi, *Yeni Fikir Dergisi*, 14(28), 19-27.
- Polat, M. A. (2020). Türk otomotiv sektörünün ekonomik büyümeye etkisi: Karşılaştırmalı bir ekonometrik analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 504-521.
- Peridy, N. J. ve Abedini, J. (2008). The growing influence of emerging countries in the world car industry: An estimation of export potentials in a world trade model. *Global Economy Journal*, 8(3),1-26.
- Pişkin, S. (2017). Otomotiv sektör raporu, Türkiye otomotiv sanayi rekabet gücü ve talep dinamikleri perspektifinde 2020 iç pazar beklentileri, *TSKB Ekonomik Araştırmalar Sektör Raporu*, 1-96.
- Ringle, C. M., Wende, S. ve Becker, J. M. (2022). SmartPLS4. Boenningstedt. SmartPLS. Retrieved from <https://www.smartpls.com>
- Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Hair, J. F. (2017). Treating unobserved heterogeneity in PLS-SEM: A multi-method approach. *Partial least squares path modeling: Basic concepts, methodological issues and applications*, 197-217.
- Török, L. (2022). The contribution of the Visegrad four automotive industry to economic growth. *Journal of International Studies*, 15(1), 90-103.
- Türkcan, K. ve Ateş, A. (2010). Structure and determinants of intra-industry trade in the US auto-industry. *Journal of International and Global Economic Studies*, 2(2), 15-46.
- Uçak, S., Aytekin, A. G. ve Kuvat, Ö. (2018). ARDL modeli ile Türkiye’de otomotiv ihracatı-büyüme ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS’18), 201-209.

Volgina, N. A. ve Wang, Y. (2022). China's position in the global automotive production and exports, 2018–2020. *Current Problems of the World Economy and International Trade (Research in Economic Anthropology)*, 42(1), 15-24.

Yıldız, E. (2021). SmartPLS ile yapısal eşitlik modellemesi reflektif ve formatif yapılar. Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, V., Kınaş, Y. ve Olgaç, S. (2024). Smart-PLS 4 ile yapısal eşitlik modellemesi. Detay Yayıncılık.

Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008). Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm. *TÜSİAD Report*, (02-453).

İnternet Kaynakları:

Carlogos - https://www.carlogos.org/reviews/largest-car-companies.html?expand_article=1 Erişim Tarihi: 7 Ekim 2023

İstanbul Sanayi Odası (İSO) - <https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu?yil=2023> Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2024

International Organization of Motor Vehicle Manufacturers (OICA) -

<https://www.oica.net/production-statistics/> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023

Trademap - https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm

Erişim Tarihi: 8 Ekim 2023

Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG) -

<https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/08/kpmg-perspektifinden-otomotiv-sektorune-bakis-2021.pdf> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023

Otomotiv Sanayii Derneği (OSD) - <https://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/otomotiv-sektoru-aylik-degerlendirme-raporlari> Erişim Tarihi: 9 Ekim 2023

https://www.osd.org.tr/savedfiles/PDF/2023/05/24/KATALOG_2023.pdf

Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2024

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) -

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik,-2022-49664>; Erişim Tarihi: 12 Ekim 2023

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-Uretim-Endeksi-Agustos-2023-49706>;

Erişim Tarihi: 12 Ekim 2023

Extended Summary

Introduction

One of the important points is the changes in technology for the development of social, economic and commercial life. With the increase in technological knowledge, accumulation and equipment in the world, major changes have been occurred in the industry and industrial areas. The changes have been occurred in every sector, also like as there are radical changes in the automotive sector. The automotive sector, which is considered the locomotive of industrialization and economic growth, also contributes to the economies of developed and developing countries. While the automotive sector contributes to the economy with its production volume and outputs, it supports the country's GDP to a high extent with its related sectors. Developments in the automotive sector are also important for the development of national economies. For this reason, the relationship between the industrial production, automotive exports, total exports and GDP was analyzed with SEM, which has been frequently used in the literature in recent years, and suggestions were presented. In this sense, it is thought that the study will contribute to the literature.

1. Automotive Industry

1.1. World Automotive Industry

The automotive sector makes financial contribution to producing and exporting countries in the world, although it is a major expense item for countries because of import the automotive products. The global motor vehicle industry that is the lifeblood of the global economy, provides direct employment to approximately 10 million people.

China has been the country that produces the most motor vehicle products in the world. Türkiye rises to the top position in terms of world motor vehicle production from year to year. Japan-based Toyota company ranks is first in terms of total revenue earnings in 2021 (Carlogos, 2023). However, it lost its position to Germany-based Volkswagen AG company in 2022. Germany has held the export market of automotive products.

1.2. Türkiye's Automotive Industry

In the developing countries category, which includes Türkiye, the automotive industry is one of the locomotive sectors of the economy. Therefore, the automotive sector is an important part of the global value chain in Türkiye. However, the increasing dependence on external inputs due to the speed of technological developments in the sector has led to a gradual decrease in export revenues related to the sector (Erkok, 2018: 10).

In the historical development of the Türkiye's automotive industry, foreign capital enterprises and organizations have had an active role and dominance over the sector. For a

period of approximately 60 years (1960-2020) in Türkiye, the automotive industry produced products with foreign-owned licensed. In the years when the total production amount in Türkiye increased, also the total export amount increased in terms of units. As of 2023, there are 4 main automotive manufacturing enterprises in the top 10 on the Istanbul Chamber of Industry (ISO) - Türkiye's 500 Largest Industrial Enterprises list. The total annual product exports of the world automotive industry have always increased in years except 2015, 2019 and 2020. A similar situation is also noticeable in Türkiye's automotive product exports.

2. Literature

To determine the market structure of the automotive sector in Türkiye and the impact of the sector on economic growth through concentration analysis (Avcu, 2016). As a result of the research, it was found that there is a two-way relationship between automotive industry sales revenue and GDP. Uçak et al. (2018) investigated the effect of automotive exports on the country's economic growth. It has been determined that automotive industry exports positively affect the country's national income both in the short term and in the long term. Polat (2020) examined the impact of the automotive industry on Türkiye's economic growth. As a result of the study, it was found that there is a significant relationship between the production of automotive products and per capita income in both short and long periods. Török (2022) investigated the impact of the automotive sector on economic growth in the Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia. The study focused on the correlation between the production amount of the automotive sector in the relevant countries and GDP. As a result of the analysis, it was found that there was a positive relationship between the production amount of the automotive sector in the relevant countries and GDP. El-Khodary et al. (2024) measured the interaction between the automotive industry, economy, environment and natural resources in Morocco with computer-programmed (R language) time series analysis. The results of the study showed that the increasing automotive sector production positively affected the country's GDP, exports and employment rates.

3. Method and Dataset

The aim of this study is to analyze how and in what ways Türkiye's industrial production, automotive exports and total exports affect GDP between 2010-2022 with SEM. SEM provides appropriate solutions for investigating complex relationships between latent (unobservable) variables in a complex structure. SEM is a multivariate statistical method that simultaneously examines the relationship between latent variables and the relationship between observed variables and latent variables (Yılmaz et al., 2024: 3). SEM was developed by Jöreskog (1970, 1973), Keesling (1972) and Wiley (1973). SEM has two basic approaches:

covariance-based structural equation modeling (maximum likelihood approach) and component-based structural equation modeling (partial least squares approach).

The data set of the study consists of four variables: percentage change in the industrial production index, percentage change in automotive exports, percentage change in total exports and percentage change in GDP. Data on percentage change in the industrial production index, total exports and GDP were compiled from the data published by TURKSTAT. Automotive export data was obtained from ITC's Trade Map interface.

4. The Findings

Research findings were tested with the partial least squares path analysis (PLS-SEM) technique using version 4 of the SmartPLS program. When the VIF coefficients are examined, it is seen that the coefficients are below 5. In line with the findings obtained, it can be stated that there is no linearity problem among the variables used in the study. According to the actual disclosure rates (R^2), it was determined that the percentage changes in automotive exports were explained at 26%, the percentage changes in total exports were explained at 29% and the percentage changes in GDP were explained at 16%. The effect size coefficient (f^2) range of $0.02 \leq f^2 < 0.15$ is considered low; the range of $0.15 \leq f^2 < 0.35$ is considered medium; and $f^2 \geq 0.35$ is considered high (Cohen, 1988).

In line with the effect size coefficients (f^2), the percentage changes in the industrial production index have a moderate effect on the percentage changes in automotive exports; the percentage changes in automotive exports are higher than the percentage changes in total exports. It shows that the percentage changes in total exports have a medium effect size on the percentage changes in GDP. It was determined that the model had predictive power on the endogenous variables of the study.

In the hypothesis test, the number of subsamples was taken as 10,000 and the confidence level was taken as 90%. When the impact coefficients are examined, it is seen that the percentage changes in the industrial production index are the percentage changes in automotive exports ($\beta=0.509$; $p<0.01$). It has been determined that the percentage changes in automotive exports positively affect the percentage changes in total exports ($\beta=0.535$; $p<0.05$) and the percentage changes in total exports positively affect the percentage changes in GDP ($\beta=0.403$; $p<0.10$). In the light of these results, research hypotheses H_1 , H_2 and H_3 were accepted.

5. Conclusion and Recommendations

In the study, the direction and manner in which Türkiye's industrial production, automotive exports and total exports affected GDP between 2010 and 2022 were analyzed with SEM. The details and variables that make up the data set of the study were obtained from ITC's Trade Map interface and secondary data published by TURKSTAT and were included in the analysis.

According to the results of the study; percentage changes in the industrial production index affect the percentage changes in automotive exports ($\beta=0.509$; $p<0.01$); it has been determined that the percentage changes in automotive exports positively affect the percentage changes in total exports ($\beta=0.535$; $p<0.05$) and the percentage changes in total exports positively affect the percentage changes in GDP ($\beta=0.403$; $p<0.10$). In the light of these results, percentage changes in the industrial production index affect the percentage changes in automotive exports positively (H_1), percentage changes in automotive exports affect the percentage changes in total exports positively (H_2), percentage changes in total exports affect the percentage changes in GDP positively (H_3) and therefore research hypotheses H_1 , H_2 and H_3 were accepted.

As can be seen from the literature research, the findings of this study support the literature, and it is also thought that it will contribute to the literature in terms of the use of SEM.

Mikro İşletmelerde Girişimcilerin Kontrol Odağı, Genel Öz Yeterlik ve Bireysel Girişimcilik Yönelimi Arasındaki İlişki

Gökhan KARADİREK*

Geliş Tarihi (Received): 05.05.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 04.09.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1478815

Öz

Bu çalışmanın amacı, mikro işletme girişimcisinin kontrol odağı, genel öz yeterliği ve bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırma verileri, Giresun'da faaliyette bulunan 246 mikro işletme girişimcisinden uygun örnekleme yöntemiyle elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin test edilmesinde parametrik testler; korelasyon, regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Korelasyon analizi bulguları, kontrol odağıyla bireysel girişimcilik yönelimi, genel öz yeterlik arasında anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Kontrol odağın "genel iç kontrol inancı" boyutuyla genel öz yeterlik ve onun sürdürme çabası-ısrar, başlama, yılmama boyutu arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Benzer şekilde genel iç kontrol inancıyla bireysel girişimcilik yönelimi ve boyutları (yenilikçilik, risk alma, proaktiflik) arasında pozitif yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır. Kontrol odağın adil olmayan dünya inancı boyutuyla bireysel girişimcilik yönelimi, genel öz yeterlik ve boyutları arasındaki ise negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kontrol odağın "şansa inanma", "çabalamanın anlamsızlığı" ve "kadercilik" boyutlarıyla genel öz yeterlik, bireysel girişimcilik yönelimi arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Bu çalışma, genel olarak kontrol odağın bireysel girişimcilik yönelimi ve genel öz yeterlik için önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kontrol Odağı, Bireysel Girişimcilik Yönelimi, Genel Öz Yeterlik, Girişimcilik

The Relationship Between Entrepreneurs' Locus of Control, General Self-Efficacy and Individual Entrepreneurship Orientation in Micro-Enterprises

Abstract

This study aims to explore the relationship between the micro-enterprise entrepreneur's locus of control (LOC), general self-efficacy and individual entrepreneurship orientation. Research data was obtained by convenient sampling method from 246 micro-enterprise entrepreneurs in Giresun. Parametric tests in testing relationship between variables; correlation, regression analysis method was used. Correlation analysis findings show that there is a significant relationship between locus of control (LOC) and general self-efficacy and individual entrepreneurship orientation. There is a significant and positive relationship between the "general internal control belief" dimension of LOC and both general self-efficacy and its dimensions (initiation, non-aggression, maintenance effort-persistence). Similarly, a positive relationship was found between general internal control belief and individual entrepreneurship orientation and its dimensions (risk taking, innovativeness, proactivity). A negative relationship was found relationship between the unfair world belief dimension of LOC and individual entrepreneurship orientation, general self-efficacy and its dimensions. On the flip side, no relationship was found between "belief in chance", "meaninglessness of effort" and "fatalism" dimensions of LOC and general self-efficacy and individual entrepreneurship orientation. This study generally reveals that LOC perception is important for individual entrepreneurial orientation and general self-efficacy.

Keywords: Locus of control, Individual entrepreneurship orientation, General self-efficacy, Entrepreneurship

*Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Tirebolu Mehmet Bayrak Meslek Yüksekokulu, gokhan.karadirek@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0804-9904.

Giriş

Girişimcilik, kişisel özelliklerin ve çevresel koşulların harekete geçirdiği uygulamalı davranışlardır. Dolayısıyla, girişimcilerin fırsatları görmek ve değerlendirmek, belirsizlik ve sınırlı çevresel kaynaklar altında hızlı kararlar almak, diğer çalışanlardan daha fazla çalışmak, liderlik ve yenilik yapmak gibi çeşitli bilgi, beceri ve yeteneklere sahip olmaları gerekir (Shane, 2003). Akademik eğitim-öğretim programlarının birçoğunda girişimcilik dersine yer verilmesi, girişimcilik eğitimleri ve kurslarıyla ilgili projeler, yatırımlar, bilimsel çalışmalar girişimciliğin ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Bilimsel çalışmalarda genellikle girişimciliği etkileyen faktörlere, bireylerin girişimcilik algısı, eğilimi ve kararlarına odaklanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda girişimcilik algısı, yönelimi ve davranışında bireyin içsel ve dışsal faktörlerle ilgili inançlarının önemli olduğu düşünülmektedir. Bunlardan biri kişilerin hayatındaki olumlu veya olumsuzlukların muhtemel kaynağı, kontrol odağı inancıdır. Kontrol odağı, bireyin kendi hayatındaki olumlu ve olumsuz sonuçların kontrol edilebilir olduğuna inandığı içsel ve kontrol edilemez olduğuna inandığı dış faktörlerle ilgili genel algılardır (Chattopadhyay ve Ghosh, 2002, s. 26). Bu inanç, bireylerin başına gelen olumlu veya olumsuz olayların nedenlerini algılamalarında farklılığa neden olabilmektedir (Çetin, 2011, s. 74; Rotter, 1966).

Kontrol odağı, kişinin yaşamını biçimlendirdiğine inanılan içsel ve dışsal faktörlerdir. Kontrol odağı oluşturan içsel ve dışsal inançlar, girişimcilik ve öz yeterlikle ilişkilendirilmektedir. Planlı davranış teorisine göre kontrol odağı, başarı ihtiyacı ve risk alma eğilimi gibi bireysel faktörler girişimcilikle ilişkilidir. Girişimcilik niyetinde kontrol odağı, risk alma eğilimi, başarı ihtiyacı gibi bireysel faktörlerin yanı sıra algılanan destek, algılanan engel gibi bağlamsal faktörlerin de doğrudan rolü bulunmaktadır. Ayrıca bireylerin girişimcilik niyeti, kişisel faktörlerin algılanan davranışsal kontrol ve girişimciliğe yönelik tutum üzerinde oluşturduğu etkilerin sonucunda dolaylı bir şekilde etkilenmektedir (Doğan ve Yılmaz, 2017, s. 667; Fishbein ve Ajzen, 2010; Karimi vd., 2017). Çetin (2011), girişimcilik faaliyetleri ve sürecinde kişilik özelliklerine, kontrol odağına, içsel ve dışsal faktörlerin rolüne dikkate çekmektedir. Kişilik özelliklerinin, dışsal veya sosyal etkenlerin iş kurma isteğinde, diğer bir ifadeyle girişimci yönelimde belirleyici olabileceği düşünülmektedir (Bolton ve Lane, 2012, s. 219). Bireylerin duygu ve ruh hallerinin insanların girişimcilik kararlarının kalitesinde derin bir etki oluşturduğu ifade edilmektedir (Asante ve Affum-Osei, 2019). İçsel odaklı bireyler, zorlayıcı aktiviteleri tercih edebildiği gibi çevrelerini olumlu algılamaya da yatkındır (Wang vd., 2010). Bireylerin işlerinden daha fazla tatmin olmalarının temel nedenlerinden biri içsel kontrol odağına sahip olmalarıdır (Judge vd., 1998, s. 19). Çünkü içsel kontrol odağına sahip bireyler,

sonuçların kendi davranışları ve kararlarıyla ya da kişisel yatırımlarıyla ilgili olduğuna inanmaktadır. Öte yandan dışsal kontrol odaklı bireyler sonuçların kendi davranışlarıyla değil, kendi dışındaki faktörler veya dış güçlerle ilgisinin bulunduğu inanır. Bu nedenle dış kontrol odağına sahip bireylerin hayatlarındaki olayları şans, kader veya güçlü kişiler tarafından kontrol edildiğini algılaması olasıdır (Strauser vd., 2002, s. 22). Kontrol odağı ve öz yeterlik, bilişsel ve kontrolle ilgilidir (Rotter 1966). Öz yeterlik performanstan, kontrol odağı ise yaşam deneyimlerinden etkilenebilir (Dyal, 1984). Kişinin temel öz değerlendirmesinin bir tezahürü kabul edilen kontrol odağı ve öz yeterlik, kişinin çevresine göre kendine olan inancını temsil ettiğinden bu iki kavram arasında güçlü bir ilişki olabileceği düşünülmektedir. Judge vd. (1998), genel öz yeterlikle içsel kontrol odağı arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Strauser vd. (2002), bireyin yüksek düzeyde çalışma kişiliğine sahip olmasını içsel kontrol odağı ile işle ilgili öz yeterlik arasındaki yüksek düzeyde ilişkiye dayandırmaktadır. Yüksek düzeyde iş kişiliğine sahip bireylerin içsel kontrol odağı ve işle ilgili öz yeterliliğinin daha yüksek olması beklenmektedir. Kontrol odağın bireylerin fırsatları değerlendirmesinde önemli subjektif bir olguyu temsil ettiği söylenebilir. Çünkü bazı bireyler tarafından fırsat olarak kabul edilen bir durum diğeri için fırsat olmayabilir. Fırsatlar nesnel olsa da fırsatın benimsenmesi subjektiftir (Shane ve Venkataraman, 2000). Kontrol odağı ve genel öz yeterlik teorik olarak birbiriyle ilişkili kavramlar olmakla birlikte kavramların kendilerine özgü bazı nitelikleri bulunur. İnanca dayalı bir kişilik değişkeni olan kontrol odağı hem davranışsal kontrolü hem de sonuç kontrolünü ölçmektedir (Rotter 1966). Kontrol odağı daha çok sonuçları kontrol edebilme öz güveniyle, öz yeterlik ise eylem veya davranışlara ilişkin öz güven (Judge vd., 1998, s. 19) algısıyla ilgilidir. Öz yeterlik, yalnızca davranışsal kontrolü ilgilendirmektedir. İçsel ve dışsal kontrol odağı çeşitli durumları kapsayan genelleştirilmiş bir yapıdır. Öz yeterlik göreve özgüdür ve bireyin bir görevi belirli bir uzmanlık düzeyinde gerçekleştirebileceğine dair inancını inceler (Gist, 1987, s. 487). Bu nedenle bir kişi güçlü bir içsel kontrol odağına sahipken belirli görevleri yerine getirme konusunda düşük bir öz yeterliliğe sahip olabilir (Chen vd., 1998).

Bu çalışma, mikro işletme girişimcisinin görüşleri çerçevesinde kontrol odağı, genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi kavramları arasındaki ilişkiyi ele almakta ve açıklamaktadır. Mikro düzeyde girişimcilik faaliyetinde bulunan bireylerin kontrol odağı ile girişimcilik yönelim ve genel öz yeterlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından bu çalışma önemli ve farklıdır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kontrol Odağı

Kontrol odağı terimi ilk defa Rotter (1966) tarafından sosyal öğrenme teorisi kapsamında yapılandırılmış kişilik özelliği biçiminde ifade edilmiştir. Rotter'ın (1966) kontrol odağı teorisinin kökleri sosyal öğrenme teorisine dayanmaktadır (Strauser vd., 2002). Sosyal öğrenme kuramına göre insan, hayatını etkileyen deneyimleri yönlendirebilme kabiliyetine sahip bilinçli bir varlıktır (Rotter, 1954). Ancak insan dış uyarıcıların izin verdiği ölçüde kendi yaşamının denetimini sağlayabilir (Orhan ve Dağcı, 2015). Dış uyarıcılar veya pekiştireçler insan davranışlarını etkileyebilmektedir (Bayrakçı, 2007).

Kontrol odağı teorisi iki farklı kontrol algısının olduğunu ileri sürmektedir (Ng vd., 2006; Shane vd., 2003). Rotter'a (1966) göre bireyler içsel ve/veya dışsal kontrol odağına sahip olabilmektedir. İçsel kontrol odağına sahip bireyler olayların sonuçlarını kendi çabalarının sonucu olarak algılamaktadır. İç kontrol odaklı kişiler, bir olayın sonucunun büyük ölçüde kendi eylem veya davranışlarının etkisiyle ortaya çıktığını düşünmektedir (Asante ve Affum-Osei, 2019). Dış kontrol odağına sahip kişiler ise büyük ölçüde kendi kontrolleri dışında gerçekleştiğine ve ortaya çıktığına inandığı olayların sonuçlarını kader veya alınyazısı olarak kabul eder (Judge vd., 2002; Rotter, 1966). İnsanın elde ettiği sonuçların; ödül, başarı veya başarısızlığın bireyin kendi davranışlarına bağlı olmadığı, bunun şans, kader ya da çevresel güçlerin neticesinde ortaya çıktığı düşüncesi dış kontrol odağı inancını gösterir (Çetin, 2011, s. 74). Dolayısıyla kendi davranışlarıyla elde edilen sonuçlar arasında ilişkinin olduğuna inanan bireylerin iç kontrol, davranışlarıyla sonuçların arasında ilişkinin bulunmadığına inanan ve algılayan bireylerin ise dış kontrol odaklı olduğu kabul edilir (Hisli Şahin vd., 2009, s. 60).

Kontrol odağı, bireylerin yaşamları boyunca meydana gelen olaylar üzerindeki kontrolleriyle ilgili algılarını içsel ve dışsal yönden ölçebilmenin bir yoludur (Rotter, 1966). Nitekim bireylerin kontrol odağı araştırılarak bireyin kontrolü altında ve dışındaki davranışlar ile olayların sonuçları arasındaki ilişkinin incelenebildiği ve birtakım çıkarımlarda bulunduğu görülmektedir. Bireyin kontrol odağı işe karşı tutum, çalışma ortamı algısı, iş performansı ve kariyer başarısı, duygusal bağlılık, tükenmişlik, yaşam doyumu gibi birçok temel davranışsal kararlarla doğrudan ilişkilendirilmektedir (Ng vd., 2006; Wang vd., 2010). Öyle ki kontrol odağın insanların tutumu ve kişilik özellikleri hakkında bazı bilgiler verebildiği düşünülmektedir. Kontrol odağı üst düzey yöneticilerin strateji oluşturma davranışlarını açıklayabilen ayırt edici bir kişilik özelliğidir (Gugnani, 2022; Miller vd., 1982; Rotter, 1966). Kontrol odağı girişimcilik niyetiyle ilişkilendirilen bir kavramdır. Asante ve Affum-Osei'e (2019) göre

bireyin girişimcilik niyetinin içsel kontrol odağıyla pozitif, dışsal kontrol odağıyla ise negatif ilişkisi söz konusudur. Dışsal kontrol ile girişimcilik başarısı arasında negatif ilişki bulunmaktadır (Chattopadhyay ve Ghosh, 2002, s. 27). Chattopadhyay ve Ghosh'a (2002) göre dışsal kontrol odağı ile ilgili puanın düşük olması iç kontrol odağın varlığı ve daha yüksek başarı anlamına gelmektedir. Dışsal kontrol odağı ölçeğinin yüksek puan aldığı anda ise başarının olumsuz etkilenmesi beklenilmekte ve bu durumun başarı oranında düşüşe neden olacağı düşünülmektedir. Çetin (2011) çalışmasında iç kontrol odağı ile öz yeterlik algısı fazla bireylerin girişimcilik sürecinde başarılı olabileceğini belirtmektedir. Çetin'e (2011) göre bireylerin sahip olduğu kontrol odağı girişimcilik davranışlarını yordamaktadır. İç kontrol odaklı bireyler örgüt içinde girişimcilik eğiliminde ya da davranışlarında bulunabilmektedir. İç kontrol odaklı kişiler yeni ürün, hizmet veya teknolojik sonuçların ortaya çıkmasında ve fikir üretme, yenilikçi ve yaratıcı olma sürecinde daha etkin bir şekilde görev alabilmektedir. Ayrıca iç kontrol odaklı bireylerin risk almak konusunda esnek davranması, belirsizlik sonucunda meydana gelebilecek olumsuz durumları kabul etmesi daha olasıdır. Yine hem iç kontrol odağı hem de öz yeterlik bilinci yüksek bireylerin başarılı bir girişimcilik sürecine sahip olması muhtemeldir.

1.2. Genel Öz Yeterlik

Öz yeterlik, bireyin belirlenen hedeflere ulaşmada ihtiyaç duyduğu eylem planını organize etmek ve yürütme yeteneği ile ilgili bireysel inancıdır (Bandura, 1997, s. 3; Bandura, 1977). Bireyin kendi yeterliği ve potansiyeli konusundaki inancı (Sakız, 2013, s. 187) olarak tanımlanan öz yeterlik, kişinin farklı durumlar karşısında ne düzeyde başarılı performans gösterebileceğine ilişkin düşüncesini temsil etmektedir (Judge vd., 2002, s. 694; Smith, 1989). Bandura (1997) tarafından ele alınan öz yeterlik kavramı genelleştirilmemiş ve göreve özgü niteliktedir. Genelleştirilmiş ya da genel öz yeterlik, bireyin hayatındaki olaylar üzerinde genel kontrolü sağlamak için gerekli motivasyonu, bilişsel kaynaklarını ve eylem planlarını harekete geçirme yeteneğiyle ilgili kişisel tahminleridir. Genel öz yeterlik, kişinin yaşamın gereklilikleriyle başa çıkma konusundaki temel yeteneğine dair algılarını yansıttığında görülebildiğinden, temel bir öz değerlendirmeyi temsil eder (Judge vd., 1998, s. 19). Yıldırım ve İlhan (2010) çalışmasında genel öz yeterliğin başlama, yılmama ve sürdürme çabası-ısrar olmak üzere üç boyuttan oluştuğunu, bunları birtakım ifadelerle ölçülebileceğini ileri sürmektedir. Bu noktada başlama kavramının, bireyin zor veya karmaşık işleri denmekten ve öğrenmekten kaçınmak istemediği, sorunlarla başa çıkmak konusunda istekli olduğu, beklenmedik problemlerin üstesinden gelebildiğini düşünmesi, başladığı şeyi tamamlamaya

istekli olması gibi algılarla ilişkili görülmektedir. Yılmama, özyeterliliği yüksek bireylerin başarısız olduklarında çabucak toparlanıp eylemlerinde ısrarcı olmalarıdır (Yıldırım ve İlhan, 2010). Aynı çalışmada, kişinin planladığını gerçekleştirebileceğinden emin olması ve yapmaya karar verdiği bir işe çabucak girişmesi ya da hoşuna gitmeyen fakat kişinin yapmak mecburiyetinde kaldığı bir şeyi yine de bitirmek istemesi sürdürme çabası-ısrar kavramına işaret etmektedir. Öz yeterlik algısı bireylerin başarı çabaları, içsel ilginin artması ve kariyer arayışları, umutsuzluklarla başa çıkabilme ve inatçı davranışlarının ortaya çıkması ile ilgili duyguları açıklamada kolaylık sağlamaktadır (Bandura, 1982, s. 122). Bu bağlamda bazı araştırmacıların bireyin öz yeterlik algısı ile girişimcilik ve kontrol odağı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Çetin (2011) çalışmasında öz yeterlik inancı ile girişimciliğin boyutları; proaktiflik, yenilikçilik ve risk alma arasında olumlu ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Yorulmaz ve Erdem (2017), hastane çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada kontrol odağın bazı boyutlarının öz yeterlik algısında olumlu ya da olumsuz etkisinin bulunduğunu tespit etmiştir. Yine Nijeryalı öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada kontrol odak ile girişimcilik öz yeterliği ve niyeti arasında olumlu ilişkiye ulaşılmıştır (Ayodele, 2013, s. 63). Chen vd. (1998) göre bir kişinin girişimci öz yeterliği ile iç kontrol arasında pozitif, dışsal kontrol olarak kabul edilen şans kontrolüyle ise negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Öz yeterliğin inisiyatif almak, başarılı olmayı arzulamak gibi girişimcilik kavramının temel özellikleriyle ilişkisinin olduğu görülmektedir. Girişimcilik ve onun bazı türleri inisiyatif almayı, fırsatları görmeyi ve riskler üstlenmeyi gerektirir (Paksoy ve Özgöz, 2021). Öz yeterlik, kişisel inisiyatif almayı olumlu etkilemektedir (Speier ve Frese, 1997). Yüksek düzeyde öz yeterlik algısına sahip bireyler problem ve zorluklar karşısında bile fırsatları değerlendirerek azimlerini, başarı çabalarını ve kariyer gelişimini devam ettirebilmektedir (Bandura, 1982). Çetin'e (2011) göre girişimcilik sürecinde bireysel öz yeterliğin önemli rolü bulunmaktadır. Çünkü öz yeterlik, insanların zor ve belirgin olmayan rolleri yerine getirebilme, bireysel ihtiyaçlarıyla ilgili zorlukların üstesinden gelebilme, şahsi yetkinlikler konusundaki algıdır. Buradan öz yeterliğin bireysel girişimcilik eğilimini kolaylaştırıcı bir inanç ya da düşünce olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

1.3. Bireysel Girişimcilik Yönelimi

Girişimci yönelim, girişimcilik faaliyetlerinde bulunan firmaların strateji oluşturma süreçlerini ve tarzlarını tanımlamada kullanılmaktadır (Lumpkin ve Dess, 2001, s. 429). Lumpkin ve Dess (1996), popüler bir girişimci yönelim modelinin özerklik, yenilikçi olma, risk alma, proaktiflik, rekabetçi saldırganlık boyutlarından oluştuğunu, girişimci yönelim boyutlarının ise örgütün

veya firmanın temel girişimcilik süreçlerini, girişimci yönelimini karakterize ve ayırt etmede faydalı olduğunu vurgulamaktadır. Bolton ve Lane (2012), bireysel girişimcilik yöneliminin değerlendirilmesinde alanyazında ağırlıklı olarak üç faktörün; yenilikçilik, risk alma ve proaktiflik kullanıldığını belirtmektedir. Bolton ve Lane'e göre kişilerin bireysel girişimcilik yönelimi değerlendirilirken araştırmayı bu üç faktör üzerinden inşa etmek önemli bir adımdır. Bireysel düzeydeki girişimcilik yöneliminde kişisel özelliklerin ve tutumların önemli olduğu düşünülmektedir. Bireyin girişimcilik yöneliminde tutumlar özellikle yenilikçilik ve risk almayı doğrudan, proaktifliği ise dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Kreiser vd. (2002), girişimci yönelimin üç faktörlü; yenilikçilik, risk alma ve proaktiflik yapısının diğer modellere göre daha güçlü uyum değerlerine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bireysel düzeyde proaktif olma isteği, yenilikçilik ve risk alma yeteneği girişimcinin temel özellikleridir (Bolton ve Lane, 2012; Kreiser vd., 2002). Rauch vd. (2009) girişimci yönelimin yenilikçilik, risk alma ve proaktiflik üç boyutu şu şekilde ifade etmektedir: Yenilikçilik, yeni süreçlerde Ar-Ge aracılığıyla teknolojiye liderlik etmenin yanı sıra yeni ürün veya hizmetlerin tanıtılması boyunca yaratıcılığa ve denemeye yatkınlıktır. Risk alma, bilinmeyene doğru risk alarak cesur eylemlerde bulunmayı, aşırı borçlanma ve/veya belirsiz ortamlardaki girişimlere önemli miktarda kaynak ayırmayı içermektedir. Proaktiflik, gelecekteki talebi öngörerek hareket etmeyle ve yeni ürün ve hizmetlerin rekabet öncesinde tanıtılmasıyla karakterize edilen, fırsat arayan, ileriye dönük bir bakış açısidir. Proaktiflik, dışa dönüklük, başarı ihtiyacı ve deneyime açıklıktan kaynaklanmaktadır (Lumpkin ve Dess, 2001, s. 763).

Asante ve Affum-Osei (2019) çalışmasında, iç kontrol odağı ile fırsatların farkında olma arasındaki pozitif ilişkiye bireyin girişimcilik niyetinin aracılık ettiğini, iç kontrol odağına sahip girişimcilerin girişimcilik fırsatlarını tanıma olasılıklarının daha yüksek olduğunu, iç ve dış kontrol odağına göre girişimcilik niyetinin olumlu veya olumsuz yönde şekillenebildiğini açıklamaktadır. Aynı çalışmada dış kontrol odağıyla girişimcilik eğilimi arasında ise ilişki bulunamamıştır. Öte yandan başka bir çalışmada dış kontrol odağı ile algılanan bireysel yenilikçilik düzeyi arasında negatif yönlü ilişkinin olduğuna (Türker ve İnel, 2012, s. 879) dikkat çekilmektedir. İç kontrol odak bireylerin girişimcilik sürecinde daha başarılı olabileceği, dış kontrol odak algılı bireylerin ise girişimcilik konusunda başarıya ulaşamadıkları ileri sürülmektedir. Ayrıca iç kontrol odağı inancına sahip olmak öğrencilerin girişimcilik eğilimini açıklamada belirleyicidir. İç kontrol odağı girişimcilik eğilimini yordamaktadır (Chelariu vd., 2008). Kontrol odağı düzeyinin de bireyin girişimciliğini etkileyebileceği düşünülmektedir. Nitekim kontrol odağındaki artışın bireyin iç girişimciliğiyle ilgili yenilikçilik, risk alma,

fırsatlara odaklanma faktörlerinde olumsuz etkiye sebep olabileceği ifade edilmektedir (Meydan, 2010, s. 207).

Girişimcilik yöneliminde bireyin öz yeterliğinin ya da öz yeterlik algısının da belirleyici olabileceği belirtilmektedir. Genel öz yeterlik algısıyla girişimcilik yönelimi arasında olumlu ilişkinin bulunduğu ifade edilmektedir (Poon vd., 2006). Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmaların bulgularının benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öz yeterlik algısıyla girişimcilik eğilimi arasında olumlu ilişki olduğu (Örücü ve Hasırcı, 2021, s. 917), bireyin öz yeterlik algısının girişimcilik eğilimi üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır (Yağar vd., 2020, s. 302).

Özellikle yakın çevredeki kişilerin düşünce veya fikirlerinin bireyin girişimcilikle ilgili kararlarını etkileyebileceği bilinmektedir. Toplumdaki kişilerin bir girişimi desteklemesi veya karşı çıkmasıyla ilgili düşünceleri, bireyin bir girişimi başlatmak ya da girişimden vazgeçmek gibi davranışları ortaya çıkarmaktadır (Avcı ve Ardıç, 2022, s. 28). Kontrol odağı, risk alma eğilimi, başarı ihtiyacı, girişimci öz yeterliği, kişisel norm, aile ve ailelerin özellikleri, kişiye yakın kişilerin tutumu vb. bireysel ve çevresel faktörlerin girişimcilik yönelimi ve niyetini etkileyebileceği birçok çalışmada belirtilmektedir (Awang vd., 2016; Chen vd., 1998; Çetinkaya Bozkurt, 2014; Doğan ve Yılmaz, 2017; Ekici ve Turan, 2017; Evci ve Alper, 2022; Karimi vd., 2017; Korkmaz, 2012; Santos ve Liguori, 2020).

Bu çalışma, mikro işletme girişimcisinin düşüncesinden hareketle kontrol odağı, genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır.

(1) Mikro işletme girişimcisinin kontrol odağı ile genel öz yeterliği arasında ilişki var mıdır?

(2) Mikro işletme girişimcisinin kontrol odağı ile bireysel girişimcilik yönelimi arasında ilişki var mıdır?

(3) Mikro işletme girişimcisinin genel öz yeterlik algısıyla bireysel girişimcilik yönelimi arasında ilişki var mıdır?

Alanyazındaki genel bulgular ve araştırma soruları çerçevesinde şu hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Kontrol odağı (iç ve dış kontrol) ile girişimcinin genel öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1a: Kontrol odağın genel iç kontrol inancı boyutu ile girişimcinin genel öz yeterliği ve boyutları; başlama, yılmama, sürdürme çabası-ısrar arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

H1b: Kontrol odağın dış kontrol inancını oluşturan; çabalamanın anlamsızlığı, şansa inanma, kadercilik, adil olmayan dünya inancı boyutlarıyla girişimcinin genel öz yeterliği ve boyutları arasında negatif ilişki vardır.

H2: Kontrol odak (iç ve dış kontrol) ile bireysel girişimcilik yönelimi anlamlı bir ilişkiye sahiptir.

H2a: Kontrol odağın genel iç kontrol inancı boyutuyla bireysel girişimcilik yönelimi ve boyutları; risk alma, yenilikçilik, proaktiflik arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

H2b: Kontrol odağın dış kontrol inancıyla ilgili boyutlar; çabalamanın anlamsızlığı, şansa inanma, kadercilik, adil olmayan dünya inancı ile bireysel girişimcilik yönelimi ve boyutları arasında negatif ilişki bulunmaktadır.

H3: Genel öz yeterlikle bireysel girişimcilik yönelimi arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.

H3a: Genel öz yeterlik boyutları; sürdürme çabası-ısrar, başlama, yılmama ile bireysel girişimcilik yöneliminin boyutları; proaktiflik, risk alma, yenilikçilik arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma nicel araştırma desenlerinden, ilişkisel tarama modelinde dizayn edilmiştir. İlişkisel tarama modeli, birden fazla nicel değişkenin birbiriyle ilişkisini saptamak, bunların aralarındaki ilişkiyi sebep-sonuç bakımından etkileriyle birlikte incelemek amacıyla kullanılır (Fraenkel ve Wallen, 2009). Bu kapsamda çalışmanın değişkenlerinin; kontrol odak, genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi aralarındaki ilişki ortaya konulmuştur. Bu çalışma Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulu'nun 12.07.2023 tarihli ve 07/04 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Giresun'daki mikro işletme girişimcileri oluşturmaktadır. Mikro işletmeler: "Yıllık çalışan sayısı on kişiden az olan ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri on milyon Türk lirasını aşmayan işletmelerdir" (KOBİ Yönetmeliği, 2023). Örneklem, uygun örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Örneklemi 246 mikro işletme girişimcisi oluşturmaktadır. Örneklem sayısı nicel yönelimli sosyal bilim araştırmalar için kabul edilebilir asgari örneklem büyüklüğünde ve %95'in (0.05) üzerinde güvenilirlik düzeyindedir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı, ölçekler ve demografik özellikler olmak üzere iki temel bölüm şeklinde belirlenmiştir. Veri toplama aracında güvenilirliği ve geçerliği doğrulanmış “Kontrol Odağı”, “Genel Öz yeterlik” ve “Bireysel Girişimcilik Yönelimi” olmak üzere toplam 74 ölçek maddesi bulunmaktadır.

Beş boyutlu ve toplam 47 maddeden oluşan “Kontrol Odağı” ölçeği (Dağ, 2002) kullanılarak mikro işletme girişimcisinin kontrol odağı ölçülmüştür. Dağ (2002), kontrol odağı ölçeğinin beş boyutlu; “genel iç kontrol inancı ya da kişisel kontrol” boyutu 18 madde ve $\alpha = .87$, “şansa inanma” boyutu 11 madde ve $\alpha = .79$, “çabalamanın anlamsızlığı” boyutu 10 madde ve $\alpha = .76$, “kadercilik” boyutu 3 madde ve $\alpha = .74$, “adil olmayan dünya inancı” boyutu 5 madde ve $\alpha = .61$ olduğunu ifade etmektedir. Çetin (2011) ve Meydan (2010) çalışmalarında bu ölçeğin Türkçeye uyarlanmış biçiminin iç tutarlılığını ve yapı geçerliliğini doğrulamaktadır. Kontrol odağı ölçeği; “İnsanın yaşamındaki mutsuzlukların çoğu, biraz da şansızlığa bağlıdır”, “Aslında şans diye bir şey yoktur” ve “Kaderin insan yaşamı üzerinde çok büyük bir rolü vardır” biçiminde ifadeleri içermektedir.

Katılımcıların genel öz yeterliğini belirlemede toplam 17 maddeli ve üç boyutlu; “başlama” boyutu 9 madde, “yılmama” boyutu 5 madde, “sürdürme çabası-ısrar” boyutu 3 maddedir. Bu ölçeğin güvenilirliği ve geçerliği hem Magaletta ve Oliver (1999) hem de Yıldırım ve İlhan (2010) tarafından doğrulanmıştır. Yıldırım ve İlhan (2010) ölçeğin Türkçe formunun güvenilirliğini $\alpha = .80$ olarak hesaplamıştır. Bu ölçekte; “Zorluklarla yüz yüze gelmekten kaçınırım”, “Kendine güvenen biriyim” ve “Bir şey yapmaya karar verdiğimde hemen işe girerim” gibi ifadeler bulunmaktadır.

Mikro işletme girişimcilerinin bireysel girişimcilik yönelimi 10 madde ve üç boyutlu “risk alma”(3 madde, $\alpha = .60$), “yenilikçilik”(4 madde, $\alpha = .76$), “proaktiflik”(3 madde, $\alpha = .73$) bir ölçek (Bolton ve Lane, 2012; Ercan ve Yıldırım, 2021) kullanılarak belirlenmiştir. Ercan ve Yıldırım’a (2021) göre bu ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı $\alpha = .80$ ’dir. Ölçek maddeleri katılımcılara beşli Likert tipinde 1=Hiç katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum şeklinde yöneltilmiştir. Bireysel girişimcilik yönelimi ölçeğinde; “Bilmediğim konularda cesaretle girişimde bulunmayı severim”, “Riskli olsun ya da olmasın, genellikle, standart olmayan yeni ve sıra dışı aktiviteler denemeyi severim”, “Projeleri önceden planlama eğilimindeyim” vb. ifadeler bulunmaktadır. Veri toplama aracında mikro işletme ve girişimcisine ilişkin dört adet demografik nitelikte soru bulunmaktadır. Bunlar katılımcının cinsiyeti, eğitim durumu, mikro işletmenin sahipliği ve faaliyet alanıdır. Veri toplama işlemi 01.08.2023-20.10.2023 tarihleri

arasında yüz yüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Jamovi istatistik yazılımı ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, bireysel girişimcilik yönelimi ölçeğinin 10 madde ve üç faktörlü, genel öz yeterlik ölçeğinin 17 madde ve üç faktörlü, kontrol odağı ölçeğinin 47 madde ve beş faktörlü yapısını doğrulamaktadır.

Tablo 1 Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	χ^2	df	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA
Bireysel Girişimcilik Yönelimi	130	50	2,6	,97	,93	,079
Genel Öz yeterlik	211	116	1,81	,96	,91	,057
Kontrol Odak	1037	424	2,44	,95	,92	,059
Uyum değerleri			≤ 3	$\geq ,90$	$\geq ,90$	$,05 < RMSEA < ,08$
χ^2 : Chi- Square (Ki-kare)		df: degree of freedom (serbestlik derecesi)				
CFI= Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)			TLI: Tucker-Lewis Index			
RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü)						

Doğrulayıcı faktör analizinde, modelin uygunluğu için; CFI, TLI ve RMSEA uyum indeksleri ölçüt olarak kabul edilmektedir (Arıca ve Ilgaz, 2007; Yörük Karakılıç, 2019). Model uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir aralıkta olması, bu çalışmada kullanılan ölçeklerin kullanılabilir ölçekler olduğunu göstermektedir.

2.3. Verilerin Analizi

SPSS ve Jamovi istatistik yazılımı kullanılarak veri analizi yapılmıştır. Kontrol odağı ve genel öz yeterlik ölçeğinin özündeki bazı ölçek maddeleri ters puanlandıktan sonra veri analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeklere ilişkin skewness ve kurtosis değerleri, normallik testi sonuçlarına göre -1.5 ile +1.5 aralığında için normal dağılım göstermektedir (Kline, 2011). Ölçeklere ait skewness(s), kurtosis(k) ve Cronbach alfa(α) güvenilirlik katsayıları sırasıyla; Kontrol Odak için (s=.281, k= ,019, α =.73), Genel Öz Yeterlik için (s=.700, k=,050, α =.78) ve Bireysel Girişimci Yönelim için (s=.146, k=-.015, α =.85) olarak hesaplanmıştır. Mikro işletme ve katılımcılara ilişkin nitelikler tanımlayıcı istatistikler aracılığıyla belirlenmiştir. Kontrol odağı, genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Katılımcıların %29’u kadın, %71’i erkektir. Öğrenim durumunun dağılımı ise %40’ı ortaöğretim/lise, %35’i lisans, %20’si ön lisans %3’ü ilköğretim ve %2’si lisansüstü şeklindedir. Katılımcıların aynı zamanda girişimcisi olduğu mikro işletmeler, sahiplik yönünden incelendiğinde %57’si bireysel/şahsa ait iken %22’si aile

işletmesi ve %21'i ortaklık niteliğinde bir işletmedir. Faaliyet alanları oldukça çeşitlilik arz etmekle birlikte; kafe, restoran/lokanta, kırtasiye, fırın, market, optik, tuhafiyeye, hırdavatçılık, tekstil/terzi, fotoğrafçılık, mobilya, otel, büfe bunlardan bazılarıdır.

3. Bulgular

Bu bölümde, çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon ve regresyon analizi bulgularına yer verilmektedir. Tablo 2'deki korelasyon analizi sonucu kontrol odağı, genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi değişkenlerinin kendi aralarındaki ilişkiyi göstermektedir.

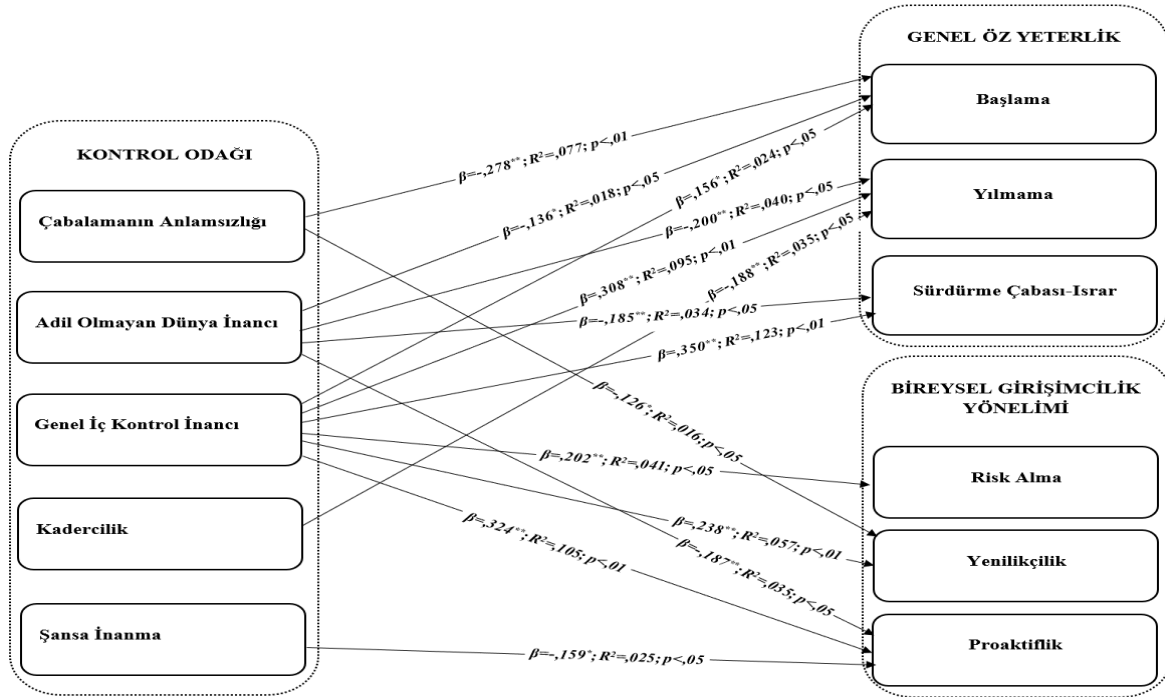
Tablo 2 Korelasyon Analizi Sonuçları

	\bar{X}	Ss	GÖ	GÖ _b	GÖ _y	GÖ _s	BGY	BGY _r	BGY _y	BGY _p
GÖ	2,38	,542								
GÖ_b	2,11	,755	,925**							
GÖ_y	2,01	,796	,726**	,521**						
GÖ_s	2,15	,816	,622**	,133*	,337**					
BGY	2,46	,651	,195**	,167**	,348**	,294**				
BGY_r	2,79	1,04	,052	,017	,185**	,154*	,746**			
BGY_y	2,48	,841	,165**	,144*	,243**	,176**	,820**	,429**		
BGY_p	2,11	,830	,223**	,219**	,349**	,336**	,568**	,114	,251**	
KO	3,49	,298	-,216**	-,203**	-,293**	-,227**	-,226**	-,037	-,153*	-,337**
KO_g	2,30	,423	,155*	,156*	,308**	,350**	,344**	,202**	,238**	,324**
KO_ş	3,25	,698	,070	,092	-,014	-,032	-,057	,119	,105	-,158*
KO_ç	3,15	,695	-,258**	-,278**	-,101	,038	,079	,078	-,126*	-,064
KO_k	4,02	,815	-,103	-,042	-,188**	-,033	-,106	-,080	-,086	-,060
KO_a	3,59	,483	-,137*	-,136*	-,200**	-,185**	-,159*	-,102	-,074	-,187**
GÖ: Genel öz yeterlik			GÖ _b : başlama		GÖ _y : yılmama		GÖ _s : sürdürme çabası-ısrar			
BGY: Bireysel Girişimcilik Yönelimi					BGY _r : risk alma		BGY _y : yenilikçilik BGY _p : proaktiflik			
KO: Kontrol Odağı			KO _g : genel iç kontrol inancı				KO _ş : şansa inanma			
KO _ç : çabalamanın anlamsızlığı			KO _k : kadercilik				KO _a : adil olmayan dünya inancı			
\bar{X} : Ortalama			Ss: Standart sapma				**: $p < .01$		*: $p < .05$	

Korelasyon analizi sonucu, kontrol odağının genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimiyle anlamlı ($p < .01$) bir ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kontrol odağının

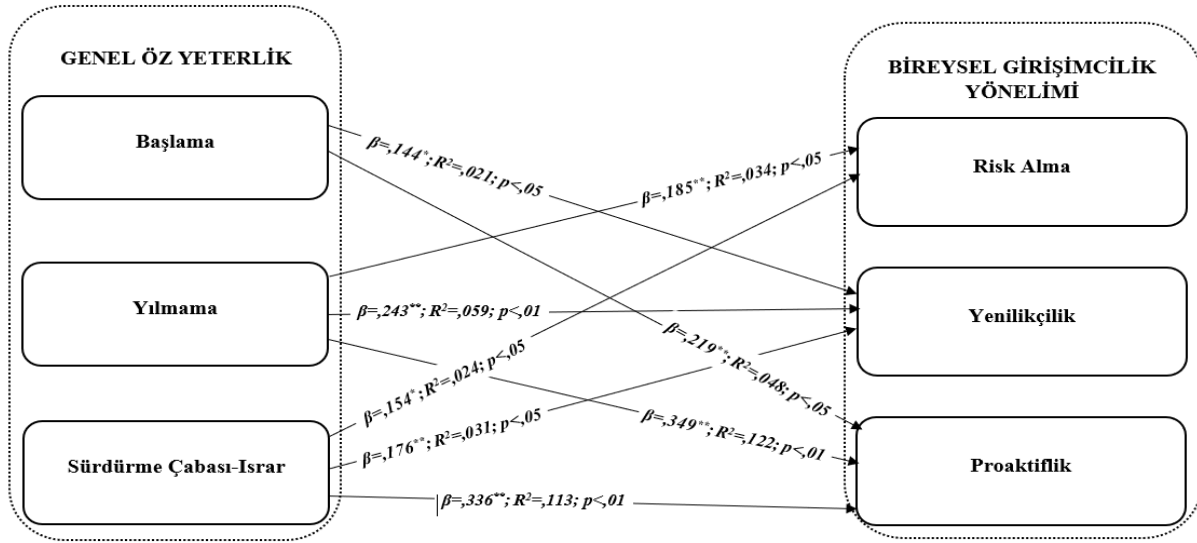
“genel iç kontrol inancı” boyutu ile genel öz yeterlik ($r=.155^*$) ve boyutları; başlama ($r=.156^*$), yılmama ($r=.308^{**}$), sürdürme çabası-ısrar ($r=.350^{**}$) arasında olumlu ilişkinin olduğu görülmektedir. Kontrol odağın dışsal kontrol inancıyla ilgili boyutlarıyla; şansa inanma, çabalamanın anlamsızlığı, kadercilik ve adil olmayan dünya inancıyla genel öz yeterlik ve boyutları; başlama, yılmama ve sürdürme çabası-ısrar arasındaki ilişkiye bakıldığında; “çabaların anlamsızlığı” ile genel öz yeterlik ($r=-.258^{**}$) ve “başlama”(= $r=-.278^{**}$) boyutu arasında negatif ilişkinin olduğu görülmektedir. Kontrol odağın “kadercilik” boyutu ile genel öz yeterliğin yalnızca “yılmama” boyutu arasında da negatif bir ilişki söz konusudur ($r=-.188^{**}$). Yine kontrol odağın “adil olmayan dünya inancı” boyutu ile genel öz yeterlik ($r=-.137^*$) ve boyutları; “başlama”(= $r=-.136^*$), “yılmama”(= $r=-.200^{**}$), “sürdürme çabası-ısrar”(= $r=-.185^{**}$) arasında negatif bir ilişkisinin olduğu bulunmuştur. Kontrol odağının “genel iç kontrol inancı” boyutunun bireysel girişimcilik yönelimi($r=.344^{**}$) ve boyutları; risk alma($r=.202^{**}$), yenilikçilik($r=.238^{**}$), proaktiflik($r=.324^{**}$) ile olumlu ilişkisinin olduğu görülmektedir. Kontrol odağın “şansa inanma” boyutuyla bireysel girişimcilik yönelimin “proaktiflik” boyutu arasındaki ilişki ise negatif ($r=-.158^*$) yönlüdür. Tablo 2.’de görüldüğü üzere “çabalamanın anlamsızlığı” ile “yenilikçilik” arasında ($r=-.126^*$) ve “adil olmayan dünya inancı” ile “proaktiflik” arasında ($r=-.187^{**}$) negatif bulunmaktadır. Diğer taraftan “kadercilik” ile bireysel girişimcilik yönelimi ve boyutları arasında bir ilişki bulunamamıştır. Korelasyon bulguları hem genel öz yeterliğin hem de boyutlarının (sürdürme çabası-ısrar, başlama, yılmama) bireysel girişimcilik yönelimi ve onun “yenilikçilik” ve “proaktiflik” boyutuyla ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır($p<.01$, $p<.05$). Genel öz yeterliğin “yılmama” ve “sürdürme çabası-ısrar” boyutuyla bireysel girişimcilik yöneliminin sadece “risk alma” boyutu pozitif ilişki içerisindedir. Korelasyon analizi bulguları H1, H1a, H2 ve H3 hipotezlerini doğrulanmaktadır. H1b, H2a ve H3a ise kısmen doğrulanabilmiştir. Çalışmayı bilimsel yönden zenginleştirmek, okuyuculara daha fazla bilgi sağlamak amacıyla veriler üzerinde regresyon analizi uygulanmış ve bulgular paylaşılmıştır. Bu kapsamda, genel öz yeterlik üzerinde kontrol odağın [$F_{(1-245)}=11,908$; $\beta= -.216$; $R^2=.05$] olumsuz etkisi vardır. Kontrol odağın genel iç kontrol inancı boyutu, genel öz yeterliği olumlu etkilemektedir [$F_{(1-245)}=5,984$; $\beta=.155$; $R^2=.024$]. Kontrol odağın çabalamanın anlamsızlığı [$F_{(1-245)}=17,358$; $\beta=-.258$; $R^2=.07$] ve adil olmayan dünya inancı [$F_{(1-245)}=4,669$; $\beta= -.137$; $R^2=.02$] boyutlarının ise genel öz yeterlik üzerinde istatistiksel olarak olumsuz etkisi belirlenmiştir. Buna göre genel öz yeterlikteki %5’lik varyansın kontrol odağı, %2,4’lük varyansın genel iç kontrol inancı, %7’lik varyansın çabalamanın anlamsızlığı ve %2’lik varyansın ise adil olmayan dünya inancına bağlıdır.

Bireysel girişimcilik yönelimi üzerinde kontrol odağın [$F_{(1-245)}=13,082$; $\beta=-,226$; $R^2=,051$] ve onun adil olmayan dünya inancı [$F_{(1-245)}=6,315$, $\beta=-,159$; $R^2=,025$] boyutunun olumsuz etkisi bulunmaktadır. Kontrol odağın genel iç kontrol inancı boyutu ise bireysel girişimcilik yönelimine anlamlı ($p<.05$) ve olumlu katkı yapmaktadır [$F_{(1-245)}=32,665$; $\beta=,344$; $R^2=,12$]. Bireysel girişimcilik yönelimindeki %5,1'lik varyans kontrol odağı, %12'lik varyans genel iç kontrol inancı ve %2,5'lik varyans adil olmayan dünya inancına bağlıdır. Bireysel girişimcilik yönelimi üzerinde genel öz yeterlik [$F_{(1-245)}=9,668$; $\beta=,195$; $R^2=,04$], başlama [$F_{(1-245)}=6,977$; $\beta=,167$; $R^2=,03$], yılmama [$F_{(1-245)}=33,708$; $\beta=,348$; $R^2=,121$] ve sürdürme çabası-ısrar [$F_{(1-245)}=23,005$; $\beta=,294$; $R^2=,09$] olumlu yönde anlamlı ($p<.01$) katkısı bulunmaktadır. Öyle ki bireysel girişimcilik yönelimindeki %4'lük varyansın genel öz yeterlik, %3'lük varyansın başlama, %12'lik varyansın yılmama ve %9'lük varyansın sürdürme çabası-ısrara bağlıdır. Ayrıca, regresyon analizi bulgularından yararlanılarak, değişkenlerin boyutları arasındaki ilişki Şekil 1 ve Şekil 2'deki modellerle özetlenmek istenmiştir. Aşağıda Şekil 1'de genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik boyutları üzerinde anlamlı etkisi olan kontrol odağının boyutları gösterilmektedir.

Şekil 1. Kontrol odağı ile genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişki

Şekil 2’de ise bireysel girişimcilik boyutları üzerinde anlamlı etkisi bulunan genel öz yeterlik boyutları bir modelle ortaya konulmaktadır.

Şekil 2. Genel öz yeterlik ile bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişki

4. Sonuç

Bu çalışmada mikro işletme girişimcisinin görüşleri aracılığıyla kontrol odağı, genel öz yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi değişkenlerinin aralarındaki ilişki belirlenmek istenmiştir. Bu çerçevede şu sonuçlara varılmaktadır. Kontrol odağın genel iç kontrol inancı boyutu ile girişimcinin genel öz yeterliği ve genel öz yeterliğin başlama boyutu arasında zayıf düzeyde, olumlu bir ilişki söz konusudur. Genel iç kontrol inancıyla öz yeterliğin yılmama ve sürdürme çabası-ısrar boyutu arasında orta seviyede olumlu ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar Ayodele (2013), Chen vd. (1998), Çetin (2011), Yorulmaz ve Erdem (2017) tarafından desteklenmektedir. Kontrol odağın dışsal inancı temsil eden boyutlarıyla (şansa inanma, çabalamanın anlamsızlığı, kadercilik ve adil olmayan dünya inancı) genel öz yeterlik ve boyutları (sürdürme çabası-ısrar, başlama ve yılmama) arasındaki ilişki incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Hem çabaların anlamsızlığıyla genel öz yeterlik ve onun başlama boyutu arasında hem de kadercilik ile genel öz yeterliğin yılmama boyutu arasında zayıf düzeyde ve negatif yönde bir ilişkiye ulaşılmıştır. Benzer bir sonuç, adil olmayan dünya inancıyla genel öz yeterlik ve boyutları; sürdürme çabası-ısrar, başlama ve yılmama arasındaki ilişkinin zayıf düzeyde ve negatif yönde olmasıdır. Bu çalışma, kontrol odak boyutlarının bireysel girişimcilik yönelimi ve bu yönelimin boyutlarıyla ilişkisini ayrıntılı bir şekilde incelemekte ve sonuçlarını ortaya koymaktadır. Kontrol odağın genel iç kontrol inancı boyutu ile bireysel girişimcilik yönelimi ve proaktiflik boyutu arasında orta düzeyde, bireysel girişimcilik yönelimine ait risk

alma ve yenilikçilik boyutu arasında zayıf düzeyde, bir olumlu ilişki saptanmıştır. Öte yandan bu çalışmada kontrol odağın adil olmayan dünya inancı, şansa inanma, çabalamanın anlamsızlığı boyutuyla proaktiflik arasında zayıf düzeyde, negatif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Kontrol odağın kadercilik boyutu ile bireysel girişimcilik yönelimi ve boyutları arasında ise herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Nitekim bu sonuçlar ile literatürdeki benzer çalışmalar büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Asante ve Affum-Osei, 2019; Chelariu vd., 2008; Çetin, 2011; Gül ve Beyşenova, 2018; Karimi vd., 2017; Meydan, 2010; Türker ve İnel, 2012). Bireyin girişimcilik niyetinin içsel kontrol odakla pozitif (Chelariu vd., 2008; Çetin, 2011; Gül ve Beyşenova, 2018, s. 213), dışsal kontrol odakla ise negatif bir ilişkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir (Asante ve Affum-Osei, 2019). Çetin (2011), kontrol odağının girişimcilik davranışlarında belirleyici olduğunu, iç kontrol odaklı bireylerin örgüt içinde girişimcilik eğiliminde bulunabildiğini ve yeni ürün, hizmet, yeni fikir, yenilik ve yaratıcılık süreçlerde aktif olarak rol aldığını vurgulamaktadır.

Son olarak bu çalışma aracılığıyla mikro işletme girişimcisinin genel öz yeterliği ile bireysel girişimcilik yönelimi arasındaki ilişki özellikle boyutsal düzeyde açıklanmak istemiştir. Bu bağlamda genel öz yeterlik ve boyutları ile bireysel girişimcilik yönelimi ve yenilikçilik, proaktiflik boyutu arasında zayıf ve/veya orta düzeyde, olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak bireysel girişimcilik yöneliminin risk alma boyutu yalnızca genel öz yeterliğin yılmama ve sürdürme çabası-ısrar boyutuyla zayıf düzeyde pozitif bir ilişki göstermiştir. Öyle ki alanyazında, bireyin öz yeterliği ile girişimcilik eğilimi ya da yönelimi arasında olumlu bir ilişkiden bahsedilmektedir (Çetin, 2011; Örucü ve Hasırcı, 2021; Poon vd., 2006; Yağar vd., 2020).

Bu çalışmanın sonuçları baz alınarak birtakım önerilerde bulunmak mümkündür. Girişimci yönelimi destekleyen girişimcilik eğitimlerinde bireylerin kontrol odağı önemsenmelidir. Girişimciliği teşvik etmek ve desteklemek için çeşitli faaliyetlerde bulunan üniversite ve KOSGEB vb. kuruluşların içsel ve dışsal kontrol odağın bireysel girişimcilik yönelimi ve kişilerin öz yeterliğinde rolünün olabileceği düşünülmelidir. Özellikle bireylerin kontrol edemediği; adil olmayan dünya inancı, şansa inanma, kadercilik ve çabalamanın anlamsızlığı gibi dışsal kontrol odak ile ilgili faktörlerin bireysel girişimciliği ve öz yeterliği olumsuz etkileyebileceği bilinmelidir. Bireylerin içsel kontrol odağını veya inancını güçlendirecek ve güdüleyecek her türlü eylemlerde bulunularak girişimci eğilimler katkı sağlanabilir. Ayrıca potansiyel girişimcilerin iş kurabilmesi, bir iş modeli hazırlayabilecek bilgi ve deneyim kazanabilmesi, girişimcilerin işini devam ettirebilmesi amacıyla gerçekleştirilen girişimcilik

eğitimlerinde ve diğer faaliyetlerde bireylerin öz yeterliği de dikkate alınmalı ve motive edilmelidir. Çünkü bu çalışma, bireylerin sahip olduğu öz yeterlik veya öz yeterlikle ilgili; başlama, yılmama ve sürdürme çabası-ısrar bazı özelliklerin risk alma, yenilikçi ve proaktiflik olma gibi girişimci davranışların ortaya çıkmasını kolaylaştırabileceğini göstermektedir. Başka değişkenler eklenerek kontrol odağın küçük, orta veya büyük ölçekte girişimcilik faaliyetinde bulunan girişimcilerin üzerindeki etkisi araştırılabilir.

Bu çalışma, araştırmanın gerçekleştirildiği evren ve evrende ulaşılabilen mikro işletme girişimcisiyle sınırlıdır. Zaman ve maliyet faktörünün yanı sıra evrende küçük ve orta büyüklükteki işletmelere göre mikro işletme sayısının daha fazla olması, hiyerarşik bakımdan mikro işletme girişimcisine ulaşabilmenin ve görüşme yapabilmenin daha kolay olması hem araştırmanın sınırlığı hem de sınırlık için birer gerektirir.

Kaynakça

- Arıca, O. ve Ilgaz, G. (2007). Açımlayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi ile Biyoloji Dersi Tutum Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research*, 28, 1-8.
- Asante, E. ve Affum-Osei, E. (2019). Entrepreneurship as a career choice: The impact of locus of control on aspiring entrepreneurs' opportunity recognition. *Journal of Business Research*, 98, 227-235. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.02.006>.
- Avcı, M. ve Ardiç, K. (2022). Girişimcilik eğiliminin bireysel öncüllerinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 27-33. <https://doi.org/10.47542/sauied.1134008>.
- Awang, A., Amran, S., Nor, M., Ibrahim, I. ve Razali, M. (2016). Individual entrepreneurial orientation impact on entrepreneurial intention: Intervening effect of PBC and subjective norm. *Journal of entrepreneurship, Business and Economics*, 4(2), 94-129., 4(2),94-129.Erişim adresi: <https://www.scientificia.com/index.php/JEBE/article/view/45>.
- Ayodele, K. (2013). Demographics, entrepreneurial self-efficacy and locus of control as determinants of adolescents' entrepreneurial intention in ogun state, Nigeria. *European Journal of Business and Social Sciences*, 1(12), 59-67. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/258318138>.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.37.2.122>.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: the exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması. *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 198-2010. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sakaefd/issue/11210/133874>.
- Bolton, D. ve Lane, M. (2012). Individual entrepreneurial orientation: development of a measurement instrument. *Education+Training*, 54(2/3), 219-233. <https://doi.org/10.1108/00400911211210314>.
- Chattopadhyay, R. ve Ghosh, A. (2002). Predicting entrepreneurial success: a socio-psychological study. *The Journal of Entrepreneurship*, 11(1), 21-31. <https://doi.org/10.1177/097135570201100102>.
- Chelariu, C., Brashear, T., Osmonbekov, T. ve Zait, A. (2008). Entrepreneurial propensity in a transition economy: exploring micro-level and meso-level cultural antecedents. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 23(6), 405-415. <https://doi.org/10.1108/08858620810894454>
- Chen, C., Greene, P. ve Crick, A. (1998). Does entrepreneurial self-efficacy distinguish entrepreneurs from managers? *Journal of business venturing*, 13(4), 295-316. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(97\)00029-3](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(97)00029-3).
- Çetin, F. (2011). Örgüt içi girişimcilikte öz yeterlilik algısı ve kontrol odağının rolü. *Business and Economics Research Journal*, 2(3), 69-85. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873767.pdf>.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2014). Planlanmış davranış teorisi çerçevesinde öğrencilerin girişimci olma niyetlerinin incelenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 27-47. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1355846>.
- Dağ, İ. (2002). Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi* 2002, 17(49), 77-90. Erişim adresi:

<https://toad.halileksi.net/wp-content/uploads/2022/07/kontrol-odagi-olcegi-koo-toad.pdf>.

- Doğan, R. ve Yılmaz, V. (2017). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerinin betimlenmesine yönelik bir yapısal eşitlik modeli önerisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 655-675. <https://doi.org/10.26745/gaziuiibfd.418602>.
- Dyal, J. (1984). Cross-cultural research with the locus of control construct, Volume 3: Extensions and Limitations. H. Lefcourt içinde, *Research with the locus of control construct* (s. 209-306). New York: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-443203-1.50008-9>.
- Ekici, E. ve Turan, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimi: planlanmış davranışlar teorisi ve girişimcilik eğitiminin rolü. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 201-2015. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/361492>.
- Ercan, S. ve Yıldırım, C. (2021). Bireysel girişimcilik yönelimi ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(1), 91-105. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1788512>.
- Evcı, G. ve Alper, E. (2022). Girişimcilik dersinin işletme öğrencilerinin girişimcilik niyetine etkisi: Yalova üniversitesi örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 159-173. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2148633>.
- Fishbein, M. ve Ajzen, I. (2010). *Predicting and changing behavior: the reasoned action approach*. New York: Psychology Press.
- Fraenkel, j. ve Wallen, N. (2009). *How to design and evaluate research in education*. New York: New York McGraw-Hill.
- Gist, M. (1987). Self-efficacy: implications for organizational behavior and human resource management. *Academy of Management Review*, 12(3), 472-185. <https://doi.org/10.2307/258514>.
- Gugnani, R. (2022). Assessing the moderating impact of self-efficacy on locus of control and individual entrepreneurship orientation relationship. *FIIB Business Review*, 1-15. <https://doi.org/10.1177/23197145221088642>.
- Gül, H. ve Beyşenova, A. (2018). Kontrol odağı ve girişimcilik eğilimi ilişkisi: ktmü öğrencileri üzerine bir araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 213-234. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/578344>.
- Hisli Şahin, N., Basım, N. ve Çetin, F. (2009). Kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarında kendilik algısı ve kontrol odağı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 153-163. Erişim adresi: <https://www.turkpsikiyatri.com/PDF/C20S2/153-163.pdf>.
- Judge, T., Erez, A., Bono, J. ve Thoresen, C. (2002). Are measures of self-esteem, neuroticism, locus of control, and generalized self-efficacy indicators of a common core construct? *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 693-710. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.83.3.693>.
- Judge, T., Locke, E., Durham, C. ve Kluger, A. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17-34. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.1.17>.
- Karimi, S., Biemans, H., Mahdei, K., Lans, T., Chizari, M. ve Mulder, M. (2017). Testing the relationship between personality characteristics, contextual factors and entrepreneurial intentions in a developing country. *International Journal of Psychology*, 52(3), 227-240. <https://doi.org/10.1002/ijop.12209>.
- Kline, R. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York London: (Third Edition) Guilford Press.

- KOBİ Yönetmeliği. (2023, 05 24). Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler yönetmeliği. *Resmî Gazetenin Tarihi : 25/5/2023 Sayısı : 32201.7*
- Korkmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, XIV(II)*, 209-226. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/18888>.
- Kreiser, P., Marino, L. ve Weaver, K. (2002). Assessing the psychometric properties of the entrepreneurial orientation scale: a multi-country analysis. *Entrepreneurship Theory and Practice, 26(4)*, 71-93. <https://doi.org/10.1177/104225870202600405>.
- Lumpkin, G. ve Dess, G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review, 21(1)*, 135-172. <https://doi.org/10.2307/258632>.
- Lumpkin, G. ve Dess, G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing, 16(5)*, 429-451. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(00\)00048-3](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(00)00048-3).
- Magaletta, P. ve Oliver, J. (1999). The hope construct, will, and ways: Their relations with self-efficacy, optimism, and general well-being. *Journal of Clinical Psychology, 55(5)*, 539-551. Erişim adresi: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4679\(199905\)55:5%3C539::AID-JCLP2%3E3.0.CO;2-G](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199905)55:5%3C539::AID-JCLP2%3E3.0.CO;2-G).
- Meydan, C. (2010). Adalet algısı-iç girişimci davranışlar ilişkisinde kontrol odağının şekillendirici rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36*, 195-222. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/66636>.
- Miller, D., Kets De Vries, M. ve Toulouse, J.-M. (1982). Top executive locus of control and its relationship to strategy-making, structure, and environment. *Academy of Management Journal, 25(2)*, 237-253. <https://doi.org/10.2307/255988>.
- Ng, T. W., Sorensen, K. L. ve Eby, L. T. (2006). Locus of control at work: a meta-analysis. *Journal of Organizational Behavior, 27(8)*, 1057-1087. <https://doi.org/10.1002/job.416>.
- Orhan, F. ve Dağcı, A. (2015). Ergenlikte dini kimliğin inşası: sosyal öğrenme kuramı açısından bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(7)*, 115-132. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147825>.
- Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2021). Yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri ile ilişkisinde öz yeterlilik algısının aracılık rolü ve bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(4)*, 917-935. <https://doi.org/10.18506/anemon.819317>.
- Paksoy, M. ve Özgöz, A. (2021). *Girişimcilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Poon, J., Ainuddin, R. ve Junit, S. (2006). Effects of self-concept traits and entrepreneurial orientation on firm performance. *International Small Business Journal, 24(1)*, 61-82. <https://doi.org/10.1177/0266242606059779>.
- Rauch, A., Wiklund, J., Lumpkin, G. ve Frese, M. (2009). Entrepreneurial orientation and business performance: An assessment of past research and suggestions for the future. *Entrepreneurship Theory and Practice, 33(3)*, 761-787. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2009.00308.x>.
- Rotter, J. (1954). *Social learning and clinical psychology*. New York: Prentice-Hall. <https://doi.org/10.1037/10788-000>.
- Rotter, J. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied, 80(1)*, 1-28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>.
- Sakız, G. (2013). Başarıda anahtar kelime: öz-yeterlilik. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(1)*, 185-209. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153499>.

- Santos, S. ve Liguori, E. (2020). Entrepreneurial self-efficacy and intentions: Outcome expectations as mediator and subjective norms as moderator. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(3), 400-415. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-07-2019-0436>.
- Shane, S. ve Venkataraman, S. (2000). The Promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.2791611>.
- Shane, S., Locke, E. ve Collins, C. (2003). Entrepreneurial motivation. *Human Resource Management Review*, 13(2), 257-279. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(03\)00017-2](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(03)00017-2).
- Smith, R. (1989). Effects of coping skills training on generalized self-efficacy and locus of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(2), 228-233. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.228>.
- Speier, C. ve Frese, M. (1997). Generalized self-efficacy as a mediator and moderator between control and complexity at work and personal initiative: A longitudinal field study in East Germany. *Human Performance*, 10(2), 171-192. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_7.
- Strauser, D., Ketz, K. ve Keim, J. (2002). The relationship between self-efficacy, locus of control and work personality. *Journal of Rehabilitation*, 68(1), 20-26. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/285533075>.
- Türker, M. ve İnel, M. (2012). The effect of locus of control orientation on perceived individual innovativeness: An empirical research in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 879-888. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.1066>.
- Wang, Q., Bowling, N. ve Eschle, K. (2010). A meta-analytic examination of work and general locus of control. *Journal of Applied Psychology*, 95(4), 761-768. <https://doi.org/10.1037/a0017707>.
- Yağar, F., Dökme, S. ve Coşkun, S. (2020). Öz yeterlik düzeyinin ve demografik faktörlerin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(37), 302-314. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/915145>.
- Yıldırım, F. ve İlhan, İ. (2010). Genel özyeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 301-308. Erişim adresi: <http://www.turkpsikiyatri.com/PDF/C21S4/301-308.pdf>.
- Yorulmaz, R. ve Erdem, R. (2017). Hastane çalışanlarında kontrol odağının öz ve kolektif yeterlilik üzerine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(19), 77-92. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.317182>.
- Yörük Karakılıç, N. (2019). Evaluation of Glass Ceiling Syndrome in Terms of Gender Discrimination Perception. *Journal of Management and Economics Research*, 17(2), 214-233. <https://orcid.org/0000-0002-0208-7870>.

Extended Summary

Entrepreneurship is applied behavior motivated by personal characteristics and environmental conditions. Therefore, entrepreneurs need to have various knowledge, skills and abilities such as seeing and evaluating opportunities, making quick decisions under uncertainty and limited environmental resources, working harder than other employees, leadership and innovation (Shane, 2003).

Locus of control (LOC) is the internal and external factors believed to shape a person's life. Internal and external beliefs that create LOC are associated with entrepreneurship and self-efficacy. LOC and self-efficacy are related to cognitive and control (Rotter 1966).

Self-efficacy can be affected by performance, and LOC can be affected by life experiences (Dyal, 1984). It is thought that there may be a strong relationship between these two concepts, as LOC and self-efficacy, which are considered a manifestation of a person's basic self-evaluation, represent the person's belief in himself according to his environment. According to the theory of planned behavior, individual factors such as locus of control, need for achievement, and risk-taking tendency are associated with entrepreneurship.

This study aims to explore the relationship between the micro-enterprise entrepreneur's locus of control perception, general self-efficacy, and individual entrepreneurship orientation.

This study was designed in quantitative research design and relational survey model. The scales, locus of control, general self-efficacy and individual entrepreneurship orientation were used as data collection tools. There are 74 five-point Likert-type items in the survey. Locus of Control scale (47 items) adapted to Turkish by Dağ (2002).

General Self-Efficacy (17 items) and Individual Entrepreneurship Orientation (10 items) scales respectively adapted to Turkish by Yıldırım and İlhan (2010), Ercan and Yıldırım (2021). The data collection tool is a form consisting of scales used in previous studies in the literature and demographic questions. After obtaining ethical approval, interviews were conducted with micro-enterprise entrepreneurs, and data were collected. Data collection was carried out face-to-face individual interviews between 10 August and 20 October 2023. The sampling group was determined by using the convenient sampling method among the micro-enterprise entrepreneurs in Giresun. The sample consisted of 246 micro-enterprise entrepreneur's female and male serving from various sectors. The sample size is at an acceptable minimum for quantitative social science research and has a confidence level exceeding 95%. Data have been analysed using SPSS and Jamovi statistics software. Skewness and kurtosis values between -1.5 and +1.5 showed that the data was normally distributed. In this study, the skewness and kurtosis values for the data range were from -.015 to +.700. Respectively Cronbach's alpha (α) reliability coefficients of the scales; Locus of Control ($\alpha=.73$), General Self-Efficacy ($\alpha=.78$) and Individual Entrepreneurial Orientation ($\alpha=.85$) were calculated by the researcher. Correlation and regression analysis were applied to determine the relationship among the variables themselves.

Findings show that there is a significant relationship between locus of control and general self-efficacy and individual entrepreneurship orientation. There is a positive moderate/weak levels relationship between "general internal control belief" dimension of locus of control and general self-efficacy ($r=.155$; $p<.05$) and its dimensions; initiation ($r=.156$; $p<.05$), enduring ($r=.308$; $p<.01$), maintenance effort-persistence ($r=.350$, $p<.01$). Similarly finding determined a moderate and weak positive relationship between "general internal control belief" and individual entrepreneurial orientation ($r=.344$) and its dimensions: risk-taking ($r=.202$), innovativeness ($r=.238$), and proactiveness ($r=.324$) ($p<.01$). The "unfair world belief" dimension of locus of control exhibited a negative correlation with both individual entrepreneurship orientation and the general self-efficacy, and its dimensions. However, there was no significant relationship observed between general self-efficacy, individual entrepreneurship orientation, and the dimensions of locus of control, specifically "belief in chance," "meaninglessness of effort," and "fatalism". Meaninglessness of effort demonstrated a negative correlation with general self-efficacy ($r = -.258$) and its initiation dimension ($r = -.278$). This study revealed that there exists a negative correlation between "unfair world belief" and general self-efficacy ($r=-.137$), initiation ($r=-.136$), enduring ($r=-.200$) and maintenance effort-persistence ($r=-.185$). Additionally, it was concluded that certain dimensions of locus of control are negatively correlated with certain dimensions of individual entrepreneurship orientation. A negative correlation was found between "meaninglessness of effort" and "innovation" ($r=-.126$; $p<.05$), as well as between "belief in an unfair world" and "proactivity" ($r = -.187$; $p<.01$). No relationship was identified between "fatalism" and individual entrepreneurship orientation, as well as its dimensions. Finally, the correlation findings indicate a significant ($p<.01$) positive relationship between individual entrepreneurship orientation and general self-efficacy ($r=.195$) and its dimensions: initiation ($r=.167$), enduring ($r=.348$), maintenance effort-persistence ($r=.294$). As a result, locus of control and its dimensions -general internal control belief, meaninglessness of effort, and unfair world belief- statistically significantly impact the general self-efficacy of micro-enterprise entrepreneurs. Locus of control and its dimensions-general internal control belief, unfair world belief- have statistically significant an effect on the individual entrepreneurship orientation of micro-enterprise entrepreneur's. Furthermore, general self-efficacy and its dimensions - initiation, enduring, maintenance effort-persistence - positively affect individual entrepreneurial orientation.

As a result, locus of control positively affects the general internal control belief dimension and the entrepreneur's general self-efficacy, the dimensions of general self-efficacy (initiation, enduring, maintenance effort-persistence) and individual entrepreneurship orientation. In general, general self-efficacy has a positive impact on individual entrepreneurial orientation. The results of this study are limited to the opinions of 246 micro business entrepreneurs who participated in the survey in Giresun. Micro-enterprises are defined as businesses with an annual workforce of fewer than 10 employees, and neither their annual net sales revenue nor their financial statements exceed ten million Turkish Liras (KOBİ Yönetmeliği, 2023).

In the researched population context, the higher number of micro-enterprises compared to small and medium-sized businesses, and the ease of reaching and conducting interviews with micro-enterprise entrepreneurs in hierarchical terms, serve as criteria for the limitations of the study. In entrepreneurship education programs that aim to foster entrepreneurial orientation, individuals' locus of control perception should be taken into consideration. To promote and support entrepreneurship, universities and organizations such as KOSGEB engaging in various activities should consider the potential role of internal and external locus of control in individual entrepreneurial orientation and individuals' self-efficacy. Particularly, it should be noted that external locus of control factors such as belief in chance, meaninglessness of effort, fatalism, and unfair world belief, which individuals cannot control, may negatively impact individual entrepreneurship and self-efficacy. Taking actions that reinforce and motivate individuals' internal locus of control perception can contribute to fostering entrepreneurial tendencies. Furthermore, in entrepreneurship education programs and other activities aimed at enabling potential entrepreneurs to establish businesses, acquire knowledge and experience to develop a business model, and sustain their ventures, individuals' self-efficacy should be taken into account and encouraged. This study suggests that individual characteristics related to self-efficacy, such as initiation, enduring, and maintenance effort-persistence, can facilitate the emergence of entrepreneurial behaviour's like risk-taking, innovativeness, and proactivity. By adding other variables, the impact of locus of control on entrepreneurs engaged in entrepreneurship activities at small, medium, or large scales can be investigated. This study addresses and elucidates the relationship between locus of control, general self-efficacy, and individual entrepreneurship orientation within the context of micro-business entrepreneurs' perspectives. In the context of micro-business entrepreneurship, the study reveals a positive contribution of beliefs related to internal locus of control to individual entrepreneurship orientation and general self-efficacy. This study contends that beliefs related to external locus of control may play a negative role in individual entrepreneurship orientation and general self-efficacy. In terms of revealing the relationship between the locus of control perception, entrepreneurship orientation, and general self-efficacy among individuals engaged in micro-level entrepreneurial activities, this study is significant and distinctive.

**Ekolojik Çıkarım Yöntemi:
2024 Yılı Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimi Oy Geçiş Analizi**

Esra HASDEMİR*

Özge ÇAMALAN**

M. Mithat ÜNER***

Geliş Tarihi (Received): 13.08.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 03.10.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1532892

Öz

Ekolojik çıkarım yöntemi, bireysel verilere erişimin mümkün olmadığı ya da çok zor olduğu durumlarda, toplulaştırılmış düzeydeki verilerden hareketle bireysel düzeydeki verilere yönelik tahminler yapılmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Buradan hareketle, çalışma kapsamında, 2024 yılında yapılan Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimine ait oy geçişleri Rosen, Jiang, King ve Tanner (2001) tarafından geliştirilen ekolojik çıkarım yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Söz konusu oy geçişleri, 8×8 boyutunda kontenjans tablosu temelinde yapılan analiz sonucunda hem seçmen sayısı hem de geçiş olasılık matrisi bazında tahmin edilmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen tahminler, Sankey diyagramı çizilerek görselleştirilmiştir. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimi temelinde yapılan analiz sonuçlarına göre, 2019 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) için oy kullanan seçmenin %54'ünün 2024 seçiminde de AK Parti'ye oy verdiği, 2019 yılı seçiminde AK Parti'ye oy verenlerin yaklaşık %20'sinin 2024 seçiminde oy kullanmadığı, %16,6'sının ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne oy verdiği tahmin edilmiştir. Aynı analiz sonuçlarına göre, 2019 seçimlerinde CHP yönünde oy kullanan seçmenin %82,7'sinin yeniden CHP'ye oy verdiği, %10,5'inin oy kullanmadığı, %2,1'inin AK Parti'ye oy verdiği belirlenmiştir. Analizin bir diğer bulgusu ise, 2019 seçiminde oy kullanmayan seçmenin %58,8'inin 2024 yerel seçiminde de oy kullanmamayı tercih ettiği, 2019 yılı seçiminde oy kullanmayan seçmenlerin geriye kalan kısmının %23,5'inin CHP'ye, %1,9'unun AK Parti'ye, %7,8'inin diğer partilere, %2,3'ünün Yeniden Refah Partisi (YRP)'ne, %1,1'i ise İYİ Parti'ye oy verdiği şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Çıkarım, Oy Geçişi, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı

**Ecological Inference Method:
2024 Ankara Metropolitan Municipality Mayoral Election Vote Transition Analysis**

Abstract

The ecological inference method is an approach that allows predictions to be made for individual-level data based on aggregated data when access to individual data is not possible or very difficult. Based on this, within the scope of the study, the vote transitions for the Ankara Metropolitan Municipality elections held in 2024 were analyzed using the ecological inference approach developed by Rosen, Jiang, King, and Tanner (2001). The vote transitions in question were estimated and interpreted based on both the number of voters and the transition probability matrix as a result of the analysis performed based on an 8×8 quota table. The predictions that were obtained were visualized by drawing a Sankey diagram. According to the analysis results based on the Ankara Metropolitan Municipality elections, it was estimated that 54% of the voters who voted for the Justice and Development Party (AK Party) in the 2019 elections also voted for the AK Party in the 2024 elections, approximately 20% of those who voted for the AK Party in the 2019 elections did not vote in the 2024 elections, and 16.6% voted for the Republican People's Party (CHP). According to the same analysis results, it was determined that 82.7% of the voters who voted for the CHP in the 2019 elections voted for the CHP again, 10.5% did not vote, and 2.1% voted for the AK Party. Another finding of the analysis is that 58.8% of the voters who did not vote in the 2019 elections preferred not to vote in the 2024 local elections either and that the remaining 23.5% of the voters who did not vote in the 2019 elections voted for the CHP, 1.9% for the AK Party, 7.8% for other parties, 2.3% for the Yeni Welfare Party (YRP), and 1.1% for the İYİ Party.

Key Words: Ecological Inference, Vote Transition, Ankara Metropolitan Municipality

* Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, esra.hasdemir@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4903-5573

** Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, ozge.camalan@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7196-8882

*** Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, mithat.uner@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1802-2553

Giriş

Ekolojik çıkarım, bireysel verilere erişilemeyen ya da erişilmesinin oldukça zor olduğu durumlarda, toplulaştırılmış verilerin kullanılmasıyla, bireysel düzeydeki verilerin tahmin edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu yaklaşım, 20. yüzyılın başlarından beri kullanılmakta olup, günümüzde genellikle iki veya daha çok sayıda satır ve sütundan oluşan kontenjans tabloları vasıtasıyla tahmin yapılmasını sağlayan ileri bir istatistiki yöntemdir.

Bireysel verilere doğrudan ulaşıldığı alanlarda ekolojik çıkarım modellerine ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak, özellikle sosyal bilimlerin alanlarında bireysel düzeyde verilere doğrudan erişimin pek mümkün olamaması nedeniyle, yöntem, siyaset bilimi, sosyoloji ve pazarlama gibi alanlarda, yığın içindeki davranış kalıplarını anlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Söz konusu yöntem, pazarlama alanında markalar arası geçişleri analiz etmek, tüketicilerin bir markadan bir diğerine geçiş yapma sürecini ve geçişin nedenlerini anlamak için önemli bir araçtır. Benzer şekilde, siyaset bilimi ve sosyoloji alanında da iki ardışık seçimde oy geçişlerini belirlemek suretiyle, siyasi partilerin seçmen kitlesini anlamalarına ve gelecekteki seçim stratejilerini buna göre belirlemelerine yardımcı olmaktadır.

Siyaset bilimi literatüründe, ekolojik çıkarım yöntemi kullanılarak yapılan birçok çalışma mevcuttur. Örneğin, Cataldi, Emanuele ve Paparo (2012) oy verme davranışı analizi, Barreto, Collingwood, Garcia-Rios ve Oskooii (2019) oy verme hakları yasası vakalarında aday desteğini tahmin etme ve Velimsky (2024) referandum katılımını anlama gibi alanlarda ekolojik çıkarım yöntemini uygulamışlardır. Audemard (2024) çalışmasında, 2014 yılında Fransa Montpellier'de yapılan iki turlu belediye seçimindeki oy oynaklığını, Rosen, Jiang, King ve Tanner (2001) ekolojik çıkarım yaklaşımını kullanarak analiz etmiştir. Gregor (2015) ise, 2013 bölgesel seçimlerinde Slovakya'nın Banská Bystrica Bölgesi başkanlığını kazanan Marian Kotleba'nın destekçilerinin oy verme davranışlarını incelediği çalışmasında, Kotleba'nın destekçilerinin diğer seçimlerde kime oy verdiğini belirlemek amacıyla, 2009-2014 oy geçişlerini modellemek için hiyerarşik ekolojik çıkarım modelini kullanmıştır. Benzer şekilde, Romero, Pavia, Martin ve Romero (2018), 2017 Fransız cumhurbaşkanlığı seçiminin birinci ve ikinci turları arasındaki oy geçişlerini ekolojik çıkarım yöntemi ile tahmin etmiştir.

Diğer taraftan, seçim dönemlerindeki cinsiyet ve seçmen katılımı verilerini kullanarak ekolojik çıkarım tekniklerinin değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin; Hudson, Moore, Beh ve Steel (2010) ekolojik çıkarım tekniklerini kullanmak suretiyle, Yeni Zelanda'da 1893-1919 yılları arasında üç yılda bir yapılan genel seçimlerine katılan erkek ve kadın seçmen oranlarını tahmin etmek için ekolojik çıkarım tekniklerini kullanmışlardır. Politika alanında kullanılan bir başka çalışma ise O'Loughlin

(2000) çalışmasıdır. O'Loughlin, Weimar Almanyası'nda Nazi Partisi'ne oy verme davranışını anlamak için ekolojik çıkarım yöntemlerine başvurmuştur. Klima, Thurner, Molnar, Schlesinger ve Küchenhoff (2016) çalışmasında Münih 2005 ve 2009 yerel seçimlerindeki oy geçişleri Goodman ekolojik regresyon, Rosen vd (2001), Greiner ve Quinn ekolojik çıkarım yöntemi, Thomsen'in logit yaklaşımı, Andreadis and Chadjipadelis yineleme, Kellermann'ın uyarlanmış yinelemeli algoritma yaklaşımlarının her biriyle ayrı ayrı tahmin edilmiş ve karşılaştırılmaları yapılmıştır. R kütüphanesinde Rosen vd. (2001) tarafından geliştirilen eiPack'te uygulanan hiyerarşik çok terimli Dirichlet modelinin ise genel tahmin performansı açısından en iyi yaklaşım olduğu belirlenmiştir¹. Ekolojik çıkarım yaklaşımının kökenleri Ogburn ve Goltra (1919) ve Gehlke (1917)'ye dayansa da hem istatistiksel hem de deterministik bilgiyi birleştirerek modelleyen ilk çalışma King (1997) tarafından yapılmıştır (Rosen vd., 2001). King (1997), ekolojik çıkarım alanında "rekonstrüksiyon" yöntemini geliştirerek alana önemli katkılarda bulunmuştur. Söz konusu rekonstrüksiyon yöntemi, iki aşamalıdır. Yöntemin ilk aşamasında, bireysel ve toplu veriler arasındaki ilişki tahmin edilmektedir. Sonrasında, belirlenen ilişki kullanılarak toplu verilerden bireysel düzeyde davranışlara dair çıkarımlarda bulunmaktadır. Ekolojik çıkarım yaklaşımı alanındaki bir sonraki teorik adım olarak King, Rosen ve Tanner (1999) tarafından yapılan çalışma gösterilebilecektir. King, Rosen ve Tanner (1999), Markov zinciri Monte Carlo (MCMC) algoritmalarına dayalı, doğal hiyerarşik yapıya sahip verileri analiz etmek için kullanılan bir tür istatistiksel model olan hiyerarşik model ve King'in (1997) ekolojik çıkarım modelinden yararlanarak ekolojik çıkarım için binomiyal beta hiyerarşik modelleri geliştirmişlerdir. Binomiyal beta hiyerarşik model, ekolojik çalışmalarda olasılıkların kendi aralarında bağımsız olmama durumunu ele almak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Harrison, 2015). Rosen vd. (2001) tarafından yapılan çalışmada ise, R x C kontenjans tablolarına dayalı ekolojik çıkarımlar için eş değişken içeren Bayesyen ve frekansçı bir yaklaşım önerilmiştir. Önerilen yaklaşımla, King vd. (1999) tarafından geliştirilen binomiyal beta hiyerarşik modelini 2 x 2 durumundan R x C durumuna genişletmişlerdir. (Rosen vd.2001). Yukarıdaki ifadelerden hareketle, çalışma kapsamında, 2019 ve 2024 yıllarında yapılan Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerine ait oy geçişleri, Rosen vd. (2001) tarafından $R \times C$ boyutuna geliştirilen Bayesyen ve frekansçı ekolojik çıkarım yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise, Rosen vd. (2001) tarafından $R \times C$ boyutuna geliştirilen hiyerarşik Bayesyen çıkarım modeli metodoloji başlığı altında tanıtılacaktır.

¹ Detaylı bilgi için Klima vd. (2016) çalışmasına bakılabilir.

Metodoloji

Ekolojik çıkarım alanında istatistiksel ve deterministik bilgiyi birleştirerek hiyerarşik Bayesyen modellemeyi alana kazandıran ilk çalışma, King, Rosen ve Tanner (1999) çalışmasıdır (Rosen vd., 2001). Bu çalışmada, yazarlar, King (1997) çalışmasını Markov zinciri Monte Carlo (MCMC) yöntemiyle genişleterek çalışmalarına eş değişken de eklemiştirler. Böylece, 2×2 boyutlu eş değişkenli binomiyal beta hiyerarşik modelinden oluşan bir ekolojik çıkarım yaklaşımı elde etmişlerdir. Rosen vd. (2001), King vd. (1999) tarafından ardışık iki seçim döneminde yalnızca iki parti arasındaki oy geçişlerinin analizini mümkün kılan 2×2 boyutlu hiyerarşik modelini, çok terimli Dirichlet modeliyle $R \times C$ boyutuna genişletmişlerdir.

Tablo 1: Rosen vd. (2001)'e göre i . seçim bölgesinde $R \times C$ partili oy geçişi gösterimi (Klein, 2019: 26).

2.Seçim \ 1.Seçim	A partisi	B partisi	...	C partisi	1. Seçim sonucu
A partisi	$\beta_{1,1}^i$	$\beta_{1,2}^i$...	$1 - \sum_{c=1}^{C-1} \beta_{1,c}^i$	$N_{1,i}$
B partisi	$\beta_{2,1}^i$	$\beta_{2,2}^i$...	$1 - \sum_{c=1}^{C-1} \beta_{2,c}^i$	$N_{2,i}$
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	
R partisi	$\beta_{R,1}^i$	$\beta_{R,2}^i$...	$1 - \sum_{c=1}^{C-1} \beta_{R,c}^i$	$1 - \sum_{r=1}^{R-1} N_{r,i}$
2.Seçim sonucu	$T_{1,i}$	$T_{2,i}$...	$1 - \sum_{c=1}^{C-1} T_{c,i}$	

Modelin temel notasyonu olarak Tablo 1'e bakıldığında, birinci seçime R sayıda, ikinci seçime C sayıda parti katıldığı görülmektedir. $N_{R,i}$ değerleri ilk seçimin sonucunu, $T_{c,i}$ değerleri ise ikinci seçimin sonucunu göstermektedir. $\beta_{R,c}^i$ ise iki seçim arasındaki oy geçişlerini göstermekte ve oran olarak ifade edilmektedir. $\beta_{R,c}^i$ değerleri gözlenemeyen ve bireysel düzeyde verileri ifade eden değerlerdir. Bir başka deyişle, seçim sonuçları olarak ifade edilen toplulaştırılmış verilerden hareketle tahmin edilmesi hedeflenen geçiş olasılık değerleridir.

Rosen vd. (2001) çok terimli Dirichlet modeli temelinde uygulanan bir hiyerarşik modeldir. Model sırasıyla üç düzeyi izlemektedir (Rosen vd. (2001):

1. Modelin ilk düzeyinde, $T_{c,i}$ değerleri mutlak değer olarak alınmakta ve bu değerlerin çok terimli (multinomial) bir dağılım izledikleri varsayılmaktadır.

$$(T_{1,i}, T_{2,i}, T_{3,i}, \dots, T_{C,i}) \sim \text{Çok terimli} (\theta_{1,i}, \theta_{2,i}, \dots, \theta_{C,i}, N_{i}) \quad (1)$$

ve

$$\theta_{C,i} = \sum_{r=1}^R \beta_{R,c}^i N_{R,i} \quad (2)$$

2. Hiyerarşik modelin ikinci düzeyinde, geçiş olasılıklarını gösteren $\beta_{R,c}^i$ 'lerin satır bazında bağımsız Dirichlet dağılımı izledikleri varsayılmaktadır.

$$(\beta_{R,1}^i, \beta_{R,2}^i, \dots, \beta_{R,c}^i) \sim \text{Dir} (\theta_{1,i}, \theta_{2,i}, \dots, \theta_{C,i}, N_{i}) \quad (3)$$

3. Modelin üçüncü ve son düzeyinde Dirichlet dağılımının regresyon parametresi $\alpha_{R,c}$ 'nin üssel dağıldığı ve tüm satır için tanımlı bir paramere olduğu varsayılmaktadır (Rosen vd., 2001).

$$\alpha_{R,c} \sim \text{Exp}(\lambda) \quad (4)$$

Rosen vd. (2001) ve King vd. (1999) gibi yöntemlerde katsayılar ait çıkarımlar Markov zinciri Monte Carlo yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir. Bu yöntem bir Bayesyen istatistik yöntemi olmakla birlikte, bu yöntemde çıkarımlar son (posterior) dağılım üzerinden üzerinden yapılmakta; son dağılım ise, öncül (prior) dağılım ve olabilirlik (likelihood) dağılımının çarpımına eşit olmaktadır. Bu doğrultuda, Rosen vd. (2001) çok terimli Dirichlet üç aşamalı hiyerarşik modelinin parametrelerinin son dağılımı aşağıdaki fonksiyona oransaldır (Klein, 2019: 28):

$$f(\beta_{R,C}^i, \alpha_{R,C} \setminus N_{R,i} T_{C,i} \lambda) \alpha \quad (5)$$

$$\times \prod_{i=1}^P \prod_{c=1}^C (\theta_{c,i})^{T_{c,i}} \quad (6)$$

$$\times \prod_{r=1}^R \prod_{c=1}^C \lambda \exp(-\lambda \alpha_{R,C}) \quad (7)$$

$$\times \prod_{i=1}^P \prod_{r=1}^R \frac{\Gamma(\sum_{c'=1}^C \alpha_{R,C'})}{\prod_{c'=1}^C \Gamma \alpha_{R,C'}} \prod_{c=1}^C (\beta_{R,C}^i)^{\alpha_{R,C}-1} \quad (8)$$

(6) numaralı eşitlik bireysel verinin dağılımını, (7) numaralı eşitlik olabilirlik dağılımını ve (8) numaralı eşitlik öncül dağılımı göstermektedir. Rosen vd. (2001), son dağılımın marjinal değerlerini matematiksel olarak uygun bir şekilde elde etmek için Gibbs örneklem tekniğini kullanarak koşullu olasılıklardan

faýdalanmaktadır. Sonrasında ise, Rosen vd. (2001), Metropolis algoritmasına geçerek, parametreler için yakınsama analizine geçmekte ve parametre tahminlerine böylece ulaşmaktadır.

Ampirik Çalışma

Bu çalışmada, 2024 yılında yapılan Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimine ait oy geçişleri analiz edilmiştir. Analiz, *cilekagaci.com*² web sitesinde Politics- Siyaset başlığı altında yer alan seçimlerle ilgili araştırmalardan esinlenerek, Rosen vd. (2001) tarafından geliştirilen ekolojik çıkarım modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ekolojik çıkarım analiz kısmı, *cilekagaci.com* web sitesini takiben R kütüphanesinde yer alan *ei* paketi³ kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın oy geçişlerine yönelik ampirik bulguları Sankey diyagramında görselleştirilmiş, diyagramın çizimi için de web üzerinden ulaşılan SankeyMATIC⁴ adlı uygulama kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, Ankara’da yer alan 1.208 mahalleye ait seçim verisi kullanılmıştır. Veriler, Türkiye’deki bir siyasi partiye ait veri tabanından elde edilmiştir⁵.

2019 yılında Ankara’da kayıtlı seçmen sayısı 3.925.129’ dur. Kayıtlı seçmenlerin %85,73’ü sandığa gidip oy kullanan seçmendir. Geçerli oyların %50,93’ü Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayı Mansur Yavaş, %47,13’ü Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) adayı Mehmet Özhasemi’ye oy vermiştir. Geçerli oyların %1,04’ü Saadet Partisi’ne, %0,19’u Vatan Partisi’ne yaklaşık %0,7’si ise diğer partilere gitmiştir. Çalışma kapsamında, 2019’da diğer partiler kategorisinde, Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Türkiye Komünist Partisi (TKP), Demokratik Sol Parti (DSP) ve diğer bağımsız adaylar bulunmaktadır. 2019 seçiminde AK Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ortak aday çıkarmıştır.

2024 yılında ise, Ankara’da kayıtlı seçmen sayısı 4.307.119’dur. Kayıtlı seçmenlerin %79,34’ü sandığa gidip oy kullanmıştır. Geçerli oyların %60,50’si CHP adayı Mansur Yavaş’a, %31,68 ise AK Parti adayı Turgut Altınok’a gitmiştir. Geçerli oyların geriye kalan kısmının %3,13’ü Yeniden Refah Partisi (YRP), %0,91’i İYİ Parti, %0,8’i Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM), %2,96’sı diğer partiler arasında dağılmıştır. Çalışma kapsamında, 2024 yılı seçimlerinde diğer partiler kategorisinde Zafer Partisi, Memleket Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Türkiye Komünist Hareketi, Hak ve Özgürlükler Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Anavatan Partisi, Vatan Partisi, Demokratik Sol Parti, Millet Partisi, Adalet Birlik Partisi, Ocak Partisi, Saadet Partisi, Türkiye Komünist Partisi ve diğer bağımsız adaylar bulunmaktadır.

² Çilek Ağacı. (n.d.). Politics / Siyaset. Çilek Ağacı. <https://cilekagaci.com/category/politics-siyaset/>

³ <https://cran.r-project.org/web/packages/ei/index.html>

⁴ Bknz: <https://sankeymatic.com/>

⁵ Çalışmanın başlangıcında, Ankara’da yer alan 1425 mahalledeki tüm sandıklara ait veriler elde edilmiştir. Ancak ekolojik çıkarım modeliyle çalışırken veri hassasiyeti çok yüksektir. Sağlıklı veriyle çalışılabilmesi amacıyla veri sayısı 1208 olarak belirlenmiş ve çalışma 1208 mahalle gözlem sayısı ile yürütülmüştür.

2024 yılında yapılan seçimlerde de, AK Parti ve MHP'nin ortak aday çıkarmış olmaları nedeniyle, AK Parti oyları, MHP oylarını da temsil edecektir. Çalışmanın metodoloji kısmında teorik temelleri tanıtilen Rosen vd. (2001) ekolojik çıkarım modeli analiz sonuçlarından oy geçişi olasılık matrisi Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Oy geçişi olasılık matrisi

2024 2019	Oy Kullanmayan	AK Parti	CHP	DEM	İYİ Parti	YRP	Diğer	Geçersiz Oy
Oy Kullanmayan	0,588	0,019	0,235	0,009	0,012	0,024	0,079	0,034
AK Parti	0,204	0,54	0,166	0,006	0,005	0,026	0,012	0,014
CHP	0,105	0,021	0,827	0,004	0,004	0,011	0,008	0,008
Saadet Partisi	0,06	0,302	0,282	0,018	0,027	0,1	0,065	0,133
Vatan Partisi	0,07	0,067	0,166	0,029	0,1	0,154	0,212	0,193
Yeni Seçmen	0,151	0,266	0,465	0,007	0,008	0,039	0,033	0,03
Diğer	0,083	0,215	0,124	0,015	0,116	0,1	0,153	0,188
Geçersiz Oy	0,012	0,358	0,118	0,01	0,02	0,082	0,032	0,365

Tablo 2'de yer alan 2019 ve 2024 yıllarında yapılan Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerine dair oy geçiş incelendiğinde; 2019 seçimlerinde AK Parti aday için kullanılan 1.538.410 oyun %54'ünün, 2024 seçimlerinde yine AK Parti adayına gitmiş olduğu görülmektedir. 2024 yılı seçimlerinde AK Parti seçmenlerinin yaklaşık %20'si oy kullanmamış, %16,6'sı CHP'ye, %2,6'sı ise YRP'ye oylarını vermiştir.

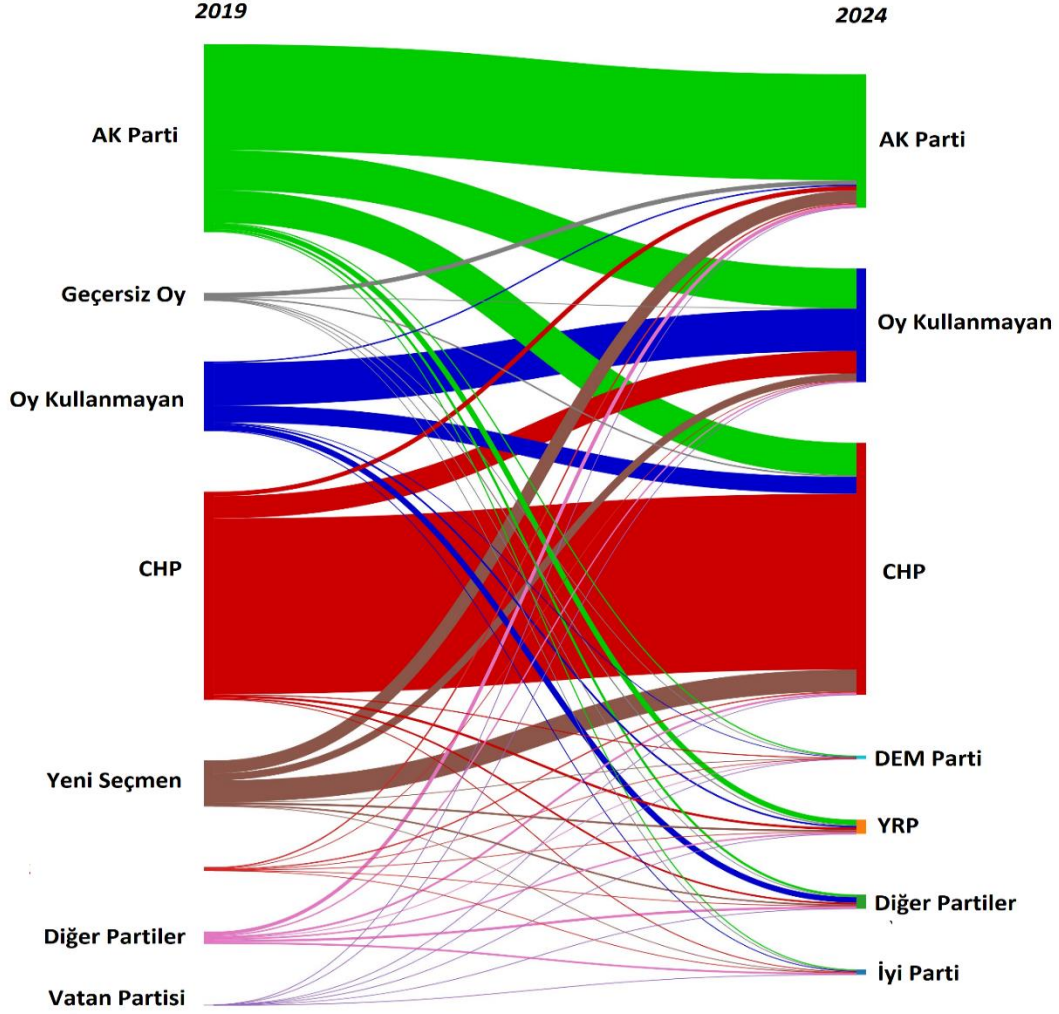
2019 seçimlerinde CHP adayına oy vermeyi tercih eden 1.662.209 seçmenin %82,7'si, 2024 yılı seçimlerinde yine CHP'ye oy verirken, 2019 yılında CHP'ye oy veren seçmenlerinin %10,5'i 2024 seçimlerinde oy kullanmamış, %2,1'i AK Parti'ye, %1,1'i ise YRP'ye oy vermiştir. 2019 seçimlerinde sandığa gitmeyerek oy kullanmayan Ankara seçmenin %58,8'i, 2024 yılında da sandığa gitmeme yönünde hareket etmiştir. 2019 seçimlerinde oy vermeyen seçmenlerin %23,5'i, 2024 seçimlerinde CHP'ye, %1,9'u AK Parti'ye, %7,8'i diğer partilere, %2,3'ü YRP'ye, %1,1'i ise İYİ Parti'ye oylarını vermiştir.

2019 seçimlerinde Saadet Partisi adayı için kullanılan 34.182 oyun %30,2'si, 2024 yılı seçimlerinde AK Parti'ye, %28,2'si CHP'ye giderken, Saadet Partisi seçmenlerinin %6'sı son seçimde oy kullanmamış, %6'sı diğer partilere oy kullanma yönünde hareket etmişlerdir. 2019 seçimlerinde Vatan Partisi adayına oy veren seçmenlerin yaklaşık %17'si 2024 yılı seçimlerinde CHP'ye, %10'u İYİ Parti'ye oy vermiştir, 2024 yılı seçimlerinde Vatan Partisi seçmenlerinin yaklaşık %20'si geçersiz oy vermişlerdir. 2024 yılında ilk defa oy kullanan Ankara seçmeninin %46,5'inin tercihi CHP yönünde olurken, ilk kez oy kullanan seçmenlerin %26,6'sı AK Parti'ye, %3,9'u YRP'ye, %3,3'ü ise diğer partilere oy vermeyi tercih etmişlerdir. Rosen vd. (2001) yönteminde, Tablo 2'de yer alan geçiş olasılık matrisindeki oranların 2019 yılında her bir partinin seçmen sayısı ile çarpılması suretiyle ardışık iki seçim arasındaki oy geçişleri seçmen sayısı bazında da ifade edilebilmektedir. Bu şekilde elde edilen oy geçişleri kişi sayısı temelinde Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Oy Geçişleri (Seçmen Sayısı)

2024 2019	Oy Kullanmayan	AK Parti	CHP	DEM	İYİ Parti	YRP	Diğer	Geçersiz Oy
Oy Kullanmayan	330.601	10.682	132.128	5.116	6.128	13.156	43.967	18.779
AK Parti	311.499	824.556	253.474	9.207	7.894	40.158	16.338	18.170
CHP	173.653	34.234	1.367.726	7.293	6.400	17.861	12.817	12.436
Saadet Partisi	2.024	10.274	9.593	612	925	3.742	2.207	4.524
Vatan Partisi	432	416	1.027	181	619	953	1.312	1.194
Yeni Seçmen	55.635	98.007	171.328	2.671	3.039	14.369	12.158	11.164
Diğer	10.041	25.949	14.966	1.798	14.000	12.069	18.466	22.690
Geçersiz Oy	1.217	35.160	11.589	958	1.983	8.073	3.113	35.848

Çalışmada, 2019 ve 2024 seçimleri arasındaki oy geçişleri Şekil 1'de Sankey diyagramı çizilerek görselleştirilmiştir. Sankey diyagramları, veri akışını görselleştirmede etkili olmaları nedeniyle, iki farklı seçenek arasındaki oy geçişini analiz etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır.

Şekil 1: Oy geçişlerine ait Sankey Diyagramı

Sankey diagramı incelendiğinde, 2024 yılı seçimlerinde CHP oyların en önemli kaynağının yine CHP olduğu görülürken, CHP oyları için ikinci önemli kaynak ise AK Parti oylarıdır, 2024 yılı seçimlerinde CHP'ye oy verenler arasında üçüncü büyük grubu ilk kez oy verenler meydana getirirken, dördüncü grup ise 2019 yılında yapılan seçimlerde oy kullanmayan ancak 2024 yılında oy kullanan seçmenlerden oluşmaktadır. 2024 yılı Ankara Büyükşehir Başkanlığı seçiminde, AK Parti oylarının temel kaynağı yine 2019 AK Parti'ye oy veren seçmen grubu olduğu görülmektedir. AKP için ikinci önemli kaynak 2024 yılında ilk kez oy verme hakkı elde eden yeni seçmenlerdir. Bu kaynağı 2019'da diğer partilerden gelen seçmen takip etmektedir, 2019 yılı seçimlerinde oy kullanmayan seçmenlerin önemli kısmı 2024 yılı seçimlerinde de oy kullanmama yönünde hareket etmişlerdir.

Sonuç

Ekolojik çıkarım, nüfus analizleri, halk sağlığı, ekonomi, siyasi sosyoloji ve tarih dahil olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında kullanılan bir yöntemdir (Audemard,2024). Özellikle siyaset bilimi alanında, ekolojik çıkarım kapsamlı bir şekilde incelenmiş olup araştırmacılar tahmin için King ekolojik çıkarım yöntemi gibi teknikleri kullanmıştır (Calvo & Escobar, 2003), bireysel davranışı veya bireysel değişkenler arasındaki ilişkileri, toplu verilere dayanarak çıkarmaktan oluşmaktadır, Ekolojik çıkarım alanındaki son gelişmeler, araştırmacılara, kontenjan tablolarına dayalı olarak seçmen geçiş oranlarını tahmin etmek için olanak sunmuştur,

Bu makalenin amacı, Rosen vd, (2001) tarafından önerilen çok terimli Dirichlet ekolojik çıkarım modelini kullanarak, 2019 yılında yapılan Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimi ile 2024 yılı Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçim sonuçlarını karşılaştırmak, seçimler arasındaki oy geçişlerini tahmin ederek modelin bir örnek uygulamasını gerçekleştirmektir.

Modelden elde edilen geçiş olasılığı matrisi değerlendirildiğinde; 2019'da AK Parti'ye oy veren seçmenin büyük çoğunluğunun, 2024 yılında da partisine sadık kaldığı ve yine AK Parti'yi desteklediği görülmektedir. Ancak 2019 yılı seçimlerinde AK Partiye oy veren seçmenlerin %20,4 gibi oldukça önemli sayılabilecek bir kısmı sandığa gitmemeyi tercih etmiş, %16,6'sı ise CHP adayı için oyunu kullanmıştır. AK Parti'den CHP'ye geçişte elde ettiğimiz bu oran, cilekagaci.com web sitesi araştırmacıları tarafından yapılan anket sonuçlarına göre 2023 seçimlerinde AK Parti'ye oy veren seçmenlerin %14'ünün muhalefete oy verme fikrini değerlendirdiği sonucuna da yakındır⁶. 2019 yılında CHP'ye oy veren seçmenin %82,7 gibi oldukça büyük çoğunluğu 2024 yılı seçimlerinde yine CHP'ye oy vermiştir. CHP seçmeninin yaklaşık %10'u oy kullanmazken %2,1'i AK Parti'ye oy vermiştir. Özetlenen durum, CHP seçmeninin 2019'daki oy kaynağını önemli ölçüde koruduğunun net bir göstergesidir. 2024 yılında ilk defa oy kullanan seçmenlerin büyük çoğunluğu CHP, bir diğer kısmı ise AK Parti için oylarını kullanmıştır.

Sonuç olarak, ekolojik çıkarım yöntemi, pazarlama, sosyoloji, göç hareketleri gibi birçok disiplinin yanı sıra partiler arasındaki oy geçişlerini analiz etmek için kullanılabilir önemli bir araçtır. Siyasi parti yöneticileri, ekolojik çıkarım yöntemini kullanmak suretiyle geçmiş seçimlerin analizini yapabilecek, partiler arası oy geçişkenliğini ortaya koyabilecek, analizlerinden önemli dersler çıkarabilecek ve seçim stratejilerini ekolojik çıkarım yönteminden elde edilen sonuçlar üzerine geliştirebilecektir.

⁶ <https://cilekagaci.com/2024/04/28/2024-yerel-secimleri-ve-oy-gecisleri/>

Kaynakça

- Audemard, J. (2024). Understanding vote transfers in two-round elections without resorting to declared data: The contribution of ecological inference, consolidated with factual information from a case study of the 2014 municipal elections in Montpellier. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 162(1), 13–34.
- Barreto, M. A., Collingwood, L., Garcia-Rios, S., & Oskooii, K. A. R. (2019). Estimating candidate support in Voting Rights Act cases: Comparing Iterative EI and EI-R×C methods. *Sociological Methods & Research*, 51(1), 271–304. <https://doi.org/10.1177/0049124119852394>
- Calvo, E., & Escobar, M. (2003). The local voter: A geographically weighted approach to ecological inference. *American Journal of Political Science*, 47(1), 189–204.
- Cataldi, M., Emanuele, V., & Paparo, A. (2012). Elettori in movimento nelle comunali 2011 a Milano, Torino e Napoli. *Quaderni Dell'Osservatorio Elettorale Qoe - Ijes*, 67(1), 5–43. <https://doi.org/10.36253/qoe-9775>
- Çilek Ağacı, (n.d.), Politics / Siyaset, Çilek Ağacı, <https://cilekagaci.com/category/politics-siyaset/>
- Gehlke, C. E. (1917). On the correlation between the vote for suffrage and the vote on the liquor question: A preliminary study. *Quarterly Publications of the American Statistical Association*, 15(117), 524–532.
- Gregor, K. (2015). Who are Kotleba's voters? Voters' transitions in the Banská Bystrica region in 2009–2014. *Sociológia*, 47(3).
- Harrison, X. A. (2015). A comparison of observation-level random effect and beta-binomial models for modelling overdispersion in binomial data in ecology & evolution. *PeerJ*, 3, e1114. <https://doi.org/10.7717/peerj.1114>
- Hudson, I. L., Moore, L., Beh, E. J., & Steel, D. G. (2010). Ecological inference techniques: An empirical evaluation using data describing gender and voter turnout at New Zealand elections, 1893–1919. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society*, 173(1), 185–213.
- King, G. (2004). ei: A program for ecological inference, *Journal of Statistical Software*, 11(7), <https://doi.org/10.18637/jss.v011.i07>
- King, G. (1997). Solution to the ecological inference problem: Reconstructing individual behavior from aggregate data. <https://doi.org/10.3886/icpsr01132>
- King, G., Rosen, O., & Tanner, M. A. (1999). Binomial-beta hierarchical models for ecological inference. *Sociological Methods & Research*, 28(1), 61–90. <https://doi.org/10.1177/0049124199028001004>
- Klein, J. M. (2019). Estimation of voter transitions in multi-party systems: Quality of credible intervals in (hybrid) multinomial-Dirichlet models (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Ludwig-Maximilians-Universität München.
- Klima, A., Thurner, P. W., Molnar, C., Schlesinger, T., & Küchenhoff, H. (2016). Estimation of voter transitions based on ecological inference: An empirical assessment of different approaches. *AStA Advances in Statistical Analysis*, 100, 133–159.
- O'Loughlin, J. (2000). Can King's ecological inference method answer a social scientific puzzle: Who voted for the Nazi Party in Weimar Germany? *Annals of the Association of American Geographers*, 90(3), 592–601. <https://doi.org/10.1111/0004-5608.00213>
- Ogburn, W. F., & Goltra, I. (1919). How women vote. *Political Science Quarterly*, 34(3), 413–433.
- Romero, R., Pavía, J. M., Martín, J., & Romero, G. (2020). Assessing uncertainty of voter transitions estimated from aggregated data: Application to the 2017 French presidential election. *Journal of Applied Statistics*, 47(13–15), 2711–2736.
- Rosen, O., Jiang, W., King, G., & Tanner, M. A. (2001). Bayesian and frequentist inference for ecological inference: The R × C case. *Statistica Neerlandica*, 55(2), 134–156. <https://doi.org/10.1111/1467-9574.00162>
- Velimsky, J. A. (2024). Reducing social stratification bias in referendum participation: Evidence from the German local level. *Political Research Quarterly*, 77(2), 577–591. <https://doi.org/10.1177/10659129241230901>

Extended Summary

Ecological inference is a method for estimating individual-level data using aggregated data in cases where individual data cannot be directly accessed or is difficult to access. This approach has been used since the beginning of the 20th century and is currently an advanced statistical method for estimating through contingency tables, usually consisting of two or more rows and columns.

Ecological inference is a method widely used in social sciences, political sciences, and marketing, where it is impossible to access individual data directly. This method offers a significant advantage in estimating individuals' behavioral patterns using aggregated data. For example, ecological inference is an essential tool in marketing to analyze brand transitions, understand the processes of consumers' transition from one brand to another, and the reasons for these transitions. In social sciences, it is possible to understand voter behavior and make strategic decisions by estimating individuals' voting preferences from aggregated data such as election results.

The origins of ecological inference date back to Ogburn and Goltra (1919) and Gehlke (1917). However, the first crucial theoretical contribution in this area was developed by King (1997), who developed a model that combines statistical and deterministic information. King introduced the "reconstruction" method in ecological inference, which allowed for estimating the relationship between individual and aggregate data and using this relationship to make inferences about individual behavior from aggregate data. King's approach involves a two-stage process: In the first stage, the relationship between individual and aggregate data is estimated, and in the second stage, inferences are made at the individual level using this relationship. Following King, the studies conducted by Rosen and Tanner (1999) represent the next theoretical step in ecological inference. The Bayesian and frequentist approaches proposed by Rosen et al. (2001) provide models that include covariates for ecological inference based on $R \times C$ contingency tables. This study extends the binomial beta hierarchical model developed by King to a more general case, namely the $R \times C$ dimension. Rosen et al. (2001) and King et al. In methods such as (1999), the inferences related to the coefficients are estimated using the Markov chain Monte Carlo method. Although this method is a Bayesian statistical method, the inferences are made over the posterior distribution; the posterior distribution is equal to the product of the prior distribution and the likelihood distribution.

In this study, the vote transitions of the Ankara Metropolitan Municipality mayoral election held in 2024 were analyzed using the Bayesian and frequentist ecological inference approach developed by Rosen et al. (2001). The study evaluated the election data of 1,208 neighborhoods of Ankara. In 2019, the number

of registered voters in Ankara was 3,925,129. 85.73% of the registered voters went to the ballot box and voted. 50.93% of the valid votes were for the Republican People's Party (CHP) candidate Mansur Yavaş and 47.13% for the Justice and Development Party (AK Party) candidate Mehmet Özhaseki. 1.04% of the valid votes went to the Saadet Party, 0.19% to the Vatan Party, and approximately 0.7% to other parties. Within the scope of the study, in the other party category in 2019, there are the Independent Turkey Party (BTP), Communist Party of Turkey (TKP), Democratic Left Party (DSP), and other independent candidates. In the 2019 elections, the AK Party and Nationalist Movement Party (MHP) put forward a joint candidate. In 2024, the number of registered voters in Ankara is 4,307,119; 79.34% of these registered voters went to the ballot box and voted. 60.50% of the valid votes went to CHP candidate Mansur Yavaş and 31.68% to AK Party candidate Turgut Altınok. The distribution of valid votes among other parties is as follows: 3.13% Yeni Welfare Party (YRP), 0.91% İYİ Party, 0.8% Peoples' Equality and Democracy Party (DEM), and 2.96% other parties. Within the scope of the study, in the 2024 elections, the other party categories include the Victory Party, Homeland Party, Democracy and Progress Party, Rights and Freedoms Party, New Turkey Party, Motherland Party, Vatan Party, Democratic Left Party, Nation Party, Justice and Unity Party, January Party, Felicity Party, Communist Party of Turkey, Communist Movement of Turkey and other independent candidates. Since the AK Party and MHP have put forward joint candidates in the 2024 elections, the AK Party votes will also represent the MHP votes. 54% of the 1,538,410 votes cast for the AK Party candidate in the 2019 elections went to the AK Party candidate again in the 2024 elections. In the 2024 elections, approximately 20% of the AK Party voters did not vote, 16.6% voted for the CHP, and 2.6% voted for the YRP. Of the 1,662,209 voters who voted for the CHP candidate, 82.7% also voted for the CHP in the 2024 elections. However, 10.5% of those who voted for the CHP in 2019 did not vote in the 2024 elections, 2.1% voted for the AKP, and 1.1% voted for the YRP. 58.8% of voters who did not go to the polls in the 2019 elections did not vote in 2024. Of the voters who did not vote, 23.5% voted for the CHP, 1.9% voted for the AKP, 7.8% voted for other parties, 2.3% voted for the YRP, and 1.1% voted for the İYİ Party. Of the 34,182 votes cast for the Saadet Party candidate, 30.2% went to the AKP in the 2024 elections, and 28.2% voted for the CHP. 6% of Saadet Party voters did not vote, and 6% voted for other parties. 17% of Vatan Party voters voted for CHP, 10% voted for İYİ Party, and 20% of Vatan Party voters cast invalid votes in the 2024 elections. 46.5% of voters who voted for the first time preferred CHP, 26.6% voted for AK Party, 3.9% voted for YRP, and 3.3% voted for other parties.

The Sankey diagram showing the vote transitions was created by multiplying the number of voters and the vote transition probabilities of each party in 2019. When the Sankey diagram is examined, it is seen that the most crucial source of CHP votes in the 2024 elections is again CHP, while the second important source of CHP votes is AK Party votes. The third largest group among those who voted for CHP in the 2024 elections consists of first-time voters, while the fourth group consists of voters who did not vote in the elections held in 2019 but voted in 2024. In the 2024 Ankara Metropolitan Municipality mayoral election, the primary source of AK Party votes is again the group of voters who voted for AK Party in 2019. The second important source for AKP is the new voters who gained the right to vote for the first time in 2024. This source is followed by voters from other parties in 2019. A significant portion of voters who did not vote in the 2019 elections have also decided not to vote in the 2024 elections.

As a result, ecological inference is an analysis technique with a wide range of applications in many disciplines. This method is an important part of political analysis and fields such as marketing, sociology, and migration movements. It is an effective tool, especially for examining vote transitions between parties.

Political party managers use the ecological inference method to analyze past elections in-depth and better understand vote transitions between parties. This method can provide detailed information about election results and reveal vote transitions between parties, revealing election dynamics more clearly. The analyses obtained will help political party managers develop their election strategies and make more effective decisions in future elections.

Postmodernizmin Uluslararası Göç Çalışmalarına Etkisi

Esra SAĞLAM*

Geliş Tarihi (Received): 04.04.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 20.11.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1464383

Öz

Bu çalışma, postmodernist bilim anlayışının; yöntemsel, kuramsal ve kavramsal tercihler bağlamında uluslararası göç çalışmaları alanındaki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, öncelikle temel savları bağlamında postmodernizm ele alınmakta, ardından dünyada ve ülkemizde göç alanında yürütülen sosyal bilim araştırmalarının tarihsel seyrine değinilmektedir. Araştırmanın ana probleminin ele alındığı sonraki bölümde ise, göç çalışmalarının postmodernist yaklaşımdan epistemolojik, kuramsal, metodolojik ve kavramsal bağlamda nasıl etkilendiği anlaşılmasına çalışılmakta ve göç literatüründe dönüm noktalarını teşkil eden temel çalışma ve yaklaşımlar ile çok yönlü bibliyometrik araştırmaların bulguları temelinde bu etkilerin izleri sürülmektedir. Araştırma sonucunda; son dönem göç çalışmalarında postmodernist iddiaların önemli etkiler doğurduğu; göçe ilişkin kavramları belirgin ölçüde dönüştürdüğü; evrensel göç ve göçmen tanımlarından zaman ve mekan bağımlı tanım ve gerçekliklere yöneldiği; kuramsal bağlamda göze çarpan bir eleştiri dalgası başlattığı; göçe ilişkin söylem, tanım ve politikaların ardında yatan güç ilişkilerini deşifre eden çalışmalara ilham verdiği ve seçilen temalar ve yöntemsel tercihler açısından nitel ve kültürel bir dönüşüme neden olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Postmodernizm, Göç Çalışmaları, Pozitivist Metodoloji.

The Reflections of Postmodernism on International Migration Studies

Abstract

This study aims to understand the effects of the postmodernist understanding of science in the field of international migration studies in the context of methodological, theoretical and conceptual preferences. In this context, the first section discusses postmodernism in the context of its basic arguments, followed by the historical course of social science research in the field of migration in the world and in our country. Later, by addressing the main problem of the research, it is tried to be understood how migration studies have been affected by the postmodernist approach in epistemological, theoretical, methodological and conceptual terms. Moreover, on the basis of the findings of the main studies and approaches that constitute the turning points in the migration literature and the findings of multifaceted bibliometric studies, these effects are traced back. According to the results of the research, postmodernist arguments have significant effects on recent migration studies; significantly transformed the concepts of migration; shifted from universal definitions of migration and migrants to time and space dependent realities; initiated a wave of criticism in the theoretical context; inspired studies that decipher the power relations behind the discourses, definitions and policies related to migration; and caused a qualitative and cultural turn in terms of the topics and methodological preferences chosen.

Keywords: Modernism, Postmodernism, Migration Studies, Positivist Methodology.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, esra.saglam@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5633-5366.

Giriş

Bu çalışma, postmodernist bilim anlayışının uluslararası göç çalışmaları alanındaki çeşitli etkilerini düşünmeye davet etmektedir. Son zamanlarda göç çalışmaları alanı, kullanılan kavram-kuram setleri ve yöntemsel eğilimler kapsamında çok yönlü meydan okumalarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu dönüşümde, modernizme bir tepki olarak doğan ve ampirik, rasyonalist ve pozitivist bilme biçimlerine direnen postmodernizmin belirleyici etkisinden bahsetmek mümkündür. Özellikle çoklu ve öznel gerçekliklere yönelik artan postmodernist vurgu, sosyal bilimleri temelden etkilemiştir. Artık toplumsal olan, açıklanmak yerine yorumlanabilecek bir bilgi evrenini ifade etmekte ve her yönüyle anlaşılabilir ve genellenebilir modern hakikat yaklaşımı, hayatın karmaşık gerçekliği karşısında mağlup olmuş görünmektedir.

Postmodernizmde, iletişim ve temsili yorumun merkezine yerleştirilerek, her türden genelleme ve bilgi üretme etkinliğine şüphe ile yaklaşan bir kanat mevcuttur. Buna karşın modern bilim anlayışında belirli revizyonlar yoluyla modern bilimin problemleri taraflarını onarmayı hedefleyen bir postmodernist yaklaşımdan da bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada, literatürde olumlu postmodernizm olarak isimlendirilen ikinci yaklaşım temel alınmakta olup, söz konusu revizyonist düşünce tarzının, yöntemsel, kuramsal ve kavramsal tercihler bağlamında, göç çalışmaları üzerinde ne türden etkiler oluşturduğuna odaklanmak hedeflenmektedir. Bu minvalde, öncelikle dünyada ve ülkemizde göç alanında yürütülen sosyal bilim araştırmalarına değinilmekte; modern manada ilk göç çalışmalarının tarihlendiği 20. yüzyıldan başlayarak söz konusu araştırmaların günümüze değin; kavramlara biçilen roller, ele alınan temalar, disiplinler arası etkileşim, araştırma yaklaşımları ve geçirdikleri dönüşümler bağlamında nasıl şekillendiği anlaşılmasına çalışılmaktadır. Devamında, çalışmanın ana problemi çeşitli uzanımları minvalinde ele alınmaktadır: Postmodernizmin temel savları hesaba katıldığında, göç çalışmaları bu yaklaşımdan epistemolojik, kuramsal, metodolojik ve kavramsal bağlamda nasıl etkilenmiştir? Alan yazın incelendiğinde bu etkilerinin izlerine rastlamak mümkün müdür? Söz konusu sorular, göç literatüründe dönüm noktalarını teşkil eden temel çalışma ve yaklaşımlar ile son dönemlerde artış gösteren bibliyometrik araştırmaların bulguları temelinde tartışılmaktadır. Bahsedilen araştırma problemi temelinde bu çalışmanın temel argümanı, postmodernizmin göç çalışmaları alanını paradigmatik şekilde dönüştürdüğü ve yöntem seçiminden kuramsal yaklaşımlara ve ana kavramlara yüklenen anlama kadar çok boyutlu etkilerde bulunduğu yönündedir. Çalışma ile literatüre sunulabilecek temel katkılar ise şunlardır: Postmodernizmin yarattığı sonuçların göç çalışmaları için ifade ettiği anlamın ortaya çıkarılması ve alan yazının karakterinde yaşanan bu büyük dönüşüme ilişkin farkındalık yaratılması araştırmanın önemli bir amacıdır. Ayrıca çalışma, göç araştırmacılarına alanın maruz kaldığı etkilere dair tarihi bir

perspektif sunarak katkı sağlamayı hedeflemekte ve bu disipline daha geniş manzaradan bakmayı önermektedir. Son dönemde yoğunlaşılın temalar, metodolojik tercihler ve başvurulın kavram ve kuram örüntülerini düşünsel temelleri bağlamında ortaya koymak araştırmacılar için günümüz çalışmalarını anlamlandırmak ve gelecekteki çalışma alanlarının belirlenmesi açısından önemlidir. Bunun yanında, bu alanda derinlemesine çalışma yürütmek isteyen araştırmacıların çalışmalarını postmodernist etkiler ve epistemolojik kabullerin farkındalığında organize etmesi ve araştırma alanında yaşanan dönüşümü keşfetmeleri, çalışmanın mevcut literatüre sunulabileceği diğer katkılar arasında yer almaktadır.

1. Postmodernizm ve Temel Savları

Modern kalmaya ısrarla direnen bazı alanları göz ardı etmek pahasına, çağımızın ruhunun (Alm. *Zeitgeist*) postmodernizm olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İngilizce ‘post’ ifadesi, önüne geldiği kelimeye ‘sonra, sonrası’ anlamı katan bir ön ek olup, 70’li yıllarla birlikte bir dizi ideoloji için kullanılarak ardından gelen kelimelerin ‘ötesini’, ‘eleştirisini’, ve ‘önemsizleşmesini’ ifade etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, modernizmin ‘eleştirisi’ yahut ‘ikinci plana itilmesi’ olarak çevrilebilecek postmodernizm, giderek çağdaş toplum düzenin egemen niteliği haline gelmiş ve sosyal ve kültürel alan başta olmak üzere siyasetten bilime hayatın her sahasında bir çok dönüşüm, revizyon ve hatta yıkıma neden olmuştur. Rönesans ve Aydınlanma Çağı’nın düşünsel mirası üzerinde yükselen modernizm ve modern bilimin en büyük vaadi nesnellik olmuş ve rasyonel bilme biçimleri, bu nesnellığı sağlamada ve olay ve olguları anlamada yegane/yeterli araçlar olarak kabul edilmiştir. Bunu yaparken, ampirik araştırma yöntemleri eşliğinde metafizik karşısında maddi olan ön plana çıkarılmış ve akıl ve bilimin mutlak hakimiyeti merkeze yerleştirilmiştir (Rosenau, 2023, s. 28). Modernizme karşı bir refleks olarak ortaya çıkan postmodernizm ise, öne sürdüğü epistemolojik savlar yoluyla bambaşka bir varoluş ve dünya görüşü önermekte; modernizmin kalesi sayılabilecek pozitivist, ampirist ve rasyonel-mantıksal modele meydan okumaktadır. Modernizm ve modern bilime yönelik bu sert eleştiriye zemin hazırlayan bir takım gelişmelerden bahsetmek mümkündür. Tarih boyunca doğa bilimleri ve özellikle fizik alanındaki gelişmeler, diğer tüm bilimsel disiplinleri etkileyerek onların yöntem ve yönelimlerini revize etmiştir. Newton fiziği ile doğan modern bilim, aklın sosyal olgular dahil her şeyi nesnel bir yaklaşımla ölçüp genel geçer tanımlara ulaşabileceği sanrısını güçlendirmişti. Bu minvalde, kuantum mekaniği, Heisenberg’in belirsizlik teorisi ve Einstein’ın görecelilik kuramının gölgesinde yükselen 20. yüzyıl fiziğinin, sosyal bilimsel karşılığı da postmodernizm olmuştur. Değişen çoklu gerçekliklerden bahsetmeyi mümkün kılan ve nesnel tanımları sorgulatan bu fizik anlayışı, toplumsal olanı tam manasıyla hiçbir zaman anlaşılamayacak ve belirlenemez bir olgu olarak

görmeye kapı aralamıştır. Postmodernist tepkinin yükselişinde, modernizmin vadettiği cennetin bir türlü gerçekleşmemesi ve 20. yüzyılda yaşanan trajik olayların da rolü olmuştur. Modern bilimin iktidarların meşruiyeti için bir araç olarak kullanıldığı (Krippner, 1988, s. 131), çevre sorunları, gelir adaletsizliği, yoksulluk ve nükleer silah tehditi gibi konularda söyleyecek sözü olmadığı (Capra, 1982, s.22) ve pozitivist ve ampirik temellere dayalı bilimin öngördüğü aşırı somutlaştırılmış gerçeklikle yaşamın gerçekliğinin birbirine uymadığı (Harman, 1988, s. 122) yönündeki eleştiriler giderek artmıştır. Kuşkusuz yüzyılın başında yaşanan iki büyük dünya savaşı ve Batı’da Nazizm ve Faşizm gibi ırkçı ideolojilerin yükselişi, yarattıkları hayal kırıklığıyla postmodernizmin coşkuyla karşılanmasında etkili olmuştur. Bu yönüyle postmodernizm çoğularınca, modern sistemin mağdur ve ezilenlerinin sığındığı muhalif bir başkaldırının özetidir. (Rosenau, 2023, s.11)

Bizatihi genellemeyi yadsıyan ve belirlenimsizliği öngören postmodernizmin kendisini tek bir kuram içerisine sığdırmak oldukça güçtür. Postmodernizmin ‘kes-yapıştır’ diye özetlenebilecek eklektik doğası, herkesin onda istekleri doğrultusunda kendisini çeken bir yan bulabilmesine yol açmaktadır (Rosenau, 2023, s.37). Hatta Featherstone’a (1988) göre, postmodernist sayısı kadar postmodernizm biçiminden bahsedilebilir (s.207). Yine de Rosenau (2023), postmodernist yelpazeyi genelde iki başlık altında toplamayı önerir: Şüpheciler ve olumlayıcılar. Şüpheci postmodernistler, hakikatin imkansız ve gerçekliğin bir yanılsama olduğu ve iletişimin imkansız olduğu bu dünyadan ‘bezmiş bir tavır’ içerisindedirler (s.38). Buna karşın olumlayıcı postmodernistler, modernliğe yönelik temel eleştirileri baki kalmak şartıyla, bilim üretebilmek için asgari kabullere yaslanmak durumunda hissetmişler ve kuramları tamamen reddetmeye direnmişlerdir. Bu bağlamda, aşırılıkçı bir yaklaşım olarak öne çıkan şüphecilerin görüşleri bizatihi bilimin temel savını ortadan kaldırdığından, göç alanında yapılmış çalışmalara odaklanan elinizdeki araştırmada, bilimin imkanlarıyla bir ölçüde uzlaşmış görünen (Rosenau, 2023, s. 294) olumlayıcı postmodernistlerin görüşleri esas alınmıştır. Olumlayıcı kanat dikkate alındığında, postmodernizmi çerçeveleyen bir takım temel savlardan bahsedebilmek mümkün hale gelmektedir. Bu savların başında, modernizmin kutsadığı aklın ve bilimin mutlak hakimiyetine yönelik eleştiri gelmektedir. Postmodernizme göre, gücünü ve meşruiyetini teolojiden alan kilise ve hükümdara karşı bir hareket olarak ortaya çıkan modernizm, hakikat üzerindeki tekeli bu kez akıl ve bilime vermiştir. Postmodernizm ise akıl yoluyla ulaşılan savları bir tercihin ürünü olarak; akli ise çeşitliliği ve demokrasiyi baskılayan bir tahakküm aracı olarak görmeye eğilimlidir (Bernstein, 1986; Toulmin, 1990). Bu nedenle postmodernizmde, aklın dışında olan deneyimler ve nesnel gözlem çabaları yanında duyguya ve sezgiye güven duymak da önemli addedilir (Rosenau, 2023, s. 28).

Öte yandan postmodernizm, bilginin kaynağı ve doğasına ilişkin olan epistemolojinin temel sorularına modern bilimden farklı cevaplar vermektedir: Nasıl ve neyi bilebiliyoruz? Nasıl bilgi üretiyoruz ve doğru bilgi var mıdır? Bağımsız bir dış gerçekliğin varlığından yola çıkan modernizm, bilme eylemini bu gerçekliği belirli araçlar yoluyla keşfetme olarak görmektedir. Postmodernistler ise dışsal bir gerçekliğin varolmadığını, gerçekliğin ancak bireylerce inşa edilen bir boyutu olduğunu öne sürmektedirler. Aşırı yorumlar dikkate alındığında, gerçeklik olarak isimlendirilen her şey yalnızca simulakra'lardan (imge) ibarettir (Baudrillard, 2006) ve insan bu manada "evrenin ortak yaratıcısı"dır (Harman, 1988, s. 125). Nedensellik ve rasyonelliğe gönderme yapan 'evrensel ve tek hakikat' anlayışı postmodernizmde çözülür ve yerini her biri kendi dünyasında doğru olabilecek 'hakikatlerin çokluğu'na bırakır (Goodman, 1984, s. 30-35). Bir hakikat varsa da, bu mekan ve zamana göre değişebilen bir hakikat olmalıdır. Söz konusu göreceli ve çoklu hakikat yaklaşımı, yine bir 'post' kavram olarak ortaya çıkan hakikatin önemsizleşmesini (İng. *Post-truth*) beraberinde getirmektedir. Hakikat eğer herkese göre değişiyorsa, herkesin kendine göre bir hakikati varsa ve evrensel bir hakikatten bahsedilemeyecekse artık hakikatin kendisi bir önem ifade etmemektedir. Bu durum, postmodernistlerin bir başka temel savı olan büyük anlatılara yönelik mesafeye de kapı aralamaktadır. Büyük anlatıdan ancak totaliterlik çıktığını savunan postmodernistlere göre (Lyotard, 1997), büyük gerçekliği formüle etmek üzerine kurulu modern bilimin bu çabasına şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Meta anlatılar/kuramlar; gerçekliği bir şeyi farklı bir zaman ve mekanda yeniden sunma çabası olan temsiller yoluyla açıklamaya çalışmaktadır (Rosenau, 2023, s.157). Postmodernistlere göre, araştırmacının öznel seçimine bağlı olduğu ve olgular farklı bir bağlama taşındığında içeriğinden bazı şeyleri kaybettiği için temsiller evrensel bir hakikate işaret edemezler (Ryan, 1988, s. 560). Şüpheler kadar olmasa da, olumlayıcı postmodernistlerin de temsil konusuna dikkatli yaklaştıkları görülmektedir. Bir homojenlik öngören ve genellemeyi teşvik eden temsiliyete yönelik eleştirileri baki kalsa da, onlar modern temsilden faydalanır, ancak daha iyi ve kapsayıcı temsil biçimleri aramaya ve önermeye devam ederler. Onlara göre genel geçer teoriler, iktidar ilişkileri göz önüne alınarak değerlendirilmeli ve katılımcı şekilde yeniden yapılandırılmalıdır (Lyotard, 1997; Foucault, 2015). Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, postmodernizmde genellemek yerine ayırtırmak ve ortak noktalar yerine ayrılıkları öne çıkarmak daha kıymetlidir. Bu noktada Derrida'nın her metnin yapısını parçalayarak onda mündemiç ön kabulleri ve örtülmüş metafizik varsayımları açığa çıkarmayı (yapı-bozum) öneren 'Yapı-bozum' yaklaşımı önemli bir rol oynar. Bu yönüyle modern bilimin temelini oluşturan nedenselliğe karşı çıkan postmodernizm, 'metinlerarasılık' olarak bilinen bir epistemolojik yorumu sahiplenir. Her metnin ve dolayısıyla her olay ve olgunun birbiriyle

ilişkili olduğu savından yola çıkan metinlerarasılığa göre, olaylar öylesi içiçe geçmiş ve kaotik bir görüntü arz eder ki, bunlardan bir nedensellik çıkarabilmek nerdeyse imkansızdır. Bu nedenle yapılması gereken bunu kabul ederek olay ve olguları ‘açıklayan’ büyük anlatılardan vazgeçmek ve asıl metnin dışında bırakılanlara odaklanmak olmalıdır (Derrida, 1981, s. 59).

Tüm bu savların postmodernizmi getirdiği nokta; çoklu gerçekliklerin tek hakikate, göreceliğin nesnellığe ve mekan ve zamana bağlı yorumlamaların meta çözümlemelere tercih edilmesidir. Modern epistemolojik geleneğin muğlaklığı ortadan kaldırma şeklinde kendine biçtiği kutsal görev, postmodernizmde yerini farklı yorumların her birini haklı çıkarabilecek bir belirsizliğe ve mutlak kesinlik içeren bir mesaj iletilmemesi yönündeki yaklaşıma bırakmaktadır.

2. Dünyada ve Ülkemizde Göç Çalışmaları

İnsanlığın tarihiyle özdeş kabul edilen göç olgusu, güncel çağrışımlarını kuşkusuz bir çok olgu gibi büyük oranda modernizme borçludur. Özellikle 19. yüzyılda yaygınlık kazanan ve devlet ve tebaası arasında o zamana değin olmayan yeni bir ilişki kuran ‘yurttaşlık’ yaklaşımı ile göç ve göçmenlik olguları yeni anlamlar kazanmıştır. Göçün bir akademik çalışma alanı olarak ortaya çıkışı ise, 1900’lü yılların başına tarihlenmektedir. Bununla birlikte göç çalışmalarının daha çok II. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlık kazandığı görülmektedir. İlk yıllarda pozitivist modern paradigmadan ilhamla yürütülen araştırmalarda, göç ve göçmenliğin ampirik gerçeklikler olarak algılandığı göze çarpmaktadır. Göçün nedenleri, çeşitleri ve göçmen davranışları gibi hususların kolaylıkla saptanabileceği ve bunlara dayanarak bir takım kuram ve genel geçer önermelere ulaşılabileceği yönündeki yaklaşım, bu dönemin öne çıkan göç çalışmalarının (Ravenstein, 1885; Thomas ve Znaniecki, 1918-1920; Park, 1930; Lee, 1966; Wallerstein, 1974) temelini oluşturmuştur. 1950’li ve 1960’lı yıllarda ise göç çalışmalarının daha çok asimilasyon kavramı etrafında şekillendiği görülmektedir (Morawska, 1990). Bu kapsamda günümüzde de sıklıkla başvurulanan klasik göç teorilerinin, rasyonel-modernist bilim anlayışının egemen olduğu bu dönemin ürünleri olduğu söylenebilir. Çoğunlukla sosyoloji, demografi ve ekonomi gibi bazı disiplinler içinde bağımsız şekilde yürütülen bu araştırmalarda (Levy ve ark., 2020), toplumlar ve göçmenler sınırları belirli, çoğunlukla değişmeyen ve homojen birimler olarak tasvir edilmektedir (Salazar, 2010 ve 2013; Tsing, 1993; Vertovec, 2010).

1990’lı yıllardan bu yana yoğun bir büyüme gösteren göç çalışmalarının ise giderek daha disiplinlerarası ve göç/göçmen olgularındaki çeşitliliğe vurgu yapan bir karakter kazandığı görülmektedir (Levy vd., 2020). Bu yıllar aynı zamanda göçün kitlesel bir harekete ve devletlerarası bir politika meselesine dönüşmeye başladığı yıllardır. Bu doğrultuda alanyazında dört temel dönüşün etkisinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki olan ‘hareketlilik dönüşü’

(*mobility turn*), bir olgu olarak göçe bakıştaki değişimi ifade etmektedir (Boccagni ve Schrooten, 2018). Anayurttan ayrılış ve yeni bir ülkeye varışa odaklanan klasik göç çalışmalarının aksine, günümüzde ‘hareketlilik’ araştırmaların anahtar kavramı olmaya başlamış ve göçle ilgili daha geniş açılı yaklaşımların gelişmesine sebep olmuştur. İkinci olarak, göç alanında nitel antropolojik çalışmalara yönelik eğilimin ortaya çıktığı bir ‘kültürel dönüş’ (*cultural turn*) de yaşanmıştır (King, 2012, s. 24). Ayrıntı ve farklılıkları daha çok kapsamaya çalışan bu dönem araştırmaları; yoğunlukla göçmenlerin günlük yaşamları, azınlıkların bireysel deneyimleri ve sosyal pratikler gibi konulara odaklanmaya başlamıştır. Bir diğer değişim, göçmen yönetiminin daha yerel düzeyde belirlenmesini imleyen ‘yerel dönüş’ (*local turn*)’tür (Zapata-Barrero ve ark., 2017). Şehir ve bölgeler artık göçe ilişkin politika ve gündemlerini giderek kendi yerel dinamikleri temelinde belirlemekte ve benzer sorunlara yönelik farklı tepkiler ortaya koymaktadırlar. Bu bağlamda uzun yıllar Kuzey Amerika’nın domine ettiği göç araştırma alanının, 2000’ler sonrası (AB araştırma çerçeve programlarının de etkisiyle) daha Avrupalı (Geddes, 2005) ve küresel güneyin araştırmacılarının artan katkısı ile daha uluslararası bir karakter kazandığı görülmektedir. Göç çalışmalarındaki bir diğer dönüş ise, göçün "*daha geniş sosyal olgular içerisinde yeniden yazılması*" dır. Bu yaklaşımda, hem göç veren hem de ev sahibi toplumun yaşadığı sosyo-kültürel, politik ve ekonomik dönüşümler hesaba katılarak daha kapsamlı araştırmalar hedeflenmektedir (Pisarevskaya ve ark., 2020).

Bunun yanında, göçmen kimlik ve davranışlarının tek bir teritoryal bölge yahut ulusal kimlik ile açıklanamayacağına ilişkin ‘ulusaşırı alan’ paradigması (Glick Schiller ve ark., 1992) ve sınırlar ve politikalara yönelik eleştirel yaklaşımlar (Pedraza-Bailey, 1990) günümüz ana akım göç çalışmalarının merkezine yerleşmiştir. Özellikle 2000 sonrasında günümüze değin yürütülen göç araştırmalarına bakıldığında, bu çalışmaların giderek ‘devletler ve devlet sistemleri’ odağından uzaklaştıkları görülmektedir. Bu bağlamda, toplumu ulus-devlet ile eşitleyen yaklaşıma yönelik ‘metodolojik milliyetçilik’ eleştirisi (Wimmer and Glick Schiller, 2003; Brubaker, 2002) paradigmatik bir dönüşüm yaratmıştır. Dahası bu dönem, özcü manada göç ve göçmen tanımlarını sorgulayarak bu olguların kurgusal boyutuna (‘doing migration’) ve ‘üretilen’ aidiyet söylemlerine gönderme yapan çalışmalara (Amelina, 2021) ve çoklu aidiyete vurgu yapan araştırmalara da (Vertovec, 2007) ilham vermiştir. Diğer yandan, göç alanındaki ‘akademik manzara’yı genel hatlarıyla resmeden bazı önemli bibliyometrik çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; 1988-2017 yılları arasında öne çıkan göç araştırmalarını analize tabi tutan Pisarevskaya ve arkadaşları (2020), söz konusu alanda 1990’lar sonrasında hızlı bir büyüme yaşandığını ve sayısal artışa rağmen konu çeşitliliğinin nispeten sabit kaldığını tespit etmektedirler. Aynı araştırmaya göre, demografi, istatistik ve yönetim konuları yerine

hareketlilik, çeşitlilik ve sağlık, zamanla daha fazla odaklanılan konu başlıkları olmuştur. Ayrıca, ortak kavramsal ve teorik temellere sahip bir görüntü verdiği için, göç çalışmalarının artık müstakil bir araştırma alanı olarak olgunlaştığını söylemek mümkündür (Pisarevskaya ve ark., 2020).

'Web of Science' platformundaki göç konulu araştırmaları, referanslar bağlamında inceleyen bir başka bibliyometrik çalışmada (Levy ve ark., 2020) ise, son kırk yılda söz konusu alanda yapılan yayınların neredeyse on kat arttığı (1975'de 350, 2017'de 3000 makale) belirtilmektedir. Bunun yanında, disiplinin olgunlaşması adına önemli bir işaret kabul edilen 'alanın kendine referans verme' durumunun giderek arttığı gözlenmiştir. Araştırma ayrıca; göç çalışmalarının sosyoloji, psikoloji, demografi, etnik çalışmalar, ekonomi ve ulusötecilik gibi alanların kombinasyonundan oluşan disiplinlerarası bir karakter kazandığını tespit etmektedir (Levy ve ark., 2020). Son olarak, alanı şekillendiren unsurlardan biri de, hem bölgesel hem de küresel düzeyde göç alanında uzmanlaşan kuruluş sayısının gün geçtikçe artması olmuştur. Bu kuruluşların yardımıyla göçe yönelik akademik ilgi artmakta ve ırkçılık ve ayrımcılık konusunda yükselen farkındalık, göç çalışmalarının öz eleştiri geliştirmesinde etkili olmaktadır. Göçmenlerin entegrasyonu, sosyal uyum ve göç yönetimi gibi konularda yürütülen araştırmaların eşitlik, adalet ve ırkçılık gibi bağlamlarda aldığı pozisyona yönelik eleştiriler bu alandaki öz eleştiri geleneğini canlı tutmaktadır (Scholten ve ark., 2022). Diğer yandan, göç araştırmalarına odaklanan kuruluşların kalkınmış ve daha çok göç alan ülkeler konumunda olan Amerika ve Avrupa'da yoğunlaştığı (2/3 oranında) ve bu durumun alanın yönlendirilmesinde etkili olduğu konusunda araştırmalar da mevcuttur. Kuzey ülkelerinin bilgi üretiminde elde ettikleri bu tekel karşısında düşük gelirli ülkelerin göç disiplinine ilişkin anlatı, kavram ve önceliklerin belirlenmesindeki rolü oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır (Piccoli ve ark., 2023). Ülkemizde bu alanda yürütülen çalışmaların da küresel rüzgardan etkilendiği ve dönemsel bir takım gelişmelerin etkisiyle sayısal olarak artış gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte alanyazında 1960'lara kadar çoğunlukla iç göçe ilişkin üretilen akademik yayınlar hakimdir. Türkiye'de uluslararası göçü konu alan araştırmalara ise temelde iki olgu ivme kazandırmıştır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin 60'lı yıllarla birlikte Avrupa'ya verdiği işgücü göçüdür. Ekonomik saiklerle gerçekleşen bu göçün dönemsel ve geçici olacağı öngörülse de, göç uzun yıllar devam etmiş ve Türk göçmenlerin önemli bir kısmı buldukları ülkelerde kalıcı hale gelmişlerdir. Günümüzde yurtdışında yaşayan 6 milyonluk bir Türk nüfusundan bahsedilmektedir. Bu durum göçün ekonomik, kültürel ve toplumsal sonuçlarına odaklanan akademik araştırmaları da beraberinde getirmiştir (Erbaş ve Türker, 2019, s.904). Yaklaşık 14 yıl önce Suriye iç savaşıyla başlayan göç dalgası ise Türkiye'deki göç çalışmalarının bir diğer kaldırıcı olmuştur. 2000'li

yıllardan itibaren çeşitli amaçlarla ülkemize gelen yabancı sayısında belirli oranlarda artış görülse de 2010-2024 yılları arasında sadece ikamet izni olan göçmen sayısının (178 binden 1 milyon 119 bine) 6 kat arttığı bilinmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Bu hızlı artışa cevap verebilmek için ihdas edilen yeni kurumlar, üniversite ve STK'lar içinde kurulan araştırma merkezleri ve devlet teşvikinin de etkisiyle kısa zamanda çok sayıda çalışma yürütülmüştür. Türkiye'de Suriyelilerle ilgili yürütülen tez çalışmaları ve makaleleri analiz eden bir çalışma, bu alandaki araştırmaların özellikle 2016 sonrasında ciddi bir artış gösterdiğini bulgulamıştır. Aynı çalışmaya göre, Suriyeliler konusu gittikçe daha toplumsal bir mesele olarak ele alınmaya başlanmış ve araştırmacılar, yukarıda bahsi geçen 'kültürel' ve 'yerel' dönüşüme paralel şekilde, niteliksel bir odağa konumlanma eğilimine girmiştir (Göçer ve Şenyuva, 2021, s. 25-26). Türkiye'deki göç araştırmalarının nicel varlığını ortaya koyan bir çalışmaya göre de 2018-2020 yılları arasında göç ile ilgili akademik çalışmalarda dikkat çeken bir artış yaşandığı tespit edilmiştir (Avcıoğlu, 2020). Uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki uluslararası göç konulu doktora tezlerini inceleyen bir başka araştırmada ise, 2011-2021 yılları arasında üretilen tez sayısının (54) önceki 11 yıla göre anlamlı şekilde (3 kat) arttığı bulgulanmıştır. Aynı araştırmaya göre, 2000 sonrası üretilen doktora tezlerinin sınır güvenliği, göç politikaları ve yabancı düşmanlığı konuları etrafında kümelenildiği ve çalışmalarda nitel ve karma araştırma yöntemlerinin ön plana çıktığı görülmektedir (Çağlayan, 2023, s. 10).

3. Postmodernizmin Göç Çalışmalarına Etkisi

Toplumsal yaşamın tamamına etki eden postmodernizm, çok katmanlı ve insana bağlı öznel durumların bilimini yapmak gibi zor bir görev üstlenen sosyal bilimleri de derinden etkilemiştir. Post modernizmin keskin epistemolojik ve metodolojik belirlenimlerden uzak doğası, sosyal bilimlerin ana araştırma konusu olan toplum ve insanın ölçülemezliğinin bir iz düşümü gibi işlev görmüş ve böylelikle postmodernizm ve sosyal bilimler arasındaki bütünleşme daha kolay ilerleyebilmiştir. Sosyal disiplinler içerisinde yer alan göç araştırmaları da uzunca bir süredir postmodern bir bocalama süreci yaşamaktadır. Bu bölümde, çalışmanın ana problemini teşkil eden, postmodern yaklaşımın göç çalışmaları alanındaki uzanımları; **epistemolojik, kavramsal, kuramsal ve metodolojik etkileri** ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Daha evvel bizatihi bilimin varlığını hedef alan şüphecî postmodernist görüşlerin bu analizde değerlendirme dışında bırakılacağı belirtilmişti. Çalışmanın kedisine temel aldığı olumlayıcı postmodernist yaklaşım, modern metodoloji ve epistemolojiyi tamamen reddetmek yerine onları tekrar ele almayı ve postmodern savlarla sentezlemeyi önermektedir.

3.1. Değişen Epistemoloji: Kavramsal ve Kuramsal Etkiler

Postmodernist görüşün göç disiplini üzerindeki ilk ve en önemli etkisi kuşkusuz epistemolojik olandır. Bilginin tabiatına ilişkin şüpheli tutumun kaynaklık ettiği bu tutum, bağımsız ve evrensel bir dış gerçekliğin yokluğu savından hareket etmektedir. Evrensel tek bir hakikat yerine, zaman ve mekana göre değişebilen hakikatler yaklaşımının yansımaları, göç çalışmalarında çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede öncelikle kavramsal ve kuramsal bir etkiden söz etmek mümkündür. Olgu ve olaylarda tek bir hakikatin olamayacağı önermesine benzer şekilde kavramların da tek ve değişmez bir hakikate hapsedilmesi kabul edilemez bir durumdur postmodernistler için. Üzerinde uzlaşa sağlanan bir takım kavram ve tanımlar kabul edilebilir. Ancak bu kavramlar, mutlak ve evrensel manada algılanmamalı, yerel ve gündelik durumları betimlemek için kullanılmalıdır (Rosenau, 2023, s.139). Bu bağlamda, göç çalışmalarının bir araştırma alanı olarak doğduğu 60'lı yıllardan 90'lı yıllara kadar literatürde sabit ve sınırları belli bir göçmen tanımının hakim olduğundan bahsedilmişti. Ancak günümüz çalışmalarında öne çıkan eğilim, göçe ilişkin tanımların aslında düşünüldüğünden çok daha katmanlı ve değişken bir yapıya sahip olduğu yönündedir. Postmodernizmin birey tanımına getirdiği yenilikçi yaklaşım, bir birey olarak göçmenin tanımlanmasında da yansımalarını bırakmıştır. Bir iktidar aracı olarak görülen modern birey tanımına karşın postmodernizmde birey, tamamlanmamış, oluş halinde bir varlıktır ve çeşitli (metinlerarası) etkileşimlerin bir ürünüdür. Buna uygun olarak göçmen dediğimiz birey de, kolayca anlaşılabilir ampirik bir gerçeklik olmaktan uzaktır. Artık sürekli 'değişen' ve 'olmaya devam eden' bir göçmenlik durumundan bahsedilmektedir. Göç öncesi ve sonrası farklılıkları göz ardı eden ve göçmenler arasındaki çeşitli katmanlarda ortaya çıkan çeşitliliği yok sayan modern göç araştırmalarının aksine postmodernist yaklaşım, bu farklılıkların hesaba katılmasını ve hatta öne çıkarılmasını önermektedir. Daha evvel aktarıldığı gibi, postmodern yaklaşımda, nedenselliğin reddi söz konusudur. En iyi olasılıkta bile girift ve içiçe geçmiş bir nedenler ağından bahsedilebilir. Ki bu ağı tarif etmenin imkânsızlığı, benzer durumlara ilişkin sonuçlar öngörmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer yandan, göçmen grupların homojen değil heterojen gruplar olduğu yönündeki postmodernist vurgu nedeniyle göç ve göçmeni teorize etmek bu nedenle imkansızdır. Bu noktada yapılabilecek şey, genel geçer kuramlar üretmek yerine ele alınan örnek üzerine duruma özgü açıklamalar yapmaktır. Yukarıda sayılan eğilimlere alanyazında da rastlamak mümkündür. Bu bağlamda son 50 yılda üretilen göç araştırmalarının konu bazlı analizini içeren çalışmalarında Pisarevskaya ve arkadaşları, göç çalışmalarında dikkatin 'kim' ve 'ne' sorularından 'nasıl ve neden' sorularına kaydığını gözlemlemiştir. Seçilen konularda "*coğrafyalardan hareketliliklere ve göçün yönetiminden göçle bağlantılı çeşitliliğin,*

ırk ve ırkçılığın, ayrımcılığın ve sosyal-psikolojik konuların yönetimine geçiş" göç olgusunun daha karmaşık ve detaylı şekilde ele alınmasını sağlamıştır (Pisarevskaya ve ark., 2020, s.478). Bu gelişme, yukarıda sözü geçen 'kültürel dönüş' ve 'nitel dönüş' argümanlarını da haklı çıkarmış gibi görünmektedir. Günümüz göç çalışmalarında hareketliliğe verilen önem de artmaktadır. Göçe, birinin bir ülkeden diğerine yerleşmek için ayrıldığı bir olgu olarak odaklanmak yerine; göç sıklığı, göç türleri, göç kalıcı yahut geçici oluşu gibi çeşitlilikler penceresinden bakmak tercih edilen bir tutum halini almıştır. Nitekim, yapılan bir araştırmaya göre hareketlilik, 2008-2017 döneminde göç çalışmalarında öne çıkan üç konu arasında yer almıştır (Scholten ve ark., 2022). Göç çalışmalarında konu başlıklarını yıllara göre dağılımını inceleyen bir başka araştırma da, 2000'ler sonrası 'göçmen demografisi', 'göç yönetimi' ve 'göç istatistikleri' gibi eski konulardan 'hareketlilik' ve 'ulusaşırılık', çeşitlilik, toplumsal cinsiyet ve kimlik gibi başlıklara bir geçiş yaşandığını göstermektedir. Benzer şekilde Levy ve arkadaşları, göç araştırmalarının kurumsallaşması ve disiplindeki epistemik cemaat gruplaşmalarına yönelik çalışmalarında; daha kapsamlı küresel etkilere odaklanan ve asimilasyon ve göç konusunda daha eleştirel bir yaklaşımı benimseyen 'dünya sistemleri' cemaatinin 2005 sonrası çarpıcı biçimde büyüdüğünü ve diğer epistemik topluluklara da etki etmeye başladığını tespit etmektedirler (Levy vd., 2020). Bu veriler, son dönem araştırmalarında göç olgusunun çeşitliliği hesaba katan daha geniş bir çerçeveden ele alındığı gösteren önemli emareler olarak kabul edilebilir. Postmodern göç araştırmaları modernizmin tek hakikatçi ve totaliter tanım ve sınırlamalarını da yıkmak istemiştir. Bu tutum, alanyazında göç ve göçmene çoklu hakikat ve karmaşık nedensellik perspektifinden bakış eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda alanyazında uluslaşırıcılık (*transnationalism*) (Levitt ve Jaworsky 2007) ve süper çeşitlilik (*super-diversity*) (Vertovec 2007) gibi göçle ilgili analitik çerçevelerin etkilerinden bahsetmek mümkündür. Özellikle 'süper çeşitlilik' yaklaşımının önemli açılımlar sağladığı görülmektedir. Bu yaklaşımı geliştiren Vertovec ve arkadaşları (2007), konvansiyonel sosyal bilim kuram ve metodlarının açıklayamayacağı komplekslikte bir göçmen çeşitliliği ile karşı karşıya olduğumuzu belirterek, bu karmaşık yapının ancak bir çok etmeni hesaba katan detaylı analizler yoluyla anlaşılabilirliğini öne sürmektedirler. Modern göç araştırmalarının, çeşitli sosyal farklılık kategorilerini (ırk, kültür, gelir, eğitim, ekonomik şartlar, yasal statü vb.) etnik kökene indirgeme eğilimine karşı çıkan süper çeşitlilik yaklaşımı, ihmal edilen yahut yeni ortaya çıkan değişkenlerin de katılımıyla yeni kombinasyonları ve kesişimleri incelemeyi önermektedir. Bu bağlamda, 2000-2016 yılları arasındaki nitel göç yayınlarını inceleyen bir araştırma da söz konusu dönüşümü doğrulamaktadır. Araştırmaya göre, göç çalışmalarının halen büyük oranında (%47) göçmen grupların etnik/ulusal kimlikleri üzerinden (Almanya'daki Türkler, Fransa'daki

Faslılar vb.) sınıflandırılıyor olsa da, bu eğilimde son dönemde gözle görülür bir düşüş hakimdir. Özellikle 2000'li yılların ortalarından bu yana, giderek artan sayıda bilim insanı, ulusal kimliğin analiz birimi olarak kullanılmasını eleştirmiş ve bu çağrı nitel göç araştırmalarında kısmen etkili olmaya başlamıştır (Yalaz ve Zapata-Barrero, 2018, s.18).

Bunun yanında literatürde çeşitliliği temel alan göç araştırmaları giderek yaygınlaşmaktadır. Örneğin, Avustralya'nın üç kentinde yaşayan göçmen nüfusun çeşitliliğine odaklanılan bir araştırmada, söz konusu şehirlerin giderek daha 'süper çeşitli' olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre yaş, cinsiyet, din, ekonomik durum ve yaşanan bölge gibi alanlardaki alt çeşitlilikler dikkate alındığında, göçmenler arasında daha derin ve alanlar arası bir çeşitliliğin varlığını tespit etmek mümkündür (Vertovec ve ark., 2021). Benzer bir araştırma (Bouma ve ark. 2022), Melbourne şehri özelinde, tek başına müstakil bir farklılık düzlemi olarak görülen dini çeşitliliğin bile kendi içinde çok farklı çeşitleri olabileceğini ortaya koymaktadır. Mekan, etnisite ve gelir düzeyi gibi değişkenler bağlamında dini 'çeşitliliğin çeşitliliğini' ortaya koyan araştırma, bu yönüyle 'süper çeşitlilik' araştırmalarının derin analiz vurgusunun başka bir örneğini teşkil etmektedir. Bu ve benzeri araştırmalar, postmodernist paradigmada öne çıkan nedenselliğe duyulan şüphe ve tek merkezli (ulus-devlet) ve değişmez göç ve göçmen tanımlarına yönelik eleştirinin bir uzanımı olarak yorumlanabilmektedir. Postmodernist savlara paralel şekilde, günümüzde homojenleştirici kategorilerin sosyal farklılıkları açıklama kapasitesinin kalmadığı (Vertovec, 2021); büyük kuramların yeni göç gerçekliğiyle mücadelede artık yeterli olmadığı (Crul, 2016, s. 54) ve "göçmen" kategorisinin öngörülebilirliğinin ortadan kalktığı (Blommaert ve Rampton, 2016, s. 21) yönündeki görüşte bir konsensüs yakalandığı görülmektedir. Bahsi geçen kuramsal dönüşümler yanında, postmodernist yapı-bozum yaklaşımının da göç araştırmalarına azımsanmayacak derecede etkisi olduğu görülmektedir. Derrida'nın bir metnin içerisindeki güç ilişkilerini açığa çıkarmaya dönük yorumlama anlayışı ve ona dayalı geliştirilen yapı-bozum metodunun göç çalışmalarında bir eleştiri dalgası başlatmıştır. Dil, söylem ve tanımların göç ve göçmen konusundaki gerçeklik algımızı nasıl etkilediğine odaklanan ve göç politikalarının yapı bozuma uğratılmasını hedefleyen bu çalışmalar, söz konusu politika ve uygulamaların altında yatan sömürgeci paradigma ve güç ilişkilerini ortaya çıkarma çabasına girişmişlerdir. Irkçılık, 'beyazlık (*whiteness*)', iktidar ve güç ile göç algısının nasıl iç içe kuramsallaştırıldığına yönelik son dönem göç çalışmalarının, kavram ve kuram düzleminde bir yapı-bozuma gittiği ve geleneksel anlatıların altında yatan gizli örüntüleri açığa çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Bu durum, uluslararası göç çalışmalarının postmodernizmin kuramsal yıkıcı etkisinden nasiplendiğinin bir göstergesidir (Scholten ve ark., 2022; Rosenau, 2023, s. 21-22).

Bu çerçevede, modern göç çalışmalarının doğallaştırdığı kavram setlerinin yeniden ele alındığı 2000’lerde, etno-ulusal bakış açısı sorunsallaştırılmış (Brubaker, 2002; Glick Schiller ve Çağlar, 2016); yerleşikliğin hareketlilik karşısında epistemolojik ayrıcalığı ve sınır rejimi sorgulanmış (Hess, 2012; Tsianos ve Karakayalı, 2010) ve bireyleri göçmene, nüfus hareketlerini göçe dönüştüren (*doing migration*) süreçlere odaklanan çalışmalar (Amelina, 2021; Anderson, 2019; Tudor, 2018) yürütülmüştür. Bunun yanında son yıllarda alan yazında öne çıkan en önemli kuramsal tartışma ‘‘metodolojik milliyetçilik’’ eleştirisi olmuştur. Metodolojik milliyetçilik, ulus devletin sosyal süreçlerin bir taşıyıcısı olarak doğallaştırılmasını ve araştırmaların nesnelere tanımlama tekeli elinde bulundurmasını ifade eden bir modeldir (Wimmer ve Glick Schiller, 2002). Modern göç çalışmalarında ulus-devlet doğal bir yapı ve toplumsal süreçlerin tek taşıyıcısı olarak eleştirilmeden benimsenmiş ve göç süreçleri, devlet egemenliğine, güvenliğe, refah sistemlerine ve ulusal kimliklere yönelik önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. Ulus devletin tanımladığı ‘yerliler’ ve ‘yabancılar’ geriliminden beslenen bu çalışmalar, göçmenlerin ekonomik ve kültürel bazı katkılarını göstermeye çalışsa da, daha çok göçmenler tarafından bozulan ulusal istikrar normunu güçlendirmiştir. Böylece sadece politika ve yasalar değil bilimsel göç araştırmaları da devletlerin kendi vatandaşlarının yararını ‘yabancı’ların yararına öncelikle davranışını meşrulaştırmıştır (Anderson, 2019). Bu bağlamda, göç çalışmalarındaki bu metodolojik milliyetçiliği eleştiren bazı yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle 2000’lerde yoğunlaşan bu çabalar, göçe ilişkin alternatif anlayışlar önermiş ve alanyazında ulus sonrası, ulus dışı ve ulus-ötesi vatandaşlık gibi oldukça verimli tartışmalar yaşanmıştır (Glick Schiller, 1999; Sassen, 2002; Faist, 2012; Levitt ve Khagram, 2007; Bauböck, 2017; Soysal, 2011). Örneğin, insan topluluklarının tek bir ulus devletle sınırlı olmadığını ve ‘göçmenlerin’ sınır-ötesi bağlantılar içeren sosyal alanlar inşa ettiğini savlayan ‘‘ulus-aşırıcılık’’, ulus devleti araştırmaların merkezinden uzaklaştırdığımızda ‘yerli’ ve ‘yabancı’ olanın nasıl yer değiştirebileceğini göstermiştir (Glick Schiller, 1999).

Bu yıllarda ayrıca, post-kolonyal (sömürge-sonrası) paradigmanın da etkisiyle göç çalışmaları giderek göçmen politikaları, sömürgecilik ve iktidar arasındaki ilişkilere odaklanmaya başlamış (Carver, 2019; Hafez, 2018; Sharma, 2020; Mamdani, 2018; Mayblin, 2017; Mongia, 2018; El-Enany, 2021) ve kullanılan kavram ve kuramların ötekileştirici etkisine dikkat çekilmeye çalışılmıştır (Kmak ve Björklund, 2022; Amelina, 2021; Anderson, 2019; Tudor, 2018). Bu kapsamda, göç ve göçmen kavramlarının kurgusal yapısına odaklanan çalışmalar da yaygınlık kazanmaktadır. Örneğin, Avrupa göç yönetimi örneğinde bireyleri göçmene, nüfus hareketlerini göçe dönüştüren sürece odaklanan bir çalışmada (Amelina, 2021), politik uygulamalar ve gündelik rutinlerin damgalama, gözetim ve ötekileştirme üzerinden ‘göç’ ve ‘göçmen’

biçimlerini nasıl ürettiği (*doing migration*) araştırılmıştır. Yapı-bozumcu eleştirinin bir başka odağı da göç çalışmalarının politika oluşturmaya olan ilişkisiyle ilgilidir. Bu bağlamda göç alanyazınında bir etki unsuru olarak küresel güç ilişkilerine odaklanan yapı-bozum araştırmaları (Vargas-Silva, 2019; Piccoli ve ark. 2023; Smith, 2021; Collins, 2022) yaygınlık kazanmaktadır. Örneğin, göç araştırma merkezlerinde/enstitülerinin küresel dağılımına odaklanan çalışmalarında Piccoli ve arkadaşları (2023), göç çalışmaları disiplinindeki yapısal sorunlara dikkat çekerek aslında bir yapı-bozum çalışması gerçekleştirmiştir. 282 etkin araştırma merkezi çerçevesinde yürüttüğü araştırma sonucunda, söz konusu merkezlerin %80'inin (22 enstitü) coğrafi olarak Avrupa ve Amerika'da yoğunlaştığını tespit etmiştir. Bu durum, bilgi üretiminde düşük gelirli ve göç veren ülkeler için eşitsizlik yaratmakta ve göç araştırmaları disiplininin tek yönlü ve çoğunlukla göç alan yüksek gelirli Batı ülkelerinin endişeleriyle şekillendiğini göstermektedir (Piccoli ve ark., 2023).

Buna benzer bir başka araştırma da Shivakoti ve Milner'e aittir. Çalışmalarında bilgi üretiminin ekonomi politikasına değinen araştırmacılar, göç çalışmalarında Batı ülkelerinden sağlanan fonlar yoluyla Kuzey-Güney ortaklıklarının eşit olmayan güç ilişkileri ve yapısal eşitsizlikler ürettiğini söylemektedir. Yürüttükleri saha çalışması, güney ülkelerinde yerel sorulara değil, Avrupa'daki sorulara yanıt veren araştırmalara fon sağlanmasına ağırlık verildiğini ortaya çıkarmıştır (Shivakoti ve Milner, 2022). Göç araştırmalarının alt metinlerine odaklanan bu ve benzeri çalışmalar, iktidar konusuna odaklanan postmodernist yapı-bozum yaklaşımının etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Alan yazına ilişkin bibliyometrik analizler de bu etkiyi doğrulamaktadır. Nitekim, son 30 yılda, göç alan ülke perspektifini merkeze alan 'entegrasyon' ve göç-veren ülke merkezli 'coğrafya' çalışmaları önemini en çok yitiren ve istikrarlı bir düşüş yaşanan konular arasındadır. Ayrıca 'ulusaşırıcılık' 2008-17 arasında alan yazında en çok öne çıkan beş konudan biridir (Pisarevskaya ve ark., 2020, s.471). Bu, göç disiplinde ulus-devleti merkeze alan modern paradigmanın önemini yitirmeye başladığının ve metodolojik milliyetçilik eleştirilerinin ne denli belirleyici olduğunun bir işareti olarak kabul edilebilir. Postmodernizmin göç çalışmalarındaki epistemolojik etkilerinden bir diğeri de hakikatin önemsizleşmesine varabilen, keşfedilmesi zor ve çoklu gerçeklik yaklaşımının yaygınlaşmasıdır. Büyük anlatıların ve meta kuramların itibarını sarsan söz konusu yaklaşımın neticesinde, göç alanında kuramsal araştırmalarda bir azalış göze çarpmaktadır. Yapılan analizler, teori oluşturmaya yönelik akademik göç yayınlarda son 30 yılda yaklaşık % 30'luk bir düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır (Pisarevskaya ve ark., 2020, s.472). Söz konusu gelişme, postmodernizmin mutlak hakikat ve büyük anlatı karşıtlığının bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Diğer yandan, bu karşıtlık araştırmalarda ‘temsil sorunu’ olarak adlandırılabilen bir başka sonuç daha doğmaktadır. Bir kişinin veya bir olayın benzerlerini temsil edebilmesi, modernist manada tek hakikati ve nedenselliği gerekli kılmaktadır. Oysa postmodern eleştiri, özde hakikat diye bir şey olmadığını ve temsilin ise bu sözde hakikati olsa olsa yarattığını iddia eder (Ryan 1988, s. 560). Ancak sosyal bilimler alanında ve göç araştırmalarında bu krizin yansımaları görece sınırlı olmuştur. Postmodern araştırmacılar, temsilin her zaman eksik olacağını kabul etmekle birlikte onun toptan reddi yerine temsil sayılarının artırılmasını talep etmekte yahut daha iyi temsil biçimlerine ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadırlar (Rosenau, 2023, s.160 ve 177). Temsile yönelik postmodern eleştiri, meyvelerini daha çok metodolojik alanda vermekte ve nicel yöntemlerin nitel yöntemlerle desteklenmesi gibi eğilimler doğurmaktadır.

3.2. Metodolojik Etkiler

Yukarıda bahsi geçen postmodernist epistemolojinin göç çalışmalarına bazı temel metodolojik etkilerinden de bahsetmek gerekmektedir. Mutlak hakikat karşıtlığından ilhamla, ana kuramlardan hareket etmek yerine tekil olay/olgulara yönelme şeklinde beliren bu etki, araştırma yöntemi ve örneklem seçimleriyle yerel, farklı, marjinal ve sıradan olanın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bir hakikat varsa da, bu mekan ve zamana göre değişebilen bir hakikat olmalıdır. Bu, tek hakikati ima eden bir teori anlayışından ‘gündelik hayat ve yerel anlatılar üzerinde odaklanan’ bir teori anlayışına geçişi ifade eder. Bu görelî ve çoklu hakikat yaklaşımında kişisel tanıklık ve deneyimler ön plandadır. Postmodernizmin derdi, bütüne değil, farklılıklara odaklanmak ve birlik değil benzersizliği, biricikliği vurgulamaktır. ‘Sıradan insanların sıradan hayatı’, seçkin insanlardan ve büyük kuramlardan daha önemlidir (Roseanu, 2023, s.139-144). Bunun yanında postmodernistler, yine bir tahakküm aracı olarak belirli kesimlere ayrıcalık tanımak için kullanılan tarih anlatısına, bir meta anlatı olarak hiç sıcak bakmamaktadırlar (Roseanu, 2023, s.111-133). Bu kapsamda, bir çeşit kurmaca olarak görülen tarihe sosyal bilimlerde yer verilmesi halinde, öne çıkarılan ögeler yerel, gündelik hayatın içinden tarihselliklerdir. Postmodernizmin bu tarih ve mekan anlayışının göç çalışmalarındaki en önemli karşılığı: ‘ulus-devlet’ gibi toprak ve tarih temelli yapılan tanımlamalara yönelik eleştirileridir. Günümüzde göç çalışmalarının odağında yer alan ‘ulusaşırı’ yahut ‘ulusötesi alanlar’ yaklaşımı, tek hakikat anlatısına ve bir tarihselliğe yaslanan ulus-devlet anlayışının sorgulanmasının sonucudur. Nitekim giderek daha fazla araştırmacı, göçle bağlantılı çeşitliliğin şehirler ve hatta mahalleler gibi belirli yerel ortamlarda, geleneksel ulusal kıstaslarla anlaşılacak kadar kompleks olduğunu düşünmektedir (Scholten ve ark., 2022). Alanyazın incelendiğinde ‘yerel dönüş’ ve ‘hareketlilik dönüşü’nün etkileri daha belirgin şekilde görülebilmektedir. Örneğin; 1988’den 2017’ye kadar on senelik periyodlara odaklanarak göç

disiplininde öne çıkan konu kümelerini analiz eden bir çalışmaya (Pisarevskaya ve ark., 2020) göre, 2008 sonrası alanyazında en çok öne çıkan konu 'hareketlilik' olmuştur. Bunu 'kimlik', 'çeşitlilik', 'diaspora/ulusötecilik' ve ırkçılık başlıkları takip etmektedir. Bunun yanında en çok dönemsel artış gösteren konu kümelerinin 'göçe ilişkin çeşitlilik' ve 'göç süreçleri' olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu konu kümeleri 2000'ler sonrası %25'den daha fazla artış göstermiştir (Pisarevskaya ve ark., 2020, s.477-478). Göçmenlerin ve onların soyundan gelen nesillerin ikili kimliklerine ilişkin literatür de dahil olmak üzere ulusötecilik yaklaşımı ile beraber ele alındığında bu yönelim, alanyazında metodolojik milliyetçilik eleştirileri ve 'hareketlilik dönüşü' argümanının ne denli belirleyici olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çeşitlilik ve sürece daha geniş olgular etrafında yeniden bakmayı ve kimlik, ırkçılık, ayrımcılık ve farklılıklar gibi daha nitel konularla daha kapsamlı ve eleştirel şekilde ilgilenmeyi içeren bu dönüş, postmodernizmin bağlamsal ve parçalı hakikat anlayışının bir yansıması olarak da görülebilir. 'Kimlik', öne çıkan sekizinci başlık olan 'ayrımcılık ve sosyo-psikolojik sorunlar' ile beraber okunduğunda ise, bireysel göç ve çeşitlilik deneyimlerine olan ilginin artarak devam ettiği görülmektedir (Pisarevskaya ve ark., 2020, s. 478). Bu durum, son dönem göç çalışmalarının postmodernist bir yaklaşım olan yerel ve sıradan olana yönelme eğiliminde bir artışa da denk düşmektedir. Son dönem göç çalışmalarındaki yöntem seçimleri de postmodernizmin göç ve göçmene yönelik 'kompleks' ve 'bağlamsal' bakışına paralellik arz etmektedir. Göçün çok katmanlı yapısı ve göçmenlerin içinde yer aldığı sosyo-kültürel bağlamların çeşitliliğini anlayabilmek için, nicel yöntem yanında derinlemesine anlayış ve yereli yakalama imkanı sunan nitel yöntemin de araştırmaya dahil edilmesinin aciliyeti ve gerekliliği konusunda neredeyse bir konsensüs söz konusudur (Leurs ve Prabhakar, 2018). Nitel ve nicel verilerin beraber kullanımını imleyen karma metot yaklaşımı, kimilerine göre günümüzde göç araştırmacıları için bir zorunluluk haline gelmiş gibi görünmektedir (King, 2018). Karma yöntem sayesinde veri çeşitliliği artırılmakta, veri seçiminde olabilecek ön yargılar azaltılmakta, nicel ve nitel yöntemin zayıf yönleri telafi edilebilmekte ve böylelikle daha güvenilir bulgulara ulaşabilmek hedeflenmektedir (Small, 2011, s. 63). Bu bağlamda, epistemoloji ve metodoloji arasındaki bağlantıya dikkat çekerek bir metod olarak göç çalışmalarında postmodernizmi ele alan araştırmalarında Findlay ve Li (1999), postmodernizmin göçle ilgili anlam çeşitliliğini yakalamak için metodolojik çeşitliliği gerekli kıldığını ifade etmektedir. 1990'lara kadar göç çalışmalarında ağırlıklı modern epistemoloji ve ampirik ve nicel metodolojinin baskın olduğunu ifade eden Findlay ve Li, 1990'ların sonlarına doğru göç araştırmacılarının diğer epistemolojik pozisyonlara eskisinden daha açık hale geldiğini ve araç seti olarak nitel teknikleri de kullanmaya başladıklarını ifade etmektedirler (s.

51). Onlara göre, büyük anlatıları eleştiren ve farklılığı ve heterojenliği yücelten postmodernizmin temel yöntemi, 'karma yöntem' yaklaşımı olmalıdır. Hong Kong örneğinde karma yöntem uygulanmasının göç araştırmalarına yeni bir katkı sağlayıp sağlamadığını araştıran yazarlar, "*göçün çoklu anlamlarını ve yorumlarını yakalamak umut ediliyorsa, böyle bir metodolojik duruşun gerekli olduğu*" sonucuna varmaktadırlar (Findlay ve Li, 1999, s. 58). Benzer şekilde, postmodernizmin öngördüğü post-pozitivist epistemolojinin karma yöntemle ne kadar uyumlu olduğunu ele alan çalışmalarında Gamlen ve McIntyre (2018), göç çalışmalarında artan bir ivmeyle karma yöntemin kullanıldığından söz etmektedir (s.374). Devletlerin neden göçmenlere yönelik kurumlar oluşturduğunu açıklamayı amaçlayan 'Diaspora Katılım Politikaları Projesi'nden örnekle yazarlar, söz konusu araştırmada kullandıkları karma yöntem sayesinde, hem devletlerin nasıl davrandığını tanımlamanın hem de bu davranışın politika yapıcılar tarafından nasıl şekillendirildiğini anlamının (yapısalcı yaklaşım) mümkün hale geldiğini ifade etmektedirler (s. 389). Bu tutum, postmodernizmin temel savlarına uygundur. Nitekim postmodernistlere göre kuramlar, iktidar ilişkileri göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmelidir. Bu nedenle araştırmalarda nesnel gözlem çabaları yanında gerçekliği inşa eden sosyal aktörleri ve onların etkisini de dikkate almak gerekmektedir. Alan yazın incelendiğinde, son 30 yılda, salt demografi odaklı istatistik çalışmaların, önemini en çok yitiren ve istikrarlı bir düşüş yaşanan konular arasında olduğu gözlenmektedir. Söz konusu bulgu, alanyazında ampirik ve nicel veri odaklı pozitivist bilim görüşünün dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir (Pisarevskaya ve ark., 2020, s.471). Göç literatüründe niceliksel ve demografik yaklaşımlardan, göçle ilgili daha geniş nitel çalışmaların arttığına yönelik argüman, bir başka araştırma (Levy ve ark., 2020) tarafından da desteklenmektedir. Levy ve arkadaşlarının araştırmasında göç alanındaki referanslara ilişkin bulgular, bir nitel dönüşü doğruluyor gibi görünmektedir. Bulgulara göre, postmodernist yaklaşımın öncülerinden Foucault ve Bourdieu'dan yapılan alıntılarının yükselmesi ve nicel veri kaynağı olarak Nüfus Sayım Bürosu'nun azalan alıntı oranı, göç araştırmalarında nitel bir dönüşe işaret edebilir (s.21).

2018 yılında göç araştırmalarında öncü dergiler üzerine yapılan bir araştırmaya göre de, Avrupa'da göç konulu araştırmalarda nitel yöntemin kullanımını 2000'li yıllarda hızla artmıştır. 2000 yılında yayınlanan araştırmaların %11'i nitel yöntem kullanırken, bu oran 2016'da %23'e yükselmiştir (Yalaz ve Zapata Barrero, 2018). Bunun yanında yerel ve tikel anlatımlara yönelen postmodernist çalışmaların daha çok antropolojik kültür incelemelerine yöneldikleri görülmektedir (Erbaş, 1999, s. 27). Genel olarak, yirmi birinci yüzyılda, göç disiplini, göçten göçmenlere ve 'kim' ve 'ne' gibi nicel sorulardan 'nasıl' ve 'neden' gibi nitel sorulara doğru

kaymış ve kültürel çeşitlilik, göçmenlerin öznel deneyimleri ve kimlik/aidiyet algıları gibi konulardaki araştırmalar daha fazla öne çıkmıştır (Scholten ve ark., 2022). Bu yıllar ile birlikte göç çalışmalarında göçmenlerin gündelik hayatları, bölünmüş aileler ve dışlanmışlıklara odaklanan etnografik çalışmalar artmıştır (Boccagni ve Schrooten, 2018). Son dönem göç çalışmalarındaki söz konusu yöntem çeşitlemesi, veri kaynaklarının seçiminde de kendini göstermektedir. Deneyle ve somut deneyimler yoluyla elde edilen verilerle iş gören modern bilimde, bir konunun incelenme biçimi manasına gelen ‘yöntem’ oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Ortaya çıkan sonucun keyfi değil inandırıcı olması için belirlenen metodolojik prosedürlerin uygulanması gereklidir ve bu yolla üretilen bilgi salt duygu ve salt düşüncenin ürettiği bilgiden daha değerlidir (Graff, 1979). Bu bağlamda pozitivism karşıtı bir yaklaşım benimseyen postmodernizm ise, bilinç dışı veri kaynaklarına, duygu ve sezgiye yer açan bir çeşitleme önermekte (Todorov, 1984) ve gerçekliği açıklamak yerine onu evrensel ve nesnel olmak iddiası taşımayan bir ‘yorumlama’ faaliyetinin merkezine yerleştirmektedir. Sıradan insanlar ve sıradan hayatların ön plana çıkarıldığı bu duruşta, savaş meydanları kadar oturma odalarında olanlar da önemlidir. Yerel hayata içkin hikaye ve mitler yahut atasözleri önemli veri kaynakları olarak kabul görmektedir (Rosenau, 2023, s.141-148). Günümüz göç çalışmalarında gündelik hayatı ve sıradan kişi, olay ve duyguları yakalamayı hedefleyen yapılandırılmamış görüşmeler/mülakatlar ve katılımcı gözlem uygulamaları veri kaynaklarındaki bu çeşitlenmeye de zemin oluşturmaktadır. Nitekim bu teknikler gibi temel kuramsal varsayımları sorgulayıcı araçlar göç alanında daha sık kullanılmaya başlanmıştır (Boccagni ve Schrooten, 2018). Bir ortak bilgi üretimi (*co-production*) olarak özellikle mülakatın giderek daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda, Avrupa’da yasal olmayan göçmenler ve kamudan uzak iş kollarında çalışan göçmen işçiler gibi marjinal ve kırılgan gruplar ile çalışılırken mülakat yönteminin kullanımında, ‘mülteci krizi’nin yaşanmaya başlandığı 2000’li yıllardan bu yana bir artış olduğu gözlenmektedir (Fedyuk ve Zentai, 2018). Göç alanında Türkiye’deki Suriyelilerle ilgili yürütülen çalışmalar örneğinde yöntemsel tercih ve yönelimleri inceleyen başka bir araştırma da (Göçer ve Şenyuva, 2021), özellikle 2015 sonrası Suriyeli göçmenlerin bir ‘toplumsal karşılaşma’ olarak nitel yöntem ve teknikler kullanılarak çalışılmaya başlandığını ortaya koymaktadır. Nitel yöntemin mikro merceği sayesinde, bölgesel seviyeler, göçmenlerin alt kırılımları kapsanabilmiş ve Suriyelilerin kendi seslerini mümkün olduğunca duyurabilmelerine imkan tanınmıştır (s. 26). Bu küresel bazda esen ‘kültürel’ ve ‘yerel’ dönüşüm rüzgârının Türk akademisine etkisi olarak da okunabilir. Bilginin üretiminde göçmenlerin kendisini de işin içine katan bu yaklaşım, postmodernizmin otorite karşıtlığı ve parçalı hakikat anlayışı ile paralel okunabilecek bir gelişmedir. Zira bilgi üretiminde pozitivist

bir metod takip eden ve bir otorite olarak araştırmacının yargısına dayanan modern göç araştırmalarının aksine, son dönem göç çalışmaları mülakat gibi yöntemler tercih ederek gözlemci ve katılımcıyı (göçmen) aynı düzleme çekmeye çabalamaktadır. Özellikle biyografi içerikli ve yapılandırılmamış mülakatlar, katılımcının araştırmayı yönlendirmesinin ve gözlemcinin öngörmediği yeni konuları gündeme getirmesinin önünü açmaktadır (Fedyuk ve Zentai, 2018). Böylelikle göçmen kendisiyle ilgili bilgi üretiminden pay almakta ve postmodernizmin eleştirdiği tanımlama ve yargı noktasındaki yazar otoritesini sarsmaktadır.

Bunun yanında, tikel hakikatlere vurgu yapan postmodernizme uygun şekilde, son dönem göç araştırmalarının mutlak hakikat yerine bağlam bağımlı ve çoklu gerçeklikleri açığa çıkarma eğiliminde olduğu görölmektedir. Bu noktada mülakat yöntemi, benzerliklerden çok farklılıkları öne çıkarmak, toplumda marjinal olanı ele almak ve gerçekliği bireysel, mekânsal ve zamansal olarak tanımlamak için elverişli bir bağlam sunmaktadır.

Benzer şekilde, internetteki iletişim platformları da giderek daha gözde veri kaynakları haline gelmektedir. Sosyal medya mesajları (Twitter, Facebook), mesleki iletişim siteleri (Linkedin) gibi platformlar yoluyla elde edilen veriler, göçmen nüfusa ilişkin algı ve görüşlerin analizinde kullanılmaya başlanmıştır (Rinken ve Ortega, 2022; Rocheva ve ark., 2022). Sıradanlığa ve tikelliğe yönelik postmodernist vurguyla örtüşen bu eğilim, aynı zamanda postmodernizmin otorite karşıtlığı ve sosyal adalet arayışı ile de yakından ilgili görünmektedir. Nitekim kullanıcılar (göçmenler) tarafından oluşturulan dijital verilerin göç çalışmalarında veri kaynağı olarak kullanımının, araştırmacının domine ettiği hiyerarşik bilgi düzeni ve adaletsiz güç ilişkilerine meydan okuduğu iddia edilmektedir (Leurs ve Prabhakar, 2018). Ayrıca nitel teknikler, göçmenler gibi toplumda ve ana akım politikada katılım ve temsil araçlarından yoksun olanların seslerini duymaya imkan sağlamaktadırlar (Zapata-Barrero ve Yalaz, 2022). Bu bağlamda, uluslararası bir göç kongresinde yapılan sunumlar özelinde, nitel araştırma yöntemlerinin sosyal adaletin sağlanması bağlamındaki katkısını inceleyen bir çalışmaya göre, nitel ve karma yöntem göç gibi karmaşık bir sosyal sorunun anlaşılmasında anahtar görevi görmüştür. Bu yöntemler ayrıca araştırmacılar ile göçmenler arasında ilişki kurulmasını sağlamakta, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimdeki eşsizlikleri ortaya çıkarmakta ve toplumun dışlanmış bu üyeleri için daha iyi yaşam koşulları sağlamaya destek olmaktadır (Mertens, 2013).

Tüm bu bulgular esas alındığında postmodernizmin göç çalışmalarını değişen epistemolojinin tesiriyle kavramsal, kuramsal ve metodolojik bağlamda derinden etkilediği ve son dönem çalışmaları incelendiğinde bu etkilerinin izlerini sürmenin mümkün olduğu görölmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın temel argümanını destekleyen bulguları özetleyen ve postmodernizmin

göç çalışmaları üzerindeki temel etkilerini içeren aşağıdaki gibi bir tabloya ulaşmak mümkündür.

Tablo 1: Postmodernizmin Göç Çalışmaları Üzerindeki Temel Etkileri

Kuram Boyutu	Göçmen Boyutu	Metodolojik Boyut	Yapı-Bozum Yaklaşımı
Zaman ve mekana bağlı anlatıların değer kazanması	Göçe ilişkin kavramların mekan ve zamana göre değişen, evrensel olmayan bir karakter kazanması	Yöntem Seçimi: Nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanılması.	Göçe ilişkin dil, söylem ve tanımların yapı-bozuma uğratılması.
Katı nedensellik anlayışı yerine karmaşık nedenler ağının kabulü	Çok katmanlı ve 'oluş' halindeki göçmen kimliği vurgusu	Örnekleme seçimi: Yerel, sıradan ve marjinal olanın ön plana çıkarılması.	Göç kavram ve politikalarının altında yatan güç ilişkilerinin, ulus-devlet merkezli bakışın, ırkçı ön yargıların ve sömürgeci paradigmanın deşifre edilmesi
Kuramsal araştırmalara azalan ilgi	Homojen göçmen toplulukları yerine heterojen ve çeşitli bireyler	Veri kaynaklarının seçimi: Kaynaklarda çeşitlilik ve nitel verilerin artan önemi	Göçe ilişkin bilgi üretimindeki ekonomi-politiğin ve eşitsizliklerin sorgulanması
Yükselen kuramlar: Süper çeşitlilik, metodolojik milliyetçilik, uluslaşırıcılık vb.	Göç türleri, sıklığı ve kalıcılığı gibi farklılıkların önemszenmesi	Veri toplama teknikleri: Nicel teknikler karşısında mülakat ve katılımcı gözlemin artan kullanımı	Merkeze ulus-devleti alan teorilere karşı, 'etnik lens', 'metodolojik milliyetçilik' ve 'uluslaşırıcılık' yaklaşımlarının güçlenmesi

4. Sonuç ve Tartışma

Kendisini modern paradigmanın dışında kuran postmodernizm, aklın tekeli ve bilimin tiranlığını sorgulamaya davet etmiş; dışsal ve bağımsız gerçekliğe şüpheyle bakmış; küresel hakikat yerine çoklu gerçekliklerin, büyük anlatılar yerine bağlamsallıkların yanında yer almış ve temsil ve nesnellik gibi konuları tekrar gözden geçirmeyi önermiştir.

Tüm diğer alanlar yanında genelde sosyal bilimler ve özelde göç çalışmalarının da bu dönüşümden nasibini almış olduğu görülmektedir. Elinizdeki çalışma, postmodernizmin çok boyutlu etkileriyle göç disiplini adeta temelden dönüştürdüğünü, paradigmatik yeni bir yön kazandırdığını iddia etmektedir. Bu ana argümanı desteklemek adına çalışmada, postmodernizmin göç çalışmalarındaki uzanımları ele alınarak; epistemolojik, kavramsal, kuramsal ve metodolojik yansımaların alan yazındaki izleri sürülmüş ve gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, temel savları dikkate alındığında, postmodernizmin göç çalışmaları üzerindeki en temel etkisinin, büyük gerçekliği formüle etmek yerine onu daha mütevazi bir girişime dönüştürmesi olduğu söylenebilir. 1900'lerin başlarında, ampirizm temelinde ve evrensel olma iddiası taşıyan kuramlar öncülüğünde modern şeklini alan göç çalışmaları, uzun yıllar göç ve göçmene ilişkin değişmezlik ile homojenite içeren ve 'ulus

devleti' merkeze alan bir yaklaşıma sahip olmuştur. Ancak 90'lardan itibaren 'hareketlilik' 'kültürel' ve 'yerel' dönüş gibi bir dizi dönüşümün etkisinde kalan disiplin, 'devlet' odağından yavaş yavaş sıyrılmış; disiplinler arası bir karakter kazanmış ve yeni tartışmalara sahne olmuştur. Bunun yanında öncelikli etki sahası epistemolojik alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodernizmin zaman ve mekana göre değişebilen hakikatler yaklaşımının yansımaları, öncelikle kavram ve kuram boyutunda kendini göstermiştir. Göçe ilişkin kavramların, çok katmanlı, 'oluş' halinde ve heterojen çerçevelerde sunulduğu son dönem araştırmalarında seçilen temalar, göç olgusunun çeşitliliği hesaba katan, eleştirel ve daha kapsamlı bir perspektiften ele alındığı göstermektedir. Öte yandan nedenselliğe duyulan postmodern şüphenin etkisiyle literatürde, ulusaşırıçılık ve süper çeşitlilik gibi yaklaşımların yükseldiği görülmektedir. Bu yaklaşımlardaki temel iddia; göçmenlik olgusunun sadece etnik kökene indirgenemeyecek ve geleneksel kuram ve yöntemlerle açıklanamayacak karmaşıklıkta olduğu yönündedir. Son 30 yılda, kuramsal göç çalışmalarının sayısındaki azalış, karmaşık nedensellik ve postmodern büyük anlatı karşıtlığına denk düşen gelişmeler olarak okunabilir.

Göç çalışmalarında postmodernizmin metodolojik etkilerini de görmek mümkündür. Temsile yönelik eleştiri, tekil, farklı ve sıradışı olanın/bağlamsallığın öne çıkarılışı gibi postmodern tavır alışlar, metodolojik tercihlere de yansımıştır. Nicel yöntem yanında tikel ve yer/zamana bağımlı gerçekliklere imkan tanıyan nitel yöntem, araştırmalara artan bir ivmeyle dahil edilmektedir. Farklılığı ve heterojenliği yücelten postmodernizmin karşılığı araştırmalarda daha çok 'karma yöntem' olarak belirmiştir.

Bir başka eğilim, örnekleme ve veri kaynaklarının seçiminde kendini göstermektedir. Gündelik hayat, sıradan kişi, olay ve duygular araştırmacının veri seti içerisine alınmış ve yapılandırılmamış görüşmeler ve katılımcı gözlem uygulamaları gibi ortak bilgi üretimine zemin hazırlayan teknikler yoluyla araştırmacının totaliter ve belirleyici rolü göçmenler ile paylaşılmıştır. Bu tutum, postmodernist otorite karşıtlığına da oldukça uygun bir gelişmedir.

Son dönem göç çalışmalarında postmodernist yapı-bozum yaklaşımının da inkar edilemez bir etkisi söz konusudur. Herşey gibi göç konusu da bir metin olarak tanımlandığından, metnin içerisinde saklı güç ilişkilerinin deşifre edilmesi postmodernist idealler açısından önemlidir. Yapı-bozum olarak adlandırılan bu metot, özellikle son 30 yılda göç çalışmalarında yeni bir eleştiri dalgası başlatmıştır. Bu bağlamda, etno-ulusal bakış açısı ve yerleşikliğin epistemolojik ayrıcalığı sorunsallaştırılmış, göç alanındaki bilgi üretiminde Kuzey ülkelerinin baskın ve yönlendirici etkisi ele alınmış, göçmen politikalarındaki sömürgecilik örüntüleri ve ötekileştirici retoriğe yönelik farkındalık çalışmaları artmış ve 'metodolojik milliyetçilik' gibi alanda çığır açıcı eleştiriler dile getirilmiştir.

Tüm bu gelişmeler ve özellikle bibliyometrik araştırmalardan elde edilen bulgular, son dönem göç çalışmalarında paradigmatik bir değişime işaret etmektedir. Diğer bilme biçimlerine yer vermeyen aklın mutlak hakimiyetine yönelik eleştiri, bilimin yapı-bozumcu perspektiften bir manipülasyon aracı olarak kullanımına/inşa edici rolüne ilişkin farkındalık, nitel bilginin kıymetine yönelik vurgu gibi post-modernist talepler, sosyal bilimler için yeni fırsatlar doğurabilecek ve alternatif bir göç disiplini yaklaşımının oluşumuna katkıda bulunan çabalardır. Postmodernizm; sunduğu düşünsel imkanlar, medeniyet ve teknolojinin insanileştirilmesi yönündeki önermeleri ve modernizm eleştirileri sebebiyle, zihin açıcı ve oldukça önemli bir girişimdir. Modern göç disiplininin içeriden bir öz eleştiri geliştirmesine de imkan tanıyan bu tutum ve çeşitlilik ve farklılıkların keşfedilmesine yönelik bu ilgi sayesinde, göçmenler ve etnik azınlıkların ihtiyaçlarına daha uygun kamu politikalarının hayata geçirilmesini ümit etmek de mümkün hale gelmektedir.

Kaynakça

- Amelina, A. (2021). After the reflexive turn immigration studies: Towards the doing migration approach. *Popul Space Place*, 27 (e2368).
- Anderson, B. (2019). New directions in migration studies: Towards methodological de-nationalism. *CMS*, 7 (36).
- Bauböck, R. (Ed.). (2017). *Transnational citizenship and migration*. Routledge.
- Baudrillard, Jean. (2006). *Amerika*. Ayrıntı Yayınları.
- Bernstein, R. J. (1986). The rage against reason. *Philosophy and Litarture*, 10 (2), 186-210.
- Blommaert J., Rampton B. (2016). Language and Superdiversity. *Language and Superdiversity* (s. 21–48) içinde. Routledge.
- Boccagni, P., Schrooten, M. (2018). Participant observation in migration studies: An overview and some emerging issues. *Qualitative Research in European Migration Studies. IMISCOE Research Series* (s. 209-225) içinde. Springer.
- Bouma, G., Arunachalam, D., Gamlen, A., & Healy, E. (2022). Religious diversity through a super-diversity lens: National, sub-regional and socio-economic religious diversities in Melbourne. *Journal of Sociology*, 58(1), 7-25.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 43(2), 163–189.
- Caponio T., Borkert M. (2010). *The local dimension of migration policymaking*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Capra, F. (1982). *The turning point: Science, society, and the rising culture*. New York: Simon and Schuster.
- Carver, N. (2019). The silent backdrop: Colonial anxiety at the border. *Journal of Historical Sociology*, 32(2), 154-172.
- Collins, F. L. (2022). Geographies of migration II: Decolonising migration studies. *Progress in Human Geography*, 46, 1241–1251.
- Crul M. (2016). Super-diversity vs. assimilation: How complex diversity in majority–minority cities challenges the assumptions of assimilation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(1), 54–68.
- Çağlayan, P. (2023). Uluslararası ilişkiler disiplininde göç araştırmaları: Türkiye'deki doktora tezleri üzerine bir değerlendirme (2000-2021). *Göç Dergisi*, 10 (1), 25-42.
- Dallmayr, F. (1987). Political inquiry: Beyond empiricism and hermeneutics. *Idioms of inquiry: Critique and renewal in political science* (s. 169-185) içinde. State University of New York Press.
- Derrida, J. (1981). *Positions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eco, U. (1983). *Travels in Hyperreality*. San Diego: Harcourt Brace.
- El-Enany, N. (2021). *(B)ordering Britain: Law, race and empire*. London: Hart.

Erbaş, H. (1999). Metodoloji Tartışmaları Işığında Göç ve Etnisite. *DTCF- Sosyoloji Bölümü Dergisi*, 2, 17-39.

Erbaş, H., & Türker, Ö. A. (2019). Göç araştırmaları alanında kavramsal sorunlar ve etik/politik sorumluluk. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 883-911.

Erdal, M.B., Oeppen, C. (2013). Migrant balancing acts: Understanding the interactions between integration and transnationalism. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6), 867–884.

Faist, T. (2012). Toward a transnational methodology: Methods to address methodological nationalism, essentialism, and positionality. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 28(1), 51–70.

Featherstone, M. (1988). In pursuit of the postmodern: An introduction. *Theory, culture & society*, 5(2-3), 195-215.

Fedyuk, O., Zentai, V. (2018). The interview in migration studies: A step towards a dialogue and knowledge co-production?. *Qualitative Research in European Migration Studies. IMISCOE Research Series* (s. 171-188) içinde. Springer, Cham.

Findlay, A. M. and Li, F. L. N. (1999). Methodological issues in researching migration. *The Professional Geographer*, 51(1), 50-59.

Fish, S. (1989). Working on the Chain Gang: Interpretation in Law and Literature. *Doing What Comes Naturally* (s. 87-102) içinde. Duke University Press.

Flax, J. (1990). *Thinking fragments: Psychoanalysis, feminism, and postmodernism in the contemporary West*. University of California Press.

Foucault, M. (2015). *İktidarın gözü* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gamlen, A., & McIntyre, C. (2018). Mixing methods to explain emigration policies: A post-positivist perspective. *Journal of Mixed Methods Research*, 12(4), 374–393.

Geddes A. (2005). Migration Research and European Integration: The Construction and Institutionalization of Problems of Europe. *International Migration Research: Constructions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity* (s. 265–280) içinde. Aldershot: Ashgate.

Glick Schiller, N., & Çağlar, A. (2016). Locating migrant pathways of eco-nomic emplacement: Thinking beyond the ethnic lens. *An anthology of migration and socialtransformation: European perspectives* (s. 307–326) içinde. Springer.

Goodman, N. (1984). *Of mind and other matters*. Harvard University Press.

Göç İdaresi Başkanlığı, 2024. İkamet izinleri. <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri> adresinden, 7 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.

Göçer, D. ve Şenyuva, Ö. (2021). Uluslararası ilişkiler disiplini ve niteliksel yöntem: Türkiye’de göç çalışmaları örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 18 (72), 19-36.

Graff, G. (1979). *Literature against itself*. University of Chicago Press.

Habermas, J. (1985). *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Suhrkamp.

- Hafez, F. (2018). Schools of Thought in Islamophobia Studies: Prejudice, Racism, and Decoloniality. *Islamophobia Studies Journal*, 4(2), 210–225.
- Harman, W. (1988). The postmodern heresy: Consciousness as causal. Griffin, D. R. (Ed.) *The reenchantment of science: Postmodern proposals* (s. 115-128) içinde. State University of New York Press.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. (S. Savran, Çev.). Metis
- Hess, S. (2012). De-naturalising transit migration: Theory and methods of an ethnographic regime analysis. *Population, Space and Place*, 18(4), 428–440.
- Khazaei, F. (2018). Grounds for dialogue: Intersectionality and superdiversity. *Tijdschrift Voor Genderstudies*, 21(1), 7–25.
- King, R. (2018). Context-based qualitative research and multi-sited migration studies in Europe. R. Zapata-Barrero, E. Yalaz (Ed.) *Qualitative Research in European Migration Studies. IMISCOE Research Series* (s.35-56) içinde. Springer.
- King, R.; Skeldon, R. (2012). *Theories and typologies of migration: An overview and a primer*. Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare.
- Kmak, M., & Björklund, H. (Ed.). (2022). *Refugees and knowledge production: Europe's past and present* (1st ed.). Routledge.
- Krippner, S. (1988). Parapsychology and Postmodern Science. D. R. Griffin (Ed.) *The reenchantment of science: Postmodern proposals* (s.129-140) içinde. State University of New York Press.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3 (1), 47-57.
- Leszko M, Allen DJ. (2024). Caring from a distance: Experiences of Polish immigrants in the United States providing care to parents with dementia overseas. *The Journals of Gerontology: Series B*, 79 (3).
- Leurs, K., Prabhakar, M. (2018). Doing digital migration studies: Methodological considerations for an emerging research focus. R. Zapata-Barrero, E. Yalaz (Ed.) *Qualitative Research in European Migration Studies. IMISCOE Research Series* (s. 247-266) içinde. Springer
- Levy, N.; Pisarevskaya, A., & Scholten, P. (2020). Between fragmentation and institutionalisation: The rise of migration studies as a research field. *Comparative Migration Studies*, 8(1), 1–24.
- Liotard, J. F. (1997). *Postmodern durum* (A. Çiğdem, Çev.). Vadi Yayınları
- Mamdani, M. (2018). *Citizen and subject: Contemporary Africa and the legacy of late colonialism*. Princeton University Press.
- Mayblin, L. (2017). *Asylum after empire: Colonial legacies in the politics of asylum seeking*. Rowman & Littlefield.
- Mertens, D. M. (2013). Emerging advances in mixed methods: Addressing social justice. *Journal of Mixed Methods Research*, 7(3), 215-218.
- Mongia, R. (1999). Race, nationality, mobility: A history of the passport. *Public Culture*, 11(3), 527–555.

Morawska E. (1990). The Sociology and Historiography of Immigration. V., Yans-McLaughlin (Ed.) *Immigration reconsidered: History, sociology, and politics* (s.187-240) içinde. Oxford University Press.

Park, R. E. (1930). Assimilation, social. E. Seligman, & A. Johnson (Ed.). *Encyclopedia of the social sciences* (s.281) içinde. New York: Macmillan.

Pedraza-Bailey S. (1990). Immigration research: A conceptual map. *Social Science History*, 14 (1), 43–67.

Piccoli, L., Ruedin, D. & Geddes, A. (2023). A global network of scholars? The geographical concentration of institutes in migration studies and its implications. *CMS*, 11 (16).

Piekut, A., Rees, P., Valentine, G. & Kupiszewski, M. (2012). Multidimensional diversity in two European cities: Thinking beyond ethnicity. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 44(12), 2988–3009.

Pisarevskaya, A. , Levy, N., Scholten, P. , Joost Jansen (2020). Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field. *Migration Studies*, 8(3), 455-481.

Power, M. (1990). Modernism, postmodernism and organisation. J. Hassard and D. Pym (Ed.). *The theory and philosophy of organisations* (s.109-124) içinde. Routledge.

Ravenstein, E.G. (1885). The laws of migration. *Journal of the statistical society of London*, 48, 167-235.

Rinken, S.; Ortega, J.L. (2022). Leveraging the web for migration studies: Data sources and data extraction. Pötzschke, S., Rinken, S. (Ed.). *Migration Research in a Digitized World. IMISCOE Research Series* (s.129-148) içinde. Springer.

Rocheva, A., Varshaver, E., Ivanova, N. (2022). Targeting on social networking sites as sampling strategy for online migrant surveys: The challenge of biases and search for possible solutions. Pötzschke, S., Rinken, S. (Ed.). *Migration Research in a Digitized World. IMISCOE Research Series* (s.35-58) içinde. Springer.

Ryan, M. (1988). Postmodern politics. *Theory, Culture, and Society*, 5 (2/3), 559-76.

Sassen, S. (2002). Towards post-national and denationalized citizenship. E. Isin, & B. Turner (Ed.). *Handbook of citizenship studies* (s. 277-291) içinde. Sage.

Scholten, P., Pisarevskaya, A., Levy, N. (2022). An introduction to migration studies: The rise and coming of age of a research field. Scholten, P. (Ed.). *Introduction to migration studies. IMISCOE Research Series* (s. 3-24) içinde. Springer.

Sharma, N. (2020). *Home Rule: National sovereignty and the separation of natives and migrants*. Duke University Press.

Shivakoti, R.; Milner, J. (2022). Beyond the partnership debate: Localizing knowledge production in refugee and forced migration studies. *Journal of Refugee Studies*, 35(2), 805–826.

Small, M. (2011). How to conduct a mixed method study: recent trends in a rapidly growing literature. *Annual Review of Sociology*, 37(1), 37–86.

- Smith, L. T. (2021). *Decolonizing methodologies research and indigenous peoples*. Zed Books.
- Soysal, Y.N. (2011). Postnational citizenship: Rights and obligations of individuality. Heinrich Boll Stiftung Migrationspolitisches Portal. <https://heimatkunde.boell.de/2011/05/18/postnational-citizenship-rights-and-obligations-individuality> adresinden 20 Mart 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Thomas W.I.; Znaniecki F. (1918–1920, ed. 1984). *The Polish Peasant in Europe and America*. Gorham Press.
- Toulmin, S. (1990). *Cosmopolis: The hidden agenda of modernity*. Free Press.
- Tsianos, V.; Karakayalı, S. (2010). Transnational migration and the emergence of the European border regime: An ethnographic analysis. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 373–387.
- Tudor, A. (2018). Cross-fadings of racialisation and migratisation: The postcolonial turn in western european gender and migration studies. *Gender, Place and Culture*, 25 (7), 1057-1072.
- Tyler, S. A. (1986). Post-modern ethnography: From document of the occult to occult document. J. Clifford; G. E. Marcus. *Writing culture: The poetics and politics of ethnography* (s. 122-140) içinde. University of California Press.
- Vargas-Silva, C. (2019). Does the gap in migration research between high-income countries and the rest of the world matter? *COMPAS, University of Oxford* içinde. <https://www.compas.ox.ac.uk/2019/does-the-gap-in-migration-research-between-high-income-countries-and-the-rest-of-the-world-matter/> adresinden 20 Şubat 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Vertovec S. (2021). The social organization of difference. *Ethnic and Racial Studies*, 44(8), 1273–1295.
- Vertovec S., Hiebert D., Gamlen A., Spoonley P. (2022). Visualizing superdiversity and “seeing” urban socio-economic complexity. *Urban Geography*, 1–22.
- Walby, S. (2021). Developing the concept of society: Institutional domains, regimes of inequalities and complex systems in a global era. *Current Sociolog*, 69(3), 315–332.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system*. Academic Press.
- Wimmer, A., & Glick Schiller, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: Nation–state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2(4), 301–334.
- Yalaz, E., Zapata-Barrero, R. (2018). Mapping the qualitative migration research in Europe: An exploratory analysis. R. Zapata-Barrero, E. Yalaz (Ed.) *Qualitative Research in European Migration Studies. IMISCOE Research Series* (s.9-31) içinde. Springer.
- Zapata-Barrero, R.; Caponio, T.; Scholten, P. (2017). Theorizing the “local turn” in a multi-level governance framework of analysis: A case study in immigrant policies. *International Review of Administrative Sciences*, 83(2), 241–246.

Extended Summary

The basic argument of this study is that postmodernism has paradigmatically transformed the field of migration studies, exerting multidimensional effects from methodological choices to theoretical approaches and the key concepts. This study aims to understand the effects of the postmodernist understanding of science in the field of international migration studies in the context of methodological, theoretical and conceptual preferences. In this context, firstly, postmodernism is discussed in the context of its basic arguments, and then the historical course of migration studies in the world and in our country are explained. In the next section, where the main problem of the research is addressed, it is tried to be understood how migration studies are affected by the postmodernist approach in epistemological, theoretical, methodological and conceptual terms, and how these effects are traced back on the basis of the findings of the main studies and approaches that constitute the turning points in the migration literature and the findings of multidimensional bibliometric studies.

Postmodernism, which emerged as a reflex against modernism, proposes a completely different view of existence through the epistemological arguments it puts forward; it challenges the positivist, empiricist and rational ways of knowing that are characteristics of modernism. Although there are many different and sometimes contradictory versions of postmodernism, the postmodernist spectrum can generally be categorised under two wings: Sceptics and affirmationists. In this research, the problem is evaluated on the basis of the views of affirmative postmodernists who seem to have come to terms with the possibilities of science to some extent.

In line with this view, it is possible to mention a number of postmodernist claims and arguments. One of the main arguments of postmodernism is the criticism of the absolute dominance of reason and science. Postmodernism tends to see the arguments reached through reason as the product of a preference and reason as a tool of domination that suppresses diversity and democracy. On the other hand, postmodernists argue that there is no external reality, and even if there is, it is necessarily distorted by language and if there is a truth, it must be a truth that can change according to space and time.

Another argument of postmodernists is the distance from grand narratives. Sceptical of modern science's attempt to formulate meta-theories that explain reality through representations, postmodernists seek better and more inclusive forms of representation. Generally valid theories should be reconstructed in a participatory manner, taking into account power relations. Inspired by Derrida's 'deconstruction' approach, postmodernists propose to deconstruct the structure of each text and reveal the presuppositions and implicit metaphysical assumptions inherent in it.

Looking at the historical course of research in the field of migration in the world and in Turkey, it is seen that the discipline has witnessed certain transformations and changes. It is seen that modern migration studies, which emerged in the 1900s, became more widespread after World War II. In the first period of research, the positivist modern paradigm, in which migration and immigration were perceived as empirical realities, was dominant. Since the 1990s, migration studies have become increasingly interdisciplinary and emphasise the diversity of migration/migrant phenomena. Since these years, the discipline, which has been influenced by a series of transformations such as 'mobility', 'cultural' and 'local' return, has gradually shifted away from its focus on 'state'; it has gained an interdisciplinary character and has become the scene of new debates.

Considering its basic arguments, the primary impact of postmodernism on migration studies is the epistemological one. The reflections of postmodernism's approach to truth that can change according to time and space have manifested themselves primarily in the dimension of concept and theory. It is observed that postmodernism has significantly transformed the concepts related to migration; from universal definitions of migration and migrants to context-dependent ones. The topics chosen in recent studies, in which the concepts of migration and migrants are presented in multi-layered, 'becoming' and heterogeneous frameworks, show that the phenomenon of migration is handled from a critical and more comprehensive perspective that takes diversity into account. On the other hand, it is seen that approaches such as transnationalism and super-diversity have risen in the literature under the influence of postmodern scepticism towards causality. The main claim in these approaches is that the phenomenon of migration and various categories of social difference cannot be reduced to ethnic origin and cannot be explained by traditional theories and methods.

In line with postmodernist arguments, there seems to be a consensus today that homogenising categories no longer have the capacity to explain social differences (Vertovec, 2021); that grand theories are no longer sufficient to tackle the new migration reality (Crul, 2016, p. 54); and that the category of "migrant" is no longer predictable (Blommaert and Rampton, 2016, p.21). On the other hand, the decline in the number of theoretical migration studies in the last 30 years can be read as developments that coincide with the promotion of complex causality and the postmodern grand narrative.

It is also possible to see the methodological effects of postmodernism in migration studies. Postmodern attitudes such as the criticism of representation and the emphasis on the singular, different and unusual/contextuality are also reflected in methodological preferences. In addition to the quantitative method, the qualitative method, which allows for particular and

place/time-dependent realities, is increasingly being included in research. The counterpart of postmodernism, which glorifies diversity and heterogeneity, has emerged as a 'mixed method' in research. Considering these methodological preferences, it seems possible to talk about a significant qualitative and cultural shift in the migration discipline. On the other hand, more and more researchers believe that migration-related diversity should be understood in specific local settings such as cities and even neighbourhoods. It is possible to see the effects of this 'local turn' when examining the clusters of topics that are prominent in the migration discipline and the increasing anthropological cultural studies.

Another tendency manifests itself in the selection of the sample and data sources. Everyday life, ordinary people, events and emotions are included in the researcher's data set, and the totalitarian and determinative role of the researcher is shared with migrants through techniques such as unstructured interviews and participant observation practices that pave the way for the production of co-produced knowledge. This attitude is a very appropriate development in line with the postmodernist anti-authoritarianism.

In recent migration studies, there is an undeniable influence of the postmodernist deconstruction approach. It has initiated a new wave of criticism in migration studies, especially in the last 30 years. In this context, the ethno-national perspective and the epistemological privilege of settler status have been problematised, the dominant and directive influence of Northern countries in the production of knowledge in the field of migration has been addressed, awareness studies on colonial patterns and othering rhetoric in migration policies have increased, and groundbreaking criticisms such as ones against "methodological nationalism" have been expressed.

All these developments and especially the findings obtained from bibliometric studies point to a paradigmatic shift in recent migration studies. Considering the recent innovative approach to migration and migrant phenomena and the efforts to reveal the hegemonic dimensions behind migration theories and practices, it cannot be denied that postmodernism has contributed to the formation of an alternative migration discipline approach. This attitude, which allows the modern migration discipline to develop a self-critique from inside, and this interest in the exploration of diversity and differences makes it possible to hope for the realisation of public policies more suited to the needs of migrants and ethnic minorities.

Do Education Expenditures Affect Economic Growth? Testing With Panel Data Analysis Method

Hasan Çebi BAL*

Meryem YILMAZ**

Geliş Tarihi (Received): 30.08.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 29.11.2024

DOI: 10.26745/ahbvuidf.1539155

Abstract

In this article it is aimed to examine whether education expenditures, basic education expenditures, secondary education expenditures and advanced education expenditures affect economic growth. In the study covering the duration 1990-2023, 6 major economies with complete data were considered. The econometric analysis started with the correlation test of the series, and in the presence of correlation, the second-generation unit root test was applied, and in the absence of correlation, the first-generation unit root test was applied. The presence of a cointegrated relationship in our research model allowed us to make long-term coefficient estimation. According to long-term coefficients, education expenditures, advanced and secondary education expenditures negatively affect economic growth; basic education expenditures have a positive impact. According to Dumitrescu and Hurlin Panel causality test; While a one-way causality relationship was detected between education expenditures, basic education expenditures, secondary education expenditures and economic growth; A two-way causality relationship was found between further education expenditures and economic growth.

Keywords: Education Expenditures, Human Capital, Economic Growth, Panel Data Analysis.

Eğitim Harcamaları Ekonomik Büyüme Etkiliyor Mu? Panel Veri Analiz Yöntemi ile Test Edilmesi

Öz

Bu makalede; eğitim harcamalarının, temel eğitim harcamalarının, orta eğitim harcamalarının ve ileri eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. 1990-2023 dönemini kapsayan bu çalışmada, verileri tam olan 6 büyük ekonomi ele alınmıştır. Ekonometrik analize serilere ait korelasyon testi ile başlanmış olup, korelasyon varlığında ikinci nesil, korelasyon yokluğunda ise birinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Araştırma modelinde eş bütünleşik ilişkinin bulunmuş olması, uzun dönem katsayı tahmini yapılmasına olanak sağlamıştır. Uzun dönem katsayılarına göre eğitim harcamaları, ileri ve orta eğitim harcamaları ekonomik büyümeyi negatif etkilemekte; temel eğitim harcamalarını ise pozitif etkilemektedir. Dumitrescu ve Hurlin Panel nedensellik testine göre; eğitim harcamaları, temel eğitim harcamaları ve orta eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken; ileri eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim harcamaları, Beşerî Sermaye, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hbal@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9568-6740.

** İktisat Bilim Uzmanı, meryem_3680@icloud.com, ORCID: 00000-0002-1620-0184.

Introduction

Today, education one of the cornerstones of the social state approach, plays a critical role in ensuring the participation of individuals in society, reducing social inequalities, and encouraging economic development. The social state aims to provide equal and quality education opportunities to all citizens with various policies and practices in the field of education. Equal opportunities in education, quality education, lifelong learning, social and economic development, and support for disadvantaged groups are the basic elements of the education policies of the social state. These policies allow individuals to realize their potential and contribute to social welfare. Developed countries aim for social and economic development with their investments in their education systems. Education expenditures increase the knowledge and skills of individuals and contribute to sustainable economic growth by encouraging innovative thinking. In this context, the selected countries of Germany, France, Spain, Sweden, Italy, and Canada attach great importance to education expenditures. Developed countries aim for sustainable growth by optimizing their education systems and budgets. The economic outputs and social benefits of these countries' investments in education expenditures can also guide other countries. This article will focus on six countries with different socio-economic structures in different continents. The education expenditures and investments in advanced and secondary education levels of Germany, France, Spain, Sweden, Italy and Canada will be compared and the outcomes of these investments on economical growth will be analyzed.

1. Literature Review

Many empirical studies have been handled in developed countries investigating the impression of education expenditures on economical growth. In these studies, it is concluded that investments in education increase human capital and encourage economic growth. When the relevant literature is examined in general, it is seen that education expenditures positive influenced growth in long term. In the study titled "Economic Growth in a Cross Section of Countries". Quarterly Journal of Economics, conducted by Barro in 1991, the impacts of education expenditures on economic growth are examined using data from more than 100 countries. Barro concluded that education expenditures have a positive effect on growth. In the study titled "A Contribution to the Empirics of Economic Growth". Quarterly Journal of Economics conducted by Mankiw at al. in 1992; it is stated that education expenditures are one of the important determinants of economical growth along with physical capital accumulation and population growth. Hanushek and Kimko, in their 2000 article titled "Schooling, Labor-

Force Quality, and the Growth of Nations", stated that the standard of education and its expenditures have a notable effect on economic growth, and finalized that increasing the quality of education accelerates growth. In Krueger and Lindahl's (2001), "Education for Growth: Why and For Whom?". *Journal of Economic Literature*, joint article, the impact of education expenditures on economic development is evaluated and it is emphasized that this effect may vary among countries. In the study titled "The Causal Impact of Education on Economic Growth: Evidence from the U.S." conducted by Aghion et al. (2009), the causal effect of education expenditures on economic expansion in the United States was examined, and a positive relationship was found.

Education expenditures in Germany are considered an important driver of economic growth. Studies show that higher education expenditures increase economic efficiency by improving the quality of the workforce (Hanushek & Woessmann, 2020). Germany's strong vocational education system and university infrastructures contribute to its leadership in fields such as technology and engineering (Schneider, 2019). Studies examining the influence of education expenditures on economic development reveal that France's education policies promote social cohesion and economic development (Aghion et al., 2009). In particular, expenditures in the field of higher education contribute to the increase in innovative initiatives and the increase in global competitiveness (Cahuc & Zylberberg, 2004).

The impact of Spain's education expenses on economic growth and employment are remarkable. Studies conducted in Spain show that education investments promote flexibility and innovation in the labor market (De la Fuente & Doménech, 2006). However, the restriction of education expenditures during economic crises has had negative effects on long-term development (Pérez-Díaz & Rodríguez, 2011).

Sweden is a country known for its investments in education expenditures. Studies conducted in Sweden show that education expenditures have positive effects on economic development and social equality (Meghir & Palme, 2005). Sweden's education system supports economic development and social cohesion with high-quality education and wide access to opportunities (Lindahl & Krueger, 2001).

Education expenditures in Italy has an important role in economic development and social development. Studies conducted in Italy show that education investments are effective in reducing regional development disparities (Ciccone & Papaioannou, 2009). However, inadequate education expenditures in Italy limit long-term economic growth (Checchi, 2006).

Canada is a country that makes generous investments in education expenditures. Studies in Canada show that education spending has strong positive effects on economic growth and innovation (Riddell, 2006). Canada's education system supports economic development with its wide range of opportunities in higher education and vocational training (Stark, 2007). Education spending in the selected countries examined, Germany, France, Spain, Sweden, Italy, and Canada, has significant effects on economic growth. Studies in these countries show that education investments positively affect economic development by improving the quality of the workforce, encouraging innovation, and supporting social equality.

2. Outlook Of The Education Sector In Selected Countries

2.1. Germany

Germany is known for its strong education system and the large investments it makes in this system. Education spending has a critical role in a country's economic and social development. Education spending in Germany is largely financed by the federal government, state governments, and local governments. The education system is supported by the state from kindergarten to higher education. Compulsory education in Germany covers ages 6 to 18 and is free of charge (Bundesministerium für Bildung und Forschung [BMBF], 2022). In higher education, students are offered various scholarships and loan opportunities (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2021). Education spending is spread over wide range from pre-school to higher education. In 2022, a significant portion of Germany's education budget will be allocated to higher education. Universities and research centers receive significant funds to support scientific research and innovation (Statistisches Bundesamt [Destatis], 2022). Preschool and primary school expenditures are also quite high. Germany attaches great importance to early childhood education and is constantly increasing its investments in this area. Early childhood education is of critical importance for the development of children's social and cognitive skills, and Germany is one of the foremost countries in Europe in this field (European Commission, 2021). Germany's education expenditures contribute greatly to the country's economical and social growth. A well-funded education system enables the development of a qualified workforce and the emergence of innovative ideas. Germany has world-renowned universities and research centers in fields such as engineering, technology, and science. This increases the country's global competitiveness (Federal Ministry of Education and Research [BMBF], 2022). Education expenditures also play an important role in ensuring social equality. Germany pursues policies that promote equal opportunities in education. Regardless

of socioeconomic status, every child has the right to access quality education. This contributes to the strengthening of social cohesion and social justice (Garcia & Martinez, 2020). In this context, Germany is taking solid steps towards the future with its investments in education expenditures. These investments in the education system increase not only the welfare of individuals but also the general welfare of the country. The quality and access opportunities provided in education strengthen Germany's position in the world and contribute to its sustainable development.

2.2. France

The basis of the French education system has been formed by three major principles since Jules Ferry in 1882 (Erden, 2009): Secular education, compulsory education up to the age of 6, and free education. For this reason, France provides basic education free of charge and strives to provide equal education to all its citizens. France is a country known for its major investments in the education system. Education expenditures in France are mostly exchequered by the central government, local governments, the private sector. In this context, the education system is supported by the state from kindergarten to higher education. Compulsory education in France covers the ages of 3 to 16, and this education is free of charge (Ministère de l'Éducation Nationale et de la Jeunesse, 2022). In higher education, various scholarship and loan opportunities are offered to students (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2021). Education expenditures are distributed over a wide range from pre-school education to higher education. In 2022, a significant portion of France's education budget will be allocated to higher education. Universities and research centers receive significant funding to support scientific research and innovation (European Commission, 2021). Expenditures on preschool and primary school levels are also quite high. France attaches great importance to early childhood education and is constantly increasing its investments in this area. Early childhood education is crucial to the development of children's social and cognitive skills, and France is one of the leading countries in Europe in this field (Institut National de la Statistique et des Études Économiques [INSEE], 2022). France's education spending contributes greatly to the country's economical and social growth. A well-funded education system enables the development of a qualified workforce and the emergence of innovative ideas. France has world-renowned universities and research centers in fields such as engineering, technology, and science. This increases the country's global competitiveness (Ministère de l'Enseignement Supérieur, de la Recherche et de l'Innovation, 2022). Education

expenditures also has an essential role in ensuring social equality. France pursues policies that promote equal opportunities in education. Regardless of socioeconomic status, every child has the right to access quality education. This contributes to the strengthening of social cohesion and social justice (Garcia & Martinez, 2020).

2.3. Spain

Spain is a country that stands out with its investments in its education system. Education expenditures are one of the most important elements that shape the future of a country, and Spain is taking important steps in this regard. When we examine the general structure, distribution, and effects of Spain's education expenditures; It is seen that education expenditures are largely covered by the budgets of the central government and the autonomous communities (comunidades autónomas). The education system from preschool to higher education is supported by the state. Compulsory education in Spain covers the ages of 6 to 16 and this education is free (Ministerio de Educación y Formación Profesional, 2022). In higher education, various scholarships and loan opportunities are offered to students (OECD, 2021). Education expenditures are distributed over a wide range from pre-school to higher education. In 2022, a significant portion of Spain's education budget was allocated to higher education. Universities and research centers receive significant funds to support scientific research and innovation (European Commission, 2021). In addition, significant investments are being made in vocational and technical education programs. Expenditures at preschool and primary school levels are also quite high. Spain attaches great importance to early childhood education and is constantly increasing its investments in this area. Early childhood education is of critical importance in terms of the development of children's social and cognitive skills, and Spain is one of the leading countries in Europe in this field. When the effects of education expenditures in Spain are examined, it is seen that they primarily contribute greatly to the country's economic and social development. A well-financed education system enables the development of a qualified workforce and the emergence of innovative ideas. Spain has world-renowned universities and research centers in fields such as engineering, technology, and science. This increases the country's global competitiveness. Education expenditures also has a significant role in ensuring social equality. Spain pursues policies that promote equal opportunities in education. Regardless of socioeconomic status, every child has the right to access quality education. This contributes to the strengthening of social harmony and social justice. Spain is taking solid steps towards the future with its investments in education expenditures. These investments in the education system increase not only the welfare of individuals but also the general welfare of the country. The quality and accessibility provided in

education strengthen Spain's position on the world stage and contribute to its sustainable development. Education is one of the most important elements in the economic development of a country, and Spain stands out as an exemplary country in this field. It is known that education expenditures play an essential role in the social and economic development of a country.

2.4. Sweden

Sweden is a country known for its large investments in the education system. Education expenditures are one of the most crucial elements that shape the future of a country, and Sweden implements exemplary policies in this area. When the general structure, distribution, and effects of Sweden's education expenditures are examined, it is seen that education expenditures in Sweden are largely covered by the budgets of the central government and local governments. The education system is financed by the state from kindergarten to university. Education in Sweden is completely free at the compulsory level (Skolverket, 2022). In addition, low-cost education is offered in higher education, and students are provided with various scholarships and loan opportunities (OECD, 2021). Education expenditures are distributed over a wide range from pre-school to higher education. In 2022, a significant portion of Sweden's education budget was allocated to higher education. Universities and research centers receive significant funds to support scientific research and innovation (European Commission, 2021). Expenditures at the preschool and primary school levels are also quite high. Sweden attaches great importance to early childhood education and is constantly increasing its investments in this area. Early childhood education is of critical importance for the improvement of children's social and cognitive skills, and Sweden is one of the leading countries in Europe in this field (Skolverket, 2022). Sweden's education expenditures contribute greatly to the country's economic and social growth. A well-funded education system enables the development of a qualified workforce and the emergence of innovative ideas. Sweden has world-renowned universities and research centers in fields such as engineering, technology, and science. This increases the country's global competitiveness (OECD, 2021). Education expenditures also play an important role in ensuring social equality. Sweden pursues policies that promote equal opportunities in education. Every child, regardless of their socioeconomic status, has the right to access quality education. This contributes to the strengthening of social cohesion and social justice (European Commission, 2021).

2.5. Italy

Italy is a country known for its rich historical and cultural heritage, and its education system is an important part of this heritage. Education expenditures are one of the critical elements that shape the future of a country, and Italy is making certain investments in this area. Education expenditures in Italy are largely covered by the central government budget. The education system is state-funded from kindergarten to university. Compulsory education in Italy covers ages 6 to 16, and this education is free (Ministero dell'Istruzione, 2022). Education expenditures are distributed over a wide range from pre-school to higher education. In 2022, a significant portion of Italy's education budget was allocated to higher education. Universities and research centers receive significant funds to support scientific research and innovation (OECD, 2021). Expenditures at the preschool and primary school levels are also quite high. Italy attaches great importance to early childhood education and is constantly increasing its investments in this area. Early childhood education is important for the progress of children's social and mental skills, and Italy is one of the notable countries in Europe in this field (European Commission, 2021). Italy's education spending contributes greatly to the country's economic and social development. A well-funded education system enables the development of a qualified workforce and the emergence of innovative ideas. Italy has world-renowned universities and research centers in fields such as engineering, technology, and science. This increases the country's global competitiveness (Università degli Studi di Roma, 2022). Education spending also plays an essential role in ensuring social equality. Italy pursues policies that promote equal opportunities in education. Every child, regardless of their socioeconomic status, has the right to access quality education. This contributes to the strengthening of social cohesion and social justice (Garcia & Martinez, 2020). These investments in the education system increase not only the well-being of individuals but also the general well-being of the country.

2.6. Canada

Canada, where different national and cultural groups live, consists of 3 regions and 10 provinces. In Canada, each province has its symbol, while the provinces also have an autonomous structure. This autonomous structure that emerged politically is also seen in the field of education (Altun, 2010). Canada's most important educational goal is to create understanding between all cultures and to develop science and technology in a country that is a cultural mosaic (İncekara, 2006). Canada is a country known for its strong education system and investments in this system. Education expenditures play an important role in the economic

and social development of a country. The general structure, distribution, and effects of Canada's education expenditures will be analyzed. Canada covers its education expenditures largely from the budgets of provincial and territorial governments. The education system includes both public and private schools. Education in Canada is free from primary school to the end of high school (Statistics Canada, 2022). Higher education is generally low-cost and students are offered various scholarship and loan opportunities. Education expenditures are distributed across various levels from preschool to higher education. In 2022, a large portion of Canada's education budget was allocated to higher education. Universities and research centers receive significant funds to support scientific research and innovation (OECD, 2021). Expenditures at the preschool and primary school levels are also quite high. Canada attaches great importance to early childhood education and is constantly increasing its investments in this area. Early childhood education is of critical importance for the development of children's social and cognitive skills, and Canada is one of the leading countries in the world in this field (Canadian Council on Learning, 2021). Canada's primary education goal is to create understanding between all cultures and to develop science and technology in a country that is a mosaic of cultures. Canada's education expenditures contribute greatly to the country's economic and social development. A well-funded education system enables the development of a qualified workforce and the emergence of innovative ideas. Canada has world-renowned universities and research centers in fields such as engineering, technology, and science. This increases the country's global competitiveness (Council of Ministers of Education, Canada, 2022). Education expenditures also play an important role in ensuring social equality. Canada pursues policies that promote equal opportunities in education. Regardless of socioeconomic status, every child has the right to access quality education. This contributes to the strengthening of social harmony and social justice (Garcia & Martinez, 2020).

3. Econometric Analysis

In the study, 6 countries with complete data among the major economies were examined. The relevant countries were considered as panel data and the research period covers the years 1990-2023. The dependent variable is economic growth. Our independent variables that are thought to affect economic development are; education expenditures, advanced teaching expenses, basic education expenditures, and secondary education expenditures, respectively. The variables used were taken from the World Bank Statistical Database (WDI). The logarithmic form of the variables involved in the analysis was used. The reason for using the logarithmic

form is to minimize the variance that may occur in the established econometric model. In addition, the economic interpretations of the variables used in the logarithmical form are easy. The variable names and abbreviations used in the study are given in Table 1.

Table 1: Variables and Abbreviations Used in the Analysis

Abbreviation	Variable
GDP	Economic Growth
EH	Education Expenditures
IE	Further Education Expenditures
TE	Basic Education Expenditures
OE	Secondary Education Expenditures

The countries subject to analysis are given in Table 2.

Table 2: Inspected Countries

Countries	Abbreviation
Germany	DEU
France	FRA
Spain	ESP
Sweden	CHE
Italy	ITA
Canada	CAN

The model considered in the analysis;

$$LGDP = \beta_0 + \beta_1LEH + \beta_2LIE + \beta_3LTE + \beta_4LOE + \epsilon$$

In the equation, β_0 , β_1 , β_2 , β_3 and β_4 represent the variable coefficients, and ϵ represents the error term.

3.1. Results

Table 3: Pesaran CD Test Results

Variables	CD-test	P-value
LGDP	21.91	0.000
LEH	1.15	0.257
LIE	10.43	0.000
LTE	7.02	0.000
LOE	9.11	0.000

Hypotheses regarding the CD test;

H_0 : There is no cross-sectional dependence,

H_1 : There is a cross-sectional dependence.

According to the CD test statistics in Table 3, it was determined that the p-values of LGDP, LIE, LTE, and LOE variables were less than 0.05. For these variables, the H_0 hypothesis is rejected at a significance level of 5%. In other words, there is a cross-sectional dependence on the relevant variables. Repudiated of the H_0 hypothesis means that we will continue the analysis with the second-generation unit root test. Therefore, the CIPS panel unit root test was applied for the specified variables. Since the p-value of the LEH variable is greater than 0.05, the H_0 hypothesis is accepted. There is no cross-sectional dependence in the LEH variable. Therefore, the first generation unit root test was applied for the LEH variable. The Fisher ADF panel unit root test was preferred for the relevant variable.

CIPS panel unit root test outcomes are given in Table 4, and Fisher ADF panel unit root test results are shown at Table 5.

Table 4: CIPS Panel Unit Root Test Results

LEVEL					
Variables	t-bar	Cv5	Cv1	Z[t-bar]	P-value
LGDP	-1.864	-2.330	-2.550	-0.219	0.413
LIE	-1.729	-2.330	-2.550	0.134	0.553
LTE	-1.844	-2.330	-2.550	-0.167	0.434
LOE	-1.927	-2.330	-2.550	-0.382	0.870
1.VARIANCE					
Δ LGDP	-2.827	-2.330	-2.550	-2.728	0.003
Δ LIE	-2.739	-2.330	-2.550	-2.499	0.006
Δ LTE	-2.670	-2.330	-2.550	-2.320	0.010
Δ LOE	-4.222	-2.330	-2.550	-6.364	0.000

Hypotheses of CIPS Panel unit root test;

H_0 : the series is stationary,

H_1 : the series contains a unit root.

Table 4 shows the CIPS panel unit root test results. The t-bar statistics of all variables were found to be smaller in absolute value than the Cv5 and Cv1 confidence levels. This means that the variables contain a unit root. To continue our analysis, the variables need to be made stationary. For this, the difference process was performed. Since the t-bar statistics values in the 1st difference of the variables were larger in absolute value than the Cv5 and Cv1 confidence levels, it was determined that the variables became stable in the distinction. The stationarity of the variables in the difference means that the cointegration method can be applied to the analysis. However, to determine the suitable cointegration test, it is necessary to first examine whether there is a correlation between the units and then apply the homogeneity test. Table 5 shows the Fisher ADF Panel unit root test outcomes.

Table 5: Fisher ADF Panel Unit Root Test Results

LEVEL			
Variable	Test	Statistics	P-value
LEH	P	18.7843	0.0939
	Z	-0.9524	0.1705
	L*	-1.0847	0.1429
	Pm	1.3848	0.0831
1. VARIANCE			
Δ LEH	P	40.5263	0.0001
	Z	-4.1879	0.0000
	L*	-4.5202	0.0000
	Pm	5.8229	0.0000

The ADF-based unit root test hypotheses in the output in Table 5 are;

H_0 : all units contain unit roots,

H_1 : at least one unit is stationary.

For ADF regression, the lag length was examined as 1. P, Z, L*, and Pm test statistics were calculated in the ADF test. The p-values of the test statistics of the LEH variable were found to be greater than 0.05. According to all tests, the H_0 hypothesis is accepted, all units contain a unit root. To continue the analysis, the first difference of the variable was taken. The variable whose difference was taken became stationary. Table 6 gives the Breusch and Pagan LM test results.

Table 6: Breusch and Pagan LM Test Result

Test	Statistics	P-value
LM	233.8	0.000
LM adj*	116.8	0.000
LM CD*	15.05	0.000

The test shown as LM in Table 6 is the Breusch Pagan LM test and is taken into account in the case of $T > N$. The H_0 hypothesis is established as there is no correlation between units. Since the P-value is less than 0.05, the H_0 hypothesis is disclaimed, meaning there is a correlation between units. Cointegration tests that can be used to continue the analysis in the presence of correlation between units are second-generation methods. Table 7 shows the Swamy-S homogeneity test result.

Table 7: Swamy-S Test Result

SWAMY – S HOMOGENEITY TEST		
	chi2	Prob > chi2
Model	59.45	0.0001

Hypotheses of Swamy-S test;

H₀: Parameters do not change from unit to unit, they are homogeneous,

H₁: The parameters vary from unit to unit, that is, they are heterogeneous.

From the Swamy-S test outcomes in Table 7, it was determined that the Prob> chi2 value was less than 0.05. According to this result, the H₀ hypothesis is refused, that is, it was determined that all parameters are heterogeneous. In all tests to be applied later in the analysis, relying on methods with heterogeneous parameters allows us to reach more meaningful and unbiased results. Westerlund Durbin Hausman's (2008) panel cointegration test was applied in line with the existence of a correlation between units and heterogeneity assumptions. Westerlund Durbin Hausman (Durbin-H) panel cointegration test result is given in Table-8.

Table 8: Durbin-H Cointegration Test Result

Model	Value	P-value	Robust P-value
Gt	-3.894	0.003	0.020
Ga	-15.418	0.395	0.000

In the Durbin-H cointegration test, the bootstrap critical value, which is significant in the presence of correlation between units, is calculated and given as the Robust P-value. The hypotheses of the test are;

H₀: There is no cointegration relationship between the variables,

H₁: There is a cointegration relationship between the variables.

From the Durbin-H cointegration test result in Table 8, the H₀ hypothesis is rejected for our model. It was decided that there is a cointegration correlation between the variables. The existence of a cointegration relevance between the variables allows us to interpret the long-term coefficient estimates. To decide on the suitable long-term coefficient estimator, the 2nd Generation heterogeneous tests, Average Group Dynamic Least Squares (DOLSMG), were applied. DOLSMG estimation results are given in Table 9.

Table 9: DOLSMG Test Results

Variables	Beta	T-stat
ΔLEH	-.1079	-5.127
ΔLIE	-.8259	-4.025
ΔLTE	1.031	8.558
ΔLOE	-1.32	6.775

According to the DOLSMG test results in Table 9, since the t-stat values are greater than 1.96 in absolute value, we can interpret all coefficients. A 1% increase in education expenditures decreases economic growth by -.107. A 1% increase in advanced education reduces economic growth by -0.825. A 1% increase in basic education increases economic growth by 1.03. A 1% increase in secondary education reduces economic growth by -1.32.

The analysis was continued with the Dumitrescu and Hurlin panel causality test used for heterogeneous models. Table 10 shows the Dumitrescu and Hurlin panel causality test results.

Table 10: Dumitrescu and Hurlin Causality Test Result

Direction of Relationship	Z-bar	P-value
$\Delta LEH \rightarrow \Delta LGDP$	2.386	0.0170
$\Delta LGDP \rightarrow \Delta LEH$	0.711	0.4768
$\Delta LIE \rightarrow \Delta LGDP$	1.935	0.0434
$\Delta LGDP \rightarrow \Delta LIE$	5.681	0.0000
$\Delta LTE \rightarrow \Delta LGDP$	13.89	0.0000
$\Delta LGDP \rightarrow \Delta LTE$	1.788	0.0737
$\Delta LOE \rightarrow \Delta LGDP$	1.962	0.0497
$\Delta LGDP \rightarrow \Delta LOE$	0.909	0.3634

According to the Dumitrescu and Hurlin causality test results in Table 10, the LEH variable is the cause of the LGDP variable. LIE and LGDP are the cause of each other, that is, there is a two-way relationship between them. The LTE variable is the cause of the LGDP variable, there is a one-way relationship. The LOE variable is the cause of the LGDP variable.

4. Conclusion

The concept of education is one of the essential factors for the growth and development of societies. Education directly affects the welfare of individuals. Individuals can have qualified jobs and wages thanks to education. When considered from this perspective, the role of education and education expenditures in growing the welfare level of societies is quite large. The ratio of resources that countries transfer to education expenditures affects economic growth positively or negatively in the short-term and long-term. Education expenditures are important in terms of human capital development in the long-term, the society's ability to produce technology as a result of this development, and sustainable economic growth.

According to the findings obtained as a result of the econometric analysis, the expenditures that countries will make in the field of education affect economic development in the long-term. While education expenditures, advanced education, and secondary education expenses are among the variables considered for countries that hurt economic growth in the long-term, basic education expenses positively impressed by economic development in the long-term.

As a result of the econometric analysis, it has been determined that education expenditures are an effective determinant of economic development for selected countries in the long-term. People whose knowledge, experience, and skills increase thanks to education realize qualified production and increase productivity. The level of production with increasing productivity supports economic growth. For economic growth to occur, individuals who are well-educated and can easily adapt to technological developments are needed. The development of individuals' qualities such as being able to adapt to technological innovations is achieved through developments and innovations in the level of education. Therefore, it is thought that increasing the allocation of resources for education can make major contributions to the economic growth and development process. Increasing the portion of public resources allocated to educational services; While allowing people to be educated to higher standards, also affects the development of their talents and the development of countries. People who cannot receive the necessary level of education due to income inequalities should be supported by the government. The policy-making and implementing units of countries with a sustainable economic development target should increase spending on education, encourage individual spending, and implement strategies to improve this situation. If necessary, radical changes should be made to increase spending on education and the quality of education. At the same time, cooperation

should be established with countries with high status and standards in the field of education and deficiencies should be focused on.

References

- Aghion, P., Boustan, L., Hoxby, C., & Vandenbussche, J. (2009). The causal impact of education on economic growth: Evidence from US. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2009(1), 1-73.
- Altun, A. (2010). Kanada'daki medya okuryazarlığı eğitimi üzerine bir değerlendirme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 41-57.
- Barro, R. J. (1991). Statistics Canada. (2022). Educational Expenditure in Canada. Retrieved from [<https://www.statcan.gc.ca>] (<https://www.statcan.gc.ca>)
- Barro, R. J. (1991). (Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung. (2022). *Bildung und Forschung in Zahlen*. Retrieved from <https://www.bmbf.de>
- Cahuc, P., & Zylberberg, A. (2004). *Labor Economics*. MIT Press. Checchi, D. (2006). The economics of education: Human capital, family background and inequality. Cambridge University Press.
- Canadian Council on Learning. (2021). The State of Early Childhood Education in Canada. Retrieved from <https://www.ccl-cca.ca>
- Ciccone, A., & Papaioannou, E. (2009). Human capital, the structure of production, and growth. *The Review of Economics and Statistics*, 91(1), 66-82.
- Council of Ministers of Education, Canada. (2022). Education in Canada: An Overview. Retrieved from <https://www.cmec.ca>
- De la Fuente, A., & Doménech, R. (2006). Human capital in growth regressions: How much difference does data quality make? *Journal of the European Economic Association*, 4(1), 1-36.
- European Commission. (2021). Education and Training Monitor 2021 – Germany. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_en
- European Commission. (2021). Education and Training Monitor 2021 – France. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_en

- European Commission. (2021). Education and Training Monitor 2021 – Spain. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_en
- European Commission. (2021). Education and Training Monitor 2021 – Sweden. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_en(https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_en)
- European Commission. (2021). Education and Training Monitor 2021 – Italy. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_en
- Erden, A. (2009). Karşılaştırmalı eğitim sistemleri, Fransa eğitim sistemi. Balçı, A. (Ed.) Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Federal Ministry of Education and Research. (2022). Higher Education in Germany. Retrieved from <https://www.bmbf.de>
- Garcia, C., & Martinez, P. (2020). The Canadian Education System: Structure, Financing, and Future Challenges. *Journal of Education Policy*, 35(4), 543-560.
- Hanushek, E. A., & Kimko, D. D. (2000). Schooling, Labor-Force Quality, and the Growth of Nations. *American Economic Review*, 90(5), 1184-1208.
- Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2020). The economic impacts of learning losses. OECD Education Working Papers, No. 225.
- Institut National de la Statistique et des Études Économiques (INSEE). (2022). Les dépenses d'éducation en France. Retrieved from <https://www.insee.fr>
- Instituto Nacional de Estadística (INE). (2022). Estadística de Gasto Público en Educación. Retrieved from <https://www.ine.es>
- İncekara, S. (2006). Türkiye’de ve Kanada’da ortaöğretim coğrafya eğitim ve öğretiminin müfredat, metot ve araçgereçler açısından değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Krueger, A. B., & Lindahl, M. (2001). Education for Growth: Why and For Whom? *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1101-1136.
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Meghir, C., & Palme, M. (2005). Educational reform, ability, and family background. *American Economic Review*, 95(1), 414-424.

Ministère de l'Éducation Nationale et de la Jeunesse. (2022). Le système éducatif en France. Retrieved from <https://www.education.gouv.fr>

Ministère de l'Enseignement Supérieur, de la Recherche et de l'Innovation. (2022). L'enseignement supérieur en France. Retrieved from <https://www.enseignementsup-recherche.gouv.fr>

Ministerio de Educación y Formación Profesional. (2022). Datos y cifras del curso escolar 2021/2022. Retrieved from <https://www.educacionyfp.gob.es>

Ministerio de Universidades. (2022). Higher Education in Spain. Retrieved from <https://www.universidades.gob.es>

Ministero dell'Istruzione. (2022). Dati e cifre dell'istruzione in Italia. Retrieved from <https://www.istruzione.it>

OECD. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Retrieved from <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Retrieved from <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>

Pérez-Díaz, V., & Rodríguez, J. C. (2011). The transformation of the Spanish university system: From the Franco dictatorship to democracy. *Higher Education*, 61(1), 49-77.

Riddell, W. C. (2006). The impact of education on economic and social outcomes: An overview of recent advances in economics. Canadian Policy Research Networks. Schneider, S. L. (2019). Skolverket. (2022). Education in Sweden. Retrieved from <https://www.skolverket.se>

Springer. Stark, A. (2007). Which fields pay, which fields don't? An examination of the returns to university education in Canada by detailed field of study. Department of Economics, University of British Columbia.

Statistics Sweden (SCB). (2022). Educational Expenditure in Sweden. Retrieved from <https://www.scb.se>

Statistisches Bundesamt. (2022). Bildungsausgaben in Deutschland. Retrieved from <https://www.destatis.de>

The international standard classification of education 2011 and its application in cross-national surveys. In *Cross-National Research in Education* (pp. 95-114).

Università degli Studi di Roma. (2022). Higher Education in Italy. Retrieved from <https://www.uniroma1.it>

Genişletilmiş zet

İnsanoğlunun yaşamı boyunca öğrenme, tasarlama ve uygulama evreleri bulunmaktadır. Söz konusu öğrenmeden kastedilen ise nitelikli öğrenme yöntemidir. Bu yöntem eğitim sayesinde geliştirilebilmektedir. Eğitim olgusunun birçok farklı tanımı bulunmaktadır. Ancak bu tanımlardan ortak bir sonuca ulaşmak gerekirse; eğitim bir süreç olmakla birlikte bireylerin davranış değişikliklerine yol amaktada ve aynı zamanda edinilmiş kültürü nesillere aktarmaktadır. Eğitim; insanların bedensel, duygusal, zihinsel ve toplumsal yetenek ve becerilerini istenilen düzeyde değiştirilmesi ve insanlara yeni amaçlar kazandırmaya yönelik kullanılan bir araç olarak nitelendirilebilir. Ekonomik yönden eğitim ise, işgücü verimliliğinde artış meydana getirerek iktisadi gelişmeye katkı sağlayan ve insanlara beceri ve yeteneklerine göre meslek sahibi olma imkânı sunan uzun bir süreçtir. Eğitim yalnızca bireyin kendisi için değil gelecek nesillere bilgi aktarımı sağlayabilmek açısından da önem arz etmektedir. Günümüz küreselleşme sürecinde olan dünyada nitelikli işgücü talebi oldukça fazladır. Beşeri sermayenin önemli etmenlerinden birisi olan eğitim gelecek nesillerin niteliğini arttırmaktadır. Beşeri sermaye kavramı insan yeteneği ve bilgi birikiminin toplamı şeklinde açıklanmaktadır. İçsel büyüme teorilerinin katkılarıyla beşeri sermayenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi önem kazanmıştır. Nitelikli ve iyi eğitilmiş bireyler beşeri sermayenin temelidir. Ülkelerin gelişimi ve büyümesi yalnızca fiziki sermaye ile sağlanmamaktadır. Fiziki sermayenin kullanımının yanı sıra üretim sürecine dahil olabilmesi için nitelikli işgücü şarttır. Nitelikli işgücü ise eğitimle birlikte sağlanabilmektedir. Eğitim, ülkelerin gelişimi ve büyümesine katkı sağlayan önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu yüzden de ülkelerin eğitime ayırdıkları pay oldukça önemlidir. Gelişmiş lkeler için eğitim harcamalarının önemi, ekonomik büyüme, sosyal uyum ve bireysel refah açısından büyük bir anlam taşımaktadır. Eğitim, bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirerek işgücü piyasasında daha rekabetçi olmalarını sağlar ve yenilikçi ekonomilerin temelini oluşturur. Ayrıca, iyi finanse edilen eğitim sistemleri, gelir eşitsizliğini azaltarak toplumsal bütünleşmeyi destekler ve sosyal hareketliliği artırır. Eğitim harcamaları, aynı zamanda uzun vadeli sağlık ve yaşam kalitesini iyileştirerek, bireylerin daha üretken ve sağlıklı bir yaşam sürmelerine katkıda bulunur. Bu nedenle, gelişmiş ülkeler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak ve global rekabet gücünü korumak için eğitim harcamalarını öncelikli olarak ele almaktadırlar.

Çalışmada, büyük ekonomiler olarak nitelendirilen ve veri seti tam bulunan; Almanya, Fransa, İspanya, İsveç, İtalya ve Kanada için 1990- 2023 dönemi ele alınmıştır. Bağımsız değişkenlerin

(eğitim harcamaları, ileri eğitim harcamaları, temel eğitim harcamaları, orta eğitim harcamaları) bağımlı değişken (ekonomik bŸyŸme) Ÿzerindeki etkisinin incelendiği çalışmaya ait veri seti DŸnya Bankası İstatiksel Veri Tabanı (WDI)'dan alınmıştır. Ekonometrik analize başlamadan Ÿnce ilk olarak değişkenlerde meydana gelebilecek varyansı en aza indirmek amacıyla logaritmik formlar alınmıştır. Ekonometrik analize ilk olarak değişkenlere ait yatay kesit bağımlılığını tespiti ile başlanmıştır. Yatay kesit bağımlılığını tespit edebilmek için Pesaran CD testi tercih edilmiştir. Test sonucuna gŸre eğitim harcamaları değişkeninde yatay kesit bağımlılığının olmadığı belirlenmiş ve bu sebeple ilgili değişken için birinci nesil birim kŸk testinin kullanılması uygun gŸrŸlmŸřtŸr. Eğitim harcamaları değişkeni için Fisher ADF Panel Birim kŸk testi uygulanmıştır. Diğer değişkenlerde yatay kesit bağımlılığın varlığı sonucuna ulaşıldığı için ikinci nesil birim kŸk testlerinden CIPS Panel Birim KŸk testi kullanılmıştır. Analize konu olan bŸtŸn değişkenlerin dŸzeyde birim kŸk içerdikleri, birinci farkı alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. BŸtŸn değişkenler birinci farkta durağan olduğu için analizde eřbŸtŸnleřme yŸntemi uygulanabilir durumdadır. Uygun eřbŸtŸnleřme yŸntemine karar verebilmek için modele ait yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri uygulanmıştır. Breusch ve Pagan LM test sonucuna gŸre modelde birimler arası korelasyon vardır. Swamy-S test sonucuna gŸre modelde yer alan bŸtŸn parametreler heterojen bulunmuştur. Modelde birimler arası korelasyon varlığında ve heterojenlik bulguları altında uygun eřbŸtŸnleřme testi olarak Westerlund Durbin Hausman (Durbin-H) panel eřbŸtŸnleřme testi tercih edilmiştir. Durbin-H test sonucuna gŸre eřbŸtŸnleřik ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Bu durum bize uzun dŸnem katsayı tahmini yapabileceğimizi gŸstermektedir. Uzun dŸnem katsayı tahmincisi olarak Ortalama Grup Dinamik En KŸŸk Kareler (DOLS) testi uygulanmıştır. Test sonucuna gŸre yalnızca temel eğitim harcamalarındaki %1'lik artış ekonomik bŸyŸmeyi pozitif etkilemektedir. Diğer tŸm değişkenler uzun dŸnemde ekonomik bŸyŸmeyi negatif etkilemektedir. Çalışmada değişkenlerin ekonomik bŸyŸmeyle nedensellik ilişkisini belirlemek için Dumitrescu ve Hurlin testi kullanılmıştır. Test sonucuna gŸre eğitim harcamaları ile ekonomik bŸyŸme arasında, temel eğitim harcamaları ve ekonomik bŸyŸme arasında, orta eğitim harcamaları ve ekonomik bŸyŸme arasında tek yŸnlŸ nedensellik ilişkisi tespit edilirken ileri eğitim harcamaları ve ekonomik bŸyŸme arasında çift yŸnlŸ nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kirli ve Temiz Tanker Endeksi Volatiliteleri ile BRIC Borsaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi

İsmail KOÇAK*

Savaş TARKUN**

Mehmet ÇINAR***

Geliş Tarihi (Received): 18.04.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 09.08.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1470589

Öz

Bu çalışmada, Baltık Kirli Tanker Endeksi (BDTI) ile Baltık Temiz Tanker Endeksi (BCTI) volatilitelerinin BRIC borsalarının getirileri arasındaki ilişki frekans alan nedensellik testi ile araştırılmıştır. 04.01.2013-29.12.2023 dönemine ait günlük verilerle yapılan bu çalışmada, öncelikle kirli tanker ve temiz tanker endeksleri için yapay volatiliteler serisi oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular, uzun vadede Brezilya borsası getirisi ile kirli tanker volatilitesi arasında çift taraflı nedensellik olduğunu göstermiştir. Rusya borsası ile temiz tanker volatilitesi arasında orta vadede tek yönlü, Hindistan borsası getirisi ile kirli tanker volatilitesi arasında ise uzun ve kısa vadede istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak, Çin borsası getirisi ile kirli ve temiz tanker volatilitesi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu sonuçlar, Rusya'nın dünyadaki önemli petrol ihracatçısı ülkeler arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kirli tanker armatörlerinin bu ülke borsasının geçmiş dönem getirilerindeki bilgilerin kirli tanker navlun şoklarının cari dönem değerlerindeki bilgileri barındırdığını uzun, kısa ve orta vadede ortaya koymuştur. Çin borsası getirisi ile ham petrol ve petrol yan ürünü navlun oranları volatilitesi arasında nedensellik ilişkisinin bulunmamasının en önemli nedeni ise Çin'in yenilenebilir enerji politikalarına ağırlık vermesi olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kirli Tanker Endeksi, Temiz Tanker Endeksi, BRIC, Frekans Alan Nedensellik

Causality Relationship Between Dirty and Clean Tanker Index Volatilities and BRIC Stock Exchanges

Abstract

In this study, the relationship between the Baltic Dirty Tanker Index (BDTI) and the Baltic Clean Tanker Index (BCTI) volatility and the returns of BRIC stock markets was investigated by a frequency domain causality test. In this study, which was investigated with daily data for the period 04.01.2013–29.12.2023, an artificial volatility series was first created for dirty tanker and clean tanker indices. The findings show that there is a bidirectional causality between the Brazilian stock market return and dirty tanker volatility in the long term. A one-way causality relationship was found between the Russian stock market and clean tanker volatility in the medium term, and a statistically significant causality relationship was found between the Indian stock market return and dirty tanker volatility in the long and short term. However, no causal relationship was found between Chinese stock market returns and dirty and clean tanker volatility. These results place Russia among the most important oil-exporting countries in the world. Therefore, it has been demonstrated that the information in the past period returns of this country's stock market, especially of dirty tanker ship owners, contains information on the current period values of dirty tanker freight shocks in the long, short, and medium term. The most important reason for the lack of a causal relationship between Chinese stock market returns and the volatility of crude oil and oil by-product freight rates can be shown as China's emphasis on renewable energy policies.

Keywords: Dirty Tanker Index, Clean Tanker Index, BRIC, Frequency Domain Causality

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, kocakismail42@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8901-7401.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, savastarkun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2684-184X.

*** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, mcinar@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8441-243X.

Giriş

Hisse senedi piyasaları, yerel ve küresel birçok faktörden etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, hisse senedi fiyatlarına etki edebilen çeşitli değişkenler ile arasındaki ilişkiler sürekli araştırma konusu olurken, aynı zamanda güncelliğini de koruyan önemli araştırma alanlarından biri olduğu söylenebilir. Günümüzün yükselen ekonomileri olan Brezilya, Hindistan, Rusya ve Çin (BRIC) bu yönü ile araştırmacıların ilgi odağı halindedir (Mensi vd., 2017). BRIC ülkelerinin yanında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pay piyasaları ile yerel düzeyde; faiz oranları (Alam ve Uddin, 2009), döviz kurları (Vanita ve Khushboo, 2015; Ekanayake ve Dissanayake, 2022), para politikaları (Neuhierl ve Weber, 2019; Tripathi ve Kumar, 2015b), enflasyon (Wong vd., 2005; Bekaert ve Engstrom, 2010) gibi değişkenler ile aralarındaki ilişkiler incelenmiştir (Patel, 2012; Pershin vd., 2016). Küresel piyasada ise FED faiz kararları (Laopodis, 2006), ABD borsaları (Lakshmi vd., 2015; Ran, 2020), volatilité endeksi (VIX) (Bekaert ve Hoerova, 2014; Iskenderoglu ve Akdag, 2020), Merrill Lynch Option Volatility Estimate (MOVE) (Kumar vd., 2022), Baltic Dry Index (BDI) (Mensi vd., 2014; Sarıtaş ve Nazlıoğlu, 2019) gibi önemli değişkenler ile arasındaki ilişkiler araştırma konuları arasında yerini almıştır.

Petrol, küresel ekonominin en önemli bileşenlerinden birisidir ve petrolün fiyatlandırılmasının makroekonomik, politik ve sosyal olayların etkileri vardır. Dünya petrol pazarının önemli bir unsuru, petrol üreticisi olan bölgelerden tüketici pazarlarına taşıyan tanker endüstrisidir. Petrol ve petrol yan ürünleri, bazı durumlarda ülkelerin enerji taleplerinin yetersiz kalması, ithalat yolu ile çözüme ulaştırılma çabasını beraberinde getirmektedir. Özellikle de boru hattı ile ulaşımı imkânsız olan ülkelere ham petrol, rafine edilmiş petrol ürünleri ve sıvılaştırılmış doğal gaz denizyolu taşımacılığı ile gerçekleştirilmektedir. Nitekim, altyapı ve enerji yoğun sanayiler için önemli bir hammadde olan bu ürünlerin taşımacılığı, merkezi Londra'da bulunan Baltık borsasında oluşumunu tamamlayan navlun oranlarının (fiyatları) (Geman ve Smith, 2012), ayrıca bir maliyet olarak karşılaşılmamasını beraberinde getirmektedir (Chi, 2016). Başka bir anlatımla ham petrol ve petrol yan ürünlerinin nihai kullanım fiyatı, üretici ülkelere, tüketici pazarlarına kadar üretim maliyetlerine, rafinaj, pazarlama ve taşıma maliyetleri olarak eklenmektedir (Poulakidas ve Joutz, 2009). Operasyonel yönetimin ve bütçe planlama kararlarının iyileştirilmesi için tanker navlun oranları ile petrol fiyatları arasındaki doğal dinamik ilişkinin araştırılması büyük önem taşımaktadır.

Baltık borsasında büyüklük ve taşıma kapasitelerine göre çeşitli gemi türleri bulunmaktadır. Bu farklı büyüklükteki gemilerin rotaları ve ulaşım süreleri gibi farklı etkenlerin ağırlıklı ortalamasına dayanarak elde edilen Baltık kuru yük (BDI) endeksi (kuru yük navlun oranı) ile

navlun oranları belirlenmektedir. Bu endeksi oluşturan başlıca endeksler ve gemi türleri ise Capasize, Panamax, Surpramax ve Handsize'dir. Bu gemiler, çeşitli hammadde ve tahıl taşımacılığı yapmaktadır (Geman ve Smith, 2012: 2, 4). Bu gemilerin yanında, petrol ve petrol yan ürünlerinin taşımacılığını gerçekleştiren Baltık Kirli Tanker (BDT) ve Baltık Temiz Tanker (BCT) endeksleri (tanker navlun oranları) de bulunmaktadır. Dolayısıyla, tanker taşımacılığı piyasası, uluslararası petrol piyasasının önemli bir uzantısı olarak ele alınabilir ve kaçınılmaz olarak bu piyasanın belirsizliği, tanker arz ve talebinin yanı sıra, petrol piyasasının oynaklığıyla da yakından ilişkilidir (Sun vd., 2014b).

Kuru dökme yük taşımacılığı pazarı, uluslararası denizcilik pazarının önemli bir bileşenidir ve dünya ticaretinin hacmi, küresel ekonomi ve hükümet politikası gibi faktörlerin neden olduğu belirsizlik nedeniyle, yüksek risk ve oynaklıkla karakterize edilen bir alt pazar olarak kabul edilmektedir (Jing vd., 2008). Benzer şekilde, pay piyasası getirilerinin tahmini, uluslararası ticaret, dünya ekonomisi ile borsalar arasındaki ilişkinin varlığı nedeniyle, yatırımcıların kuru yük taşıma oranlarının hisse senedi getirileri için önemli göstergelerden biri olarak görülmesini beraberinde getirmektedir (Shackman vd., 2021).

2008 yılında BDI'da meydana gelen hızlı yükseliş (11.793 puan) (Makridakis et al., 2020) ve sonrasında ani düşüşün (663 puan) yaşandığı dönemden yaklaşık üç ay gibi kısa bir süre sonra, başta Dow Jones ve S&P500'de ciddi kayıpların yaşanması (Oomen, 2012) BDI'nin öncü gösterge olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla BDI, borsa endekslerinden çok önce düşüşün sinyalini verebilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerden BRIC ülkelerinin dış ticaretinde önemli yeri bulunan petrol ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin navlun oranlarındaki şokun, bu ülkelerin borsa getirileri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, politika yapıcılar ile yatırımcıların öncü gösterge olarak kirli tanker ve temiz tanker endekslerinin de dikkate alınabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca, tanker navlun oranlarındaki şoklar ile BRIC borsa getirileri arasında, cari değerlerinin açıklanmasında, şokların geçmiş gözlemlerinin etkisinin olduğu gösterilmektedir. Bu çalışmanın bir diğer katkısı ise hisse senedi piyasaları ile kuru yük navlun oranlarının etkinliğinin araştırıldığı çeşitli çalışmalar ile ele alınmıştır (Bakshi vd., 2011; Alizadeh ve Muradoglu, 2014; Erlandsen ve Gjertsen, 2023). BRIC ülke borsalarının getirilerindeki etkinliği bozan bir unsur da tanker navlun oranlarındaki şoklardan kaynaklanmaktadır. Bu çalışma Bakshi vd. (2011) ve Alizadeh ve Muradoğlu (2014) çalışmalarına benzerlik göstermekle beraber, temel farkı ise tanker navlun oranlarındaki şokların BRIC borsa getirileri düzeyinde incelenmesi yönüyle farklılık göstermektedir. Bu nedenle, tanker navlun endeksindeki şoklar, aslında altyapı ve enerji yoğun sanayilerin üretimini tahmin eden

talepteki değişiklikleri de yansıtmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde hisse senetleri fiyat ve getirilerine etki eden literatür çalışmalarına değinildikten sonra ikinci bölümde çalışmada kullanılan yöntemden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde ise ampirik bulgular verildikten sonra elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

1. İlgili Literatür

Literatürde hisse senedi piyasaları ve petrol fiyatları ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkinin araştırıldığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, kuru yük navlun oranları ve tanker navlun oranları ile hisse senedi fiyatını konu alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada yükselen ekonomiler olan BRIC borsa getirileri ile kirli tanker ve temiz tanker navlun oranlarındaki oynaklığın dikkate alınması, literatürde bu konuda çalışmanın bulunmaması, tanker navlun fiyatı ile hisse senetlerini konu alan çalışmalardaki boşluğu doldurarak katkı sunacağı düşünülmektedir. Başka bir anlatımla, bu çalışmada uluslararası petrol taşımacılığı ticaretinde önemli gösterge olan kirli ve temiz tanker navlun oranlarındaki şoklara odaklanarak, bunun BRIC borsa getirilerine olan etkileri araştırılmaktadır. Bu başlık altında literatürde gerçekleştirilen BRIC özelinde hisse senedi piyasalarını konu alan çalışmalara değinilmiştir. BRICS hisse senetleri ile döviz kurları arasındaki ilişkileri konu alan bir çalışmada, BRICS ülkelerinin borsa fiyatları ile döviz kuru arasında uzun dönem ilişkisi olduğunu göstermişlerdir (Mohammed ve Rostam, 2016). Benzer ülkelerin hisse senedi piyasası ile ham petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi tartıştıkları çalışmalarında, Çin borsasının petrol piyasasından gecikmeli bağımlılık gösterdiğini ortaya koymuşlardır (Tiwari vd., 2019). Başka bir çalışma ise BRICS ülke risk derecelendirmelerini (Nasr vd., 2018), farklı bir çalışma ise küresel endeksler ile arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (Mensi vd., 2014). BRICS döviz piyasaları ile hisse senedi piyasaları arasındaki volatilité yayılımını araştırmışlardır (Singh vd., 2021). Hisse senetlerini konu alan araştırmaların odaklandığı konulardan biri de petrol fiyatlarıdır. BRIC ülkelerinin hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi tartışmışlardır (Bhar & Nikolova, 2009). BRIC ülke hisse senedi piyasasına ham petrol fiyatında meydana gelen şoklar ile araştırılan bir çalışmada, Rusya, Çin ve Hindistan'ın hisse senedi getirilerinin ham petrol şokunu takip ettiği yönündedir (O'Neill, 2010). Ham petrol fiyatının BRICS ekonomik politika belirsizliğinin etkisini araştırmışlardır (Su vd., 2021). Bir çalışma ise ham petrol getirileri, doğal gaz fiyatları ile BRICS borsası getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bulgular, ham petrol getirileri ile BRICS borsa getirileri arasında güçlü bağ olduğunu göstermektedir (Mensi vd., 2021). BRICS-T hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişki simetrik ve asimetrik nedensellik testleri ile araştırılmıştır (Abubakirova vd., 2021). Başka bir çalışma ise BRIC ülkelerinde enerji

fiyatlarının (petrol ve gaz) hisse senedi getirilerine olan etkilerini tartışmıştır (Helmi vd., 2023). BRIC borsaları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışmalar da bulunmaktadır. Çeşitli makroekonomik değişkenler ile Hindistan borsası arasındaki ilişkiyi araştırmıştır (Misra, 2018). Elde edilen bulgular, para arzı, altın fiyatları ve enflasyon ile aralarında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer bir çalışma ise BRICS için araştırılmıştır (Tripathi & Kumar, 2015a). Bulgulara göre faiz oranı, döviz kuru ve petrol fiyatlarının BRICS borsa getirileri üzerinde olumsuz, ancak para arzının olumlu yönde etkisinin olduğunu elde etmişlerdir. Ayrıca, bu çalışma hisse senedi getirilerinin GSYİH ve enflasyona öncülük etme eğiliminde olduğunu tespit etmiştir. Hisse senedi piyasası davranışlarının makroekonomik değişkenlerdeki belirleyicilerini BRIC için araştırmıştır (Sorokina, 2013). Bir çalışma BRC ülkelerinin hisse senedi fiyatlarında makroekonomik faktörlerin önemini tartışmıştır (Mohapatra ve Rath, 2015).

BRIC borsaları özelinde ABD ve Avrupa G7 piyasaları boyutu ile araştırmalar gerçekleştirilmiştir. ABD ve Avrupa'daki piyasa şoklarının BRICS hisse senedi piyasalarına olan etkilerini araştırmıştır (Hammoudeh vd., 2016). ABD ile BRICS hisse senedi piyasaları arasındaki korku bağıntısının araştırıldığı bir çalışmada, birçok durumda kısa ve uzun vadede oynaklık nedensellik ilişkilerinin farklılık gösterdiğini göstermişlerdir (Bouri vd., 2018). Bir çalışma ise ham petrol ile hisse senedi piyasaları arasındaki frekans yayılma etkilerini, G7 ve BRICS ülkeleri yönü ile araştırmıştır (Zhu vd., 2024)

BRIC ülkelerinin hisse senedi piyasalarını inceleyen farklı çalışmalardan biri de bu ülkelerin hisse senedi piyasası oynaklığı ile işlem hacmi arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Çalışmanın bulgularına göre hisse senedi oynaklığı ile işlem hacminin eşanlı ve önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermişlerdir (Naik ve Padhi, 2014; Naik ve Padhi, 2015). Bir çalışma ise, BRICS hisse senedi piyasasındaki uzun hafıza ve oynaklık kalıcılığını araştırmıştır (Tripathy, 2022).

Bazı çalışmalar ise navlun oranları ile hisse senedi piyasaları arasındaki oynaklık yayılımı temelinde gelişim göstermiştir. Bir çalışma petrol fiyatları ile tanker navlun fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmış ve aralarında güçlü etkilerin olduğunu bulmuştur (Poulakidas ve Joutz, 2009). Benzer değişkenleri inceleyen bir başka çalışmada, aralarındaki ilişkinin giderek güçlendiği yönündedir (Yang vd., 2015; Siddiqui ve Basu, 2020). BDI ile ham petrol fiyatları arasındaki ilişki araştırılmıştır (Ruan vd., 2016). Bir çalışma ise petrol fiyatları ve navlun oranlarının küresel belirsizliğe olan katkılarını araştırmışlardır (Khan vd., 2021). Navlun oranlarını konu alan bir çalışmada, petrol fiyatları arasındaki dinamik ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır (Sun vd., 2014). Bir çalışma ise ham petrol fiyatının ortak dış faktörü olarak

nitelendiren tanker navlun piyasası boyutu ile araştırmıştır (Li vd., 2018). Bir çalışmada, kuru dökme yük taşımacılığı pazarında volatilité yayılma etkilerinin araştırıldığı çalışmada, Baltık Borsası'ndaki alt segmentlerindeki şoklara verilen tepkilerin varlığını ortaya koymuşlardır (Yang, vd., 2022). Bir çalışma ise denizcilik piyasası hareketlerinin, hisse senedi endekslerinin getiri ve oynaklığını açıklayabildiğini ortaya koymuşlardır (Alizadeh ve Muradoglu, 2014). Bir çalışma, tanker navlun oranlarındaki oynaklıkların, petrol fiyatlarındaki şoklar ile araştırılmıştır (Gavriilidis vd., 2018). Kuru dökme yük taşımacılığı piyasasındaki riskin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla borsa ve ham petrol piyasasını referans göstermiştir (Yang, Ge, vd., 2022).

Pay piyasalarını etkileyen bileşenlerin karmaşıklığı, araştırmacıları farklı değişkenler ile aralarındaki ilişkilere yoğunlaşarak, hisse senedi piyasalarının güçlendirilmesi yönünde önerilerde bulunulurken bu piyasaların etkin piyasa hipotezi paydası önemle vurgulanmaktadır. Özellikle politika yapıcılara ve yatırımcıların riskten korunabileceği değişkenleri çeşitli yöntemler ile ispatlamaya çalışmışlardır. Literatürde çalışmalar yoğunlukla petrol fiyatlarına odaklanmıştır. Ancak, özellikle pandemi sonrası toparlanma sürecinde olan ekonomilerin petrol ve rafine petrol ürünlerine taleplerinin artmasını beraberinde getirmiştir. Yakın zamanda Süveyş kanalında yaşanan lojistik problemlerinin yaşanması, petrol ve petrol yan ürünlerinin uluslararası denizcilik pazarının, önemli bileşenlerinden olan kirli tanker ve temiz tanker endekslerinde meydana gelen şokların, BRIC borsalarının getirilerine olan etkilerinin araştırılması, petrol fiyatları ile BRIC borsaları getirileri arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Çalışma iki aşamalı olarak gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada getiri serileri elde edilmekte, ikinci aşamada ise değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testi ile araştırılmaktadır.

Getiri serilerinin volatilitésinin belirlenmesinde birkaç farklı yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden birisi, getiri serisinin karesi veya mutlak değerini hesaplanıp yapay bir volatilité değişkeni oluşturmaktır. Bir diğer yöntem ise getiri serisinin volatilitésini GARCH modelinin hesaplanmasıdır. Bollerslev (1986) tarafından ileri sürülen bu modelde, ARCH modelinde gecikme sayısı arttıkça tahmin edilecek parametre sayısının da arttığı ve parametrelerin koşulları sağlama olasılığının düştüğünü öne sürerek, genelleştirilmiş koşullu değişen varyans (GARCH) modelini literatüre kazandırmıştır.

Önerilen GARCH modeli,

$$Y_t | \Psi_{t-i} \sim N(0, h_t)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i h_{t-i} = \alpha_0 + \alpha(L) \varepsilon_t^2 + \beta(L) h_t \quad (1)$$

$$\varepsilon_t = Y_t - X_t b$$

ile gösterilebilir. Görüldüğü gibi GARCH modelindeki koşullu varyans (h_t), hem ortalama modelindeki hata terimlerinin karelerinin gecikmeli değerlerine (ε_{t-i}^2), hem de koşullu varyansın gecikmeli değerlerine (h_{t-i}) bağlıdır. Pierdzioch vd. (2008) çalışmalarında, her iki yöntemde volatilitiyi tahmin etmede benzer sonuçlar verdiğini göstermişlerdir. Bu çalışmada, yapay getiri serisi oluşturulurken, tanker navlun oranları değişkenlerinin logaritmik farkları alınmıştır. Daha sonra logaritmik fark serilerinin kareleri alınarak yapay volatilité serileri elde edilmiştir.

Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testi, kısa, orta ve uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi sunmaktadır. Frekans alanı nedensellik testi, çalışmaya dahil edilen değişkenler arasındaki etkileşimi ilgili zaman serisini dönemlere ayırarak her dönem için ayrı bir test istatistiği elde etmektedir. Breitung ve Candelon (2006), doğrusal sınırlamaların uygulanması ile ilgili testlerde F testinin kullanılmasındaki problemin önüne geçmiştir. Geweke (1982) ve Hosoya'ya (1991) göre farklı frekanslardaki nedensellik Eşitlik 2'deki gibi ifade edilebilir (Breitung ve Candelon, 2006: 365):

$$M_{y \rightarrow x}(\omega) = \log \left[\frac{2\pi f_x(\omega)}{|\Psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] = \log \left[1 + \frac{|\Psi_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|\Psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] \quad (2)$$

Eşitlik 2'de bulunan $|\Psi_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ olduğunda herhangi bir ω frekansında y değişkeninden x değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi oluşmayacaktır. Breitung ve Candelon (2006), nedenselliğin olmadığını ifade eden yokluk hipotezini test etmek için yeni bir yöntem önermektedir (Breitung ve Candelon, 2006: 367). Eğer, $|\Psi_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ ise;

$$\Psi(L) = \Theta(L)^{-1} G^{-1} \text{ ve } |\Psi_{12}(L)| = -\frac{g^{22} \theta_{12}(L)}{|\Theta(L)|} \quad (3)$$

eşitliğini kullanmaktadır. Eşitlik 3'teki g^{22} ifadesi, G^{-1} matrisinin düşük diyagonal elemanlarını, $|\Theta(L)|$ ifadesi ise $\Theta(L)$ 'nin determinantını göstermektedir (Bodart ve Candelon, 2009: 143). y 'nin ω frekansta x 'in nedeni olmadığını ifade eden yokluk hipotezi Eşitlik 4 ile test edilebilmektedir (Breitung ve Candelon, 2006: 367):

$$|\theta_{12}(e^{-i\omega})| = \left| \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) - \sum_{k=1}^p \theta_{12,k}(k\omega) i \right| = 0 \quad (4)$$

Eşitlik 4'deki $|\theta_{12}(e^{-i\omega})|$ ifadesinin sıfıra eşit olması y 'nin ω frekansta x 'in nedeni olmadığını göstergesi yeterli bir şarttır (Tarı vd., 2012: 10). Breitung ve Candelon'un (2006) öne sürdüğü model Eşitlik 5 ve 6'daki doğrusal kısıtlamaları içermektedir:

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) = 0 \quad (5)$$

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega) = 0 \quad (6)$$

Doğrusal kısıtlamalar altında $\alpha_j = \theta_{11,j}$ ve $\beta_j = \theta_{12,j}$ olarak tanımlanırsa bu durumda x_t için VAR eşitliği Eşitlik 7 ile gösterilebilmektedir:

$$x_t = \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_p x_{t-p} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_p y_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (7)$$

Böylelikle $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$ hipotezi doğrusal kısıtlamalar ile uygun olacağından, yokluk hipotezi şu şekilde oluşturulmaktadır:

$$H_0: R(\omega)\beta = 0$$

Burada $\beta = [\beta_1, \dots, \beta_p]'$ olarak temsil edilmektedir. $R(\omega)$ ise Eşitlik 8'deki gibi elde edilmektedir:

$$R(\omega) = \begin{bmatrix} \cos(\omega) & \dots & \cos(p\omega) \\ \sin(\omega) & \dots & \sin(p\omega) \end{bmatrix} \quad (8)$$

$\omega \in (0, \pi)$ test yöntemi $(2, T - 2p)$ serbestlik derecesi ile F dağılımına sahip olduğundan dolayı $H_0: R(\omega)\beta = 0$ için F testi ile nedensellik sınanabilmektedir (Breitung ve Candelon, 2006: 366).

3. Ampirik Bulgular

Bu çalışmada, 04.01.2013-29.12.2023 dönemine ait günlük veriler ile çalışılmıştır. Çalışmada sırasıyla R_{Brezilya} Brezilya (Bovespa), $R_{\text{Hindistan}}$ Hindistan (BSE Sensex 30), R_{Rusya} Rusya (RTSI) ve $R_{\text{Çin}}$ Çin (Shanghai Composite) borsa verileri göstermektedir. İlaveten, tanker navlun oranlarını temsil eden h_{BDTI} , Baltık Kirli Tanker Endeksi ve h_{BCTI} , Baltık Temiz Tanker Endeksi değişkenlerinin volatilitelerini göstermektedir. Değişkenlere ilişkin verilerin tamamı investing.com isimli web sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin ilk olarak birim kök testi ile incelemesi gerçekleştirilmiştir. Frekans alanı nedenselliğini uygulayabilmek için değişkenlerin Granger nedensellik testinde olduğu gibi benzer mertebeden bütünleşik olmaları gerekmektedir. Değişkenlere ilişkin birim kök sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Test	PP		ADF	
	S	S ve T	S	S ve T
h_{BCTI}	-50.781 (0.0001)	-50.5088 (0.0000)	-48.6069 (0.0001)	-48.7736 (0.0000)
h_{BDTI}	-47.6717 (0.0001)	-47.5857 (0.0000)	-25.1318 (0.0000)	-25.1318 (0.0000)
$R_{Brezilya}$	-56.6865 (0.0001)	-56.6893 (0.0000)	-56.9261 (0.0001)	-56.9261 (0.0001)
R_{Rusya}	-53.6518 (0.0001)	-53.6439 (0.0000)	-53.6397 (0.0001)	-53.6397 (0.0001)
$R_{Hindistan}$	-52.3268 (0.0001)	-52.3202 (0.0000)	-52.3284 (0.0001)	-52.3284 (0.0001)
$R_{Çin}$	-49.4866 (0.0001)	-49.4848 (0.0000)	-49.4892 (0.0001)	-49.4892 (0.0001)

Not: S, sabitli modeli, S ve T ise sabitli ve trendli modeli göstermektedir. Uygun gecikme uzunlu SC (Schwarz bilgi kriteri) dikkate alınmıştır.

Tablo 1'deki PP ve ADF birim kök testi bulgulara göre, çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamı için yokluk hipotezi 0.01 anlamlılık düzeyinde red edilmektedir. Başka bir anlatımla çalışmadaki kullanılan değişkenlerin tamamı durağandır. Frekans alanı nedensellik testinin gerçekleştirilebilmesi için değişkenlerin Granger (1969) nedensellik testi gibi benzer düzeyde entegre olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla Tablo 1'deki bulgular, değişkenlerin aynı mertebeden bütünleşik olduğu yönündedir. Buna göre Tablo 2'de BRIC ülkelerinden Brezilya borsasına ilişkin frekans alanı nedensellik sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2: Brezilya Frekans Alan Nedensellik

Yokluk Hipotezi	Uzun Vade	Orta Vade	Kısa Vade
	$\omega = 0.5$	$\omega = 1.5$	$\omega = 2.5$
h_{BCTI} Granger Nedeni Değil $R_{Brezilya}$	3.366563* (0.034656)	2.037217 (0.130596)	1.22763 (0.293153)
h_{BDTI} Granger Nedeni Değil $R_{Brezilya}$	3.733696* (0.024031)	1.86861 (0.154542)	1.63695 (0.19477)
$R_{Brezilya}$ Granger Nedeni Değil h_{BCTI}	0.381142 (0.683119)	6.083024* (0.002313)	0.443282 (0.641974)
$R_{Brezilya}$ Granger Nedeni Değil h_{BDTI}	4.061503* (0.017331)	7.334103* (0.000666)	0.466586 (0.627191)

Not: * ile gösterilen 0.05 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu için AIC dikkate alınmış ve gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir. h_{BCTI} ve h_{BDTI} değişkenleri yapay volatilitiyi göstermektedir. $R_{Brezilya}$ ise logaritmik farkı alınan Brezilya'nın borsa getirisini göstermektedir.

Tablo 2'deki bulgulara göre, uzun vadede temiz tanker ve kirli tankerde meydana gelen bir şokun Brezilya'nın borsa getirisi arasında nedensellik tespit edilmiştir. Başka deyişle Brezilya borsasının getirisi ile kirli tanker oynaklığı arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde çift taraflı nedensellik olduğu söylenebilir. Bir başka bulgu ise 0.05 anlamlılık düzeyinde orta vadede Brezilya'nın borsa getirisinden kirli ve temiz tanker endeksi volatilitesi arasında tek yönlü nedenselliğin varlığıdır. Kısa vadede ise istatistiksel olarak herhangi bir nedensellik bulgusuna rastlanılmamıştır. Uzun vadede ham petrol ve petrol yan ürünlerindeki navlun oranlarındaki volatilitenin Brezilya'nın borsa getirisi ile açıklandığı söylenebilir. Benzer bulgu Brezilya'nın borsa getirisinde, kirli tanker navlun oranlarındaki volatilitenin tarafından açıklandığı gösterilmiştir. Dolayısıyla temiz tankerin cari dönem navlun oranlarındaki volatilitenin Brezilya'nın borsa getirisinin geçmiş değerleri ile ilişkisi olduğu söylenebilir. Bu bulgu temiz tanker navlun oranının kirli tanker ve konteyner navlun oranlarını öngördüğü (Li vd., 2018) yönündeki araştırmalara paralel sonuç üretmiştir. Ancak orta vadede ise Brezilya'nın borsa getirisinin cari dönem değerlerinin, kirli tanker ve temiz tanker navlun oranlarının getirisinde meydana gelen şoklar tarafından açıklandığı elde edilmiştir. Bir diğer ülke ise Rusya'dır. Rusya'ya ilişkin nedensellik bulguları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Rusya Frekans Alan Nedensellik

Yokluk Hipotezi	Uzun Vade	Orta Vade	Kısa Vade
	$\omega = 0.5$	$\omega = 1.5$	$\omega = 2.5$
h_{BCTI} Granger Nedeni Değil R_{Rusya}	2.515583** (0.08101)	0.711049 (0.491223)	0.141368 (0.868177)
h_{BDTI} Granger Nedeni Değil R_{Rusya}	2.460534** (0.085585)	0.66714 (0.513261)	0.796377 (0.451068)
R_{Rusya} Granger Nedeni Değil h_{BCTI}	0.033981 (0.966591)	5.756732* (0.003201)	0.615818 (0.540276)
R_{Rusya} Granger Nedeni Değil h_{BDTI}	1.881537* (0.003864)	6.109524* (0.004762)	1.803484* (0.00232)

Not: * ile gösterilen 0.05, ** ise 0.10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu için AIC dikkate alınmış ve gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir. h_{BCTI} ve h_{BDTI} değişkenleri yapay volatilitiyi göstermektedir. R_{Rusya} ise logaritmik farkı alınan Rusya'nın borsa getirisini göstermektedir.

Tablo 3'teki bulgulara göre ise, Rusya borsasının getirisinin kirli tanker volatilitesi arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde uzun, orta ve kısa vadede nedensellik elde edilmiştir. Rusya'nın borsa getirilerinin cari dönem değerlerinin kirli tanker navlun oranındaki şokların geçmiş değerlerinin etkisi olduğu söylenebilir. Orta vadede ise Rusya'nın borsa getirisinin temiz tanker navlun oranlarındaki volatilitenin Granger nedeni değildir şeklinde oluşturulan yokluk hipotezi reddedilmektedir. Başka bir anlatımla orta vadede Rusya'nın borsa getirisi ile temiz tanker navlun oranı volatilitesi arasında tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Uzun vade bulguları ise 0.10 anlamlılık düzeyinde kirli ve temiz tanker navlun oranlarındaki volatilitenin Rusya'nın borsa getirisinin nedeni olduğudur. Bir diğer BRIC ülkesi olan Hindistan'a ilişkin bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Hindistan Frekans Alan Nedensellik

Yokluk Hipotezi	Uzun Vade	Orta Vade	Kısa Vade
	$\omega = 0.5$	$\omega = 1.5$	$\omega = 2.5$
h_{BCTI} Granger Nedeni Değil $R_{Hindistan}$	1.014927 (0.362571)	0.789443 (0.454205)	0.846676 (0.428955)
h_{BDTI} Granger Nedeni Değil $R_{Hindistan}$	4.72836* (0.008916)	0.151333 (0.859569)	12.31582* (0.000001)
$R_{Hindistan}$ Granger Nedeni Değil h_{BCTI}	0.5308 (0.588197)	2.471704** (0.084637)	2.50456** (0.081906)
$R_{Hindistan}$ Granger Nedeni Değil h_{BDTI}	1.881537 (0.152561)	6.109524* (0.002253)	1.803484 (0.164928)

Not: * ile gösterilen 0.05, ** ise 0.10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu için AIC dikkate alınmış ve gecikme uzunluğu 10 olarak belirlenmiştir. h_{BCTI} ve h_{BDTI} değişkenleri yapay volatilitiyi göstermektedir. $R_{Hindistan}$ ise logaritmik farkı alınan Hindistan'ın borsa getirisini göstermektedir.

Tablo 4'teki bulgulara göre, uzun ve kısa vadede kirli tanker navlun oranındaki volatilitenin 0.05 anlamlılık düzeyinde Hindistan'ın borsa getirisinin nedeni değildir şeklindeki yokluk hipotezinin reddedilmesidir. Hindistan'a ilişkin bir diğer bulgu ise kısa ve orta vadede 0.10 anlamlılık düzeyinde borsa getirisinin temiz tanker navlun oranlarındaki volatiliteye nedensellik olmasıdır. Bir diğer önemli bulgu ise Hindistan'ın borsa getirisinin cari dönem değerlerinin, orta vadede kirli tanker navlun oranlarının volatilitelerinin geçmiş değerlerinde önemli bilgilerin içerdiğini göstermektedir. Temiz tanker navlun oranı volatilitelerinden Hindistan borsa getirisi arasında kısa, orta ve uzun dönemde yokluk hipotezi hiçbir anlamlılık düzeyinde reddedilememiştir. Son ülke olan Çin'e ilişkin bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Çin Frekans Alan Nedensellik

Yokluk Hipotezi	Uzun Vade	Orta Vade	Kısa Vade
	$\omega = 0.5$	$\omega = 1.5$	$\omega = 2.5$
h_{BCTI} Granger Nedeni Değil $R_{\text{Çin}}$	0.043267 (0.957656)	0.027588 (0.97279)	0.084266 (0.919189)
h_{BDTI} Granger Nedeni Değil $R_{\text{Çin}}$	1.3553 (0.258049)	0.011639 (0.988429)	1.441698 (0.236712)
$R_{\text{Çin}}$ Granger Nedeni Değil h_{BCTI}	0.700726 (0.496317)	0.378656 (0.684818)	0.164944 (0.84795)
$R_{\text{Çin}}$ Granger Nedeni Değil h_{BDTI}	0.141726 (0.867865)	0.281153 (0.754935)	0.840908 (0.431434)

Not: Uygun gecikme uzunluğu için AIC dikkate alınmış ve gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir. h_{BCTI} ve h_{BDTI} değişkenleri yapay volatilitiyi göstermektedir. $R_{\text{Çin}}$ ise logaritmik farkı alınan Çin'in borsa getirisini göstermektedir.

Çin'e ilişkin bulguların bulunduğu Tablo 5'e göre, ne Çin borsasından temiz ve kirli tanker şoklarına, ne de kirli ve temiz tanker şoklarından Çin'in borsa getirisine herhangi bir anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Denizyolu ile taşınan emtialar arasında petrol ve petrol yan ürünleri, ticari değer açısından denizyolu ile taşınan diğer emtialara göre önemli yeri bulunmaktadır. Petrol fiyatlarında meydana gelen şokların, borsa getirilerini etkilediği yönünde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki aşırı oynaklık ve döngüsellik gibi durumların büyük ölçüde tanker navlun oranlarına yansması beklenebilir. Küresel ekonominin ham petrol ve rafine petrol ürünlerine olan bağımlılığının ve tanker navlun oranlarına yansıyan petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar göz önüne alındığında, tanker navlun oranlarında meydana gelen şokların, borsaların getirilerindeki etkilerin dönemlerinin belirlenmesi, özellikle gelişen ülkeler olan BRIC boyutunda incelenmesi, bu ülke borsalarına yatırım yapan yatırımcıların ve politika yapıcıları için büyük önem taşımaktadır.

Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular ise şu şekilde özetlenebilir: Uzun vadede, h_{BDTI} ile R_{Rusya} ve $R_{\text{Hindistan}}$ arasında çift yönlü nedensellik bulunurken, h_{BDTI} 'den R_{Brezilya} 'ya tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Başka bir anlatımla, Brezilya borsasının getirisinin cari dönem değerlerinin açıklanmasında, kirli tanker navlun oranlarında meydana gelen şokların geçmiş değerleri tarafından açıklandığı söylenebilir. Temiz tanker navlun oranındaki şokların ise sırasıyla R_{Brezilya} ve R_{Rusya} arasında tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Dolayısıyla uzun

vadede kirli tanker ve Brezilya, Rusya ve Hindistan borsalarının getirileri arasında çift yönlü nedensellik vardır. Bu durum, kirli tanker navlun şokları ile borsa getirileri birbirlerinden etkilenirken, Brezilya ve Rusya borsa getirilerinin cari değerlerinde, temiz tanker navlun oranlarındaki şokların geçmiş değerlerine ait bilgilerin olduğunu göstermektedir. Orta vadede ise $R_{Brezilya}$, R_{Rusya} , $R_{Hindistan}$ 'dan h_{BDTI} 'ya; $R_{Brezilya}$ ve $R_{Hindistan}$ 'dan h_{BCTI} 'e tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Başka bir ifade ile h_{BDTI} cari dönem değerlerinde BRI borsa getirilerinin geçmiş dönem bilgiler bulunurken h_{BCTI} 'da ise sadece Brezilya ve Hindistan borsa getirilerinin geçmiş dönem değerlerine ilişkin bilgileri barındırdığını göstermektedir. Kısa vadede ise sadece R_{Rusya} 'dan h_{BDTI} 'ya ve $R_{Hindistan}$ 'dan h_{BCTI} 'ya tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Çalışmadaki bir diğer ülke olan Çin'in tanker navlun oranlarındaki şoklar arasında uzun, orta ve kısa vadede istatistiksel olarak nedensellik ilişkisi bulunmazken, tanker şoklarından, Çin borsa getirisine de nedensellik bulunmamıştır. Çin dışındaki ülkelerin borsa getirileri ile tanker navlun oranlarındaki şokların varlığı, politika yapıcılarının ve uluslararası yatırımcıların kararlarında göz ardı edilememesi gereken risk kaynağı arasında, özellikle de uzun vadede tanker navlun oranlarındaki şokların da bulunduğu gösterilmiştir. Rusya, dünyadaki önemli petrol ihracatçısı ülkeler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, özellikle kirli tanker armatörlerinin bu ülke borsasının geçmiş dönem getirilerindeki bilgilerin kirli tanker navlun şoklarının cari dönem değerlerindeki bilgileri barındırdığını uzun, kısa ve orta vadede ortaya konmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, mevcut literatür ile büyük ölçüde uyumludur. Örneğin, Bakshi vd. (2011) ve Alizadeh ve Muradoğlu (2014) çalışmaları, navlun oranlarının borsa getirileri üzerindeki etkisini araştırırken, çalışmamız BRIC ülkeleri için bu etkinin spesifik olarak kirli ve temiz tanker volatilitelerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Özellikle, Rusya'nın önemli bir petrol ihracatçısı olması nedeniyle kirli tanker volatilitelerinin Rusya borsası üzerindeki etkisi literatürde de vurgulanmaktadır (Bakshi vd., 2011). Ayrıca, Hindistan ve Brezilya borsalarının tanker volatilitesi ile olan ilişkisi, Alizadeh ve Muradoğlu (2014) tarafından da desteklenmektedir. Çin borsa getirisi ile tanker volatilitesi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmaması ise Çin'in yenilenebilir enerji politikalarına ağırlık vermesiyle açıklanabilir. Bu durum, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artmasıyla birlikte petrol ve petrol yan ürünlerine olan talebin azalması ve dolayısıyla navlun oranlarındaki volatilitenin Çin borsası üzerindeki etkisinin zayıflaması ile ilişkilendirilebilir. Etkin piyasa hipotezi'ne göre mevcut tüm piyasa bilgileri anında hisse senedi piyasasına dahil olmalıdır. Ancak bu sonuçlar tanker navlun oranlarının Brezilya, Rusya ve Hindistan (BRI) borsa getirileri üzerinde etkisinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hem tanker navlun

oranları hem de BRI borsalarının getirilerinde bilgilerin çalışmadaki diğer piyasalarda bulunduğunun gösterilmesi bu piyasaların etkin olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak Çin borsası için durum farklıdır. Çünkü frekans alanı nedensellik bulgularına göre uzun, orta ve kısa vadede ne şoklar, ne de borsa getirilerinde geçmiş dönem bilgileri arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Ayrıca Çin'in enerji ihtiyacının karşılanabilmesi için özellikle de yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımların artması (Zhao et al., 2016) tanker navlun oranlarındaki şoklara karşı dirençli olmasında etkili olduğu düşünülebilir.

Bundan sonraki çalışmalarda, hem BRIC ülkelerinin hem de tanker navlun oranlarının uzun hafıza özelliklerinin araştırılması bu çalışmaya katkı sağlayacaktır. Ayrıca BRIC ülkeleri gibi farklı ülkeler veya ülke grupları için de benzer yöntem ile çalışılarak şokların borsa getirileri arasındaki ilişkiler incelenebilir.

Kaynakça

- Abubakirova, A., Syzdykova, A., Dosmakhambet, A., Kudabayeva, L., & Abdulina, G. (2021). Relationship between Oil Prices and Stock Prices in BRICS-T Countries: Symmetric and Asymmetric Causality Analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(3), 140–148. <https://doi.org/10.32479/ijeep.10487>.This
- Alam, M. M., & Uddin, M. G. S. (2009). Relationship between Interest Rate and Stock Price: Empirical Evidence from Developed and Developing Countries. *International Journal of Business and Management*, 4(3), 43–51. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v4n3p43>
- Alizadeh, A. H., & Muradoglu, G. (2014). Stock market efficiency and international shipping-market information. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 33, 445–461. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2014.10.002>
- Bakshi, G. S., Panayotov, G., & Skoulakis, G. (2011). The Baltic Dry Index as a Predictor of Global Stock Returns, Commodity Returns, and Global Economic Activity. In *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1787757>
- Bekaert, G., & Engstrom, E. (2010). Inflation and the stock market: Understanding the “Fed Model.” *Journal of Monetary Economics*, 57(3), 278–294. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2010.02.004>
- Bekaert, G., & Hoerova, M. (2014). The VIX, the variance premium and stock market volatility. *Journal of Econometrics*, 183(2), 181–192. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2014.05.008>
- Bhar, R., & Nikolova, B. (2009). Oil prices and equity returns in the BRIC countries. *World Economy*, 32(7), 1036–1054. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2009.01194.x>
- Bodart, V., & Candelon, B. (2009). Evidence of Interdependence and Contagion Using a Frequency Domain Framework. *Emerging Markets Review*, 10(2), 140–150. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2008.11.003>
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307–327. <https://doi.org/10.1109/TNN.2007.902962>
- Bouri, E., Lien, D., Roubaud, D., & Hussain Shahzad, S. J. (2018). Fear Linkages Between the US and BRICS Stock Markets: A Frequency-Domain Causality. *International Journal of the Economics of Business*, 25(3), 441–454. <https://doi.org/10.1080/13571516.2018.1505241>
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for Short- and Long-run Causality: A Frequency-Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363–378. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2005.02.004>
- Chi, J. (2016). Exchange rate and transport cost sensitivities of bilateral freight flows between the US and China. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 89, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2016.05.004>
- Ekanayake, E. M., & Dissanayake, A. (2022). Effects of Real Exchange Rate Volatility on Trade: Empirical Analysis of the United States Exports to BRICS. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(2). <https://doi.org/10.3390/jrfm15020073>
- Erlandsen, U. A., & Gjertsen, F. (2023). *Do Shipping Freight Rates Predict Stock Market Return?* Norwegian School of Economics.
- Gavriilidis, K., Kambouroudis, D. S., Tsakou, K., & Tsouknidis, D. A. (2018). Volatility forecasting across tanker freight rates: The role of oil price shocks. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 118(September), 376–391. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2018.08.012>
- Geman, H., & Smith, W. O. (2012). Shipping markets and freight rates: An Analysis of the Baltic Dry Index. *Journal of Alternative Investments*, 15(1), 98–109. <https://doi.org/10.3905/jai.2012.15.1.098>
- Geweke, J. (1982). Measurement of Linear Dependence and Feedback Between Multiple Time Series. *Journal of the American Statistical Association*, 77(378), 304–313. <https://doi.org/10.2307/2287242>

- Hammoudeh, S., Kang, S. H., Mensi, W., & Nguyen, D. K. (2016). Dynamic Global Linkages of the BRICS Stock Markets with the United States and Europe Under External Crisis Shocks: Implications for Portfolio Risk Forecasting. *World Economy*, 39(11), 1703–1727. <https://doi.org/10.1111/twec.12433>
- Helmi, M. H., Nazif Catik, A., Kosedagli, B. Y., Kisla, G. S. H., & Akdeniz, C. (2023). The Effects of Energy Prices on Oil-Gas Sectoral Stock Returns for BRIC Countries: Evidence from Space State Models. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(6), 430–440. <https://doi.org/10.32479/ijeeep.14801>
- Hosoya, Y. (1991). The Decomposition and Measurement of the Interdependency Between Second-Order Stationary Processes. *Probability Theory and Related Fields*, 88(4), 429–444. <https://doi.org/10.1007/BF01192551>
- Iskenderoglu, Ö., & Akdag, S. et. (2020). Comparison of the Effect of Vix Fear Index on Stock Exchange Indices of Developed and Developing Countries: The G20 Case. *South East European Journal of Economics and Business*, 15(1), 105–121. <https://doi.org/10.2478/jeb-2020-0009>
- Jing, L., Marlow, P., & Hui, W. (2008). An analysis of freight rate volatility in dry bulk shipping markets. *Maritime Policy and Management*, 35(3), 237–251. <https://doi.org/10.1080/03088830802079987>
- Khan, K., Su, C. W., Tao, R., & Umar, M. (2021). How Often Do Oil Prices and Tanker Freight Rates Depend on Global Uncertainty? *Regional Studies in Marine Science*, 48, 102043. <https://doi.org/10.1016/j.rsma.2021.102043>
- Kumar, A., Mallick, S., Mohanty, M. S., & Zampolli, F. (2022). *Market Volatility, Monetary Policy and The Term Premium* (No. 606).
- Lakshmi, P., Visalakshmi, S., & Shanmugam, K. (2015). Intensity of shock transmission amid US-BRICS markets. *International Journal of Emerging Markets*, 10(3), 311–328. <https://doi.org/10.1108/IJoEM-04-2013-0063>
- Laopodis, N. T. (2006). Dynamic Interactions among the Stock Market and Economic Activity. *The Financial Review*, 41(April 2005), 513–545.
- Li, K. X., Xiao, Y., Chen, S. L., Zhang, W., Du, Y., & Shi, W. (2018). Dynamics and Interdependencies Among Different Shipping Freight Markets. *Maritime Policy and Management*, 45(7), 837–849. <https://doi.org/10.1080/03088839.2018.1488187>
- Li, T., Xue, L., Chen, Y., Chen, F., Miao, Y., Shao, X., & Zhang, C. (2018). Insights from multifractality analysis of tanker freight market volatility with common external factor of crude oil price. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 505, 374–384. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2018.02.107>
- Makridakis, S., Merikas, A., Merika, A., Tsionas, M. G., & Izzeldin, M. (2020). A novel forecasting model for the Baltic dry index utilizing optimal squeezing. *Journal of Forecasting*, 39(1), 56–68. <https://doi.org/10.1002/for.2613>
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Reboredo, J. C., & Nguyen, D. K. (2014). Do global factors impact BRICS stock markets? A quantile regression approach. *Emerging Markets Review*, 19, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2014.04.002>
- Mensi, W., Rehman, M. U., Maitra, D., Al-Yahyaee, K. H., & Vo, X. V. (2021). Oil, natural gas and BRICS stock markets: Evidence of systemic risks and co-movements in the time-frequency domain. *Resources Policy*, 72(January), 102062. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102062>
- Mensi, W., Shahzad, S. J. H., Hammoudeh, S., Zeitun, R., & Rehman, M. U. (2017). Diversification potential of Asian frontier, BRIC emerging and major developed stock markets: A wavelet-based value at risk approach. *Emerging Markets Review*, 32, 130–147. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2017.06.002>
- Misra, P. (2018). An investigation of the macroeconomic factors affecting the Indian stock market. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 12(2), 71–86. <https://doi.org/10.14453/aabfj.v12i2.5>

- Mohammed, B. A., & Rostam, B. (2016). Relationship between stock prices and exchange rates: Evidence from Bangladesh. *International Review of Social Sciences*, 4(12), 639–651. <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijbm/article/view/1261>
- Mohapatra, S. M., & Rath, B. N. (2015). Do macroeconomic factors matter for stock prices in emerging countries? Evidence from panel cointegration and panel causality. *International Journal of Sustainable Economy*, 7(2), 140–154. <https://doi.org/10.1504/ijse.2015.068678>
- Naik, P., & Padhi, P. (2014). Examining the relationship between Trading Volume and Equity Market Volatility: Evidence from BRIC Countries. *Global Conference on Business & Finance* ..., August, 1–22. http://www.researchgate.net/profile/Pramod_Naik2/publication/256945615_Examining_the_relationship_between_Trading_Volume_and_Equity_Market_Volatility_Evidence_from_BRIC_Countries/links/02e7e524170c739bd7000000.pdf
- Nasr, A. Ben, Cunado, J., Demirer, R., & Gupta, R. (2018). Country risk ratings and stock market returns in Brazil, Russia, India, and China (Brics) countries: A nonlinear dynamic approach. *Risks*, 6(3). <https://doi.org/10.3390/risks6030094>
- Neuhierl, A., & Weber, M. (2019). Monetary policy communication, policy slope, and the stock market. *Journal of Monetary Economics*, 108, 140–155. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2019.08.005>
- O'Neill, J. (2010). Crude Oil price Shocks to Stock Market: Evaluating the BRICs Case. *SSRN Electronic Journal*, July 2009, 1–16.
- Oomen, J. G. M. (2012). *The Baltic Dry Index: A predictor of stock market returns?* [Tilnurg University]. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=126903>
- Patel, S. (2012). The effect of Macroeconomic Determinants on the Performance of the Indian Stock Market. In G. Kalyanaram (Ed.), *Global Markets and Workforce* (Vol. 4, Issue 1, p. 3). NMIMS Management Review. <https://doi.org/10.1049/em:19940108>
- Pershin, V., Molero, J. C., & de Gracia, F. P. (2016). Exploring the oil prices and exchange rates nexus in some African economies. *Journal of Policy Modeling*, 38(1), 166–180. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2015.11.001>
- Pierdzioch, C., Döpke, J., & Hartmann, D. (2008). Forecasting stock market volatility with macroeconomic variables in real-time. *Journal of Economics and Business*, 60(3), 256–276. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2007.03.001>
- Poulakidas, A., & Joutz, F. (2009). Exploring the link between oil prices and tanker rates. *Maritime Policy and Management*, 36(3), 215–233. <https://doi.org/10.1080/03088830902861094>
- Ran, J. (2020). Inference of the US and Chinese Stock Markets Using Statistical and Computational Methods. *ACM International Conference Proceeding Series*, 300–309. <https://doi.org/10.1145/3377571.3377626>
- Ruan, Q., Wang, Y., Lu, X., & Qin, J. (2016). Cross-correlations between Baltic Dry Index and crude oil prices. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 453(xxxx), 278–289. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2016.02.018>
- Sarıtaş, H., & Nazlıoğlu, E. H. (2019). Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz [Fear Index, Stock Market and Exchange Rates Nexus: An Empirical Analysis for Turkey]. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542–551. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.538592>
- Shackman, J., Dai, Q., Schumacher-Dowell, B., & Tobin, J. (2021). The interrelationship between ocean, rail, truck, and air freight rates. *Maritime Business Review*, 6(3), 256–267. <https://doi.org/10.1108/MABR-08-2020-0047>
- Siddiqui, A. W., & Basu, R. (2020). An empirical analysis of relationships between cyclical components of oil price and tanker freight rates. *Energy*, 200, 117494. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.117494>

- Singh, D., Theivanayaki, M., & Ganeshwari, M. (2021). Examining Volatility Spillover Between Foreign Exchange Markets and Stock Markets of Countries such as BRICS Countries. *Global Business Review*. <https://doi.org/10.1177/09721509211020543>
- Sorokina, A. (2013). Macroeconomic Determinants of Stock Market Behavior: Evidence from BRIC [New York University]. In *SSRN Electronic Journal* (Issue May). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2721034>
- Su, C. W., Huang, S. W., Qin, M., & Umar, M. (2021). Does crude oil price stimulate economic policy uncertainty in BRICS? *Pacific Basin Finance Journal*, 66(February), 101519. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2021.101519>
- Sun, X., Tang, L., Yang, Y., Wu, D., & Li, J. (2014a). Identifying the dynamic relationship between tanker freight rates and oil prices: In the perspective of multiscale relevance. *Economic Modelling*, 42, 287–295. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.06.019>
- Sun, X., Tang, L., Yang, Y., Wu, D., & Li, J. (2014b). Identifying The Dynamic Relationship Between Tanker Freight Rates And Oil Prices: In The Perspective of Multiscale Relevance. *Economic Modelling*, 42, 287–295. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.06.019>
- Tarı, R., Abasız, T., & Pehlivanoğlu, F. (2012). TEFE (ÜFE) -TÜFE Fiyat Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Frekans Alanı Yaklaşımı [Causality Relationship between the TEFE and TUFEE: A Frequency Domain Approach]. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, 24, 1–15.
- Tiwari, A. K., Trabelsi, N., Alqahtani, F., & Hammoudeh, S. (2019). Analyzing systemic risk and time-frequency quantile dependence between crude oil prices and BRICS equity markets indices: A new look. *Energy Economics*, 83, 445–466. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.07.014>
- Tripathi, V., & Kumar, A. (2015a). Do Macroeconomic Variables Affect Stock Returns in BRICS Markets? An ARDL Approach. *Journal of Commerce and Accounting Research*, 4(2). <https://doi.org/10.21863/jcar/2015.4.2.008>
- Tripathi, V., & Kumar, A. (2015b). Relationship between Macroeconomic Factors and Aggregate Stock Returns in BRICS Stock Markets – A Panel Data Analysis. *New Age Business Strategies in Emerging Global Markets*, November, 104–123.
- Tripathy, N. (2022). Long memory and volatility persistence across BRICS stock markets. *Research in International Business and Finance*, 63(September), 101782. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101782>
- Vanita, T., & Khushboo, A. (2015). Long run co-integrating relationship between exchange rate and stock prices: Empirical evidence from BRICS countries. In *Advances in Management* (Vol. 8, Issue 1, pp. 15–25).
- Wong, W.-K., Khan, H., & Du, J. (2005). Money, Interest Rate, and Stock Prices: New Evidence from Singapore and the United States. In *SSRN Electronic Journal* (007/2005; Issue 007). <https://doi.org/10.2139/ssrn.1607605>
- Yang, J., Ge, Y. E., & Li, K. X. (2022). Measuring volatility spillover effects in dry bulk shipping market. *Transport Policy*, 125(December 2020), 37–47. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2022.01.018>
- Yang, Y., Liu, C., Sun, X., & Li, J. (2015). Spillover Effect of International Crude Oil Market on Tanker Market. *International Journal of Global Energy Issues*, 38(4–6), 257–277. <https://doi.org/10.1504/IJGEI.2015.070270>
- Zhao, Z. Y., Chen, Y. L., & Chang, R. D. (2016). How to stimulate renewable energy power generation effectively? - China's incentive approaches and lessons. *Renewable Energy*, 92, 147–156. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2016.02.001>
- Zhu, H., Huang, X., Ye, F., & Li, S. (2024). Frequency spillover effects and cross-quantile dependence between crude oil and stock markets: Evidence from BRICS and G7 countries. *North American Journal of Economics and Finance*, 70(November 2023), 102062. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2023.102062>
- Veri Kaynağı: www.investing.com.

Extended Summary

This study investigates the dynamic relationships between the volatilities of the Baltic Dirty Tanker Index (BDTI) and the Baltic Clean Tanker Index (BCTI) with the stock market returns of BRIC countries (Brazil, Russia, India, and China). Using daily data from January 4, 2013, to December 29, 2023, the research applies frequency domain causality tests to explore how fluctuations in tanker freight rates influenced by global crude oil prices affect BRIC stock markets. The artificial volatility series for both tanker indices were created to capture these inherent fluctuations, facilitating a comprehensive analysis of the interactions between these variables.

Understanding how tanker freight rate fluctuations impact BRIC stock markets is crucial for both investors and policymakers, particularly in emerging markets where such knowledge can inform investment strategies and policy decisions. The maritime industry, heavily dependent on oil, experiences significant volatility due to oil price fluctuations. This study aims to fill the gap in existing literature by exploring the intricate relationships between tanker index volatilities and BRIC stock market returns, offering valuable insights for both academia and industry practitioners.

While extensive research exists on the impact of oil prices on stock markets, the specific relationship between tanker index volatilities and stock market returns, especially in the context of BRIC countries, remains underexplored. This study addresses this gap by employing advanced frequency domain causality tests to analyze these dynamic interactions. The findings are expected to contribute significantly to understanding the unique economic dynamics of the BRIC countries and their sensitivity to maritime transport indices.

The study adopts a robust methodological framework:

Data Collection: Daily data from January 4, 2013, to December 29, 2023, were collected for BDTI, BCTI, and BRIC stock markets.

Artificial Volatility Series Creation: Artificial volatility series were constructed to capture fluctuations in tanker freight rates.

Unit Root Tests: Phillips-Perron (PP) and Augmented Dickey-Fuller (ADF) tests confirmed the stationarity of the data, allowing for further analysis.

Frequency Domain Causality Tests: The Breitung-Candelon (2006) causality test was applied to identify the direction and strength of causality between the variables, capturing both short-term and long-term relationships across different frequency bands.

Stock market data for Brazil (Bovespa), India (BSE Sensex 30), Russia (RTSI), and China (Shanghai Composite) are used, while the Baltic Dirty Tanker index and Baltic Clean Tanker index variables are used to represent tanker freight rates. The empirical findings from the study can be summarized as follows: In the long run, while there was bidirectional causality between h_{BDTI} and R_{Russia} and $R_{Hindistan}$, unidirectional causality was found from h_{BDTI} to R_{Brazil} . In other words, it can be said that the current period values of the return of the Brazilian stock market are explained by the past

values of the shocks occurring in dirty tanker freight rates. As for the shocks in the clean tanker freight rate, unidirectional causality was found between R_{Brazil} and R_{Russia} , respectively. Therefore, in the long run, there is bidirectional causality between dirty tankers and the returns of the Brazil, Russian, and Indian stock markets. This shows that while dirty tanker freight shocks and stock market returns are affected by each other, the current values of Brazil and Russian stock market returns contain information about the past values of shocks in clean tanker freight rates. In the medium term, from R_{Brazil} , R_{Russia} , and R_{India} to h_{BDTI} , there is one-way causality from R_{Brazil} and R_{India} to h_{BDTI} . In other words, h_{BDTI} shows that while the current period values contain information about the past period of BRIC stock market returns, h_{BDTI} only contains information about the past period values of Brazilian and Indian stock market returns. In the short term, one-way causality was detected only from R_{Russia} to h_{BDTI} and from R_{India} to h_{BDTI} . While there is no statistical causality relationship between the shocks in tanker freight rates in China, another country in the study, in the long, medium, and short term, no causality was found from tanker shocks to China stock market returns.

The findings highlight the complex and varying impacts of tanker freight rate volatilities on the stock markets of BRIC countries. The bidirectional causality in Brazil and Russia indicates a feedback loop where changes in tanker indices and stock market returns influence each other, underscoring the interconnectedness of global markets. India's sensitivity to tanker freight rate fluctuations reflects its dependency on oil imports, while China's lack of significant causality relationships suggests its strategic shift towards renewable energy sources, potentially shielding its stock market from tanker freight rate volatility.

For Brazil and Russia, the bidirectional causality implies a need for coordinated policies that address both maritime and financial sectors. Policymakers should consider strategies to stabilize tanker freight rates, such as developing alternative energy sources or implementing financial instruments like hedging. India's sensitivity to tanker freight rate volatilities suggests the need to reduce oil dependency, possibly through investments in renewable energy. China's resilience to tanker freight rate shocks could serve as a model for other countries, emphasizing the importance of renewable energy investments and energy efficiency.

The study's findings offer valuable insights for investors. In Brazil and Russia, monitoring changes in tanker freight rates can help investors anticipate stock market returns, while in India, diversification into assets less affected by tanker freight rate volatilities could mitigate risks. China's stock market appears less influenced by tanker freight rates, but global oil prices and maritime transport trends remain relevant factors for investors.

This study opens avenues for future research, including extending the analysis to other emerging and developed markets to broaden the understanding of how different economies respond to tanker freight rate fluctuations. Future studies could also explore the impact of additional variables, such as global

economic indicators and geopolitical events, on the relationship between tanker freight rates and stock markets. Additionally, examining the effects of different types of oil on tanker freight rates and stock market returns could offer further insights.

In conclusion, this study provides a comprehensive analysis of the dynamic relationships between the volatilities of the BDTI and BCTI and BRIC stock market returns. The bidirectional and unidirectional causality relationships found in Brazil, Russia, and India highlight the importance of monitoring tanker freight rates for making informed investment and policy decisions. China's unique position underscores the potential benefits of diversifying energy sources. This research contributes to the existing literature by addressing the gap in understanding the specific impacts of tanker index volatilities on BRIC stock markets, offering important implications for both policymakers and investors.

While this study provides a comprehensive analysis of the dynamic relationships between tanker freight rate volatilities and BRIC stock market returns, there are several avenues for future research. One potential direction is to extend the analysis to include other emerging economies and developed countries. This would provide a broader understanding of how different markets respond to changes in tanker freight rates and oil price fluctuations.

Another area for future research is to incorporate additional variables that could influence the relationships between tanker freight rates and stock markets. For example, global economic indicators, geopolitical events, and technological advancements in the maritime industry could all play significant roles. By considering these factors, future studies can provide a more holistic view of the interactions between oil prices, maritime transport, and financial markets.

Furthermore, future research could explore the impact of different types of oil (e.g., light crude vs. heavy crude) on tanker freight rates and stock market returns. This would help to identify whether certain types of oil have a more pronounced effect on the maritime industry and financial markets.

Türk Bürokrasisinde Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme

Reha BAYANSAR*

Geliş Tarihi (Received): 07.08.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 19.11.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1530007

Devlet ve hükümet idaresi, işten yetişmiş ve hayatını devlet işlerini görmeye geçirmiş, halkın ihtiyacını bilip anlayan ve ona göre tedbir alan idarecilerin elinde bulunduğu memlekette istikrar ve huzur görülür.
İ. Hakkı UZUNÇARŞILI

Öz

Yönetim faaliyetinin ilk icra edildiği zamandan günümüze kadarki süreçte yöneticilik konusu mütemadiyen önemini korumuştur. Modern devlet öncesi ve sonrası dönemde de örgütlenme yapılarındaki büyüme ve buna bağlı olarak zamanla ortaya çıkan karmaşık yapılar yönetici sınıfının da kendi içinde kademelere ayrılmasını beraberinde getirmiştir. Zamanla görev, sorumluluk, ilgili hizmetin önemi ve yönetilen personel sayısı gibi unsurların da etkisiyle üst düzey yöneticilik sınıfı diğer yöneticilik sınıfından ayrılmıştır. Tabii olarak üst düzey yöneticilerin sahip olduğu nitelikler ve becerilerin yanında bu kişilerin eğitimi ve yetiştirilmesi diğer yöneticiliklerden farklı olması gerektiği gerçeği kabul edilse de her dönem gereği yapılmamıştır. Türk idare tarihinde de yönetici sınıfının yetiştirildiği eğitim kurumlarının olduğu ve konuya gereken önemin belirli dönemlerde verildiği bilinmektedir. Bu konunun önemine binaen de cumhuriyetin ilanı ile birlikte özellikle de İkinci Cihan Harbinden sonra gerek idari reformlar aracılığıyla çeşitli gelişmeler yaşanmış gerekse de yönetici eğitimi için ihdas edilen okullar kurulmuştur. Fakat günümüzde yeni Cumhurbaşkanlığı sistemiyle birlikte zamanın ruhuna uygun bir yöneticilik okulunun olmaması oldukça dikkat çekicidir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, değişimin hızına olan etkisinin hemen her gün arttığı bir yüzyılda etkin, verimli ve iyi bir kamu yönetimi için bugünün ihtiyaçlarını bilen ve yarını öngörebilen yöneticilere ihtiyaç vardır. Bu niteliklere sahip yöneticilerin eğitime tabi tutulduğu ve yetiştirildiği milli bir okulun ivedilikle planlanması ve ihdas edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Kamu Yöneticisi, Üst Düzey Kamu Yöneticisi.

An Evaluation on the Training of Senior Public Administrators in Turkish Bureaucracy

Abstract

From the early time when the management activity was first carried out until today, the issue of management has always maintained its importance. In the period before and after the modern state, the growth in organizational structures and the complex structures that emerged over time relatedly brought about the division of the managerial class into levels within itself. Over time, with the influence of factors such as duties, responsibilities, the importance of the relevant service and the number of personnel managed, the senior management class has differentiated from other management classes. Of course, in addition to the qualifications and skills possessed by senior managers, the fact that the education and training of these people should be different from other managerial positions is accepted, but it has not been done in every period. In the history of Turkish administration, it is known that there were educational institutions where the executive class was trained and the necessary importance was given to this issue in certain periods. Due to the importance of this issue, with the proclamation of the republic, especially after the Second World War, various developments were experienced through administrative reforms and schools were established for executive education. However, today, with the new presidential system, it is quite remarkable that there is no school of management following the spirit of the time. In a century where the impact of scientific and technological developments on the speed of change increases almost every day, there is a need for managers who know today's needs and can foresee tomorrow for an effective, efficient and good public administration. A national school where managers with these qualities are trained and educated should be planned and established urgently.

Keywords: Public Administration, Public Manager, Senior Public Manager

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, r.bayansar@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0967-5365.

Giriş

Devlet yönetimi, durağanlıktan uzak, karmaşık ve oldukça zor süreçlere sahip bir alandır. Bu zor süreçlerin planlanan ölçülerde geçirilmesi ve devleti bir arada tutan her bir unsurun çıkar ve menfaatini korumada alanında uzman, becerikli, bilgi ve tecrübe sahibi yönetici kadrolara ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet yöneticilerinin sahip olması gereken hasletler, Antik çağlardan itibaren günümüze dek bir tartışma konusu olagelmıştır. Konuyla ilgili olarak sayısız eser verilmiş, akademik çalışmalar yapılmış ve çeşitli adlandırmalarla üniversiteler ve enstitüler bünyesinde bölümler ve lisansüstü programlar ihdas edilmiştir. Bu gerçekleştirilen eylemlerin hemen hepsi yönetimle ilgili soruların ve sorunların çözümünde etken olma gayreti ile hayata geçirilmiştir. Öncelikli olarak yasalar nasıl yapılmalı ve uygulanmalı, kamu yönetiminde karar verme alanında hangi yollar takip edilmeli, kamu yararı nasıl tespit edilmeli, kamu örgütlenmeleri nasıl kurgulanmalı, kamu hizmetlerine ilişkin ilkeler nasıl korunmalı, yönetici ve yönetilen ilişkisi nasıl kurulmalı gibi konular çok eski tarihlerden itibaren yönetim ve yöneticilik konusunun başat gündemi olmuştur.

Hemen her devlet için geçerli bir meşruiyet ilkesi vardır ve bu meşruiyet, siyasi otoriteyi kullanan egemen için toplum tarafından kabul edilen bir yönetim alanı sağlamaktadır. Bu meşruiyetin kaynağı inanç merkezli olarak tanrı tarafından bir kişiye yahut aileye verildiği kabul edilebildiği gibi cumhuriyet rejiminde olduğu gibi siyasi otorite soyut bir şekilde halka da ait olabilmektedir. Burada yer verilen her iki meşruiyet kaynağında siyasi otoriteye sahip olan yönetici bunu toplum adına ve yine toplum için kullanmaktadır. Meşruiyetin kaynağı ne olursa olsun devlet yönetiminde ikili bir yapı vardır. Bunlardan birincisi siyasi otoriteye sahip olan ve toplumu temsil eden egemen siyasi aktör, ikincisi ise devletin işlevlerini fiili olarak gerçekleştiren üst düzey yönetici kadrolardır. Nitekim yönetimin iyi ve güçlü olması bahsi geçen fiili olarak toplumu yöneten üst düzey yöneticilerin liyakatli olmalarına bağlıdır (Şaylan,2023:48).

Yönetimin temel amacı, insan kaynağı başta olmak üzere bütün diğer kaynakların da etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayıp hedeflenen noktaya başarıyla ulaşmaktır. Buradan hareketle yönetici ve yönetici adayının doğuştan sahip olduğu yetenekler ne kadar yönetim faaliyetine uygun olursa olsun bilgi edinme, sahip olunan bilgileri artırma, tecrübelerden faydalanma ve hem ulusal hem küresel gelişmeleri takip ederek yeri geldiğinde tatbik etme gibi çabaları olması gerekmektedir (Günay, 2004:3). Yöneticiler de bir beşerdir ve hatalardan ve başarısızlıklardan münezze birer melek değillerdir (Behn, 1998:221). Bununla birlikte de doğuştan her türlü yönetim kabiliyetine sahip insanlar da olmadıklarını bilmekteyiz. John Fletcher-Cooke'ın da ifade ettiği gibi “Yönetim sanatını iş başında öğrenmeye çalışan, deneyi

olmayan bir yönetici, yalnız zengin ülkelerin dayanabileceği bir lükstür”. Dolayısıyla hedayinabit bir yöneticilik anlayışının özellikle gelişimini devam ettiren ve mevcut kaynakları oldukça kısıtlı bir ülke için faydalı sonuçlar doğurmayacağı açıktır. Yönetici ve yöneticilik kavramları, bilimsel ve sanatsal bağlamlarda ele alınmaktadır. Yöneticinin bilimsel bilgiyle yetiştirilmiş ve yönetim faaliyetine ilişkin kişisel yönlerinin de bir sanatçının kendisini geliştirmesi gibi işlenmesiyle başarılı bir yönetici profili ortaya çıkabilecektir. Zira yöneticide olması gereken bu iki özelliğin birinin yetersiz olması veya olmaması durumu netice olarak sorunlu bir yönetim faaliyetine neden olabilecektir. Hal böyle iken üst düzey kamu yöneticiliği görevlerini ifa edecek bireylerin, yöneticiliğe yatkın kimseler arasından seçildikten sonra bilimsel anlamda zihin dünyaları inşa edilmelidir. Bununla birlikte icra edecekleri faaliyetlere ilişkin bir sanatçı gibi usta-çırak ilişkisinin önce öğretilen ve eğitilen daha sonra ise öğretene ve eğitene tarafında olabilecek şekilde donanımlarını artırmaları gerekmektedir. Buradaki temel vurgu yönetim faaliyetinin bilimsel ve sanatsal yönlerinin yöneticilere doğru şekilde yansıtılmasıdır. Yönetim faaliyetinin teorik ve pratik boyutlarına ilişkin eğitim verilen, uygulama yaptırılan ve çeşitli akademik çalışmaların da yapıldığı günümüze kadar birçok okul, medrese, mektep, enstitü ve bölüm adı altında yerler kurulmuştur. Bunların bir kısmı ulusal bir kısmı ise uluslararası nitelikteki kurumlar olmuştur. Türk yönetim tarihine bakıldığında ise Nizamülmülk Medreselerinden, Enderun Mektebine, Siyasal Bilgiler Fakültesinden TODAİE’ye kadar hayli uzun geçmişe sahip özellikle üst düzey kamu yöneticisi yetiştirmede etken yönetimle ilgili öğretilerin yapıldığı okullara rastlanılmaktadır. Bu çalışma, günümüzde üst düzey kamu yöneticilerinin eğitimi ve yetiştirilmesine yönelik bir okulun olmamasına dikkat çekmek ve bu alana ilişkin çeşitli öneriler getirme amacını taşımaktadır. Zira bu eksiklik, kurumların kendi iç imkanları çerçevesinde ve sahip oldukları olanaklarla karşılanmaya çalışılmakta yahut yönetici sınıfında yer alan aktörlerin bireysel gayretlerine bırakılmaktadır. O halde halen gelişmiş ülke olarak kabul gören birçok ülkelerde gerek kendi yönetim gelenekleri gerekse de bu bağlamda rüştlarini ispat etmiş ülkelere etkileşim yoluyla kurdukları ve kendi “yönetici elitlerini” yetiştirdikleri okullar çalışmalarına devam ederken Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde bu konunun sarfınazar edilmemesi gerekmektedir.

1. Türk Bürokrasisinde Sınırları Çizilememiş Bir Kavram: Üst Düzey Kamu Yöneticiliği

Türkiye, parlamenter sistemden “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” adı verilen yeni yönetim sistemine 21 Ocak 2017 tarihli Anayasa değişikliği ve 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimleri neticesinde geçiş yapmıştır. Bu Anayasa değişikliği ile birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde, üst düzey kamu yöneticilerinin seçim ve atanmalarına ilişkin usul ve esaslarda köklü değişikliklere gidilmiştir. 10.07.2018 tarihli ve 3 Sayılı *Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi* ile birlikte üst düzey kamu yöneticilerine ilişkin kadro, pozisyon ve görevlere ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Kararname’de Cumhurbaşkanı kararıyla veya onayıyla yapılacak atamaların yanında Cumhurbaşkanı yardımcısı, bakan veya atamaya yetkili amirler tarafından yapılacak atamaların belirlendiği cetvellere yer verilmiştir. İdari teşkilatlanmada yer alan yönetim birimleri içerisinde üst düzey yönetici, tepe yönetici, üst kademe yönetici olarak sınıflandırılan yönetici kadroların, diğer yönetici sınıflarından tam olarak hangi ölçütlerle ayrıştırıldığı açık bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Her ne kadar daha önce ifade edilen Kararname’de yer verilen kadrolar, üst düzey kamu yöneticisi olarak kabul edilse de kamu kurum ve kuruluşlarının kendi örgütlenmeleri içerisinde görev yapan ve bu cetvelde yer verilmeyen yönetici pozisyonlarının hangi seviye yönetici olarak kabul edildiği sorunsalı muğlaklığını korumaya devam etmektedir. Örneğin (I) sayılı cetvelde yer verilen ve Cumhurbaşkanı kararıyla atanan rektörler üst düzey kamu yöneticisi olarak kabul edilirken rektör yardımcıları ve üniversitelerin genel sekreterleri hangi seviyede bir kamu yöneticisi olarak kabul edilecektir? Bununla birlikte atama yoluyla değil seçim yoluyla iş başına gelen kamu tüzel kişiliğini haiz belediyelerin başkanları da yerelde kamusal hizmetlerini yürüttükleri ve bir kamu örgütlenmesini yönettikleri göz önüne alındığında hangi sınıfta bir kamu yöneticisi olarak değerlendirilecektir? Ayrıca belediye başkan yardımcılıkları ve belediyelerin birim yöneticileri de bu sorunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Zira Kayseri Büyükşehir Belediyesi Teftiş Kurulu Başkanı üst düzey kamu yöneticisi olarak değerlendirilmeli midir? yahut Ankara Büyükşehir Belediyesi Elektrik Gaz Otobüs (EGO) Genel Müdürü de üst düzey kamu yöneticisi olarak kabul edilmekte midir? Buradan hareketle söz konusu kararnamede yer verilen kadrolarda görev yapan yöneticiler dışında da örgütsel çerçevede başka üst düzey yöneticilerin de varlığından söz edilebilir. Hal böyle iken üst düzey kamu yöneticisine çeşitli düzenlemelerde yer verilip verilmesinden öte öncelikli olarak tanımlamak, hangi özelliklere sahip olması ve olmaması gerektiği, adaylığı ve görev süresince ne gibi eğitimler alması gerektiğine odaklanmak daha yerinde olacaktır.

Üst düzey kamu yöneticileri, kamu kurum ve kuruluşlarında hiyerarşi zincirinin yukarı basamaklarında görev yapan, ana politikaların üretilmesinde danışmanlık yapabilecek bilgi ve tecrübeye sahip, karar verme noktasında sorumlulukları ve yetenekleri olan, başkanlar, bakanlar ya da yönetim kurullarınca belirlenen plan ve programları kuvveden fiile çıkarma boyutunda etkin rol alan kişilerdir. Kamu kurum ve kuruluşlarında üst düzey yöneticilik görevlerine atanan kişilerin, yöneticilik eğitimi almaları ve görevlerini ifa ettikleri sürede de gelişimlerini destekleyen eğitimler almaya devam etmeleri önemli bir husustur. Bu önemin geri planında her geçen gün artan talepler karşısında daha da kısıtlanan ulusal kaynakların büyük bir kısmını teşkil eden bölümünün kullanımında veya kullandırılmasında üst düzey kamu yöneticilerinin kararlarının etkili olduğu söylenebilir. Özellikle ekonomik yönden güçlü olmayan ülkelerde, devletin sosyal ve ekonomik alanlara müdahalesi de göz önüne alındığında kamu yönetiminde görev alan eğitilmiş ve yetişmiş üst düzey yöneticilere olan ihtiyaç daha da artmaktadır.

Hükümetlerin, gerek iktidara gelmeden önceki seçim vaatleri gerekse de iktidar olduktan sonraki planlamalarında kamu yönetimine ilişkin sorunlar ve çözüm yollarının tetkik edilmesi hususu yoğun bir şekilde gündemlerini meşgul etmektedir. Hal böyle iken ülkelerin ekonomik çıkarlarının korunması ve kamu yönetiminin etkin bir şekilde işlerliği söz konusu olduğunda üst düzey kamu yöneticilerinin önemi bir kez daha fark edilmektedir. Zira üst düzey kamu yöneticilerinden toplumun hemen her kesiminin çelişen çıkarlarını bilimsel yollarla tespit etmek, bu tespitler doğrultusunda kamu yararını ön planda tutarak faaliyetler gerçekleştirmek, yetki alanındaki maddi kaynakları ve teknik imkanları yine toplum yararına yönelik gerçekçi bir şekilde kullanmaktır. Yöneticinin bu eylemleri yerine getirebilmesi için önyargılarından azade bir düşünce yapısıyla çeşitli grup, ideoloji, siyasal yapılanma gibi odakların güdümünden uzak yalnızca bilimsel analiz ve çıkarımlar doğrultusunda hareket etmesi beklenmektedir (Günay, 2004:14).

Üst düzey kamu yöneticilerinin eğitimi ve yetiştirilmesi değişen koşullar, yenilikler, reform uygulamaları ve teknolojik gelişmeler çerçevesinden bakıldığında esasen bir zorunluluktur (O'Nuallin, 1988:26). Kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinin gerekliliğine ilişkin konuda bir mutabakatın olmasının yanında bu yetiştirilme sürecinde ne tür eğitimlerin verileceği, hangi metotların kullanılacağı ve ne zaman, nerede ve kim tarafından gerçekleştirileceği hususunda bir fikir birliği sağlanamamıştır (Sürgit, 1970:21). Öyle ki dünyanın içinde bulunduğu sürekli bir değişim ve dönüşüm hali de bu sorunun daha kısa aralıklarla yeniden sorulmasını ve yeni cevapların aranmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte her şeyden önce üst düzey yöneticilerin yetenekleri ve liyakatleri doğrultusunda görev alabilecekleri ön kabulünden

hareketle bilimsel ve teknolojik gelişmelerin de sarfinazar edilmeden eğitim programlarının güncellenmesi düşüncesi geri plana atılmamalıdır.

2.Üst Düzey Yöneticilerin Eğitimi ve Yetiştirilmesi

Eğitim seviyesi yüksek, becerikli ve değişime açık bir insan kaynağının oluşturulması ve bu kaynağın sürekliliği; toplumsal refahın artırılması ve ekonomik koşulların iyileştirilmesi noktasında temel koşullardan birisidir. Bir ülkede ekonomik kalkınma, milli gelirin ve refah seviyesinin artışı oradaki iyi eğitim almış, gelişmiş ve gelişimine olanak tanınan insan kaynağı ile yakından ilişkilidir. Bu ilişki nitelikli iş gücünü artırmakta ve böylelikle toplumsal gelişim de zamanın şartlarına ve gerekliliklerine uygun bir şekilde gerçekleşmektedir (Günay, 2004:24). Türk devletlerinin idaresi hususunda yönetici yetiştirme konusu oldukça önemsenen ve sürekli olarak geliştirilmeye gayret edilen bir alan olmuştur. Sultan Alparslan'ın emri ve Nizamülmülk'ün öncülüğünde Büyük Selçuklu Devleti'nin ihtiyaç duyduğu yöneticileri yetiştirmek amacıyla ülkenin birçok yerinde Nizamiye Medreseleri yaptırılmıştır. Daha sonra kurulan Osmanlı Devleti'nde de kamu hizmetlerinin görülmesinde mahir, şeri ve hukuki konularda yetkin ve nitelikli yöneticilerin yetiştirilmesi konusunda önemli yeri olan medreselerin açılmasına devam edilmiştir. Bununla birlikte II. Murat döneminde kurulan ve Fatih Sultan Mehmed döneminde kurumsal kimliğine kavuşan Enderun Mektebi de yine Gulam sisteminden mülhem devşirme yoluyla kendi yönetici kadrolarını yetiştirme konusunda başat rol oynamıştır (Keleş, 2024:1).

Cumhuriyet döneminde büyük ölçüde Osmanlı'dan tevarüs eden kamu yönetimi anlayışı ve idari teşkilat yapısı belli aralıklarla yapılan reform çalışmaları ile birlikte geliştirilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu reform çalışmaları daha çok kamu personeline ve kamu hizmetlerine ilişkin olması nedeniyle yine bu reform çalışmalarının başarıya ulaşmasında üst düzey kamu yöneticilerinin inanç, çaba ve gayretlerine oldukça fazla ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı döneminde kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine ortam hazırlayan medrese ve okullar yerini zamanın şartlarına ve ruhuna uygun müfredatı ve yöntemleri olan çeşitli okullar, enstitüler ve akademilere bırakmıştır. Esasında Cumhuriyet dönemi bu okullara ilişkin ilk akla gelen ve yine Osmanlı döneminde çağdaşlaşma ve batılılaşma düşüncesinin bir ürünü olarak 19. yüzyılda ihdas edilen Mülkiye Mektebidir (Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye). 1859 yılında İstanbul'da kurulan bu Okul, 1877 yılında yüksekokul olarak yeniden düzenlenmiştir. Okul, Fransa'daki okulların örgütlenme yapısına benzer şekilde ihdas edilmiş, Fransızcadan çeviri yapılmış eserler derslerde okutulmuş ve 1863 yılı itibariyle de okulda yabancı dil olarak Fransızca eğitimi verilmiştir (Keskin, 2006:4). 1934 yılında bu okul M. Kemal Atatürk'ün de isteğiyle Ankara'ya

taşıdıktan sonra Siyasal Bilgiler Okulu adını almıştır. Bunun üzerine çok zaman geçmeden Okul, 5627 sayılı Kanun'la birlikte Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi adı altında eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir (Serin, 1988:10).

İkinci Cihan Harbi'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, uluslararası örgütlerle giriştiği etkileşim alanlarından birisi de yöneticilerin eğitimi ve yetiştirilmesidir. Bu alanda ilk akla gelen ise Ankara Üniversitesi ve Birleşmiş Milletler'in ortaklaşa hareket etmeleri ile birlikte 1952 yılında kurulan Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsüdür (TODAİE). Enstitü, 1958 yılına kadar A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ile iş birliği içerisinde özerk bir kuruluş olarak faaliyetlerini yürütmüştür. Daha sonra çıkarılan bir kanunla birlikte idari ve mali yönden özerklik kazanarak tüzel kişiliği haiz bir kuruma evrilmiştir. Kuruluşundan hemen sonra Türk öğrencilerin yanında çevre ülkelerden de BM bursu ile eğitim öğretim gören yabancı öğrencilerle birlikte Enstitü, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Enstitü genel olarak kamu yönetimi disiplini bağlamında çağdaş düşünce ve yaklaşımları takip ederek alanın gelişimine katkıda bulunmak, kamuda yöneticilik pozisyonlarında görev alacak kişiler yetiştirmek ve hali hazırda kamu yöneticiliği görevini ifa eden kamu personeline yönelik alanlarda ihtisas sahibi olmaları için eğitimler düzenlemek gibi amaçlarla çalışmalar yapmıştır (Kul,2023:497). Türk bürokrasisine birçok idareci yetiştiren ve mevcut idarecilerin gelişimine katkıda bulunan Enstitü, 703 Sayılı KHK ile 2018 yılında kapatılmıştır.

Francis Fukuyama'nın "Why Public Administration?" (Neden Kamu Yönetimi?) başlıklı yazısında profesyonel bürokrasileri "seçilmiş yetkililerin potansiyel beceriksizliğine karşı bir siper" olarak tanımlamasıyla birlikte devletin yerine getirmesi beklenen ve oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan kamu hizmetlerine ilişkin tablo göz önüne alındığında mevcut hükümetlerin alanında uzman olan kadrolara yetki devretmelerinin önemine vurgu yapılmaktadır. Modern hükümetlerde görev üstlenmiş yetkin bürokratlara devredilen yetkilerin yetersizliğine dikkat çekerek bu yetkin bürokratların aynı zamanda seçimle iş başına gelmiş ama siyasi baskılara yeterince siper olamayan, yozlaşmış ve gerekli beceriye sahip olmayan yöneticilerin de denetiminde etkili olacağı görüşünü savunmuştur (Fukuyama, 2024; Keskin, 2024:60).

Üst düzey kamu yöneticilerine yönelik eğitim programlarının düzenlenmesinin bazı temel amaçları vardır. Öncelikli olarak yöneticiye yönetimin niteliği, ilkeleri, unsurları ve sorunları gibi konularda bilimsel ve sistematik bir bilgi vermektir. İkinci olarak personele ilişkin eğitimin önemini ve anlamını bizatihi kendisinin katıldığı eğitim esnasında somut olarak yöneticilere göstermektir. Bununla birlikte aşırı merkezîyetçiliğin hem zaman hem iş çerçevesinden sakıncalarına ışık tutarak yetki aktarımının önemine dikkat çekmektir. Ayrıca üst düzey

yöneticilerin, yönetimi geliştirmek üzere çaba sarfetmeleri ve yetkisi altında bulunan birimlerin personeli ile iyi ilişkiler kurma konusunda duyarlılıkları artırılacaktır (Mihçioğlu, 1968:66). Buradan hareketle üst düzey yöneticilere yönelik eğitimlerin temel hedefi yalnızca ilgili kamu hizmetinin daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesinin yanında kişisel gelişim, ast-üst ilişkilerinin iyileştirilmesi ve yetkinin tek elde toplanmasının önüne geçilmesi gibi hususların olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Bununla birlikte üst düzey yöneticilerin, içinde bulunulan zamanın gerektirdiği şekillerde modern yönetim ihtiyaçlarına göre yetiştirilmesi de basiretli bir yönetim anlayışının hâkim olmasında önem arz etmektedir.

Daha önceden de ifade edildiği üzere yönetim ve yöneticilik konuları, tarihsel olarak ele alındığında yüzyıllardır konuşulan ve üzerine bir şeyler söylenen kavramlar olmuştur. Söylemlerin ve uygulamaların benzerlikleri olduğu kadar farklılıkları da olmuştur. Zira bu farklılıklar gelenekler, toplumsal yapı, inanç ve coğrafya ekseninde ele alındığında daha açıklayıcı sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Fakat içinde bulunduğumuz yüzyıl ve küreselleşmenin de etkisi ile yönetim ve yöneticilik kavramlarına olan bakış açılarındaki benzerlik oranı artmaya başlamış ve ülkeler arasındaki etkileşim daha geçirgen ve şeffaf bir hal almıştır. Üst düzey yönetici yetiştirme konusu ele alındığında da kadim bir devlet geleneğine sahip olan Türk devletinde de hem nazari hem uygulama noktasında birçok örnek bulunmakla birlikte karşılaştırmalı bir bakış açısıyla çalışmanın konusu olan üst düzey yönetici yetiştirme alanında daha iyi ve etkin sonuçları olan bir model ortaya konulabileceği düşünülmektedir.

Topçu, Türkiye'nin Maarif Davası'nda devlet yönetimi ile ilgili olarak "*Bir milletin devlet bünyesi de mazisindeki geleneksel devletin yapısını teşkil eden esasları taşımalıdır. Yoksa kendinin olmaz ve yıkılmaya mahkumdur*" ifadesini kullanarak devletin yapısı ve işleyişinde kendi geçmişinden izler taşıması gerektiğini ancak bu şekilde yeniden büyük devlet olunabileceğinin altını çiziyor. Batı ülkelerini taklit etmenin bataklığa saplanmakla eşdeğer olduğu ve büyümekten ziyade küçülmeye mahkûm olunacağını ifade ediyor (Topçu, 1997:33). İçinde yaşadığımız yüzyılda toplumların gerek yönetim gerekse de sosyokültürel bağlamda etkileşimini göz önüne alarak değişim ve gelişim süreçleri tamamlanmadan gerçekleşen dönüşümün, Topçu'nun da ifade ettiği gibi bataklığa saplanmakla aynı şey olacağı düşünülmektedir. Zira toplumlar, geçmişlerindeki küllerini değil közlerini bugüne taşıyarak gerekli ön aydınlığa kavuşabilecektir. Buradan hareketle Türk yönetim tarihi ve geleneği bir kenara bırakılmaksızın günümüzde bu konuda belli noktalara gelmiş ülkelerin yönetici yetiştirme sistemleri ve anlayışları da incelenerek mevcut yöntemlerin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi taklitten uzak doğru bir dönüş hareketi olacaktır. Bu bağlamda Tanzimatla birlikte

gerek yönetim gerek eğitim sistemimize en fazla etkisi olan ülkelerden biri olan Fransa'daki yönetici yetiştirme konusunu incelemenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

3. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Uzmanlaşması: Fransa Örneği

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş sürecinden sonra idari yapılanma ve bürokratik örgütlenme bağlamında büyük oranda Osmanlı Devleti'nden tevarüs eden bir yapıyla demokratik ve cumhuriyetçi bir anlayışla yönetilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan önceki yüzyıl, reformlar ve yenilik hareketleri açısından Kıta Avrupası'ndan oldukça etkilenilen bir süreç olmuştur. Bu etkilenim daha çok Avrupa'ya eğitim amacıyla gönderilen öğrenciler, Osmanlıcaya çevrilen eserler ve Avrupa örneklerinin model kabul edildiği kurumlardan mülhemdir. Fransa, bu yüzyılda Osmanlı yönetim sistemini en çok etkileyen devlet olma özelliğini taşımaktadır. Yine bu duruma Tercüme Odasında öğrenilen Fransız dilinin de hayli etkisi bulunmaktadır (Keskin, 2006:3).

Fransa, 19. Yüzyılda bir dünya devleti konumunda ve 1789 ihtilali sonrasında yönetimin örgütlenmesi ve personele ilişkin çeşitli düzenlemelere giderek yeni bir model ortaya koymuştur; Napolyon Modeli (Çiner, 2008:150). Napolyon'un iktidar döneminde daha önceki monarşik devlet yapısının 1789 ihtilalinden sonraki değişikliklerle bir potada eritilerek ortaya konulan sentez, yüz yılı aşkın bir süre Fransız yönetimine kaynaklık etmiştir. Fransa'da İkinci Cihan Harbi sonrası yaşanan gelişmelerle birlikte özellikle 1946, 1958 ve 1981 yıllarında başta kamu personeline ilişkin reformlar hayata geçirilmiştir. Bu reformlarla birlikte Fransa'da kamu personeline ilişkin işe alma, terfi, personel hakları, yükümlülükler, cezalar ve aday memurluk süreçleri gibi alanlara çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir (Öktem ve Karaer, 1991:245-254).

Fransız kamu personel yönetiminde de Türk kamu personel yönetiminde olduğu gibi aday memurluk süreci bulunmaktadır. Fransa'da, aday memurluk sürecine stajyerlik adı verilmektedir. Stajyerler, daimî bir göreve atanmış olup bu görevi sürekli olarak ifa edebilecekleri derece ve kademeye henüz atanmamış personeli ifade etmektedir. Bütün stajyerler, genellikle bir yıl süren adaylık süresince üstlendikleri görevin içeriğini öğrenirler ve gereken niteliklere haiz olduklarını ispat etmeye gayret eder. İdarede bazı görevlere atanmak için istekli olan kişiler ise ülke çapında gerçekleştirilen bir sınava girerler ve burada başarı gösterenler ise doğrudan bir göreve atanmadan önce Fransa'da bulunan Bölge İdare Enstitülerinden (Institut Régional d'administration- IRA) eğitim aldırılır veya Ulusal Yöneticilik Okulu'na (Ecole Nationale d'Administration- ENA) gönderilirlerdi (Sevgili Gençay, 2014:230). Fransız Bölge İdare Enstitüleri'nde öğrenciler, üniversitelerdeki müfredata benzer nitelikli eğitimler almamaktadırlar. Buralarda daha çok mezuniyetlerinden sonra üstlenecekleri ağır görevlere ve büyük sorumluluklara ilişkin somut hazırlık süreçlerinden geçmektedirler. Öyle ki

5 ila 20 kişilik öğrencilerden oluşan gruplarda örnek olay incelemeleri, pratik çalışmalar, çeşitli idarelerde stajlar ve öğretim elemanlarının genellikle kamu idaresinde üst düzey yöneticilik görevi yapan ve alanlarında uzmanlaşmış kişiler tarafından sağlanan tecrübe aktarımları ile yürütülmektedir (Barbaza, 2001:86).

Fransa'daki üniversiteler, kamu görevine atanan mezun durumunda olan kişilerin yetiştirilmesinde sınırlı bir rol üstlenmektedir. Fransız üniversiteleri, yapılan bilimsel ve akademik çalışmaların yanı sıra bireylerin mesleki yaşantıları çerçevesinde daha çok kişilerin kamu hizmetine girişte yapılan sınavlarda başarı göstermeleri için eğitim veren kurumlar olarak görülmektedir. Kamu görevlisi olarak göreve başlayan kişiler ne adaylık eğitimi ne de sürekli eğitim noktasında herhangi bir üniversite ile ilişkilendirilmezler. Daha açık bir ifade ile Fransız kamu yönetiminde siyasal ve idari kararlar alma noktasında etken olacak kişiler, eğitimlerini kendine özgü kuruluş amaçları olan ve yirmi farklı alanda uzmanlaşmış okul ya da enstitülerden almaktadırlar. Sağlık hizmetleri ile ilgili hizmetlerde uzmanlaşmış Kamu Sağlığı Ulusal Okulu, Bölgesel Yönetim Enstitüleri, vergi müfettişleri yetiştiren Ulusal Kamu Maliye Okulu, gümrük hizmetleri için Gümrükler Ulusal Okulu ve cezaevi yönetimi için yöneticiler yetiştiren Cezaevi Yönetimi Ulusal Okulu gibi okullar bu konuda alanlarında uzmanlaşmış yönetici yetiştiren kurumlara örnek olarak verilebilir. Bu örneklerin yanında yönetimin daha etkin ve verimli bir şekilde ifası için idarenin her kademesinde varlık gösterebilecek hem merkezi hem de yerel düzeyde görev yapabilecek uzmanlaşmış liyakatli yöneticilerin yetiştirilmesi için ENA gibi ulusal okullar da ihdas edilmiştir (Barbaza, 2001:82-83).

ENA, Fransa'da üst düzey kamu yöneticisi yetiştirme, kamu hizmetlerine ilişkin yöntem ve esaslar hakkında eğitimler verme, başarılı bir bürokratik yapının oluşturulmasında etken olan ve işe alımların liyakate dayalı olarak gerçekleştirilmesi gibi amaçlarla 1945 yılında General Charles de Gaulle öncülüğünde kurulmuştur. 1940 Alman işgalinden sonra Fransa'nın teslim olması ve III. Cumhuriyetin lağvedilmesiyle birlikte 1942 yılına gelindiğinde ülkenin tamamı Alman ve İtalyan kuvvetlerince işgal edilmişti. Bunun üzerine General Charles de Gaulle Fransız hükümetinin ve Nazizme karşı mücadele yürüten Hür Fransız Kuvvetlerinin başına geçmiştir. Gaulle, 1946 yılında kurulan IV. Cumhuriyete kadar ülkeyi yöneten geçiş hükümetine başkanlık etmiştir (McCormick, 2020:254). Fransa, işgal altında bir ülke konumunda iken dahi askeri mücadelesini devam ettirmenin yanında yönetici yetiştirme bağlamında da ENA, Fransız ve diğer ülke vatandaşlarına kamu hizmeti alanında ilk eğitim ve hayat boyu mesleki eğitim kapsamında derslerin verildiği bir okul olma özelliği taşımıştır. Bunun yanında okulda daha fazla istihdam sağlamak ve eğitim alan öğrenci çeşitliliğini artırmak amacıyla hazırlık eğitimi organizasyonlarının yapıldığı da bilinmektedir. Bu konuda dış politika çerçevesinde ikili ya da

çok taraflı protokoller düzenlemek gibi destekleyici adımlar da atılmıştır. Akademik olarak da okulda karşılaştırmalı idare hukuku konusunda araştırmalar yapılmış ve uzmanlık faaliyetleri yürütülerek çeşitli yayınlar da neşredilmiştir (Özmen, 2023:61-64).

Fransız yönetici eltinin yetiştirilmesinde öncülük etmiş olan ENA, burada eğitim gören kişilere üç yıllık bir eğitim planlaması yapmıştır. Bu eğitim planı çerçevesinde kişinin genel idare, ekonomi, maliye, sosyal çalışma, uluslararası ilişkiler gibi alanların birinde uzmanlık kazanmasına yönelik bir müfredat takip edilmektedir. Ayrıca bu eğitim kapsamında kişiler kamuda ve özel sektörde staj görmektedirler. Bunlarla birlikte okulda eğitim gören yönetici namzetleri bir yıllık bir süreyle taşradaki valilerin yanında çalışmaya gönderilmekteydi. Buradaki temel amaç kişinin vatandaşla ilişkileri geliştirme, insanlarla temas kurma ve tanıma, çeşitli sorunlar karşısında strateji geliştirme ve yönetici tavırlarını görme gibi becerileri kazandırmaktır (Günay, 2004:179). Hemen burada belirtilmelidir ki, II. Murat döneminde kurulan ve Fatih Sultan Mehmet döneminde kurumsallaştırılan Enderun Mektebinin bu okuldaki izlerini görmek zor değildir. Zira dünyanın ilk kamu yönetimi okullarından biri olarak kabul edilen ve Osmanlı Devleti'nin de çok uzun yıllar başarılı bir yönetim sergilemesinde etkisi olan Enderun Mektebi'nin, hem teorik hem pratik eğitimlerle başarılı idareciler yetiştirmiş bir okul olduğu bilinmektedir.

ENA'dan mezun olan öğrenciler, eğitim süreçleri boyunca elde ettiği başarı, gösterdikleri performans ve yeterliliklerine göre mezun olduktan sonra Başbakanlığın belirlediği kontenjanlar dahilinde bakanlık teşkilatları, Sayıştay ve Danıştay gibi devletin önemli birimlerinde görev alma imkanına sahip olmuşlardır. Herhangi bir kamu görevine ataması yapılmayan yahut özel sektörde çalışma hayatına başlamak isteyen öğrencilerin varlığından da söz etmek gerekmektedir. Fakat burada altı çizilmesi gereken bir husus vardır; o da özel sektörde çalışmak isteyen mezunların sayısının hayli az olduğudur. Bu durumun geri planında ise okulun kamusallık nosyonunun ve kamu hizmetine girme dürtüsünün başarılı bir şekilde öğrencilere de yansıtılabilmiş olmasıdır (Özmen, 2023:69).

Fransa Başbakanlığı, 2020 yılında üst düzey kamu yönetimi konusuna ilişkin bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda değişen dünya koşullarının kamu yönetimi ve kamu hizmetine olan etkisinin altı çizilmiş ve kamu hizmetlerinden beklentilerin dijital dönüşüm ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde yeniden değerlendirmenin gerekliliği izah edilmiştir. Ayrıca yine bu raporda başta ENA olmak üzere birçok kamu hizmetine ilişkin eğitim veren okulun amaçlarına hizmet etmediği ve eğitimde tekliğin sağlanması düşüncesinden hareketle bir değişimin de sinyali verilmiştir. Zira ENA'nın kapatılarak yerine daha kapsamlı olacağı düşünülen, yalnızca yönetime ilişkin eğitim ve öğretimin yapıldığı değil aynı zamanda diğer sosyal bilimler ve kamu

maliyesi gibi alanlarda da varlık gösterebilecek bir eğitim kurumunun kurulmasının gerekliliğinden de söz edilmiştir. Nitekim 2021 yılında Emmanuel Macron'un açıklamasıyla birlikte ENA kapatılarak yerine L'Institut National du Service Public (Ulusal Kamu Hizmetleri Enstitüsü) kurulmuştur. Enstitünün kurulma gerekçesi olarak da İkinci Dünya Savaşından itibaren ülkede birçok krizin yaşandığı ve bazı zayıflıkların iyice gün yüzüne çıktığı gibi açıklamaların yanında ENA'nın günün ihtiyaçlarına cevap veremediği ve okulda eğitim alan öğrencilerin toplumun elit kesiminden yetişmiş, zengin ve halktan kopuk insanlar olduğu konusundaki eleştiriler ön plana çıkmıştır (Özmen, 2023:72-73). 2021 yılı itibariyle kapatılan bu Ulusal Yöneticilik Okulunun yerine 2022 yılında Ulusal Kamu Hizmeti Enstitüsü (L'Institut National du Service Public) ihdas edilmiştir. Böylelikle geçici bir hükümet döneminde kriz ortamında kurulan, Fransız kamu yönetiminin yanında birçok ülkenin üst düzey kamu yöneticisini yetiştiren ve çeşitli akademik çalışmalarla adından başarıyla bahsedilen okul yine bir kriz ortamında kapatılarak başka bir okulun ihdas edilmesine de ortam hazırlamıştır.

Ulusal Kamu Hizmeti Enstitüsü, 1 Ocak 2022 tarihinde Ulusal Yönetim Okulu'nun (ENA) yerine kurulmuş, üst düzey kamu yöneticileri ve eyalet liderlerine başlangıç eğitimi ve sürekli eğitim veren ve akademik faaliyetler de yürüten bir kamu kuruluşudur. Enstitü'nün Yönetim Kurulu Başkanlığına ilk olarak dört yıllık süre için ENA mezunu Maliye Müfettişliği ve Vergi Dairesi Başkanlığının yanında özel sektörde de çeşitli görevler ifa etmiş Maryvonne Le Brignonen atanmıştır. 3 Ocak 2022 itibariyle de 90 kişilik bir öğrenci grubu ile Enstitü'de dersler başlatılmıştır (INSP).

Enstitü, daha güçlü, açık, çekici, verimli ve etkin bir kamu hizmeti anlayışının yerleştirilmesi için gerçekleştirilen devlet reformunun bir parçasıdır. 1 Aralık 2021 tarih ve 2021-1556 sayılı Kararname ile Enstitü'nün organizasyonu ve işleyişine ilişkin hükümler yayınlanmıştır. Bu Kararname'nin 1. maddesinde; Ulusal Kamu Hizmeti Enstitüsü'nün Başbakanın denetimi altında bulunduğu merkezinin Strazburg'da olduğu ve idari nitelikte bir kamu kuruluşu olduğu belirtilmiştir. Madde 2'de ise Enstitü'nün görevleri sıralanmıştır. Buna göre Enstitünün (Journal Officiel De La Republique Française, 2021); Kamu hizmeti veren birimlerde üst düzey yöneticilik yapacak ve Avrupa kuruluşlarında görev alacaklar için hazırlık eğitimi vermek, Enstitüye giriş sınavları düzenlemek, diğer kamu hizmeti okullarına veya diğer eğitim kuruluşlarına, özellikle de bakanlık okullarına dayanarak rekabetçi sınavlardan geçen devlet memuru statüsündeki öğrencilere başlangıç eğitimi vermek, devlet idaresinde görev alacak üst düzey yönetici namzetlerine yönelik diploma veya sertifikasyon dahil olmak üzere sürekli bir mesleki gelişim eğitimleri düzenlemek ve Fransız yönetiminin araştırma, eğitim ve uzmanlığına

yönelik teşvikler marifetiyle yabancı öğrencileri kabul ederek Fransa'nın Avrupa ve uluslararası nüfuzuna katkıda bulunmak gibi görevleri bulunmaktadır.

Ulusal Kamu Hizmeti Enstitüsü'nün kurumsal sitesinde yayınlanan 28 Ocak 2022 tarihli ve Fransız Başbakanı Jean Castex imzalı INSP 2022-2026 yol haritası incelediğinde, birimin kuruluş gayesi ve geleceğe dönük hedeflerinden elde edilmek istenilen sonuçlara ilişkin daha somut veriler ortaya konulmuştur. Öncelikli olarak bu eylem planı Enstitü'nün daha önceden de ifade edildiği üzere Fransız üst düzey yöneticilerinin eğitimi ve gelişimi için rekabetçi bir ortam hazırlamanın yanı sıra bu amaca hizmet edecek sınavlar düzenlemek için kurulmuştur. Ayrıca Enstitü'nün değişen ve dönüşen kamu hizmetlerine yönelik uygun dersler verme ve başlangıç düzeyinde eğitim müfredatını yenileme gibi de bir misyonu bulunmaktadır. Bununla birlikte mevcut devlet yöneticileri, işverenler ve üst düzey kamu yöneticilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak sürekli eğitimler düzenlemek de Enstitü'nün temel amaçlarındadır. Tüm bu amaçlara ulaşma noktasında akademik dünya ile güçlü bağlar kurulacak ve böylelikle eğitimlerin içeriği zenginleştirilecektir (INSP).

Fransa'da uzun yıllar yönetici eğitimine yönelik faaliyetler yürüten ve çeşitli akademik çalışmaların gerçekleştirildiği ENA ve henüz yeni kurulmuş olan Ulusal Kamu Hizmeti Enstitüsü'nün sahip olduğu misyona benzer nitelikte bir okul da İtalya'da bulunmaktadır. Bu kurum İtalya'da 1957 yılında merkezi Roma olan ve Başbakanlığa bağlı olarak Ulusal İdare Okuludur (Scuola Nazionale Dell'Amministrazione). Okul, 1972 yılında yeni bir düzenlemeye tabi tutularak geliştirilmiştir. Ulusal İdare Okulu, kamu yönetiminde verimliliği artırmak, kamu yöneticilerini ve personelini çağdaş yönetim bilgileri ile donatmak gibi sorumluluklar üstlenmiştir (Ar, 1985:72). Bunun yanında kamu personelinin ve yöneticilerinin seçimi, işe alınması ve eğitiminde de bu okul oldukça etkin bir konumdadır. Okulun kadrosu, akademisyenler, üst düzey kamu yöneticileri ve uluslararası kuruluşlarda görev yapan uzmanlardan oluşmaktadır (SNA,2023). Her yılın başında bir yıllık eğitim planı yapılarak bu plana ilişkin bilgilendirici içerikler ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına gönderilmektedir. Bunun paylaşımıyla birlikte ilgili birimler, okulun o yıla ait öğretim programına hangi personelin katılacağını tespit ederek Ulusal İdare Okulu yönetimine bildirimde bulunmaktadırlar (Ar, 1985:72).

İtalya Ulusal İdare Okulu, Başkan, Başkan Yardımcısı, Genel Sekreter ve çeşitli kamu kurumlarının üst düzey kamu yöneticileri tarafından idare edilmektedir. Okul, tüm kamu çalışanlarına eğitim sağlama görevinin yanında kamu yönetimi, kamu politikaları ve kamu ekonomisi konularında da araştırma programları geliştirmektedir. Ayrıca reform ve yenilik programlarının uygulanması için kamu idarelerine danışmanlık hizmetleriyle birlikte teknik

yardım desteği de vermektedir (SNA, 2023). Burada Fransa'daki okullara ve enstitülere benzer özellikler taşıyan İtalya SNA örneğinin verilmesinin temel nedeni, benzer nitelikli okulların yalnız Fransa'da değil diğer ülkelerde de bulunmasıdır. Zira Avrupa'nın birçok ülkesinde yönetici yetiştirme ve eğitime yönelik okulların olduğu bilinmektedir. Nitekim çalışma konusunun sınırlılığı diğer ülke incelemelerine fırsat vermemekle birlikte literatürde bu konuda çeşitli çalışmalar yapmış araştırmacılar bulunmaktadır.

Türk bürokrasisinin mevcut durumu göz önüne alındığında gerek yönetici kadroların yetiştirilmesi gerekse de süreç içerisindeki eğitimleri konusu oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira yönetici konumunda görev yapan aktörlerin eğitim durumları, nitelikleri, becerileri ve birikimleri noktasında bir standardın olmadığı bilinmektedir. Hal böyle iken bu alanda atılacak adımların ivediliği ve içeriğinin günümüz şartlarına uygun bir şekilde düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir.

4. Türk Kamu Yöneticilerinin Eğitimi ve Yetiştirilmesindeki Gelişmeler

1953 yılında kurulan ve 2018 yılına kadar faaliyetlerine devam eden Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, kamu yönetiminde yararlılık gösterecek ve çağdaş bir yönetim anlayışının uygulanmasında etkin olacak personelin yönetsel bağlamda gelişimini sağlamaya yönelik görev ve sorumluluklar üstlenmiştir. Enstitü'nün kuruluşundan kısa bir süre sonra 1974 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla TODAİE'ye bağlı olarak hizmet öncesi eğitim verecek Sevk ve İdare Yüksek Okulu da eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Okulda hem kamu yönetiminin hem özel sektörün ihtiyaç duyduğu çağdaş yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla iki yıllık ön lisans programı uygulamaya konulmuştur (Ergun, 1976:3-4). Daha sonrasında lisans programının da açıldığı okul 1984 yılında kapatılmıştır.

TODAİE, küresel bağlamda çağın gerekliliğine uygun nitelikte ve donanımda yönetici yetiştirme ve diğer akademik çalışmalar yapma konusunda başat rol almışsa da bir dönem Enstitüye bağlı eğitim faaliyetleri yürütmüş Sevk ve İdare Yüksek Okulu gibi kurumlar da ihdas edilmiştir. Bunun dışında yine TODAİE'nin taşımış olduğu misyona benzer nitelikte ilk olarak 1954 yılında Vehbi Koç ve Nejat Eczacıbaşı gibi Türk iş adamlarının girişimi ve Harvard Business School'un akademik, Ford Vakfının ise finansal katkılarıyla özel sektörde yöneticilik yapacak kişilerin lisansüstü eğitim alacakları İstanbul Üniversitesi uhdesinde İşletme İktisadi Enstitüsü kurulmuştur (Kul, 2023:497). Enstitü'nün kurulmasından önce Prof. Dr. Ömer Celal Sarc ve beraberindeki heyet, Harvard Üniversitesinde bir dizi çalışmalarda bulunmuş ve Profesör Robert E. Stone ve Profesör George A. Smith gibi akademisyenler de bu çalışmalara destek vermişlerdir (The Harvard Crimson, 1954). Vaka çalışması (case study) yöntemi kullanılarak dönemin işletmecilik sorunlarının tartışıldığı Enstitüde, çağdaş işletmecilik

bilgilerinin aktarılmasının yanı sıra özellikle özel sektörde yöneticilik yapacak kişilere gelecekte karşılaşacakları sorunlara yönelik analiz etme becerisi kazandırma, sistematik ve stratejik düşünme ve karar verme noktasında önemli katkılar sağlanmıştır (istanbulisletmepazarlama.com). Zira karar verme ve problem çözebilme yönetimin hayati bileşenlerindedir (Andersen, 2010:132). Yine buna benzer bir eğitim birimi olarak 1980 yılında faaliyetlerine başlayan Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü (TÜSSİDE), hem kamu yöneticilerinin hem de özel sektör yöneticilerinin yetkinliklerini geliştirmek amacıyla pek çok eğitim düzenlemiştir. 2000'lerden sonra Türkiye'de başlatılan kamu yönetimi reformlarına destekleyici olarak stratejik planlama, performans yönetimi ve iç kontrol sistemlerinin kurulmasında yönelik projeler gerçekleştirilmiştir. 2002 yılından itibaren TÜBİTAK Başkanlığına bağlı bir Enstitü olarak faaliyetlerini yürüten TÜSSİDE, projelerini Yönetim Araştırmaları ve Danışmanlığı ve Strateji Araştırmaları ve Danışmanlığı alanlarında devam ettirmektedir (TÜSSİDE, 2024).

TODAİE, haricinde yukarıda verilen örnekler esasında yönetim, yöneticilik ve yönetici eğitimi konusunda Türkiye'de birçok girişimin ve oluşumun olduğuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bazı kurumların kendi bünyelerinde açmış olduğu akademi ve eğitim merkezleri de bu düşünceyi destekler niteliktedir. Örneğin, 1968 yılında kurulan ve Dışişleri Bakanlığı'nın ihtiyaç duyduğu yetkin personel ve yöneticilerin yetiştirilmesinde etkin rol oynayan Dışişleri Akademisi. Bir diğer örnek ise Adalet Bakanlığı uhdesinde kurulan ve üst düzey yöneticilerin ve nitelikli personelin yetiştirilmesinde eğitim faaliyetleri yürüten Adalet Akademisidir (Kul, 2023:498). Yine İçişleri Bakanlığına bağlı olarak çalışmalarını devam ettiren Polis Akademisi de Emniyet Teşkilatının memur, amir ve yönetici ihtiyacını karşılamak, hizmetiçi eğitimler düzenlemek ve bilimsel çalışmalar yapmak gibi amaçlar edinmiştir (Polis Akademisi, 2024). Görüldüğü üzere Türkiye'de gerek dışa açık gerek kurumların kendi uhdesinde hem personel hem yöneticilerin eğitime ve yetiştirilmesine yönelik faaliyetler yürüten birimler ihdas edilmiştir. Bu eğitim birimlerinin bir kısmı kapatılmış bir kısmı çalışmalarına kurulduğu şekliyle veya başka bir ad altında devam etmektedir.

Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik eğitim faaliyetleri yürüten birimlerin ve bunların faaliyetlerine ilişkin hususun dışında konuya ilişkin mevzuat çalışmalarına ışık tutmak faydalı olacaktır. Konuya ilişkin ilk düzenleme, 1982 Anayasası 128. Maddesinde yer verilen “*Üst kademe yöneticilerin yetiştirme usul ve esasları, kanunla özel olarak düzenlenir*” hükmüdür. 1985 yılında ise bu madde gereğince 3149 sayılı “*Üst Kademe Yöneticilerin Yetiştirilmesi Hakkında Kanun*” yapılmış ve burada daha önce de değindiğimiz sınırlarının çizilmesi konusunda bir sorun teşkil eden üst düzey kamu yöneticilerin kimlerden müteşekkil

olduğu açıkça belirtilmiştir. Yine adı geçen Kanun'un "eğitim" başlıklı maddesinde konuya ilişkin detayların yönetmelikle düzenleneceği "*Eğitimin yapılacağı yerler, eğitime katılacakların tespiti, eğitimin süresi, eğitimde uygulanacak programlar ile eğitimle ilgili diğer usul ve esaslar Devlet Personel Başkanlığı ile Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünün görüşü alınarak Başbakanlıkça çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir*" belirtilmiştir. Fakat dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren bu Kanun'un anayasaya aykırılığından ötürü Anayasa Mahkemesine iptal davası açmış ve Mahkeme yine 1985 yılında 3149 sayılı Kanun'un esastan iptal edilmesine karar vermiştir (Çağlayan, 2023:29).

Üst düzey kamu yöneticilerin eğitimi ve yetiştirilmesine yönelik yapılan kanun düzeyindeki bir düzenlenmenin iptali, dönemin iktidarı ve daha sonraki hükümetler tarafından da çok fazla üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Oysa hemen her iktidar nitelikli yöneticinin önemi ve yöneticilik yapacak kişilerin eğitimi ve yetiştirilmesi gerektiğine olan düşünceleri ifade etmekten geri durmamıştır. Kamu yönetiminin iyileştirmesine yönelik yapılan reform çalışmaları, kalkınma planları ve parti programları incelendiğinde etkin ve verimli bir kamu yönetimi anlayışının sürekli olarak altı çizilmiş fakat konuya ilişkin somut adım atmaktan geri durulmuştur. Bu durumun geri planına bakıldığında elbette siyaset-yönetim ilişkisinin yanında iktidarı ele geçiren siyasi aktörlerin üst düzey görevler yapacak yöneticileri kendi çevrelerinden atamak istemesinden ileri gelmektedir (Günay, 2006:170). Bu durum üst düzey yöneticilik yapacak bireylerin gerek eğitim durumları ve nitelikleri gerekse de yetiştirilmeleri ve eğitilmeleri noktasındaki alanın belirli sınırlar çerçevesine alınmasına engel olmaktadır.

Çalışmanın önceki kısımlarında da yer verildiği üzere; Türkiye'de 2018 yılında Resmi Gazete'de yayımlanan 3 numaralı "Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile üst düzey kamu yöneticilerine ilişkin atama usul ve esaslar belirlenmiştir. Fakat Kararnamede üst düzey kamu yöneticiliği görevine atanacak bürokratların seçimlerinde hangi kriterlerin takip edileceği veya atama öncesi ve sonrası eğitilmeleri ve yetiştirilmelerine ilişkin ayrıntılara yer verilmediği görülmektedir. Her ne kadar 3. maddede atama şartlarına yer verilmiş olsa da bu şartlar daha çok mezuniyet ve çalışma sürelerine ilişkin hususlardır. Üst kademe kamu yöneticilerine ilişkin aranan genel şartlar her ne kadar belirleyici olsa da bu görevlere atanacak kişilerde üstlenecekleri kamu hizmetine ilişkin mahiyetine göre özel şartlar da aranmalıdır. Mesleki bilgi, yabancı dil, uzmanlık gibi çeşitli yetkinliklerin de genel şartların yanında iyi bir üst kademe yöneticisinde bulunması gerekmektedir.

5. Günümüz Türk Kamu Yöneticilerinin Eğitimi ve Yetiştirilmesinde Etkili Nasıl Bir Okul?

Üst düzey kamu yöneticilerinin eğitimi ve yetiştirilmesine yönelik yapmış olduğumuz incelemelerde, Osmanlı Devleti döneminde önemli bir yöneticilik okulu olan Enderun Mektebi, gerek sahip olduğu eğitim anlayışı gerekse de eğitim kadrosu itibarıyla oldukça başarılı aktörlerin yetiştirildiği bir okul olma özelliği taşımıştır. Eğitim kadrosunda dönemin önde gelen bilim insanlarının varlığı ve buna ek olarak okul içindeki katı disiplin kuralları, birçok alandan ve disiplinden oluşturulmuş müfredatı, liyakat ilkesine dayalı yükselme işlemleri gibi unsurlar okulun bu kadar başarılı olmasında önemli birer etken olmuştur.

Enderun Mektebi'nde eğitim gören kişilerin daha çok devşirme sistemiyle ve ciddi mülakatlarla seçildiği fakat ilerleyen zamanlarda okula giriş ve eğitimler konusunda bazı esnemelerin yaşandığı bilinmektedir. Okula giriş ve seçim konusunda yaşanan esneklik Enderun'un varlık sebebini ve devlet yönetiminde aktif rol alacak başarılı yöneticilerin yetiştirilmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum devletin çeşitli kademelerinde görev yapacak yönetici kadrolarının nitelikli, liyakatli ve bilinçli yetiştirilmeleri konusunda ciddi bir boşluk yaratmıştır. Bu boşluğun doldurulabilmesi ve geçen zaman içerisinde eksikliği hissedilen bilinçli ve eğitilmiş yöneticilerin yeniden yetiştirilebilmesi için Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur. Mektep, zamanın ruhuna uygun modern yönetici yetiştirme amacıyla eğitim sürecine başlamış, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Ankara Üniversitesi bünyesinde Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

Ankara Üniversitesi SBF bünyesinde kamu yöneticisi yetiştirmeye yönelik derslerin açılması daha sonra bu konuda bir bölümün ihdas edilmesi elbette Cumhuriyet döneminde birçok başarılı kamu yöneticisinin yetiştirilmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız TODAİE, Sevk ve İdare Okulu, İşletme İktisadi Enstitüsü gibi okullar ihdas edilmiş fakat Enderun Mektebi'nin zamanın yönetici elitini yetiştirme konusundaki başarısına tam olarak ulaşamamıştır (Akçakaya ve İlhan, 2021:184).

Günümüzde icra edilen yönetici ve yöneticilik eğitimi konusundaki akademik çalışmalarda Türk idare tarihinde kendine önemli bir yer edinmiş Enderun Mektebine sık sık atıf verilmekte ve bu okulun eğitim süreçleri ve yetiştirdiği aktörlerin başarıları hatırlanmaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin her türlü eğitim faaliyetine olan etkisi göz önüne aldığımızda içinde yaşadığımız dönemde yine Türk kamu yönetiminin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş, liyakatli ve gelişime açık yöneticilerin yetiştirildiği bir okul ihdas edilebilir. Yine günümüz teknolojik gelişmelerinden faydalanılarak fiziksel anlamda bir okulun veya kampüsün inşa edilmesi elbette zor değildir. Burada ışık tutulması gereken konu öncelikli olarak ne geçmiş başarılarla duyulan

özlemle yüzyıllar öncesinin ihtiyaçlarına cevap veren Enderun benzeri bir okul kurmak ne de doğrudan gelişmiş bir ülkede faaliyet yürüten bir okulu doğrudan ithal etmektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin içinde bulunduğu coğrafya ve dünya siyasetindeki yeri de göz önünde tutularak mevcut kamu yönetimindeki sorunlardan hareketle güçlü ve zayıf yönlerin tespiti, aksaklıkların ve hedeflerin belirlenmesinden sonra ihdas edilecek okulun temel ve hazırlayıcı eğitimlerinden farklı olarak hangi alanlarda eğitimler verileceğine karar verilmelidir. Hukuk, ekonomi, finans, yönetim gibi alanların haricinde liderlik eğitimi, karar alma becerileri, insan kaynakları yönetimi gibi alanların da bu konularda teorik ve pratik bilgiyle donanmış akademisyenler ve üst düzey yöneticilik görevleri ifa etmiş kişiler tarafından verilmesi kurulacak okulun başarılı sonuçlar vermesinde etken olacaktır. Bununla birlikte İşletme İktisadi Enstitüsü'nde uygulanan örnek olay çalışmaları veya günümüz Hukuk Fakültelerinde verilen pratik uygulama derslerine benzer nitelikte eğitimlerin verilmesi yine bu okuldan mezun olan kişilerin gerçeklikle bağlantı kurmalarını kolaylaştıracak ve çalışma hayatında sorunların çözümüne yönelik daha hızlı ve akılcı yöntemler üretmesini sağlayacaktır.

Türk kamu yönetiminde bir yöneticilik görevine atanmış ve bu görevlere namzet kişilerin, eğitim göreceği ve yetişmelerinde katkı sağlayacak bir okulun ihdas edilmesi mevcut yöneticiler ve siyasi iktidarın olumsuz değerlendirmelerine maruz kalabilir. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi mevcut yöneticilerin eğitime ve gelişime açık olmamasıyla birlikte kendilerinden daha liyakatli ve alanında uzman kadroların var olacağı; ikincisi ise siyasi iktidarın yönetici atamaları konusunda kendisini sınırlandırılmış görmesindedir. Her iki neden de yüzyıllardır süregelen iktidar ve güç elde etme isteği temelinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Bir ülkede iyi bir kamu yönetiminin varlığından söz edebilmek için, analiz yeteneği güçlü, uygulama ve denetim konularında mahir, kamu yararını ve kamu değerini önceleyen, sorumluluk duygusu yüksek, ekip çalışmasının yanında bağımsız çalışabilme kabiliyeti de olan ve planlama konusunda yetenekli yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bunların yanında rasyonel karar alma becerisi olan analitik düşünebilen, akılcı, vatandaş katılımının önemini kavramış ve elde ettiği verilerle doğru çözümler yapabilen yöneticilerin olduğu bir sistemde ancak planlamadan denetim sürecine kadarki yönetimin ilkeleri sağlıklı bir şekilde yürütülebilecektir.

Üst düzey kamu yöneticileri, taşıdıkları sorumluluk ve ifa ettikleri görevleri itibarıyla buldukları ülkelerin ekonomik ve toplumsal yaşamlarına etki edebilecek konumdadırlar. Hemen her ülkede bu üst düzey görevleri yerine getiren yöneticilerin rolleri benzerdir. Buradan hareketle bu konunun incelenmesi sırasında çeşitli ülke deneyimleri de gözden kaçırılmamalıdır.

Bilimin ve teknolojinin sürekli olarak gelişim gösterdiği dünyada kamu yöneticilerinin de benzer niteliklere ve yeterliliklere sahip olmaları beklenmektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak üst düzey yöneticilerin; değişimin ve gelişimin farkında olan, eğitimin önemini kavramış ve durağan değil dinamik bir mesleğe sahip olduğunun bilincinde bireyler olması gerekmektedir. Zira hareketlenmenin ve ileri atılmanın önündeki en büyük engel dirençtir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminden önce de olduğu gibi sonrasında da Türk bürokrasisinde üst düzey kamu yöneticiliğine yapılan atamalarda temel mezuniyet şartları ve kısmen çalışma yılı tecrübesinin dışında bir yöneticilik eğitimi almak yahut yöneticilik becerilerine sahip olmak gibi şartlar aranmamaktadır. Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticiliklere yapılan atamalarda, atamaya yetkili makamın takdirinin yeterli olduğu görülmektedir. Hal böyle iken yapılan atamalarda daha çok siyasi ve ideolojik boyutlarda ortak paydada buluşulan aktörler tercih edilebilmektedir. Her ne kadar liyakat, uzmanlaşma, yetenek ve yeterlilik gibi kavramlar siyasi iradelerin gündemlerinde ve söylemlerinde yer bulsa da uygulamada bunların ikinci plana atılabileceği yüzyıllardır görülmektedir. Bu konuda atılacak en önemli adımlardan birisi yönetimin her kademesine gerekli eğitim şartlarının getirilmesi ve mevcut yöneticilerin eğitimlerinin ve gelişmelerinin sağlanması hususunda gerekli altyapının sağlanmasıdır.

Kurumların kendi uhdesinde yürüttüğü eğitim faaliyetlerine kamu personeli özelinde bakıldığında yeterli ve bir o kadar da gerekli kabul edilse de kamu kurum ve kuruluşlarından bağımsız, alanında uzmanlaşmış kadrolara sahip yönetimle iş birliği içinde olacak mevcut yöneticilere destekleyici, yönetici namzetlerine ise hazırlayıcı eğitimler verecek bir okula ihtiyaç duyulmaktadır. TODAİE Genel Müdürlerinden Kemal Fikret Arık, bir konuşmasında dediği gibi; “İdareci kendi kendine bitmez, idareci yetiştirilir. Ancak muayyen bir programla yetiştirilir ve bu öyle bir yatırımdır ki bire karşı yüz ve bin verir” (Günay, 2006:172). Dolayısıyla Türk kamu yönetiminin ihtiyaç duyduğu nitelikli yöneticilerin yetiştirileceği bir okul için harcanacak zaman, kaynak ve emek her bir yılın önceki yıldan çok büyük farklılıkları olan yirmi birinci yüzyılda karşılığını fazlasıyla verecektir.

Kaynakça

- Akçakaya, Murat ve İlhan, Kübra (2021), Enderun Mektebi ve Türk Kamu Yönetimi İçin Bir Model Önerisi, Gazi İşletme ve İktisat Dergisi, Cilt:7, sayı:2, ss. 169-187
- Andersen, J. Aarum (2010), Public versus Private Managers: How Public and Private Managers Differ in Leadership Behavior, Public Administration Review, Cilt:70, Sayı:1, ss. 131-141.
- Ar, A. Fikret (1985), İtalya’da Kamu Görevlilerinin Yetiştirilmesi, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:18, Sayı: Mart, ss.72-80
- Barbaza, Jean (2001), Fransa’da Kamu Yöneticilerinin Başlangıç Eğitimi, Çev: Ömer Bozkurt, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:34, Sayı: Haziran, ss. 79-88.
- Behn, Robert D. (1998), What Right do Public Managers Have to Lead? Public Administration Review, Cilt:58, Sayı:3, ss. 209-224.
- Çağlayan, Ramazan (2024), Üst Kademe Kamu Yöneticilerinin Atanmasına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine, Karar İncelemeleri Dergisi, Sayı:1, Cilt:2, ss. 23-48.
- Çengelci, Nazmi (1973), Kamu Yönetiminde Eğitim ve Mülki İdare Amirlerinin Eğitim Sorunu”, Türk İdare Dergisi, s.343, ss.3-20.
- Çiner, Can U. (2008), Güncel Fransız Yönetim Yazını, Memleket Siyaset Yönetim, Sayı:3 Cilt:8, ss.149-164
- Ergun, Turgay (1976), TODAİE ve Akademik Gelişim Olanakları, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:9, Sayı:4, ss. 3-8
- Ergun, Turgay (1988), Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, TODAİE Yayınları, Üçbilek Matbaası, Ankara.
- Fukuyama, F. (2024). Why public administration? <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/why-public-administration/> Erişim: 05.07. 2024
- Günay, Ömer F. (2004), Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Günay, Ömer F. (2006), Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesi ile İlgili Anayasa Maddesinin İlginç Serüveni, TBB Dergisi, Sayı:62, ss.152-172.
- Journal Officiel De La Republique Française (2021), Décret no 2021-1556 du 1er décembre 2021 relatif à l’organisation et au fonctionnement de l’Institut national du service public, <https://www.legifrance.gouv.fr/>
- Keleş, Ruşen (2024), Yönetim, Kamu Yönetimi, Yönetim Kültürü, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:57, Sayı:1, ss.1-8.
- Keskin, Nuray E. (2006), Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Köken’ Sorunu, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:39, Sayı:2, ss. 1-28.
- Keskin, Nuray E. (2024), Kamu Yönetimi Neden Önemlidir?, Publicus - Kamu Yönetimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, ss:55-78.

Kul, Bekir (2023), Yöneticilerin Eğitimi ve Yetiştirilmesi: Tarihsel Perspektifte Cumhuriyet Dönemi Tecrübesi, Akademik Hassasiyetler, Cilt:10, Cumhuriyet Özel Sayı, ss. 490-510.

McCormick, John (2020), Karşılaştırmalı Siyaset ve Yönetim Sistemleri, Çev: Musa Ceylan, Felix Kitap, Ankara.

Mıhçıoğlu, Cemal (1968), Türkiye’de Yüksek Kademe Yöneticilerinin Eğitimi, SBF Dergisi, Cilt:23, Sayı:2, ss. 39-71

O’Nuallain (1988), Yöneticilerin Üst Düzey Görevlere Hazırlanması, Çev. M. Kemal Öktem, Amme İdaresi Dergisi. Cilt:18, Sayı: Eylül, ss.23-37.

Öktem, M. Kemal ve Karaer, T. (1991), Günümüz Fransa’sında Tüm Yönleriyle Kamu Yönetimi, Türk İdare Dergisi, Yıl:63, Sayı:391, ss.245-269.

Özmen, Bedrettin (2023), Fransa Yöneticilik Okulu’nun Üst Düzey Kamu Yöneticisi Yetiştirmede Yeri ve Kapatılma Süreci, Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt:7, Sayı:1, ss. 59-80.

Serin, Necdet (1988), Mekteb-i Mülkiye’den Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne 125. Yıl, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 43, Sayı: 1-2, ss. 9-17.

Sevgili Gençay, F. Didem (2014), Fransa’da Kamu Personel Rejimi, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 5 Sayı:1, ss. 225-240.

Sürgit, Kenan (1970), Yüksek Yöneticilerin Yetiştirilmesi, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: Mart, ss. 16-31.

Şaylan, Gencay (2023), Bir Bilim Olarak Kamu Yönetiminin Yükselişi ve Çöküşü, İmge Kitabevi, Ankara.

Topçu, Nurettin (1997), Türkiye’nin Maarif Davası, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

INSP, <https://insp.gouv.fr/>, Erişim Tarihi: 25.12.2023

İstanbul İşletme Pazarlama, <https://istanbulisletmepazarlama.com/i-u-isletme-iktisadi-ensitusunun-tarihcesi/>, Erişim Tarihi: 10.08.2024

Polis Akademisi, <https://www.pa.edu.tr/misyon-vizyon>, Erişim Tarihi: 13.08.2024.

SNA, <https://sna.gov.it/chi-siamo/chi-siamo/>, Erişim Tarihi: 10.12.2023

The Harvard Crimson, <https://www.thecrimson.com/article/1954/11/12/university-model-for-turkish-busy-school/>, Erişim Tarihi: 10.08.2024

TÜSSİDE, <https://tusside.tubitak.gov.tr/biz-kimiz/>, Erişim Tarihi: 11.08.2024

Extended Summary

State administration is a field that is far from static, complex and has very difficult processes. To carry out these difficult processes to the planned extent and to protect the interests and interests of each element that holds the state together, there is a need for expert, skillful, knowledgeable and experienced administrative staff. The qualities that state administrators should possess have been a subject of debate since ancient times until today. Numerous works have been written on the subject, academic studies have been conducted, and departments and graduate programs have been established within universities and institutes under various names. Almost all of these actions have been carried out to be a factor in the solution of questions and problems related to management. Many schools, madrasas, schools, institutes and departments have been established until today, where education on the theoretical and practical dimensions of management activities, practice and various academic studies have been carried out. Some of these have been national and some international institutions. When we look at the history of Turkish administration, we come across schools from Nizamülmülk Madrasas to Enderun School, from the Faculty of Political Sciences to TODAİE, which have a long history, especially in the training of senior public administrators. To be able to talk about the existence of a good public administration in a country, there is a need for managers who have strong analytical skills, are skilled in implementation and supervision, prioritize public interest and public value, have a high sense of responsibility, can work independently as well as teamwork, and are skilled in planning. In addition to all these, only in a system where there are managers who have the ability to make rational decisions, think analytically, are rational, understand the importance of citizen participation and can make correct analyzes with the data they obtain, the principles of management from planning to the audit process can be carried out healthily.

Senior public administrators are in a position to influence the economic and social life of the countries in which they work due to the responsibilities they carry and the duties they perform. In almost every country, the roles of the managers who fulfill these high-level duties are similar. Therefore, the experiences of various countries should not be overlooked while analyzing this issue. In a world where science and technology are constantly evolving, public administrators are expected to have similar qualifications and competencies. In this context, first of all, senior managers should be individuals who are aware of change and development, who understand the importance of education, and who are aware that they have a dynamic profession rather than a static one. Because the biggest obstacle to mobilization and moving forward is resistance. Although the training activities carried out by the institutions themselves are considered adequate and necessary in the case of public personnel, there is a need for a school independent of public institutions and organizations, with specialized staff in the field, which will cooperate with the administration and provide supportive training to existing administrators and preparatory training to prospective administrators. As Kemal Fikret Arık, one of the General Directors of TODAİE, said in one of his speeches; “Administrators do not become administrators on their own, administrators are trained. However, they are trained with a specific program and this is such an investment that it gives a hundred and a thousand for one”. Therefore, the time, resources and effort to be spent on a school that will train the qualified managers needed by the Turkish public administration will pay off in the twenty-first century, where each year is very different from the previous year.

The Effect of Fossil Fuels and Macroeconomic Indicators on the Electricity Sector in Turkey: Quantile Regression Analysis

Şahnaz KOÇOĞLU*

Geliş Tarihi (Received): 13.03.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 04.12.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1452173

Abstract

Climate change has turned to be a security problem for all nations in the world. The reason of climate change is the cumulation of carbon dioxide. The major reason of carbon emission is the electricity producers depending on fossil fuels especially natural gas and coal. Therefore, the countries are trying to phase out the fossil fuel-based energy production and switch to renewable energy production. Despite all the efforts natural gas and coal are still the major resources in electricity production. Turkey is no different and natural gas and coal-based electricity production is an important source of energy. Besides climate change, the war between Russia and Ukraine also showed that natural gas dependence can be a serious security issue. This study aims to explore the impact of natural gas and coal prices together with major macro-economic factors on the electricity firms enlisted in Borsa İstanbul. Quantile regression model is used to determine the impact of factors in different market conditions. Statistically significant impact of BIST 100, exchange rate and coal on BIST Electricity index is observed.

Keywords: Electricity firms, natural gas, coal, quantile regression

Türkiye'de Fosil Yakıtların ve Makroekonomik Göstergelerin Elektrik Sektörüne Etkisi:

Dilim Regresyon Analizi

Öz

İklim değişikliği, dünya genelinde tüm uluslar için bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. İklim değişikliğinin nedeni karbondioksit birikimidir. Karbon emisyonunun başlıca nedeni, özellikle doğal gaz ve kömür olmak üzere fosil yakıtlara dayalı elektrik üreticileridir. Bu nedenle ülkeler, fosil yakıtlara dayalı enerji üretimini azaltmaya ve yenilenebilir enerji üretimine geçmeye çalışmaktadır. Tüm çabalara rağmen, doğal gaz ve kömür hala elektrik üretiminde önemli bir kaynaktır. Türkiye de farklı değildir ve doğal gaz ve kömüre dayalı elektrik üretimi önemli bir enerji kaynağıdır. İklim değişikliğinin yanı sıra, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş, doğal gaz bağımlılığının ciddi bir güvenlik sorunu olabileceğini göstermiştir. Bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören elektrik firmalarının üstünde doğal gaz ve kömür fiyatları ile birlikte temel makro ekonomik faktörlerin etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Farklı piyasa koşullarında faktörlerin etkisini belirlemek için dilim regresyon modeli kullanılmaktadır. BIST 100 endeksinin, döviz kurunun ve kömürün BIST Elektrik endeksi üstünde istatistiksel olarak bir etkisi gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik firmaları, doğalgaz, kömür, dilim regresyon

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye. sahnaz.kocoglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2061-1242.

1.Introduction

The contemporary global energy sector has assumed unprecedented significance due to multifaceted factors. Primarily, the escalating impact of climate change, once confined to scientific realms a decade ago, has now manifested itself at a pervasive level, influencing individuals worldwide. Scientists and climate activists are fervently advocating for the cessation of energy production reliant on fossil fuels. Moreover, international agreements like the Paris Agreement compel nations to curtail their consumption of fossil fuels to mitigate carbon emissions. Signatories to the Paris Agreement have collectively pledged concerted efforts to limit global warming. However, achieving this ambitious goal poses substantial challenges, necessitating a comprehensive restructuring of the economic system established since the industrial revolution, particularly the energy systems sustaining it. According to statistics from the Center for Climate and Energy Solutions (C2ES) (2023), a considerable 72% of global emissions stem from problematic energy production. Turkey, having committed to carbon emission reduction under the Paris Agreement since October 7, 2021, underscores the imperative to scrutinize the entire energy sector, with a particular focus on electricity producers.

The geopolitical backdrop, notably the Ukraine-Russia war, has underscored the critical nature of the electricity production sector in Turkey. Putin's militarization of energy resources since the conflict's outset serves as a stark lesson for Turkey, prompting heightened scrutiny of electricity production. The electricity sector's foreign dependency on natural resources for production poses a substantial economic burden. According to the Central Bank of Turkey (2023) report, the share of energy import in national income was 5% between 2013 and 2021, while this share increased to 11% in 2022. Despite this, the dependence on fossil fuels in electricity generation persists and shows no signs of immediate transformation.

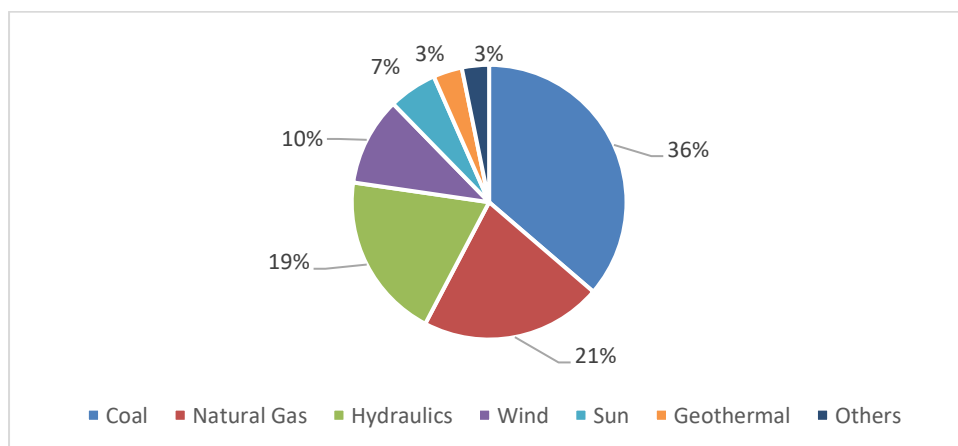

Figure 1: Electricity generation in Turkey in 2022 based on the resources used

Source: Ministry of Energy and Natural Resources (2023)

In Figure 1, data illustrating electricity generation based on utilized resources in Turkey is presented. Coal-based electricity generation holds the foremost position at 36%, followed by natural gas-based electricity generation at 21%. Nevertheless, electricity generation from renewable sources falls below expectations, with hydro power contributing almost 20%. Although the establishment of nuclear facilities are anticipated to alter this landscape, a substantial shift in consumption rates is not realistic in the near term. Presently, power plants prioritize the use of low-cost coal, followed by natural gas-based production. Regrettably, Turkey lacks abundant natural gas resources and relies on imports from Iran and Russia, rendering the electricity sector susceptible to international market dynamics. The natural gas market, particularly impacted by the Russia-Ukraine war, experienced abrupt spikes and heightened volatility, holding significant implications for Turkey. This study aims to elucidate the dependence of electricity companies in Turkey on natural gas and coal. Notably, the dearth of studies specifically focusing on the electricity sector is observed in our review. While the energy sector, predominantly encompassing oil and natural gas companies, has been extensively studied, electricity producers of strategic importance have been overlooked in the literature. This paper uses the quantile regression for analyzing scrutinize the dependency of electricity company stocks in Turkey on natural gas and coal, along with its correlation with other macroeconomic indicators. The quantile regression method offers several advantages over the Ordinary Least Squares (OLS) method. It conducts regression analysis across different distributions of the dependent variable, without relying on the conditional mean. Additionally, this method facilitates analysis without the necessity for homoscedasticity and normal distribution assumptions, prerequisites in the OLS method. This study stands as the inaugural attempt to examine electricity companies using the quantile regression method. The subsequent sections unfold as follows: a comprehensive literature review, followed by the exposition of data, methodology, and empirical results. The final section encompasses the conclusion and discussion.

2. Literature Review

One investigations into how oil price affect the stock markets was conducted by Sadorsky (1999). This study unveiled a robust negative relation between oil prices and the stock market return of companies. A parallel study by Boyer & Filion (2007) focused on oil and gas companies in Canada, echoing the findings of Sadorsky (1999) by indicating a positive influence of ascending oil and gas prices on Canadian counterparts. Subsequent research delved into scrutinizing the relationship between oil prices and stock markets across diverse regions, including Gulf countries and Europe (Park & Ratti, 2008; Faff & Brailsford, 1999; Filis et al., 2011; Nusair, 2016). Broadly, these inquiries established that oil and natural gas companies tend to thrive in the wake of oil price shocks and escalating oil prices.

However, investigations into the factors shaping stock prices, particularly for companies within the electricity sector, remain scarce. Existing studies predominantly concentrate on the correlation between the energy sector at large and oil prices. Such a blanket approach, equating oil and natural gas companies with electricity firms, can yield misleading outcomes. While a surge in coal prices and natural gas prices is expected to bolster companies engaged in their production and sale, the same trend signifies increased costs for electricity companies—primarily reliant on natural gas and coal. Acknowledging the interdependence of natural gas prices and coal prices, it is evident that electricity producers face susceptibility to fluctuations in both natural gas and coal prices. Nevertheless, the literature's limited efforts to delineate the energy sector into subsectors hinder a nuanced exploration of distinct responses. Consequently, very few studies have specifically analyzed the electricity sector, leaving an important gap in the existing research landscape. Narayan & Sharma (2011) conducted a comprehensive analysis of the effect of oil prices on distinct sectors, encompassing 560 American companies between January, 2000, and December, 2008. Distinguishing themselves by analyzing the energy and electricity sectors separately, they unveiled a higher dependency of both sectors on oil compared to others. While the energy sector demonstrated a positive relation with oil, the electricity sector exhibited a discernible negative relationship. Broadstock et al. (2012) extended this line of inquiry by scrutinizing the effects of oil price shocks on energy companies in China from January 7, 2000, to May 27, 2011, utilizing the time-varying conditional correlation method. Their findings indicated a strengthened relationship between the energy sector and oil prices, particularly accentuated after the 2008 Financial Crisis. This underscored the heightened sensitivity of energy-related sectors to oil shocks in international markets. Degiannakis et al. (2013) employed a time-varying multivariate model to analyze the impact of oil prices on various sectors, including oil and gas energy companies, from January 1992 to December 2010. The study revealed a positive effect of oil shocks on oil and gas companies. In a similar vein, Yang et al. (2016) explored the cross-correlation (MF-DCCA) between sectors in China (CSI300) and WTI oil prices from January 4, 2005, to November 2, 2015. Notably, they observed the strongest multi-fractality between the energy sector in China and oil prices. Tiwari et al. (2018) delved into the impact of oil price shocks on the energy sector, alongside various other sectors in India, utilizing the quantile regression method. Within the bull market (90% quantile), the energy sector responded positively to a decrease in oil prices, experiencing value appreciation. Conversely, in the bear market (10% quantile), they uncovered that the energy sector was adversely affected by negative oil price changes. Consequently, they asserted that the energy sector in India exhibits a notable dependence on oil.

Ma et al. (2019) conducted a comprehensive analysis of stocks from oil, gas, electricity, coal, and alternative energy companies in the USA, exploring the influence of oil prices on the energy sector

between June 8, 2007, and May 10, 2018. Notably, they discovered that WTI oil prices exert an impact on the energy sector, including oil and gas companies. The researchers attribute this result to the financialization of oil market. Huang & Liu (2021) delved into the dynamics of the energy sector in China during the pandemic period. Their findings indicated a reduction in the risk of stock market crashes for companies in the energy sector in the post-pandemic period. Furthermore, they highlighted that among the companies operating in the energy sector in China, those with more effective corporate governance faced lower risks during the crisis. In summary, while there exists a body of research focused on energy companies, studies specifically examining the electricity sector are notably scarce. Koçoğlu & Tanrıöven (2019) scrutinized the factors influencing the stock returns of energy companies listed on Borsa Istanbul. However, with only five energy companies considered at the time of the study, utilization of panel data analysis, the research did not adequately measure sector reactions in diverse financial market conditions. This study makes two contributions to the literature. Firstly, it serves as the inaugural examination of the impact of macroeconomic factors, particularly natural gas and coal, on the BIST Electric index. Secondly, it systematically explores the varied effects of factors under different economic conditions, specifically in bearish or bullish market scenarios. The ensuing section details the methodology employed and presents the empirical results. The theory in the literature is that the energy and electricity firms' stock market performance is affected by the input they use in the production. Based on this argument we chose natural gas and coal as the major factors in our study.

3. Data and Methodology

3.1. Data

In the study, daily data between January 4, 2021 and August 22, 2023 were used. The reason for starting the analysis with the year 2021 is primarily to exempt the analysis from the impact of the pandemic. In addition, as of this date, Türkiye has started to implement an economic model of its own. The most common situation in the analysis made with daily financial data is that the data has a unit root, that is, it is not stationary. If there is a unit root in the data, the regression analysis to be established between the data will give false results. For this reason, daily percentage changes of all data were taken, and the data turned to be stationary. Since it represents the electricity companies in Turkey, the BIST Electric index is used. The index consists of companies that generate electricity from different sources such as natural gas, coal, thermal and solar energy, using both renewable and fossil fuels and there are also energy distributors. BIST 100 factor was taken as the first among the factors that can affect the electricity companies. This is because, as stated by Sharpe (1964), it is the index itself that has the greatest effect on sub-indices and has the strongest explanatory feature. To measure the impact of the exchange rate on companies, the exchange rate between USD/TL

(USDTRY=Z) has been chosen. New Castle Coal futures used as proxy to measure the impact of coal. As the natural gas data, Dutch TTF natural gas future prices have been chosen because they both reflect instantaneous changes in natural gas and are one of the largest natural gas markets. The reason why natural gas and coal prices are chosen as factors affecting the electricity sector is that many power plants in Turkey are natural gas or coal power plants and the profitability of electricity companies is based on natural gas and coal which are main inputs in the production. Finally, the Turkish Lira overnight reference interest rate data was used as the interest data. All data were compiled from investing.com website.

3.2. Methodology

3.2.1. Unit Root Test

Since the financial data are not stationary in the long run, the daily percentage changes is used in the study. The Augmented Dickey-Fuller (Dickey & Fuller, 1979) test and Phillips and Perron (1988) tests with trend and trend, intercept was applied and if there is a unit root over the percent change were tested at the level.

3.2.2. Quantile Regression Analysis

The regression analysis formula to be created for the OLS method is shared below.

$$R_t = a_t + \beta_{bist100}Bist100_t + \beta_{exchangerate}Exchangerate_t + \beta_{coal}Coal_t + \beta_{naturalgas}Naturalgas_t + \beta_{interestrates}Interestrates_t + \epsilon_t \quad (1)$$

In the above equation, time t represents the daily returns of R_t BIST Electricity Index, and β represents the coefficient of each independent variable in the regression analysis. $BIST100_t$ is the daily return of Borsa İstanbul 100 index; $Exchangerate_t$ daily change of exchange rate between US Dollar and Turkish Lira; $coal_t$ daily change in coal, $Naturalgas_t$ daily change in natural gas prices; $Interestrates_t$ symbolizes the daily interest rate change. However, the OLS method has very tight assumptions such as normal distribution and homoscedasticity. The quantile regression model developed by Koenker & Bassett (1978) is a method to produce accurate results without relying on these assumptions. Linear regression estimates the conditional mean of the dependent variable, providing the average expected value of the dependent variable for a given value of the independent variable. In contrast, quantile regression focuses on estimating the conditional quantiles of the dependent variable, allowing for the analysis of how different points in the distribution of the dependent variable vary with changes in the independent variable. This approach provides a more comprehensive understanding of the relationship between variables by capturing variations across different segments of the distribution. The estimated model is shared below.

$$Q_y((\tau|x)) = \inf\{\partial|F_y(\partial|x) \geq \tau\} = \sum_h \beta_h(\tau)x_h$$

$$= x\beta(\tau) \tag{2}$$

In the above equation, each x value is described by the conditional distribution function $F_y(\partial|x)$. $\beta(\tau)$ is the quantile regression coefficient and shows the dependence of the variable x in different quantiles. (Mensi et al., 2014).

4. Empirical Findings

The descriptive statistics are shared in Table 1.

Table 1: Descriptive Statistics

	BİST Electric	BİST 100	USD/TL	Coal	Natural Gas	Interest Rate
Average	0.002822	0.00259	0.002006	0.001554	0.003542	0.001037
Median	0.002516	0.002315	0.000728	0.000668	0	0
Maximum	0.08676	0.098801	0.123864	0.405751	0.511025	0.757511
Minimum	-0.09932	-0.09793	-0.18864	-0.351085	-0.29701	-0.247563
Std Deviation	0.020155	0.019155	0.014894	0.035926	0.070411	0.045513
Skewness	-0.41093	-0.55634	-1.61799	0.296421	0.807846	6.542800
Kurtosis	6.222536	7.967222	56.41033	46.95149	9.128662	115.7074
Jarque-Bera	316.1366	740.6328	81837.95	55225.43	1148.22	367987.5
Total	1.935735	1.776412	1.376226	1.065708	2.429911	0.711074
Observations	686	686	686	686	686	686

Before regression analysis, the stationarity feature of the data is tested, and Table 2 provides the results. First of all, for the return data of the series Augmented Dickey-Fuller tests (Dickey & Fuller, 1979) were performed at the level. The results suggest that all series are stationary at the level for both the trend and the trend, intercept models. Then, Phillips-Perron (Phillips and Perron, 1988) unit root test results are calculated for both the trend model and the trend, intercept model. Analysis shows that all series are stationary at level.

Table 2: Unit root tests

	Augmented Dickey-Fuller Trend	Augmented Dickey-Fuller Trend and Intercept	Phillips-Perron Trend	Phillips- Perron Trend and Intercept
BİST Elektrik	-23.44088 (0.0000)***	-23.54234 (0.0000)***	-23.91681 (0.0000)***	-23.86186 (0.0000)***
BİST 100	-25.97254 (0.0000)***	-26.09214 (0.0000)***	-26.02442 (0.0000)***	-26.11114 (0.0000)***
USD/TL	-23.18661 (0.0000)***	-23.17059 (0.0000)***	-23.05657 (0.0000)***	-23.03920 (0.0000)***
Coal	-25.01546 (0.0000)***	-25.18492 (0.0000)***	-25.20769 (0.0000)***	-25.29057 (0.0000)***
Natural Gas	-25.26613 (0.0000)***	-25.31514 (0.0000)***	-25.26193 (0.0000)***	-25.30833 (0.0000)***
Interest Rate	-18.18801 (0.0000)***	-18.26232 (0.0000)***	-29.60085 (0.0000)***	-30.05953 (0.0000)***

*** significance at 10%. 5%. 1%

Table 3 presents the results of quantile regression. Bull (bear) market is defined as electricity sector gaining (losing) value. In quantile 1, that is, in the lowest 10% of the distribution table of the BIST Electricity Index, the BIST100 index has a positive effect on electricity stocks, and the stock market gaining value has a positive effect on electricity stocks by almost 0.80, as expected. In the 20% quantile, while the BIST has a statistically significant positive effect, natural gas prices have a negative effect while the level of significance is only 10%. In periods when BIST electricity index stocks perform poorly, natural gas prices have a negative impact. The reason for this is that the costs of companies producing electricity rise when natural gas price increases. In the 30% quantile, only BIST100 has a significant effect. BIST100 again had a positive effect in the 40% quantile alone. In the 50% and 60% quantiles, the BIST100 index had a statistically significant effect and interest rate have positive impact on electricity firms but again only at 10% significance. In the case where the electricity index stocks in the 70% quantile which means in bull market, the positive statistical effect of the BIST100 index was observed. Moreover, negative impact of coal prices is observed in this quantile. In the 80% quantile, there was a statistically strong positive effect of the BIST100 index and also the interest rate have a positive impact at only 10% significance. In addition, as expected, the increasing dollar value in this quantile had a negative impact on electricity stocks. Statistically

significant positive effect of BIST100 was observed in the 90% quantile. It is quite surprising that the BIST electricity index shares were positively affected while the interest rate was increasing, but the reason might be the Turkish Economic Model being implemented. The interest rate seems to be increasing, but it has a positive effect on stocks as Central Bank of Turkey raised the interest rates much lower than anticipated. Graphics are shared in Figure 1 to show the results visually.

Table 3. Quantile Regression Analysis Results

	$Q_1(0.10)$	$Q_2(0.20)$	$Q_3(0.30)$	$Q_4(0.40)$	$Q_5(0.50)$	$Q_6(0.60)$	$Q_7(0.70)$	$Q_8(0.80)$	$Q_9(0.90)$
$\beta_{Bist100}$	0.790856*** [0.028076] (28.16833)	0.720857*** [0.038077] (18.93160)	0.706973*** [0.035861] (19.71408)	0.690236*** [0.040646] (16.98180)	0.724358*** [0.044020] (16.45536)	0.753259*** [0.048346] (15.58070)	0.718271*** [0.069575] (10.32371)	0.731014*** [0.062806] (11.63918)	0.707212*** [0.066900] (10.57125)
$\beta_{Exchangerate}$	-0.049768 [0.058888] (-0.845132)	-0.056143 [0.077358] (-0.725756)	-0.007727 [0.089721] (-0.086124)	-0.005889 [0.054845] (-0.107377)	-0.025864 [0.048275] (-0.535768)	-0.045200 [0.043836] (-1.031100)	-0.037242 [0.044365] (-0.839444)	-0.071755** [0.031825] (-2.254635)	-0.024914 [0.052566] (-0.473954)
β_{coal}	-0.002858 [0.044836] (-0.063740)	-0.017691 [0.014627] (-1.209444)	-0.004750 [0.010774] (-0.440867)	-0.007629 [0.009712] (-0.785524)	-0.001560 [0.011193] (-0.139390)	-0.006476 [0.015812] (-0.409570)	-0.030069** [0.014572] (-2.063460)	-0.004899 [0.070377] (-0.069610)	-0.008293 [0.029623] (-0.279935)
$\beta_{naturalgas}$	-0.009164 [0.007465] (-1.227605)	-0.019215* [0.011378] (-1.688723)	-0.013526 [0.009929] (-1.362254)	-0.013225 [0.009749] (-1.356534)	-0.011491 [0.009568] (-1.201042)	-0.012412 [0.009569] (-1.297123)	-0.011806 [0.009884] (-1.194452)	-0.015404 [0.016615] (-0.927107)	-0.016078 [0.026166] (-0.614469)
$\beta_{interestrates}$	-0.024591 [0.026437] (-0.930147)	-0.004362 [0.033296] (-0.131022)	0.002461 [0.023857] (0.103175)	0.010659 [0.010130] (1.052267)	0.013536* [0.007113] (1.903132)	0.012025* [0.006897] (1.743531)	0.018017 [0.027936] (0.644942)	0.042028* [0.024249] (1.733188)	0.029048 [0.036901] (0.787196)
c	-0.016002*** [0.000874] (-18.30749)	-0.009599*** [0.000820] (-11.70370)	-0.005104*** [0.000637] (-8.008950)	-0.002020*** [0.000547] (-3.692612)	0.000389 [0.000537] (0.724566)	0.002625*** [0.000542] (4.840244)	0.006280*** [0.000749] (8.386832)	0.011243*** [0.000856] (13.14094)	0.018227*** [0.001226] (14.86265)
$Pseudo R^2$	0.38	0.32	0.29	0.27	0.27	0.26	0.24	0.23	0.22
$Adjusted R^2$	0.37	0.31	0.29	0.27	0.27	0.25	0.23	0.22	0.22
$Probability(Q$ $uasi-LR)$	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

***, ** significance at 10%. 5%. 1%

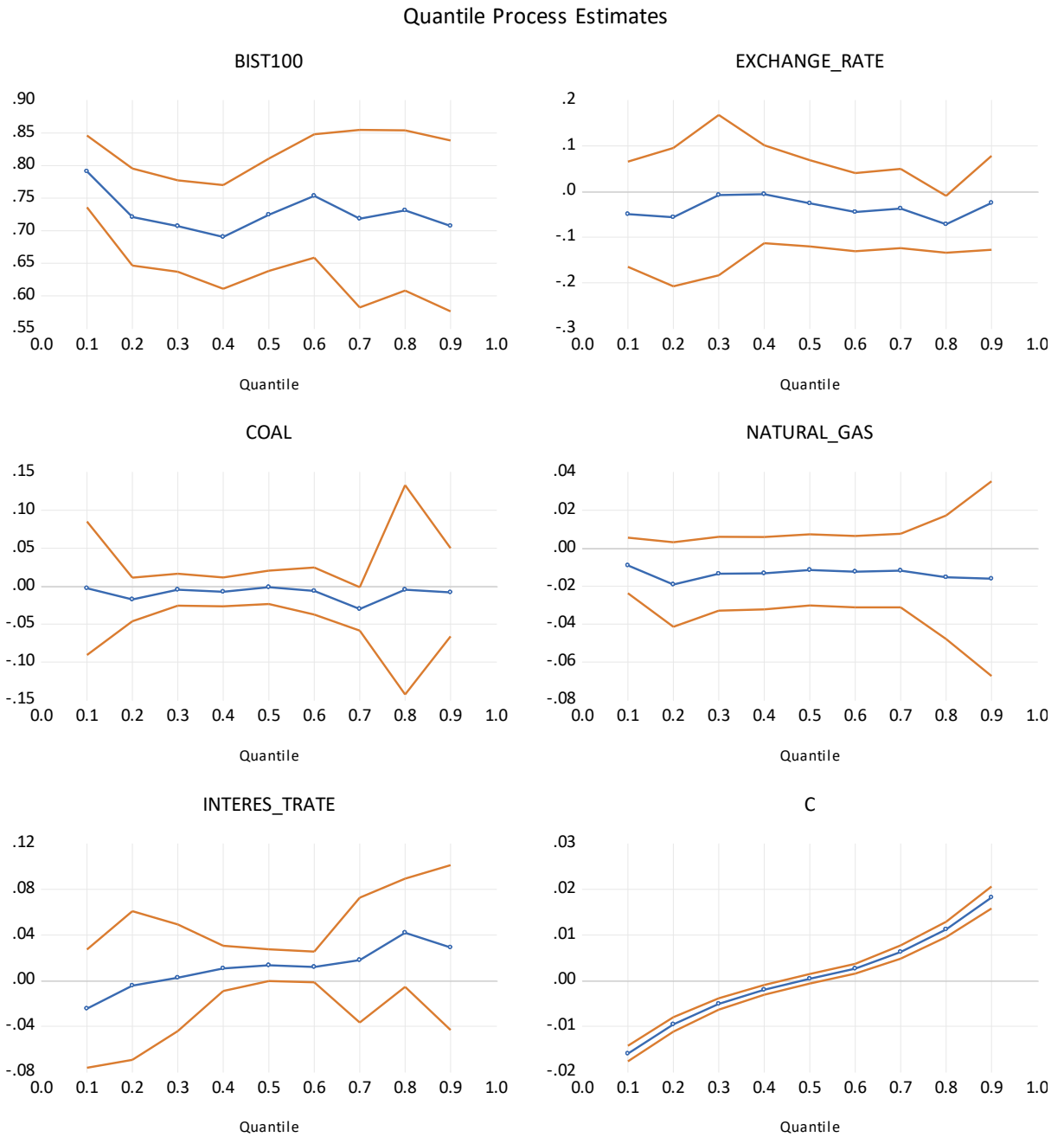

Figure 2: Graphical Representation of Quantile Regression Results

In Table 4, firstly, the result of the quantile slope equality test is shared. As a result of the test, Chi-Square was found to be 53.11 and it is not statistically significant at 5% significance. The slope equality is not different across quantile levels. The result of the symmetrical quantiles test was shared and the Chi-Square statistic was found to be 13.46. Chi-square is not statistically significant and as a result, there is symmetry.

Table 4: Quantile Slope Equality Test and Symmetrical Quantiles Test

Quantile Slope Equality Test	Chi-Square	Number of Quantiles
Wald Test	53.10659*	10
Symmetrical Quantiles Test		
Wald Test	13.45946	10

*, **, *** significance at 10%, 5%, 1%

5. Conclusion and Discussion

Carbon is the reason why the earth is a habitable planet and enough heat is trapped in the atmosphere for living things to exist. Carbon stabilizes the earth's temperature by preventing the heat from the sun from returning to space. However, with the industrial revolution, mankind has switched to fossil fuel based economic growth and has been burning the fossil fuels that hide the carbon they have trapped under the ground. Therefore, the atmosphere started to retain more heat and the world entered the process of warming rapidly. Climate change is now the top security problem of all countries in the world. Electricity companies, which are responsible for the huge amount of carbon emissions and produce based on fossil fuels, must be understood and analyzed very well. In this study, macroeconomic factors, especially natural gas prices and coal, which affect the stock returns of electricity companies in Turkey, are explored. In the study, which examines the period after 2021, the effect of the Turkish Economic Model was also observed. In the paper, the effect of the selected factors in different financial market conditions, namely bear and bull market situations, was examined by the quantile regression method. First of all, by confirming Sharpe's (1964) argument, positive effect of BIST 100 on the electricity index in every quantile is observed, that is in every market condition. The rise (fall) in the stock market index causes the rise (fall) in the electricity firms' stock prices. As the second factor, the effect of the exchange rate between the dollar and lira on electricity stock returns was examined. In the 80% segment the increase in the exchange rate, that is, the Turkish lira depreciates, negatively affected the return of electricity stocks. Coal is chosen as the third factor. Negative impact of coal on electricity firms under bullish market is observed. As the fourth factor, the effect of natural gas prices was examined, and the natural gas is only significant at 10%. The negative effect of natural gas prices was observed in the bear market situation where electricity stocks lost value. They describe the rising natural prices as a risk factor when the electricity market loses value. Finally, the effect of interest rates was examined.

Interest rate factor is also only significant at 10%. In normal and bull market conditions the rising interest rate have positive impact over the stock of electricity firms. Although this result seems contrary to expectations, it is the result of the new economic model implemented in Turkey recently. Although the Central Bank increased interest rates in the period that the stock market gained value, the market interpreted these interest rate increases positively, since there were limited increases well below the current inflation rate. Within the scope of the Turkish economic model, Borsa İstanbul broke records and the electricity sector seems to have been positively affected by this situation. This study contributed in two ways. First of all, it was the first study to examine the effect of natural gas and coal prices on the electricity sector. In addition, with the quantile regression analysis used, the different effects of the factors used in different market conditions were analyzed. In future studies, the companies in the BIST Electricity index which invest in natural gas and coal power plants should be distinguished and how their stocks are dependent on natural gas and coal prices should be analyzed. The relationship between the energy sector, which is a security issue for Turkey, and natural gas and coal should be explored with a more detailed study.

References

- Boyer, M. M., & Filion, D. (2007). Common and fundamental factors in stock returns of Canadian oil and gas companies. *Energy economics*, 29(3). 428-453.
- Broadstock, D. C., Cao, H., & Zhang, D. (2012). Oil shocks and their impact on energy related stocks in China. *Energy Economics*, 34(6). 1888-1895.
- C2ES (2023). *Global Emissions*. <https://www.c2es.org/content/international-emissions/#:~:text=Globally%2C%20the%20primary%20sources%20of,72%20percent%20of%20all%20emissions>.
- Degiannakis, S., Filis, G., & Floros, C. (2013). Oil and stock returns: Evidence from European industrial sector indices in a time-varying environment. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 26, 175-191.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a). 427-431,
- Faff, R. W., & Brailsford, T. J. (1999). Oil price risk and the Australian stock market. *Journal of Energy Finance & Development*, 4(1). 69-87.
- Filis, G., Degiannakis, S., & Floros, C. (2011). Dynamic correlation between stock market and oil prices: The case of oil-importing and oil-exporting countries. *International review of financial analysis*, 20(3). 152-164.
- Huang, S., & Liu, H. (2021). Impact of COVID-19 on stock price crash risk: Evidence from Chinese energy firms. *Energy Economics*, 101, 105431.
- Investing.com(2024). Dataset. <https://www.investing.com/>
- Koçoğlu, Ş., & Tanrıöven, C. (2019). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Enerji Firmalarının Hisse Senedi Getirilerine Etki Eden Finansal Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1). 666-673.
- Koenker, R., & Bassett Jr, G. (1978). Regression quantiles. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 33-50,
- Ma, Y. R., Zhang, D., Ji, Q., & Pan, J. (2019). Spillovers between oil and stock returns in the US energy sector: does idiosyncratic information matter?. *Energy Economics*, 81, 536-544.
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Reboredo, J. C., & Nguyen, D. K. (2014). Do global factors impact BRICS stock markets? A quantile regression approach. *Emerging Markets Review*, 19, 1-17.
- Narayan, P. K., & Sharma, S. S. (2011). New evidence on oil price and firm returns. *Journal of Banking & Finance*, 35(12). 3253-3262.
- Nusair, S. A. (2016). The effects of oil price shocks on the economies of the Gulf Co-operation Council countries: Nonlinear analysis. *Energy Policy*, 91, 256-267.
- Park, J., & Ratti, R. A. (2008). Oil price shocks and stock markets in the US and 13 European countries. *Energy economics*, 30(5). 2587-2608.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2). 335-346,
- Sadorsky, P. (1999). Oil price shocks and stock market activity. *Energy economics*, 21(5). 449-469.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *The journal of finance*, 19(3). 425-442.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023). *Elektrik*. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>
- TCMB(2023). *Son Dönem Enerji İthalatı Gelişmeleri ve Enerji Arzında Çeşitlendirme Politikaları*. <https://www.tcmb.gov.tr/>
- Tiwari, A. K., Jena, S. K., Mitra, A., & Yoon, S. M. (2018). Impact of oil price risk on sectoral equity markets: Implications on portfolio management. *Energy Economics*, 72, 120-134.
- Yang, L., Zhu, Y., Wang, Y., & Wang, Y. (2016). Multifractal detrended cross-correlations between crude oil market and Chinese ten sector stock markets. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 462, 255-265.

Genişletilmiş zet

Dünya genelinde enerji sektörü, şu anki kadar hiç önemli olmamıştır ve bunun birçok nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, yalnızca 10 yıl önce bilim insanlarının ilgi alanı olan iklim değişikliği, şu anda her bireyi etkileyen bir düzeyde kendini hissettirmeye başlamıştır. Dünya genelinde bilim insanları ve iklim aktivistleri, fosil yakıt tabanlı enerji üretimini sona erdirmek için güçlü bir lobi oluşturmaktadırlar. Ayrıca, Paris Anlaşması gibi uluslararası anlaşmalar, ölkeleri karbon emisyonlarını azaltmak amacıyla fosil yakıt tüketimlerini düşürmeye zorlamaktadır. Paris Anlaşması'na taraf olan tüm ölkeler, küresel ısınmayı belli bir seviyenin altında tutmak için ortaklaşa bir şekilde çalışma sözü vermişlerdir. Ancak bu söz, tutulması çok zor bir hedef olan bir sözdür, çünkü bu iddialı hedef, sanayi devriminden bu yana oluşan ekonomik sistemin ve bu ekonomik sistemi besleyen enerji sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. C2ES (2023) tarafından verilen verilere göre, enerji üretimi dünya genelinde toplam emisyonların büyük bir bölümünü oluşturan %72'lik bir orandan sorumludur. 7 Ekim 2021'de Türkiye Paris Anlaşması tarafı olarak karbon emisyonlarını azaltma taahhüdünde bulunmuştur. Karbon emisyonlarının çoğu enerji üretimi sonucunda ortaya çıktığından, özellikle elektrik üreticileri olmak üzere enerji sektörünü tümüyle anlamak ve analiz etmek gereklidir. Ayrıca, Ukrayna-Rusya savaşı, Türkiye'de elektrik üreticilerinin neden bu kadar dramatik bir öneme sahip olduğuna dair adeta ders niteliğindedir. Enerji, savaşın ilk günlerinden itibaren Putin tarafından silahlaştırılmıştır. Türkiye da aynen Avrupa ölkeleri gibi enerjide dışa bağımlıdır ve enerji şirketleri ithal enerji hammaddesi ile üretim yapmaktadır. TCMB (2023) raporuna göre, enerji ithalatının milli gelire oranı 2013 ve 2021 yılları arasında ortalama oranla %5 iken, bu oran 2022'de %11'e yükselmiştir. Fosil yakıtlara elektrik üretiminde bağımlılık devam etmekte ve bu durumun kısa vadede değişmeyecektir. Kömür temelli elektrik üretimi %36 ile ilk sırada yer alırken, doğal gaz temelli elektrik üretimi %21 ile ikinci sıradadır. Ancak, yenilenebilir enerji kaynaklı üretim beklentinin çok altında kalmıştır. Hidroelektrik enerji üretimi yaklaşık %20 oranında olsa da, rüzgar, güneş ve jeotermal kaynaklara dayalı toplam üretim yaklaşık %10'dur. Akkuyu nükleer santralının faaliyete geçmesi ve diğer nükleer enerji santrallerinin kurulması ile bu tablo kuşkusuz değişecektir, ancak orta vadede bu tüketim oranlarında ciddi bir değişiklik beklemek gerçekçi olmayacaktır. şu anda, elektrik santralleri en düşük maliyetli kömürü tercih etmekte, ardından doğal gaz temelli üretimi tercih etmektedir. Ne yazık ki, Türkiye'nin zengin doğal gaz kaynakları yoktur ve doğal gaz ithalatı için İran ve Rusya'ya bağımlıdır. Bu, elektrik sektörünü uluslararası piyasalara bağımlı hale getirmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı sırasında ani bir yükseliş yaşayan ve ciddi volatilité gösteren doğal gaz piyasası, Türkiye için kritik bir

pozisyonda bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki elektrik şirketlerinin doğal gaz ve kömüre olan bağımlılığını ortaya koymaktır. İncelediğimiz kadarıyla, özellikle elektrik sektörünü inceleyen çalışmaların sayısı çok azdır. Genellikle petrol ve doğal gaz şirketlerini içeren enerji sektörü incelenmiş, ancak stratejik öneme sahip olan elektrik üreticileri literatürde ihmal edilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'deki elektrik şirketlerinin hisselerinin doğal gaz ve kömüre olan bağımlılığı ve diğer makroekonomik göstergelerle olan ilişkisi, dilim regresyon yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Dilim regresyon yönteminin OLS yöntemine göre birçok avantajı bulunmaktadır. Dilim regresyon yöntemi, bağımlı değişkenin farklı dağılımlarında regresyon analizi yapar ve bunu koşullu ortalamaya dayanmaksızın analiz eder. Ayrıca, OLS yönteminde sağlanması gereken eş varyans ve normal dağılım varsayımlarına ihtiyaç duyulmadan analiz yapılabilir. Bu çalışma bu yöntemle elektrik şirketlerini inceleyen ilk çalışma olacaktır. Enerji şirketleri için yapılan çalışmalar mevcut olsa da, elektrikle ilgili çalışmalar sınırlı sayıdadır. Koçoğlu & Tanrıöven (2019) Borsa İstanbul'a kote olan enerji şirketlerinin hisse senedi getirilerini etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Ancak, çalışmanın yapıldığı dönemde sadece beş enerji şirketi bulunmaktadır ve panel veri modeli ile yapılan çalışma, sektörün farklı finansal piyasa koşullarındaki tepkilerini ölçmemektedir. Bu çalışmanın literatüre katkısı temelde 2 tanedir. BIST Elektrik endeksini etkileyen makroekonomik faktörlerin, özellikle doğal gazın ve kömürün etkisini inceleyen ilk çalışmadır. İkinci olarak, faktörlerin farklı ekonomik koşullarda, yani piyasa düşükse veya yükselse, farklı etkileri incelenmiştir.

Tablo 3, dilim regresyon sonuçlarını sunmaktadır. Yükselen piyasa (düşen piyasa) elektrik sektörünün değer kazanması (kaybetmesi) olarak tanımlanmıştır. BIST Elektrik Endeksi'nin dağılım tablosunun en düşük %10'luk diliminde yer alan dilim 1'de, BIST100 endeksi elektrik hisseleri üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir ve borsa değer kazandığında elektrik hisseleri üzerinde beklenildiği gibi yaklaşık %0,80'lik pozitif bir etki yaratmaktadır. %20'lik dilimde, BIST100 istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etkiye sahipken, doğal gaz fiyatları %10 anlamlılık düzeyinde negatif bir etki göstermektedir. BIST Elektrik Endeksi hisselerinin zayıf performans gösterdiği dönemlerde, doğal gaz fiyatlarının olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Bunun nedeni, doğal gaz dayalı elektrik üreten şirketlerin maliyetlerinin önemli ölçüde artmış olmasıdır. %30'luk dilimde sadece BIST100 anlamlı bir etkiye sahiptir. %40'lık dilimde ise BIST100 yine yalnızca pozitif bir etki yaratmıştır. %50 ve %60'lık dilimlerde, BIST100 endeksi istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmuş ve faiz oranları elektrik şirketleri üzerinde pozitif bir etki yaratmıştır, ancak bu etki yine yalnızca %10 anlamlılık düzeyindedir. %70'lik dilimde, yani boğa piyasası anlamına gelen durumda,

BIST100 endeksinin pozitif istatistiksel etkisi gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu dilimde kömür fiyatlarının negatif etkisi gözlemlenmiştir. %80'lik dilimde, BIST100 endeksinin istatistiksel olarak güçlü bir pozitif etkisi bulunmuş ve faiz oranlarının da yalnızca %10 anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkisi olmuştur. Ayrıca, bu dilimde doların artan değeri beklendiği gibi elektrik hisseleri üzerinde negatif bir etki yaratmıştır. %90'lık dilimde BIST100'ün istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkisi gözlemlenmiştir. Faiz oranları artarken BIST Elektrik Endeksi hisselerinin pozitif etkilenmesi oldukça şaşırtıcıdır, ancak bunun nedeni, uygulanmakta olan Türkiye Ekonomik Modeli olabilir. Faiz oranı artıyor gibi görünse de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın faiz oranlarını beklenenden çok daha düşük artırması nedeniyle hisseler üzerinde pozitif bir etki yaratmıştır.

Karbon, dünyanın yaşanabilir bir gezegen olmasının sebebidir ve canlıların varlığı için yeterli ısının atmosferde hapsolmesini sağlar. Karbon, güneşten gelen ısıyı uzaya geri dönmesini engelleyerek dünyanın sıcaklığını dengeleyerek stabilize eder. Ancak sanayi devrimi ile birlikte insanlık, fosil yakıtlara dayalı ekonomik büyüme modeline geçmiş ve yer altında tuttıkları karbonu içeren fosil yakıtları yakmaya başlamıştır. Bu sonucunda atmosfer daha fazla ısıyı tutmaya başlamış ve dünya hızla ısınma sürecine girmiştir. İklim değişikliği artık dünyadaki tüm ülkelerin en büyük güvenlik sorunudur. Karbon emisyonunun büyük oranından sorumlu olan ve fosil yakıtlara dayalı üretim yapan elektrik şirketleri, çok iyi anlaşılmalı ve analiz edilmelidir. Bu çalışmada, Türkiye'deki elektrik şirketlerinin hisse getirilerini etkileyen makroekonomik faktörler, özellikle doğal gaz ve kömür fiyatları incelenmektedir. Çalışmanın sonuçları şöyle özetlenmektedir:

İlk olarak, Sharpe'ın (1964) tezini doğrularak, her dilimde yani her piyasa koşulunda BIST 100 endeksinin elektrik endeksi üzerindeki pozitif etkisi doğrulanmıştır. Borsa endeksindeki yükseliş (düşüş), elektrik şirketlerinin hisse fiyatlarında yükselişe (düşüşe) neden olmaktadır. İkinci faktör olarak, dolar ve lira arasındaki döviz kurunun elektrik hisse getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. %80'lik segmentte, yani boğa piyasası durumunda, döviz kurundaki artış, yani Türk lirasının değer kaybetmesi, elektrik hisselerinin getirisini olumsuz etkilemiştir. Üçüncü faktör olarak kömür seçilmiştir. Boğa piyasasında kömürün elektrik firmaları üzerindeki olumsuz etkisi gözlemlenmiştir. Dördüncü faktör olarak doğal gaz fiyatlarının etkisi incelenmiş ve doğal gazın yalnızca %10 anlamlılık düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Doğal gaz fiyatlarının negatif etkisi, elektrik hisselerinin değer kaybettiği ayı piyasası durumunda gözlemlenmiştir. Elektrik piyasası değer kaybettiğinde yükselen doğal gaz fiyatlarını bir risk faktörü olarak tanımlamışlardır. Son olarak, faiz oranlarının etkisi incelenmiştir. Faiz oranı faktörü de yalnızca %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Borsa ve

elektrik piyasası değer kazandığında, normal piyasada ve ayı piyasasında faiz oranlarındaki artışın elektrik şirketlerinin hisseleri üzerinde pozitif bir etkisi olmuştur. Bu sonuç, beklentilerin aksine görünse de, son dönemde Türkiye'de uygulanan yeni ekonomik modelin bir sonucudur. Merkez Bankası, borsanın değer kazandığı dönemde faiz oranlarını artırmış olmasına rağmen, bu faiz artışları, mevcut enflasyon oranının oldukça altında sınırlı kaldığı için piyasa bu faiz artışlarını olumlu bir şekilde yorumlamıştır. Türkiye ekonomik modeli kapsamında, Borsa İstanbul rekorlar kırmış ve elektrik sektörü bu durumdan olumlu etkilenmiş görünmektedir.

Bu çalışma iki şekilde katkıda bulunmuştur. İlk olarak, doğal gaz ve kömür fiyatlarının elektrik sektörü üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışma olmuştur. Ayrıca, kullanılan dilim regresyon analizi ile farklı piyasa koşullarında kullanılan faktörlerin farklı etkileri analiz edilmiştir. Gelecekteki çalışmalarda, BIST Elektrik endeksindeki doğal gaz ve kömür santrallerine yatırım yapan şirketler ayrıştırılmalı ve bu şirketlerin hisselerinin doğal gaz ve kömür fiyatlarına nasıl bağımlı olduğu analiz edilmelidir. Türkiye için bir güvenlik sorunu olan enerji sektörü ile doğal gaz ve kömür arasındaki ilişki daha detaylı bir çalışma ile incelenmelidir.

Sosyal Sendikacılıkta Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Araştırma¹

Aziz YILDIZ*

Yücel UYANIK**

Geliş Tarihi (Received): 07.02.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 18.11.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1433063

Öz

Birleşmiş Milletler tarafından dünya çapında ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği hedefleyen on yedi farklı amaçtan oluşan "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" arasında, verimli çalışma ve tam istihdamın sağlanması ile her bireyin insanca yaşanabilir işlere erişiminin sağlanması amacı da vardır. Bu amacın sağlanabilmesi, işçilerin haklarının korunması, iş güvencesinin temin edilmesi ve çalışma koşullarının geliştirilmesini ile mümkün olabilecektir. İşte işçi sendikaları, bu amaçların desteklenmesi ve toplumsal olarak etkin rol alınması konusunda katkı sağlayacak örgütlerdir. İşçi sendikalarının toplumda daha geniş bir sosyal ve politik etki alanına sahip olması, sendikaların toplumsal etkisini arttırabilir. Sendikal faaliyetlerin geleneksel yaklaşımlarının yanı sıra, üyelerini kucaklayan ve aidiyet duygusu oluşturan, çalışanları belirgin faaliyetleri nedeniyle bir sendikaya üye olmaya iten organizasyonların günümüzde gün geçtikçe önemi artmaktadır. Sosyal sendikacılığı benimseyen sendikaların bilimsel olarak değerlendirilmesi için, hizmetler sektöründe uzun yıllardır kullanılan Servqual hizmet kalitesi analizi ile ölçümler yapılmaktadır. 1985 yılında A. Parasuraman, Leonard L. Berry ve Valarie Zeithaml isimli akademisyenler tarafından hizmet sektöründe kaliteyi ölçmek amacıyla alan yazına kazandırılan Servqual hizmet kalitesi ölçüm analizi, araştırmalarında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, pek çok sosyal sendikacılık imkânı üyelerine sağlayan sendikaların sağladığı sosyal hizmetlerin üyeler tarafından nasıl algılandığının belirlenmesidir. Böylece sendika üyelerine çok daha iyi bir sosyal hizmet kalitesi sağlanmasını sağlayacak politikalar üretilmesine yardım edecektir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi Ölçümü, Sosyal Sendikacılık, Faktör Analizi, Servqual Analizi

A Research on Service Quality Measurement in Social Unionism

Abstract

Among the 'Sustainable Development Goals', which consist of seventeen different goals aimed at economic, social and environmental sustainability worldwide by the United Nations, there is also the goal of ensuring productive work and full employment and that every individual has access to decent work. This goal can only be achieved by protecting workers' rights, ensuring job security, and improving working conditions. Trade unions are the organisations that will contribute to promoting these objectives and play an active role in society. The wider social and political influence of trade unions in society can increase the social impact of trade unions. In addition to the traditional approaches to trade union activities, organisations that embrace their members, create a sense of belonging and encourage employees to join a trade union because of its distinctive activities are becoming increasingly important. For the scientific evaluation of unions that adopt social unionism, measurements are made with the Servqual service quality analysis, which has been used in the services sector for many years. In 1985, A. Parasuraman, Leonard L. Berry and Valarie Zeithaml introduced the Servqual service quality measurement analysis to the literature to measure quality in the service sector and it has been used as an important tool in their research. The study aims to determine how the members perceive the social services provided by the unions that provide many social unionisation opportunities to their members. Thus, it will help to produce policies that will provide a much better social service quality to the union members.

Keywords: Service Quality Measurement, Social Unionism, Factor Analysis, Servqual Analysis

¹Bu makale çalışması AHBV Üni. Lisansüstü Eğitim Ens. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim dalında Prof. Dr. Yücel UYANIK danışmanlığında Aziz YILDIZ tarafından hazırlanan "Sendika Üyesi İşçilerin Hizmet Kalitesine Yönelik Algısı Çerçevesinde Sosyal Sendikacılık: Türk Metal Sendikası Örneği" isimli Doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

*Öğr. Gör. Dr., AHBV Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, a.yildiz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7958-5547.

**Prof. Dr., AHBV Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ÇEEİ Bölümü, y.uyanik@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6424-3672.

Giriş

Sosyal sendikacılık; sendikaların sadece işçilerin ekonomik ve mesleki haklarını değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve demokratik haklarını da savunmaları anlamına gelmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2023 Ocak ayı istatistiklerine göre, 2022 Ocak ayında yayınlanan istatistiklerinde 2 milyon 189 bin 645 olan sendikalı işçi sayısı, 2 milyon 330 bin 98'e yükselirken, sendikalaşma oranı da yüzde 14,32'den yüzde 14,42'ye çıkmıştır. Sosyal sendikacılık, sendikaların sadece işçilerin ekonomik ve mesleki haklarını değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve demokratik haklarını da savunmaları anlamına geldiğinden, sendikaların toplumsal sorunlara duyarlı olmalarını, işçilerin eğitim, sağlık, hukuk ve sosyal hayat gibi konularda bilinçlenmelerini ve katılımcı olmalarını sağlamaktadır. Sosyal sendikacılık, sendikaların sadece işyerlerinde değil, toplumsal alanda da etkin olmalarını, işçilerin ve halkın yanında yer almalarını, demokratik ve sosyal bir devlet için mücadele etmelerini gerektirmektedir. Sosyal sendikacılık ile sendikalaşma oranı arasında bir ilişki kurmak için sendikaların bu faktörleri nasıl aşabileceklerini, işçilerin ve toplumun sorunlarına nasıl çözüm üretebileceklerini, işçilerin sendikalara olan güvenini nasıl artıracabileceklerini ve sendikaların toplumsal bir güç haline nasıl gelebileceklerini düşünmek gerekmektedir².

Sosyal sendikacılık hizmet alanında hizmet sunumunun kalitesi, hizmet alıcının ihtiyaçlarını etkili bir şekilde karşılayıp karşılamadığını belirleyen önemli bir faktördür. Nitelikli ve etkili bir sosyal sendikacılık hizmeti sunulması, toplumsal refahı artırmak ve sendika üyelerinin hayat kalitesini iyileştirmek için önemli bir adımdır. Ancak, sosyal sendikacılık hizmet kalitesinin ölçümü ve değerlendirilmesi konusunda halen birçok zorlukla karşılaşmaktadır. Bu makalede, sosyal sendikacılık hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik bir uygulama üzerine odaklanılacaktır. Bu uygulama, sosyal sendikacılık hizmet sunumunun etkisini belirlemek ve hizmet kalitesini artırmak amacıyla geliştirilmiş bir yöntem olarak önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Sosyal sendikacılık hizmet alanında bu tür ölçüm ve değerlendirme yöntemlerinin geliştirilmesi, hizmet sunumundaki eksikliklerin belirlenmesi ve iyileştirilmesi için önemli bir araç olabilir.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde, Türkiye'de sosyal sendikacılık hizmet kalitesinin önemi, ölçümünde karşılaşılan zorluklar, kullanılan ölçütler ve yöntemler gibi konular ele alınacaktır. Bu doğrultuda, sosyal sendikacılık hizmet alanında kaliteli hizmet sunumu için geliştirilen ölçüm ve değerlendirme yöntemleri incelenecek ve bu yöntemlerin sosyal sendikacılık hizmet alanında nasıl kullanılabileceği üzerine öneriler sunulacaktır. Sosyal sendikacılık hizmet alanında kaliteli hizmet sunumunu sağlamak ve hizmet alanın ihtiyaçlarını etkili bir şekilde karşılamak için sosyal

² T.C. Resmi Gazete, 31 Ocak 2024, Sayı: 32446.

sendikacılık hizmet kalitesinin ölçümünü ve değerlendirmesini önemli kılan bir konudur. Bu makale, sosyal sendikacılık hizmet alanında kaliteli hizmet sunumunu sağlamak için geliştirilmiş bir ölçüm ve değerlendirme yöntemi olan Servqual hizmet ölçüm modeli üzerine odaklanarak, sosyal sendikacılık hizmet alanındaki uygulayıcılara ve araştırmacılara önemli bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

1. Türkiye’de Sosyal Sendikacılık

İşçi sendikalarının temel amacı çalışanların haklarını korumak ve iyileştirmek, sosyal adaleti ve güvenceyi sağlamak, çalışma koşullarını düzeltmek ve işçilerin sosyal refahlarını artırmaktır. Bu doğrultuda, sendikalar sadece ekonomik talepleri değil aynı zamanda sosyal sorumluluklarını da yerine getirmektedirler. Türkiye’de işçi sendikalarının sosyal sendikacılık faaliyetleri de bu çerçevede şekillenmektedir (Talas, 1975).

Sosyal sendikacılık faaliyetleri, işçilerin sosyal hakları ile ilgilenmek, iş barışını ve sosyal adaleti güçlendirmek, eğitim ve sağlık gibi sosyal konularda destek sağlamak gibi konuları kapsamaktadır. Türkiye’de işçi sendikaları da bu kapsamda çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. Örneğin, Türkiye’de birçok işçi sendikası iş sağlığı ve güvenliği konusunda etkili çalışmalar yürütmektedir. Sendikalar işçileri bilinçlendirmek, eğitmek ve işyerlerinde güvenli çalışma koşullarını sağlamak için çaba göstermektedirler. Bu doğrultuda işçi sendikaları, işyerlerinde düzenli olarak eğitimler düzenlemekte ve iş sağlığı ve güvenliği konusunda denetimler yapmaktadırlar. Ayrıca, Türkiye’de birçok işçi sendikası işçilere sosyal yardım ve destek sağlamaktadır. Sendikalar işsizlik, hastalık, doğum gibi durumlarda işçilere maddi ve manevi destek sunmakta ve sosyal yardım fonları oluşturarak yardım yapılarını sürdürmektedirler (Aktay vd., 2009).

İşçi sendikaları aynı zamanda sosyal sorumluluk projelerine de önem vermektedirler. Çevre temizliği, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi sosyal sorumluluk alanlarında projeler geliştiren sendikalar, toplumda pozitif bir etki bırakmayı hedeflemektedirler. Bu tür projeler sendikaların sadece üyelerine değil toplumun geneline yönelik sosyal fayda sağlamasını amaçlar. Türkiye’de işçi sendikalarının sosyal sendikacılık faaliyetleri genellikle örgütlenme düzeyleri ve finansal kaynaklarıyla sınırlı kalmaktadır. Ancak, sendikaların bu yönde attıkları adımların önemi ve etkisi giderek artmaktadır. Sadece ekonomik talepler üzerine odaklanan sendikacılık anlayışının yerini, sosyal haklar ve adaleti savunan bir anlayış almaya başlamıştır. Özetle, Türkiye’de işçi sendikaları sosyal sendikacılık faaliyetleri ile işçilerin sosyal haklarını korumak, sosyal adaleti güçlendirmek ve toplumun genel refahına katkı sağlamak için çeşitli çalışmalar yürütmektedirler. Bu faaliyetler, işçi sendikalarının sadece ekonomik taleplere odaklanan bir kurum olmaktan çıkıp, sosyal sorumluluklarını da yerine getiren önemli bir aktör haline gelmelerini sağlamaktadır.

2. Hizmet Kalitesi ve Ölçümü

Hizmet, sağlanırken belirli fiziki faktörleri içerse bile sonuç olarak fiziki bir üretim değildir. Hizmetin fiziksel özelliklerinden öte bir görev/işlev oluşu nedeniyle hem tanımlanması hem de ölçülmesi zordur. Hizmet bir eşya, bir nesne gibi sağlamlığı test ya da muayene edilen bir madde değildir. Sadece hizmetin sunumu ve kalitesini belirleyen fiziksel özellikleri ve maddeler test ve muayene yoluyla sınanabilir. Hizmet çoğunlukla hizmet alıcıların kişisel deneyime dayanan soyut algı ve faaliyetlerden oluşur. Ayrıca sağlanan hizmetler kişilere göre standartlaştırılmadığı için hizmet kalitesi de değişkenlik arz eder.

Kullanıcıya sağlanan hizmet, hizmetin tekrarında aynı şekilde gerçekleşmeyebilir veya değişikliğe uğrayarak verilebilir. Bu nedenle kullanıcılar için de hizmet kalitesinin değerlendirilmesi oldukça zor bir işlemdir. Kullanıcıların aldıkları hizmetin kalitesi algılamaları, hizmetten beklentilerinin aldıkları somut hizmet performansı ile beklentilerinin karşılaştırılmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Bir hizmette kaliteye ilişkin yapılacak değerlendirmeler sadece hizmet çıktısına/sonucuna bakılarak değil, aynı zamanda hizmet sunumunda verilen tüm süreçlerin değerlendirilmesini de içermelidir. Günümüzde kullanıcılar hizmetin sadece çıktısına/sonucunu değil, hizmetin verilmiş şeklini de değerlendirmektedir. (Dalgıç, 2013).

Hizmetler soyut şeyler olduğundan, işletmelerin, hizmet alıcıların hizmetleri ve hizmet kalitesini nasıl algıladıklarını anlaması zor olabilir. Alınan hizmetin kalitesi, kişiye sağlanan hizmetin kişinin beklentilerinin ne ölçüde karşılayabildiğinin bir ölçüsü olarak belirlenir. Kaliteli hizmet sağlama için hizmeti alan kişinin beklentilerinin karşılanmalıdır (Altan vd., 2003).

A. Parasuraman, V. A. Zeithaml ve Leonard L. Berry (PZB) (1985), hizmet kalitesini ölçmek için beşli Likert tipi ölçek kullanan yirmi iki ifadeden oluşan Servqual ölçeğini kullanmışlardır. PZB'ye göre bir hizmet kalitesinin üç ortak noktası vardır. Bunlar;

- Hizmet alıcılar için aldıkları hizmetin kalitesinin değerlendirmek bir mamul / ürün kalitesini değerlendirmekten daha zordur.
- Hizmet alıcılarının aldıkları hizmete yönelik kalite algı durumları, hizmet alıcılarının beklentilerinin gerçekleşen hizmet performansı ile beklentilerinin karşılaştırılmasının sonucu ortaya çıkar.
- Hizmet kalitesine ait değerlendirmeler sadece hizmet çıktısına/sonucuna bakılarak yapılmamalıdır. Hizmet kalitesine ait bir değerlendirme aynı zamanda hizmetin alıcıya sunum sürecinin değerlendirilmesini de içermelidir.

A. Parasuraman, V. A. Zeithaml ve Leonard L. Berry (1988) çalışmalarında bütün hizmet sağlayıcıları için her hizmet türü için geçerli kabul edilebilecek beş hizmet kalitesi boyutu olduğunu söylemektedirler. Bu boyutlar, fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik/ilgi, güven ve

empatidir. Hizmet sağlayıcının hizmet alıcıya verdiği hizmetin sunumunda kullandığı fiziksel unsurlar (mekan, araçlar ve gereçler, kıyafetler, eşyalar vb.) “fiziksel özellikler” boyutunu, hizmet alıcısına taahhüt edilen hizmetin karşılanması “güvenilirlik” boyutunu, hizmet sağlayıcının hizmet alıcıya verdiği hizmetin hızlı / ivedi bir şekilde verilmesi “heveslilik/ilgi” boyutunu, Hizmet sağlayıcının çalışanların hizmet alıcılara nazik ve kibar davranışlar içerisinde hizmeti sunması, hizmet ile ilgili bilgili olmaları “güven” boyutunu ve son olarak hizmet sağlayıcının ve çalışanların hizmet alıcılarına karşı olumlu ilişkiler geliştirebilmesi, hizmet alıcılarına karşı kişisel ilgi göstermesi ve hizmet sağlayıcıların kendilerini hizmet alıcılarının yerine koyabilmesi “empati” boyutu şeklinde tanımlanabilir.

3. Alan Yazın Taraması

Bu çalışmada sendikaların üyelerine sağlamış oldukları sosyal sendikacılık hizmetlerinin üyeler tarafından nasıl algılandığı açıklanmaya çalışılmıştır. Alan yazın incelendiğinde; doğrudan bu çalışmaya benzer çalışma yoktur ancak hem yöntem hem de çerçeve açısından sendikacılık faaliyetleri ile ilgili çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Aymankuy (2005) “Konaklama İşletmelerinde Sendikaların Hizmet Kalitesine Etkileri” isimli makale çalışmasında sendikalı ve sendikasız konaklama / otel işletmelerinde, hizmet kalitesini arttırmaya yönelik uygulanan çalışmaların “Servqual Ölçeği” aracılığıyla belirlenen başarısında sendikalı olup olmamanın nasıl bir etki yarattığı incelenmiştir. İpek (2006) “Kamu Çalışanları Sendikaları; Sağlık Hizmetlerinde Çalışanların Sendikalaşması Üzerine Alan Araştırması” isimli tez çalışmasında ilk bölümünde memur sendikalarının dünyadaki durumu, ikinci bölümde ise memur sendikalarının Türkiye’deki durumu detaylı olarak incelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümünde sağlık sektörü içinde memur sendikacılığı ve Türkiye’deki durum anlatılmıştır. Uygulama bölümünde ise sağlık sektöründe çeşitli hizmetlerde çalışan memurların sendikalaşma ve sendikal faaliyetlere olan talepleri, ekonomik, sosyal, politik ve davranışsal belirleyicileri ile beklentilerini ölçen bir saha araştırmasını Bursa ilinde 310 kişi üzerinde uygulamış ve sonuçlarını istatistiksel analizler ile ortaya koymuşlardır. Bezirgan (2015) “Algılanan Hizmet Kalitesi ile Memnuniyet Arasında Aidiyetin Aracı Etkisi: Sosyal Tesislere Yönelik Bir Araştırma” isimli makale çalışmasında sendika tarafından işletilen otellerde konaklayan üyelerinin otelden aldıkları hizmetlere yönelik olarak algıladıkları hizmet kalitesinin genel memnuniyetleri üzerindeki etkisinde, sendikal aidiyetin aracı bir etki oluşturup oluşturmadığını “Servqual hizmet kalitesi ölçüm modeli” ile incelenmiştir. Gençal (2020) “Sivil Toplum Kuruluşlarında Hizmet Kalitesinin Ölçümü: Türk Kızılay” isimli tez çalışmasında ilk bölümde sivil toplum kuruluşları ve bunların faaliyet kısıtları ile diğer kurumlardan farklılıklarını incelenmiştir. Daha sonraki bölümlerde mevcut dönemdeki işletmeler (firmalar) / kamu kuruluşlarındaki yönetsel açıdan iyi uygulamaların ve

yönetim anlayışın sivil toplum kuruluşlarına uygunluğunu araştırılmıştır. Uygulama bölümünde ise sivil toplum kuruluşlarında verilen hizmetlerin Servqual ölçeği ile ölçülebilirliğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Yukarıda sıralanan bu amaçları sivil toplum kuruluşu olarak Türk Kızılay üzerinde incelenmiştir. Yüksel (2021) “Sendikaların Sundukları Hizmetlere Yönelik Kalite Algısı” isimli bildiri çalışmasında sendikaların sağladıkları hizmetlere yönelik kalite algılarını Servqual ölçeği aracılığıyla ölçmek üzere 18 yaş üzerindeki kişilere yönelik bir anket çalışması düzenlenmiştir. Bu anket formu ile kişilerin sendikaların sundukları hizmetlere yönelik kalite algısı belirlenmeye çalışılmıştır.

4. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada veriler, Ankara merkezli “Türk Metal Sendikası” üyelerine yüzyüze görüşme yöntemi ile sendikadan temin ettikleri sosyal sendikacılık hizmetlerine yönelik algılarını ölçen dört bölümden oluşan A. Parasuraman, V. A. Zeithaml ve Leonard L. Berry (PZB) (1985), çalışmasında önerilen beş hizmet kalitesi boyutu ve bu hizmet kalitesi boyutlarının önem dereceleri puanlama haline dönüştürülecek şekilde toplanmıştır. Anketin ikinci bölümünde katılımcılardan sosyal sendikacılık hizmetlerine ilişkin likert ölçeği ile belirlenmiş (“1” kesinlikle katılmıyorum, “7” kesinlikle katılıyorum anlamına gelmek üzere) yirmi iki soru ve mükemmel sosyal sendikacılık hizmetlerin bu özelliklere ne derece sahip olmaları gerektiğini düşünerek kendi sendikalarını üzerine bir değerlendirme yapmaları istenmiştir. Anketin üçüncü kısmı, Türk Metal Sendikasının üyelerine sağladığı sosyal sendikacılık hizmetlerin değerlendirilmesi üzerinedir. Anketin son bölümünde, katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, aylık gelir düzeyiniz, Türk Metal sendikasının hangi hizmetlerinden yararlandınız? ve Türk Metal sendikasının sosyal sendikacılık hizmetlerinden daha önce kaç kere yararlandığı gibi demografik özellikleri sorgulanmıştır. Katılımcılar sendikadan sosyal sendikacılık hizmetleri alanların tam listesi üzerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Araştırmaya dahil edilen örneklem sayısı 685’dir.

Çalışmada A. Parasuraman, V. A. Zeithaml ve Leonard L. Berry (PZB) (1985), çalışmasında önerilen “Servqual Hizmet Kalitesi” puanlarının bulunması için sendikadan sosyal sendikacılık hizmeti alan üyelerin “hizmet beklentisi – alınan hizmetin nasıl algılandığı” ifade ikililerine verilen puanlar arasındaki farkın oluşturulması yolu kullanılmıştır.

Servqual hizmet kalitesi puan değeri = Hizmeti alan kişi tarafından algılanan hizmetin kalitesi - Hizmeti alan kişi tarafından almayı beklediği hizmet kalitesi şeklinde ölçülmektedir. PZB (1985) çalışmasında tanımlanan beş ayrı hizmet kalite boyutu için ayrı ayrı servqual hizmet kalitesi skor değeri hesaplanmıştır. Daha sonra ortalama servqual hizmet kalitesi skor değerleri bulunmuştur. Daha sonra anket formunun üçüncü bölümünde verilen önem değerleri kullanılarak her bir boyut için ağırlık değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu ağırlık değerleri kullanılarak ağırlıklı ortalama

servqual hizmet kalitesi skor değerleri bulunmuştur. Anket araştırması sonucu elde edilen verilerin analizi için IBM SPSS for Windows v.26 programı kullanılmıştır.

4.1. Tanımlayıcı İstatistiksel Analizler

Çalışmada ilk olarak ankete katılan “Türk Metal Sendikası” üyelerinin demografik özellikleri aşağıda Tablo 1’de verilmiştir. Anket çalışması % 15,2’si (104 kişi) kadın ve % 84,8’i (581 kişi) erkek olmak üzere toplam 685 kişi ile yapılmıştır. Tabloda görüldüğü gibi çalışmaya katılanların yaş dağılımı incelendiğinde; % 3,1’i 18 - 25 yaş arası, % 24,8’i ise 26 - 35 yaş arasında, % 55,6’sı ise 36 - 45 yaş arasında ve % 16,5’i ise 46 yaş ve üzerinde yer aldığı görülmektedir. Çalışmaya katılanların eğitim durumu dağılımı incelendiğinde; % 7,4’ü ilkokul mezunu, % 14,5’i ortaokul mezunu, % 65,5’i lise mezunu, % 9,3’ü yüksekokul mezunu ve % 3,2’i ise üniversite mezunudur. Çalışmaya katılanların gelir dağılımı incelendiğinde; % 3,8’i asgari ücret ve altı, % 23,1’i iki asgari ücrete kadar ve % 73,1’i ise iki asgari ücret ve üzeridir. Çalışmaya katılan üyelerin % 90,9’u (623 kişi) sosyal faaliyetlerden, % 38,8’i Eğitim faaliyetlerinden, % 7,0’si danışmanlık hizmetlerinden ve % 4,2’si ise hukuki hizmetlerden faydalandığını beyan etmiştir. Katılımcılar açısından ortalama olarak sosyal sendikacılık hizmetlerinden faydalanma oranı % 35,2’dir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

<i>Demografik Özellikler</i>	<i>Etiket değeri</i>	<i>Gözlem Sayısı (N)</i>	<i>Yüzdesi (%)</i>
Yaş	18 - 25 yaş arası	21	3,1
	26 - 35 yaş arası	170	24,8
	36 - 45 yaş arası	381	55,6
	46 yaş ve üzeri	113	16,5
Cinsiyet	Erkek	581	84,8
	Kadın	104	15,2
Eğitim düzeyi	İlkokul Mezunu	51	7,4
	Ortaokul Mezunu	99	14,5
	Lise Mezunu	449	65,5
	Yüksekokul Mezunu	64	9,3
	Üniversite Mezunu	22	3,2
Gelir	Asgari ücret (17,002) ve altı	26	3,8
	İki Asgari ücrete kadar	158	23,1
	İki Asgari ücret ve üzeri	501	73,1
Sosyal Sendikacılık Faaliyetlerinden Yararlananlar *	Sosyal Faaliyetler	623	90,9
	Eğitim Faaliyetleri	266	38,8
	Danışmanlık Faaliyetleri	48	7,0
	Hukuki Faaliyetler	29	4,2

* Her bir faaliyet 685 kişi içindeki oranı göstermektedir.

4.2. Hizmet Kalitesi Ölçümüne Ait Bulguların Değerlendirilmesi

Çalışmada ikinci olarak ankete katılan “Türk Metal Sendikası” üyelerinin sosyal sendikacılık hizmet kalitesi boyutları bazında algıladıkları kalite açısından hesaplanan ortalama kalite skor değerler Tablo 2’de gösterilmiştir. Tabloda verilen hizmet kalitesi skor değerleri sıfıra yakın bir değere sahip ise üyelerin hizmet algısının kendi hizmet beklentilere o kadar yakın olduğu şeklinde yorumlanmalıdır. Tablo 2’de verilen sosyal hizmet sendikacılığı açısından ağırlıklandırılmamış ve üyelerin tercihlerine göre ağırlıklandırılmış servqual hizmet kalitesi skorları incelendiğinde hem ağırlıklandırılmamış hem de ağırlıklandırılmış servqual hizmet skor değerinin sıfıra yakın olması sebebiyle Türk Metal Sendikasının sosyal sendikacılık hizmetlerinin üyelerinin beklentilerine uygun olduğu gözlemlenmiştir. Somut özellikler, Güven ve Empati hizmet kalitesi boyutlarında ortalama değer negatiftir yani üyelerin sendikadan aldıkları hizmeti algı düzeyleri beklentilerinin üzerinde çıkmıştır. Sosyal sendikacılık açısından sendika bu hizmetleri beklenenden daha iyi düzeyde sağlamaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

<i>Boyutlar</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Hata</i>
Somut Özellikler	-0,00204	0,000382
Güvenilirlik	0,00029	0,000382
Heveslilik (İlgi)	0,00774	0,000382
Güven	-0,01679	0,000382
Empati	-0,00657	0,000382
<i>Ağırlıklandırılmamış Servqual Hizmet Kalite Skoru</i>	<i>-0,00347</i>	<i>0,000382</i>
Ağırlıklandırılmış Somut Özellikler	-0,00041	0,000077
Ağırlıklandırılmış Güvenilirlik	0,00006	0,000080
Ağırlıklandırılmış Heveslilik (İlgi)	0,00153	0,000076
Ağırlıklandırılmış Güven	-0,00323	0,000073
Ağırlıklandırılmış Empati	-0,00129	0,000075
<i>Ağırlıklandırılmış Servqual Hizmet Kalite Skoru</i>	<i>-0,00067</i>	<i>0,000076</i>

Çalışmada üçüncü olarak ankete katılan “Türk Metal Sendikası” üyelerinin demografik özelliklerinin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi boyutları bazında istatistiksel olarak fark oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla hipotez testleri yapılmıştır. Tüm boyut skor değerleri normal dağılıma uygun değildir bu nedenle hipotezleri test etmek için parametrik olmayan hipotez testleri tercih edilmiştir.

Tablo 3: Katılımcı Üyelerin Ağırlıklı Servqual Kalite Skorlarının Cinsiyete Göre Mann Whitney U Test Sonuçları

<i>Boyutlar</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Gözlem Sayısı (N)</i>	<i>Ortalama Sıra</i>	<i>Mann Whitney U</i>	<i>Önem Düzeyi (P)</i>
Ağırlıklandırılmış Somut Özellikler	Erkek	581	346,823	27991,0	0,227
	Kadın	104	321,644		
Ağırlıklandırılmış Güvenilirlik	Erkek	581	346,621	28108,0	0,254
	Kadın	104	322,769		
Ağırlıklandırılmış Heveslilik (İlgi)	Erkek	581	345,793	28589,5	0,378
	Kadın	104	327,399		
Ağırlıklandırılmış Güven	Erkek	581	348,195	27193,5	0,099
	Kadın	104	313,976		
Ağırlıklandırılmış Empati	Erkek	581	348,117	27239,0	0,106
	Kadın	104	314,413		

Tablo 3’de verilen sosyal hizmet sendikacılığı açısından üyelerin tercihlerine göre ağırlıklandırılmış servqual hizmet kalitesi skorlarının cinsiyete göre fark gösterip göstermediği incelendiğinde cinsiyetin istatistiksel olarak hizmet kalitesinde fark yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sendika üyelerine verdiği sosyal sendikacılık hizmetleri açısından cinsiyete göre bir ayırım gözetmeksizin tüm üyelerine aynı şartları sağladığı, eşitlik ilkesine uygun davrandığı gözlemlenmiştir. Çalışmada bu aşamada yaş gruplarına göre sosyal hizmet sendikacılığı ağırlıklandırılmış servqual hizmet kalitesi skorlarının istatistiksel olarak hizmet kalitesinde fark yaratmadığı incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcı Üyelerin Ağırlıklı Servqual Kalite Skorlarının Yaş Dağılımlarına Göre Kruskal Wallis H Test Sonuçları

<i>Boyutlar</i>	<i>Yaş Grupları</i>	<i>Gözlem Sayısı (N)</i>	<i>Ortalama Sıra</i>	<i>Kruskal Wallis H</i>	<i>Önem Düzeyi (P)</i>
Ağırlıklandırılmış Somut Özellikler	18 - 25 yaş	21	292,429	6,978	0,063*
	26 - 35 yaş	170	367,638		
	36 - 45 yaş	381	344,062		
	46+	113	311,752		
Ağırlıklandırılmış Güvenilirlik	18 - 25 yaş	21	319,833	5,341	0,148
	26 - 35 yaş	170	365,935		
	36 - 45 yaş	381	343,083		
	46+	113	312,522		
Ağırlıklandırılmış Heveslilik (İlgi)	18 - 25 yaş	21	318,548	4,045	0,257
	26 - 35 yaş	170	351,882		
	36 - 45 yaş	381	349,720		
	46+	113	311,522		
Ağırlıklandırılmış Güven	18 - 25 yaş	21	321,976	2,609	0,456
	26 - 35 yaş	170	356,094		
	36 - 45 yaş	381	345,091		
	46+	113	320,159		
Ağırlıklandırılmış Empati	18 - 25 yaş	21	313,405	5,524	0,137
	26 - 35 yaş	170	360,774		

36 - 45 yaş	381	346,917
46+	113	308,553

* P < 0,10

Tablo 4’de verilen sosyal hizmet sendikacılığı açısından üyelerin tercihlerine göre ağırlıklandırılmış servqual hizmet kalitesi skorlarının yaş gruplarına göre fark gösterip göstermediği incelendiğinde; sadece %10 anlamlılık düzeyi için somut özellikler hizmet kalite skorunda istatistiksel fark bulunmuştur. 26 – 45 yaş arası orta yaş grubu bu hizmet algısında diğer yaş gruplarına göre daha az memnundur sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle ankete katılan “Türk Metal Sendikası” üyelerinin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi boyutları skor değerleri pozitif olanlar “1 - Algılanan Kalite Algısı Yüksek” ve “0 - Algılanan Kalite Algısı Düşük” şeklinde gruplama yapılmıştır. Daha sonrasında ise bu gruplama değişkenleri ile sendikanın sağlamış olduğu sosyal sendikacılık hizmetinden yararlanma durumları arasındaki ilişki Ki-kare (χ^2) bağımsızlık testi ile test edilmiştir. %5 anlamlılık düzeyinde ilişki bulunan sonuçlar aşağıda tablolarda verilmiştir.

Tablo 5: Katılımcı Üyelerin Ağırlıklı Servqual Kalite Skorları ile Hukuki Hizmetlerden Yararlanma Durumu Arasında Ki-Kare (χ^2) Bağımsızlık Test Sonuçları

		Ağırlıklı Güvenilirlik Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam		
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek			
Hukuki Hizmetler	Yararlanmadım	Sayı	408	656		
		Satır Yüzdesi	62,2%	37,8%	100,0%	
	Yararlandım	Sayı	24	5	29	
		Satır Yüzdesi	82,8%	17,2%	100,0%	
	Toplam		Sayı	432	253	685
			Satır Yüzdesi	63,1%	36,9%	100,0%

$\chi^2 = 5,042$ P = 0.025 ve Phi / Cramer V = 0.086

		Ağırlıklı Heveslilik Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam		
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek			
Hukuki Hizmetler	Yararlanmadım	Sayı	425	656		
		Satır Yüzdesi	64,8%	35,2%	100,0%	
	Yararlandım	Sayı	24	5	29	
		Satır Yüzdesi	82,8%	17,2%	100,0%	
	Toplam		Sayı	449	236	685
			Satır Yüzdesi	65,5%	34,5%	100,0%

$\chi^2 = 3,972$ P = 0.046 ve Phi / Cramer V = 0.076

		Ağırlıklı Güven Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek	

Hukuki Hizmetler	Yararlanmadım	Sayı	421	235	656
		Satır Yüzdesi	64,2%	35,8%	100,0%
	Yararlandım	Sayı	25	4	29
		Satır Yüzdesi	86,2%	13,8%	100,0%
	Toplam	Sayı	446	239	685
		Satır Yüzdesi	65,1%	34,9%	100,0%

$\chi^2 = 5,933$ P = 0.015 ve Phi / Cramer V = 0.093

Hukuki Hizmetler	Yararlanmadım	Sayı	Ağırlıklı Empati Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam
			Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek	
	Yararlandım	Sayı	414	242	656
		Satır Yüzdesi	63,1%	36,9%	100,0%
	Toplam	Sayı	438	247	685
		Satır Yüzdesi	63,9%	36,1%	100,0%

$\chi^2 = 4,650$ P = 0.031 ve Phi / Cramer V = 0.082

Tablo 5’de verilen değerler incelendiğinde; “Somut Özellikler” hizmet kalitesi hariç olmak üzere “ankete katılan “Türk Metal Sendikası” üyelerinin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi boyutları “Hukuki Hizmetler” den yararlanma durumları ile istatistiksel olarak ilişki bulunmuştur. Sendikanın bu hizmetinden yararlanan üyelerin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi skorları düşük durumunda yoğunlaşmıştır. Bu hizmetten yararlanan üyelerde ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi skorları yüksek olma durumu daha fazladır.

Tablo 6: Katılımcı Üyelerin Ağırlıklı Servqual Kalite Skorları ile Eğitim Hizmetlerinden Yararlanma Durumu Arasında Ki-Kare (χ^2) Bağımsızlık Test Sonuçları

Eğitim Hizmetleri	Yararlanmadım	Sayı	Ağırlıklı Güvenilirlik Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam
			Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek	
	Yararlandım	Sayı	245	174	419
		Satır Yüzdesi	58,5%	41,5%	100,0%
	Toplam	Sayı	432	253	685
		Satır Yüzdesi	63,1%	36,9%	100,0%

$\chi^2 = 9,773$ P = 0.002 ve Phi / Cramer V = 0.119

Yararlanmadım	Sayı	Ağırlıklı Heveslilik Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek	
		259	160	419

		Satır Yüzdesi	61,8%	38,2%	100,0%
Eğitim Hizmetleri	Yararlandım	Sayı	190	76	266
		Satır Yüzdesi	71,4%	28,6%	100,0%
Toplam		Sayı	449	236	685
		Satır Yüzdesi	65,5%	34,5%	100,0%

$\chi^2 = 6,660$ P = 0.010 ve Phi / Cramer V = 0.099

		Ağırlıklı Güven Hizmet Skoru		Kalitesi	Toplam
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek		
Eğitim Hizmetleri	Yararlanmadım	Sayı	256	163	419
		Satır Yüzdesi	61,1%	38,9%	100,0%
Eğitim Hizmetleri	Yararlandım	Sayı	190	76	266
		Satır Yüzdesi	71,4%	28,6%	100,0%
Toplam		Sayı	446	239	685
		Satır Yüzdesi	65,1%	34,9%	100,0%

$\chi^2 = 7,644$ P = 0.006 ve Phi / Cramer V = 0.106

		Ağırlıklı Empati Hizmet Skoru		Kalitesi	Toplam
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek		
Eğitim Hizmetleri	Yararlanmadım	Sayı	247	172	419
		Satır Yüzdesi	58,9%	41,1%	100,0%
Eğitim Hizmetleri	Yararlandım	Sayı	191	75	266
		Satır Yüzdesi	71,8%	28,2%	100,0%
Toplam		Sayı	438	247	685
		Satır Yüzdesi	63,9%	36,1%	100,0%

$\chi^2 = 11,661$ P = 0.001 ve Phi / Cramer V = 0.130

Tablo 6’de verilen değerler incelendiğinde; Bir önceki hizmete benzer şekilde “Somut Özellikler” hizmet kalitesi hariç olmak üzere “ankete katılan “Türk Metal Sendikası” üyelerinin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi boyutları “Eğitim Hizmetleri” den yararlanma durumları ile istatistiksel olarak ilişki bulunmuştur. Sendikanın bu hizmetinden yararlanan üyelerin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi skorları düşük durumunda yoğunlaşmıştır. Bu hizmetten yararlanan üyelere ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi skorları yüksek olma durumu daha fazladır.

Tablo 7: Katılımcı Üyelerin Ağırlıklı Servis Kalite Skorları ile Danışmanlık Hizmetlerden Yararlanma Durumu Arasında Ki-Kare (χ^2) Bağımsızlık Test Sonuçları

		Ağırlıklı Güven Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam	
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek		
Danışmanlık Hizmetleri	Yararlanmadım	Sayı	407	230	637
		Satır Yüzdesi	63,9%	36,1%	100,0%
	Yararlandım	Sayı	39	9	48
		Satır Yüzdesi	81,3%	18,7%	100,0%
	Toplam	Sayı	446	239	685
		Satır Yüzdesi	65,1%	34,9%	100,0%

$\chi^2 = 5,919$ P = 0.015 ve Phi / Cramer V = 0.093

		Ağırlıklı Empati Hizmet Kalitesi Skoru		Toplam	
		Algılanan Kalite Algısı Düşük	Algılanan Kalite Algısı Yüksek		
Danışmanlık Hizmetleri	Yararlanmadım	Sayı	401	236	637
		Satır Yüzdesi	63,0%	37,0%	100,0%
	Yararlandım	Sayı	37	11	48
		Satır Yüzdesi	77,1%	22,9%	100,0%
	Toplam	Sayı	438	247	685
		Satır Yüzdesi	63,9%	36,1%	100,0%

$\chi^2 = 11,661$ P = 0.001 ve Phi / Cramer V = 0.130

Tablo 7’de verilen değerler incelendiğinde; Daha önceki hizmetlere benzer şekilde “Somut Özellikler”, “Güvenilirlik” ve “Heveslilik” hizmet kaliteleri hariç olmak üzere “ankete katılan “Türk Metal Sendikası” üyelerinin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi boyutları “Danışmanlık Hizmetleri” den yararlanma durumları ile istatistiksel olarak ilişki bulunmuştur. Sendikanın bu hizmetinden yararlanan üyelerin ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi skorları düşük durumunda yoğunlaşmıştır. Bu hizmetten yararlanan üyelere ağırlıklı sosyal sendikacılık hizmet kalitesi skorları yüksek olma durumu daha fazladır.

Sonuç ve Öneriler

Türk Metal Sendikasının üyelerine sağladığı sosyal sendikacılık hizmetlerin servqual hizmet kalitesine göre değerlendirilmesi için, “Somut özellikler”, “Güvenilirlik”, “Heveslilik”, “Güven” ve “Empati” hizmet boyutları kullanılmıştır. Bu beş hizmet kalitesi boyutu, sendikanın üyelerine sağladığı sosyal sendikacılık hizmetleri açısından önemlidir.

Sosyal sendikacılık, sendikaların üyelerine sağladığı sosyal hizmetlerin önemli bir parçasıdır. Sendikalar, üyelerinin haklarını korumak ve iyileştirmek amacıyla faaliyet gösterirken aynı zamanda üyelerine çeşitli sosyal imkanlar sunarak onların sosyal refahını artırmayı hedefler. Bu imkanlar genellikle sağlık hizmetleri, eğitim olanakları, sosyal aktiviteler ve benzeri konuları kapsar. Sendikaların üyelerine sağladığı sosyal hizmetlerin önemi ve etkinliği ölçülmelidir. Çünkü bu hizmetlerin doğru şekilde değerlendirilmesi, hizmet kalitesinin artırılması ve geliştirilmesi için gereklidir. Ayrıca, sendikaların üyelerine karşı sorumluluklarını yerine getirme ve onların memnuniyetini sağlama görevini de yerine getirmeleri açısından bu ölçüm önemlidir.

PZB'nin Servqual hizmet kalitesi ölçüm modeli, hizmet kalitesini değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan bir modeldir. Bu model, hizmet kalitesini beş ana boyutta değerlendirir: Somut özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati. Bu boyutların her biri, hizmet kalitesini belirlemek ve iyileştirmek için önemli bir ölçüt oluşturur. Bir sendika, “somut özellikler” hizmet kalitesi boyutuyla, fiziksel çevre, malzeme ve ekipman kalitesi ile iletişim materyallerini değerlendirir. Önemli olan, üyelerine sunulan hizmetlerin kalitesi ve görsel sunumunun yeterliliğidir. Güvenli bir çalışma ortamı sağlama ve güncel teknolojilere sahip olma da somut özelliklerin etkisini gösterir. “Güvenilirlik” hizmet kalitesi boyutu, sendikanın verdiği hizmetlerin doğru bir şekilde yerine getirilip güvenilir olmasını değerlendirir. Üyelerin sorunlarına çözüm bulma becerisi ve talepleri karşılama yeteneği bu boyutun önemli bir göstergesidir. Yönetim ekibinin dürüstlüğü, gizlilik ve bilgi güvenliği de güvenilirlik açısından dikkate alınması gereken konulardır. “Heveslilik” hizmet kalitesi boyutu, sendikanın üyelerine karşı ilgili ve özenli davranmasını, ihtiyaçlarına anlayışla yaklaşmasını değerlendirir. Üyelerle iletişim, personelin motivasyonu ve üyelere adanmışlık bu boyutun etkisini gösterir. “Güven” hizmet kalitesi boyutu, üyelere hizmet sunan sendikanın güven ve güvence hissi vermesi gerektiğini değerlendirir. Üyeler, sendikanın finansal olarak güvenilir ve istikrarlı olduğuna inanmalıdır. Üyelerden gelen bilgilerin doğru ve gizli tutulduğuna dair güven duygusu yüksek olmalıdır. “Empati” hizmet kalitesi boyutu, sendikanın üyelerin duygusal ihtiyaçlarına anlayış göstererek destek olmasını değerlendirir. Üyelerin sorunlarını anlama ve çözme yeteneği, duygusal destek sağlama ve geri bildirimlerle hizmetlerini geliştirme önemlidir.

Sendikalar, üyelerine sundukları sosyal hizmetlerin etkinliğini ve kalitesini PZB'nin servqual modeli üzerinden değerlendirebilirler. Bu model, sendikaların sağladığı hizmetlerin belirlenen standartlara uygunluğunu, üyelerin hizmetlerden ne kadar memnun olduklarını ve hizmetlerin hangi alanlarda geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymak için kullanılabilir.

Özetle, sendikaların üyelerine sağladığı sosyal sendikacılık hizmetlerin önemi büyüktür ve bu hizmetlerin kalitesi ve etkinliği ölçülmelidir. PZB'nin servqual modeli, sendikaların sosyal sendikacılık hizmetlerinin kalitesini değerlendirmek ve geliştirmek için kullanılacak etkili bir ölçüm aracı olarak hizmet vermektedir. Bu sayede sendikalar, üyelerine daha iyi hizmet sunarak sosyal sendikacılık açısından daha etkili bir rol oynayabilirler.

Çalışma sonucunda sosyal sendikacılık açısından değerlendirilen hizmet kalitesi boyutlarının Türk Metal Sendikasının üyelerine sunduğu hizmetler bağlamında değerlendirildiğinde; sendikanın sunduğu sosyal sendikacılık hizmetlerinin üyelerin nezdinde mükemmel yakın algılandığı için tüm ağırlıklandırılmış hizmet kalite skorlarının ortalaması sifıra yakın bulunmuştur. Yani sendikanın sunduğu hizmet ile üyelerin algıladığı hizmet arasındaki boşluk düşüktür. Bu Türk Metal Sendikasının üyelerine sağladığı sosyal sendikacılık hizmetlerini mümkün olduğunca iyileştirmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- AKTAY, Nizamettin, ARICI, K. ve KAPLAN, Emine Tuncay. (2009). *İş Hukuku, Seçkin Yayıncılık*, Ankara.
- ALTAN, Şenol, ATAN Murat ve EDİZ Ayşe, (2003), “Servqual Analizi ile Toplam Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Yüksek Eğitimde Bir Uygulama”, İstanbul: *12.Ulusal Kalite Kongresi*, Kal Der, 13-15 Ekim.
- AYMANKUY Ş. Yakut, (2005), “Konaklama İşletmelerinde Sendikaların Hizmet Kalitesine Etkileri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 14, 1 – 22.
- BEZİRGAN Muammer, (2015), “Algılanan Hizmet Kalitesi ile Memnuniyet Arasında Aidiyetin Aracı Etkisi: Sosyal Tesislere Yönelik Bir Araştırma”, *International Review of Economics and Management*, Cilt 3, Sayı 2, 143-162.
- DALGIÇ, A., (2013), “Hizmet Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Hizmet Kalitesini Etkileyen Faktörler Antalya’da Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Aydın.
- GENÇAL, Selim, (2020), “Sivil Toplum Kuruluşlarında Hizmet Kalitesinin Ölçümü: Türk Kızılay” **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, T.C İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- İPEK, Zuhul, (2006), “Kamu Çalışanları Sendikaları; Sağlık Hizmetlerinde Çalışanların Sendikalaşması Üzerine Alan Araştırması”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Bursa.
- PARASURAMAN, A., ZEITHAML V. A. ve BERRY L. L., (1985), “A Conceptual Model of Service Quality and It’s Implications for Future Research. *The Journal of Marketing*, 41-50.
- PARASURAMAN, A., ZEITHAML V. A. ve BERRY L. L., (1988), “Servqual: A Multiple - Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality, *Journal of Retailing*, 64 (1): 13-17.
- TALAS, C., (1975), “Sendikacılık ve Toplum”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 30, 1-23.
- T.C. Resmi Gazete, 31 Ocak 2024, sayı: 32446
- YÜKSEL, Tülin., (2021), “Sendikaların Sundukları Hizmetlere Yönelik Kalite Algısı”, **25. Pazarlama Kongresi**, http://pazarlama.org.tr/ppadpk-2021/bildiriler/81-1145-2226-v2_OK-U.pdf. Erişim tarihi: 01/09/2024.

Extended Summary

The quality of service delivery in the social trade unionism service area is an important factor that determines whether it effectively meets the needs of the service recipient. Providing quality and effective social labor union service is an important step toward increasing social welfare and improving union members' quality of life. However, there are still many challenges in measuring and evaluating the quality of social labor union services. This study focuses on an application to measure the quality of social union services. This survey is considered an important step toward determining the impact of social union service provision and improving service quality. The development of such measurement and evaluation methods in the field of social trade union services can be an important tool for identifying and improving deficiencies in service provision. In the following sections of this article, issues such as the importance of the quality of social union services in Turkey, difficulties encountered in its measurement, criteria, and methods used will be discussed. In this direction, measurement and evaluation methods developed for quality service delivery in the field of social trade unionism will be examined and suggestions will be made on how these methods can be used in the field of social trade unionism service. To ensure quality service delivery in the field of social trade unionism service and effectively meet the needs of the service recipient, measurement and evaluation of social trade unionism service quality are important. This article aims to provide an important perspective to practitioners and researchers in the field of social trade unionism service by focusing on the Servqual service measurement model, which is a measurement and evaluation method developed to ensure quality service delivery in the field of social trade unionism service.

"Tangible features", "Reliability", "Eagerness", "Trust" and "Empathy" service dimensions were used to evaluate the social trade unionism services provided by Türk Metal Union to its members according to SERVQUAL service quality. These five service quality dimensions are important in terms of union members' social trade union services. Social unionism is an important part of the social services that trade unions provide to their members. Although trade unions operate to protect and improve the rights of their members, they also aim to improve the social welfare of their members by providing them with various social opportunities. Facilities usually include health services, educational opportunities, and social activities. The importance and effectiveness of the social services provided by trade unions to their members should be measured. This is because accurate evaluation of these services is required to improve and enhance the service quality. In addition, this measurement is important for unions to fulfill their responsibilities towards their members and to ensure their satisfaction.

A. Parasuraman, Leonard L. Berry and Valarie Zeithaml's (PZB) Servqual service quality measurement model is a widely used model for assessing service quality. This model assesses service quality in five main dimensions: Tangibles, reliability, eagerness, trust, and empathy. Each of these dimensions constitutes an important benchmark for determining and improving service quality. With the "tangibles" service quality dimension, a trade union assesses the physical environment, quality of materials and equipment, and communication materials. What is important is the quality of the services offered to its members and the adequacy of their visual presentation.

Providing a safe working environment and incorporating up-to-date technologies also demonstrates the impact of tangible features. The service quality dimension "Reliability" assesses whether the services provided by the trade union are accurate and reliable. The ability to find solutions to members' problems and fulfill their demands is an important indicator of this dimension. The integrity of the management team, confidentiality and security of information are also issues to be considered in terms of reliability. The service quality dimension "Enthusiasm" assesses the union's caring and attentive behavior toward its members and its understanding of their needs. Communication with members, staff motivation, and dedication demonstrate the impact of this dimension. The "trust" service quality dimension assesses that the union providing services to members should provide a feeling of trust and assurance. Members should believe that the union is financially reliable and stable. There should be a high sense of trust that information from members is kept accurate and confidential. The service quality dimension "Empathy" assesses the union's understanding and support of members' emotional needs. The ability to understand and solve members' problems, provide emotional support and improve services through feedback is important. Trade unions can evaluate the effectiveness and quality of the social services they provide to their members through PZB's servqual model. This model can be used to determine the conformity of the services provided by the trade unions with the specified standards, how satisfied the members are with the services and in which areas the services should be improved. To summarize, the social trade unionism services provided by trade unions to their members are of great importance and the quality and effectiveness of these services should be measured. PZB's servqual model serves as an effective measurement tool that can be used to assess and improve the quality of social trade unionism services of trade unions. In this way, unions can play a more effective role in terms of social unionism by providing better services to their members.

As a result of the study, when the service quality dimensions evaluated in terms of social trade unionism are evaluated in the context of the services provided by Türk Metal Union to its members; the average of all weighted service quality scores was found to be close to zero since the social trade unionism services provided by the union were perceived to be close to perfect by the members. In other words, the gap between the service provided by the union and the service perceived by the members is low. This proves that Türk Metal Union has improved the social union services provided to its members to the greatest extent possible.

Doğal Kaynak Rantları, Bilgi ve İletişim Teknoloji Kullanımı, Finansal Küreselleşme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: BRICS Ülkeleri İçin Bir Uygulama

Ayşegül HAN*

Özge KORKMAZ**

Geliş Tarihi (Received): 30.12.2023 - Kabul Tarihi (Accepted): 29.07.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1412106

Öz

Çalışmada doğal kaynak kullanımının, finansal küreselleşmenin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin, ekonomik büyüme ile uzun dönemli ilişkisi ve ilgili değişkenler arasındaki nedensel bağın varlığı araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla BRICS ülkeleri için 1992-2020 dönemi ele alınmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Gengenbach, Urbain ve Westerlund (GUW) eşbütünleşme testi ile, nedensellik ilişkisi ise Emirmahmutoğlu ve Köse tarafından öne sürülen nedensellik testi ile araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu, aşırı doğal kaynak kullanımının ekonomik büyümeyi azalttığı, doğal kaynaklar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu gözlenmiştir. Ayrıca BRICS ülkeleri özelinde Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hollanda Hastalığı Hipotezi, Doğal Kaynaklar, Ekonomik Büyüme, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Finansal Küreselleşme.

Analysis of the Relationship Between Natural Resource Rents, Information and Communication Technology Use, Financial Globalization, and Economic Growth: An Application for BRICS Countries

Abstract

The study aimed to investigate the long-term relationship between natural resource use, financial globalization, information and communication technologies, and economic growth and the existence of a causal link between the relevant variables. For this purpose, the period 1992–2020 was considered for BRICS countries. The study examined the long-term relationship between the variables using the Gengenbach, Urbain, and Westerlund (GUW) cointegration test and investigated the causality relationship using the causality test proposed by Emirmahmutoğlu and Köse. As a result of the study, it was observed that there is a long-term relationship among the variables; excessive use of natural resources reduces economic growth; and there is a bidirectional causal relationship between natural resources and economic growth. Furthermore, the study concluded that the Dutch Disease Hypothesis is valid for BRICS countries.

Keywords: Dutch Disease Hypothesis, Natural Resources, Economic Growth, Information and Communication Technologies, Financial Globalization.

* Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, aysegullhann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3390-2129.

** Doç. Dr. Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ozge.korkmaz@ozal.edu.tr, ozgekorkmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9275-1271.

Giriş

Bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynak rezervlerinin ve bu kaynaklardan elde edilecekleri gelirlerin ekonomik büyümelerinde önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir. Doğal kaynak rantları ile ekonomik büyüme arasında negatif ya da pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı literatürde görülmektedir ve bu farklılıkları ele alan teoriler mevcuttur. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda doğal kaynaklara sahip olan ekonomilerin, daha az doğal kaynağa sahip olanlara kıyasla düşük ekonomik büyüme yaşadığı yönündeki şaşkıncı görüş ortaya konulmaktadır (Kurniawan vd., 2021). Bu durum, geleneksel olarak doğal kaynak zengini olan ülkelerin, bu kaynaklar üzerinden daha fazla yatırım ve ekonomik büyüme elde edebilecekleri beklentisine aykırıdır. Bu paradoks, doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin beklenenden daha düşük bir ekonomik performans sergilemesi açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme arasındaki kompleks ilişkiyi anlamak amacıyla literatürde çeşitli hipotezler geliştirilmiştir. Bu hipotezlerden biri, Hollanda Hastalığı Teorisi'ne dayanmaktadır, ki bu terimin kökeni 17. yüzyılda Hollanda'da lale fiyatlarına bağlı olarak yaşanan finansal volatiliteye dayanmaktadır (Gerelmaa ve Kotani, 2016). Corden ve Neary (1982), Corden (1984) ve Van Wijnbergen (1984) tarafından ortaya konan teorik model, doğal kaynakların keşfinin ulusal düzeyde geliri ve imalat sektörlerindeki diğer faktörleri azaltabileceğini iddia etmektedir. Bu durum, üretim dışı sektörlerdeki sermaye ve işgücü talebinin artması ve bunun doğrudan üretim sektöründeki girdi faktörünü azaltmasıyla açıklanmaktadır. Bu teorik temel, literatürde geniş ölçüde teyit edilen teorik ve ampirik bulgularla desteklenmektedir (Wacker vd., 2006; Das vd., 2014; Wu vd., 2018; Pelzl ve Poelhekke, 2021). Bu bağlamda, Hollanda Hastalığı Hipotezi, doğal kaynaklarla ilişkilendirilen ekonomik büyüme dinamiklerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Günümüzde, teknolojik ilerleme önemli bir büyüme kaydetmiştir. Bu dikkate değer büyüme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki belirgin artışla birlikte ekonomik büyümedeki merkezi rolü vurgulayan kapsamlı bir literatür araştırmasıyla desteklenmiştir (Unwin ve Unwin, 2017; Aceto vd., 2018; Vu vd., 2020; Chatterjee, 2020; Bilan vd., 2023). Ancak, bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişimi, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Özellikle gelişmiş ekonomilerde etkileyici bir büyüme yaşanmıştır (Dedrick vd., 2013). Birçok çalışma, bilgi ve iletişim teknolojilerinin teorik bağlamda dışsal teknolojik değişikliklere dayalı olarak ekonomik büyümenin temel bir itici gücü olması gerektiğini savunmaktadır. İçsel Büyüme Teorisi ise, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeni ürünler, iş modelleri ve süreçler geliştirerek ekonomik büyümeye olumlu bir katkı sağladığını öne sürmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, verimliliği artırarak ülke ekonomisine katkıda

bulunmakta ve istihdam fırsatlarını artırmaktadır (Stanley vd., 2018). Ancak, bazı görüşlere göre, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır (Kenny, 2003). Bu noktada, bilgi ve iletişim teknoloji yatırımlarının, üretken ekonomik çıktının elde edilmesinde kritik bir itici güç olduğu vurgulanmaktadır. Yani, bilgi ve iletişim teknolojileri yatırımı, ekonomik büyümeyi desteklemede önemli bir rol oynayabileceği gibi, aynı zamanda bazı zorluklara ve olumsuz etkilere neden olabileceği de dikkate alınmalıdır. Örneğin, işgücü piyasasında dönüşüm ve iş kayıpları yaşanabilir, dijital bölünme artabilir, gizlilik ve güvenlik endişeleri ortaya çıkabilir, teknolojik bağımlılık riski artabilir, çevresel etkilerin yanı sıra iş gücü becerilerinin dönüşümü gibi konular ön plana çıkabilir. Bu nedenle, Bilgi iletişim teknoloji (BİT) yatırımlarının olumlu etkileriyle birlikte bu potansiyel risklerin de dikkate alınması ve yönetilmesi önemlidir. Ekonomik büyümeye etki eden bir diğer faktör finansal küreselleşmedir. Çünkü 1980'lerin ortalarından sonra meydana gelen finansal küreselleşme dalgası, sanayi ülkeleriyle gelişmekte olan ülkeler arasında sermaye akışlarında belirgin bir artışa neden olmuştur. Bu sermaye akımları, gelişmekte olan ülkelerin bazılarında yüksek büyüme oranlarıyla ilişkilendirilirken, aynı dönemde diğer ülkeler büyüme oranlarında dönemsel çöküşler ve önemli finansal krizler yaşamış, bu krizlerin makroekonomik ve sosyal maliyetleri ciddi boyutlara ulaşmıştır. Sonuç olarak, finansal küreselleşmenin gelişmekte olan ekonomilerdeki etkileri hakkında yoğun bir tartışma ortaya çıkmıştır (Bakınız: Gygli vd., 2019; Kihombo vd., 2022).

Bu çalışmada doğal kaynak rantları, finansal küreselleşme, bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Hollanda Hastalığı Hipotezi çerçevesinde BRICS ülkeleri özelinde araştırılmıştır. BRICS ülkeleri, dünya ekonomisinde giderek artan bir rol oynayan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkelerini kapsamaları ve farklı ekonomik dinamiklere sahip olmaları nedeniyle dikkat çekmektedir. BRICS ülkelerinin ekonomik büyümesinde doğal kaynakların önemi büyüktür. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika gibi büyük ve çeşitli ekonomilere sahip bu ülkeler, geniş doğal kaynak rezervlerine sahiptirler. Örneğin, Rusya'nın enerji kaynakları, Brezilya'nın tarım ve maden kaynakları, Çin'in endüstriyel hammaddeleri ve Güney Afrika'nın maden zenginlikleri, bu ülkelerin ekonomik dinamiklerini belirleyen önemli unsurlardır. Doğal kaynak ihracatı, bu ülkelerin dış ticaret gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturmakta ve ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle enerji ve maden gibi stratejik kaynaklar, bu ülkelerin dış ticaret dengelerini belirleyen ve uluslararası pazarlardaki konumlarını güçlendiren unsurlardır. Dolayısıyla, doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamak, BRICS ülkelerinin ekonomik kalkınmasını ve küresel ekonomideki rolünü değerlendirmek için

önemlidir. Bu nedenle çalışmada, sadece doğal kaynak rantları özelinde değil, ayrıca bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı ile finansal küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkileri ve ilgili değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Bu amaçlar için çalışmada Gengenbach, Urbain ve Westerlund (GUW) (2016) tarafından öne sürülen eşbütünleşme testi ile Emirmahmutoğlu ve Köse tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılmıştır. Bu ekonometrik yöntemler, her bir ülke için detaylı sonuçlar sunmaktadır. Dolayısı ile çalışmanın kullandığı değişkenler ve yöntemler ile elde ettiği sonuçlar özelinde literatürde önemli bir yer edineceği düşünülmektedir. Çalışma giriş bölümü dahil beş ana bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, teorik çerçeve ele alınmış ve ampirik literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, kullanılacak veri seti ve ekonometrik yöntemlere dair bilgiler sunulmuştur. Dördüncü bölümde, ekonometrik analiz sonuçları raporlanmıştır. Son bölümde ise, analiz sonuçları tartışılmış ve elde edilen bulgular neticesinde politik önerilerde bulunulmuştur.

1. Teorik Çerçeve ve Ampirik Literatür

Doğal kaynakların tükenmesinin sanayi sektörü veya ekonominin diğer sektörlerindeki azalmayla nasıl ilişkili olduğunu açıklayan teori “Hollanda Hastalığı” olarak adlandırılmaktadır (Corden, 1984; Neary ve Van Wijnbergen, 1986; Bresser-Pereira, 2008). Bu hipotez ilk olarak 1982’de Corden ve Neary tarafından öne sürülmüştür. Hollanda Hastalığı Hipotezi’ne göre, doğal kaynak gelirlerindeki artış, reel döviz kurunu yükselterek ekonomiyi sanayisizleştirecek ve ticarete konu olan sektörün rekabet gücünü azaltacaktır. Hollanda Hastalığı, özellikle Kuzey Denizi’ndeki büyük gaz rezervlerinin keşfedilmesinin ardından Hollanda imalat sektöründeki düşüşü anlamak için kullanılan bir teoridir. Bu teori, kaynak hareket etkisi ve harcama etkisi olmak üzere ekonomiyi etkileyen iki temel kanala odaklanır (Covi, 2014). Kaynak hareket etkisi, petrol sektöründeki genişlemelerin, teknolojik ilerlemelerin ve petrol fiyatlarının artışının emek talebini yükselterek ticarete konu olmayan sektörlerle kaymayı teşvik ettiği süreci tanımlamaktadır. Sanayisizleşme olarak adlandırılan bu durum, imalat ve tarım sektörlerindeki işgücü talebinin ve çıktı miktarının azalmasına yol açmaktadır. Harcama etkisi, petrol gelirinden kaynaklanan ek gelirin hizmet sektöründeki talebi artırması ve çıktı düzeyini yükseltmesi ile ekonomiyi etkilemektedir. Yüksek gelir, ithalat talebini artırarak ticarete konu olan sektörlerde çıktı düzeyini azaltmaktadır. Bu durum, hizmetler sektöründeki artan çıktının, işgücünün imalat ve tarım sektöründen hizmetlere yönlendirilmesine neden olarak dolaylı sanayisizleşmeyi ortaya çıkarmaktadır.

Hollanda Hastalığı’nın ortaya çıkmasında etkili olan süreçler Corden ve Neary (1982) tarafından üç ana noktada belirtilmiştir. İlk olarak, bir sektörde hızlı döviz girişi sağlanması bu

süreçlerin başında gelmektedir. Bu durum, ülkeye büyük miktarda dövizin girmesine neden olarak ekonomik dengeleri etkilemektedir. İkinci olarak, yaşanan hızlı döviz girişi, ulusal para biriminin aşırı değer kazanmasına yol açmaktadır. Bu durum da ulusal paranın diğer ülke paralarına karşı güçlenmesine ve ticaret dengesini etkilemesine neden olmaktadır. Üçüncü olarak, patlama yaşanan sektördeki bu hızlı büyüme, ülkedeki kaynak dağılımının ilgili sektör lehine değişmesine sebep olmaktadır. Bu değişiklik diğer sektörlerde üretim kayıpları ve rekabet gücünün azalmasına yol açmaktadır. Hollanda Hastalığı'nın anahtar unsurları olan bu süreçler, ekonominin dengesini bozarak diğer sektörlerin olumsuz etkilenmesine ve uzun vadede ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle, gelir artışının daha verimli alanlara yönlendirilmesi ile birlikte özellikle Ar-Ge harcamaları, eğitim ve yeni teknolojik yatırımlar gibi stratejik alanlara yapılacak yatırımlar, Hollanda Hastalığı'nın önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Patlama yaşanan bir sektörde meydana gelen gelir artışının etkin bir şekilde yönetilmemesi durumunda birçok ekonomik ve politik problem ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar arasında işsizlik, düşük ekonomik büyüme, cari açık, ekonomik istikrarsızlık, politik istikrarsızlık, adil olmayan gelir-servet dağılımı ve dışa bağımlı bir ekonomiye dönüşme gibi riskler bulunmaktadır (Sezer, 2017). Bu bağlamda, iyi bir kurumsal yapı oluşturulması ve kaynakların etkili bir şekilde yönetilmesi büyük önem taşımaktadır.

Doğal kaynaklar, bir ülkenin gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, bu kavram, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasında aynı şekilde işlememektedir, kaynak zengini ve kaynak fakiri olarak adlandırılan ekonomiler arasında farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu noktada, Habakkuk (1962), bolluk içinde bulunan doğal kaynakların ekonomik ilerlemeye olumlu katkıda bulunduğunu savunan ilk kişi olarak öne çıkmaktadır. Literatürde doğal kaynakların ekonomik büyüme ve milli gelir üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik birçok çalışma mevcuttur. Örneğin, Canh ve Thanh (2022), 1995-2017 yılları arasında 24 Afrika ekonomisinde doğal kaynaklar ile ekonomik çeşitlilik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında, ekonomik çeşitliliğin ekonomik büyümeyi desteklediğini, ancak doğal kaynak rezervlerinin ekonomik büyümeye olumsuz etkide bulunduğunu belirtmişlerdir. Zall'e (2019) 29 ekonomi üzerinden yaptığı araştırmasında, doğal kaynakların ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen bir faktör olabileceğini, ancak bu etkiyi azaltmak için Afrika ülkelerinin yolsuzluğu kontrol etmeye ve aynı zamanda beşerî sermayeye yatırım yapmaya odaklanmaları gerektiğini öne sürmektedir. Yasmeen vd. (2021) ise, 1990Q1-2018Q4 arasında doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiş ve çalışmalarında doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme arasında negatif bir korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir. Sun ve Wang (2021), Çin ekonomisinin 30 bölgesinde, 2000-2019 döneminde doğal kaynakların çevresel bozulma ve

ekonomik büyüme üzerindeki etkisini doğrulamak için sistem GMM yaklaşımını uyguladıkları araştırmada, doğal kaynakların çevre üzerinde önemli ve olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Literatürde Hollanda Hastalığı Hipotezi ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Söz konusu çalışmalar Tablo 1’de özetlenmiştir. Tablo 1’de sunulan çalışmalar incelendiğinde, Hollanda Hastalığı Hipotezi’nin geçerli olduğu bulgusuna ulaşan birçok çalışma olduğu görülmektedir (Arı ve Özcan, 2012; Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013; Destek vd., 2017; Efeoğlu ve Pehlivan 2018; Bozkuş ve Kahyaoğlu, 2018; Özdemir vd., 2018; Alssadek ve Benhin, 2021). Öte yandan Hollanda Hastalığı Hipotezi’nin geçerli olmadığına dair bulgulara ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır (Mercan ve Göçer, 2014; Bayraç ve Çemrek, 2019; Oğul, 2022; Şanlısoy ve Ekinci, 2023; Paksoy ve Alagöz, 2023). Dolayısı ile, ülkelerin ekonomik büyüme dinamiklerinin farklılık göstermesi nedeniyle literatürden hareketle genel geçer bir yargıya varılamadığı söylenebilmektedir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar(lar)	Ülke(ler)	İncelediği Dönem	Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Arı ve Özcan (2012)	Gelişmekte Olan 24 Ülke	1988-2009	Reel Döviz Kuru, İşçi Dövizleri, Ekonomik Performans	Sabit Etki ve Araç Değişken Tahmin Yöntemleri	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerlidir.
Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013)	10 OPEC Ülkesi	1970–2011	Ekonomik Büyüme, Petrol Fiyatları	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerlidir.
Mercan ve Göçer (2014)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan	1990-2011	Reel Döviz Kuru, Ham Petrol Fiyatları, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ticari Dışa Açıklık, Kamu Harcamaları	İki Yönlü Sabit Etkiler Tahmincisi	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerli değildir.
Destek, Okumuş ve Yıldırım (2017)	Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan	1991-2013	Petrol Rantı, Tarımsal Katma Değer	ARDL Sınır Testi	Azerbaycan için Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerlidir.
Efeoğlu ve Pehlivan (2018)	Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya	1992- 2016	Reel Döviz Kuru, Dış Ticaret Açıklığı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Petrol Fiyatları, Reel Faiz	Panel Eşbütünleşme Testleri, FMOLS, DOLS, Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerlidir.
Bozkuş ve Kahyaoğlu (2018)	Kazakistan	2012:01-2017:04	Sanayi Üretim Endeksi, Reel Efektif Döviz Kuru	FMOLS; IMOLS ve DOLS	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerlidir.
Özdemir vd., (2018)	İran ve Suudi Arabistan	1980-2014	Sanayi İhracatı, Hizmet İhracatı, Tarım İhracatı, Petrol İhracatı, Hükümet Harcamaları, Reel Efektif Döviz Kuru	ARDL Sınır Testi	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerlidir.
Bayraç ve Çemrek (2019)	Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan	1990-2016	Petrol Üretimi ve Gelir	Engle-Granger eşbütünleşme, Johansen eşbütünleşme ve VECM Granger nedensellik	Azerbaycan ve Kazakistan'da Hollanda Hastalığı Hipotezi

					geçerli; Türkmenistan'da geçerli değildir.
Alssadek ve Benhin (2021)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan 16 Ülke	1970-2016	Reel Döviz Kuru, Petrol Fiyatları	Driscoll-Kray standart hatalı panel sabit etkiler modeli	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerlidir.
Oğul (2022)	Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan	1993-2019	Tarımsal Katma Değer, Petrol Rantı	Westerlund (2006) panel eşbütünleşme testi, AMG tahminci	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerli değildir.
Şanlısoy ve İkinci (2023)	Azerbaycan	2001Q1-2018Q2	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Ham Petrol Fiyatı	NARDL	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerli değildir.
Paksoy ve Alagöz (2023)	Türk Cumhuriyetleri	2000-2019	Petrol Fiyatları, Reel Döviz Kuru, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticari Açıklık, Kamu Harcamaları	Sabit Etkiler Huber, Eickerand White Dirençli Tahmincisi	Hollanda Hastalığı Hipotezi geçerli değildir.

2. Veri Seti ve Yöntem

Araştırmada, 1992-2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak BRICS ekonomileri için doğal kaynak rantlarının, finansal küreselleşmenin, bilgi ve iletişim teknoloji kullanımının ekonomik büyüme ile uzun dönemli ve nedensel bağlantıların varlığı incelenmek istenmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, küresel ekonomik dinamiklerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum, BRICS ülkeleri arasında özellikle Rusya'nın ekonomik ve politik yapılanmasında belirgin bir değişikliğe işaret etmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada 1992'den itibaren veri kullanılmasının tercih edilmesinin temel nedeni, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın ekonomik verilerinin ve stratejik yönelimlerinin doğal bir dönem başlangıcı olmasıdır. Bu tarihsel kesit, BRICS ülkelerinin ekonomik büyüme dinamiklerinin anlaşılmasında ve bu sürecin doğal kaynak rantları, finansal küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkileriyle nasıl ilişkilendirilebileceğinin değerlendirilmesinde önemli bir zemin sağlamaktadır. Çalışmada, ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin seçiminde literatürden yararlanılmıştır. Literatürde, finansal küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Nasreen vd. (2020), 1989-2016 yılları arasında AB ekonomilerinde finansal küreselleşme ile ekonomik büyüme ve finansal sektör gelişimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Gaies vd. (2020), finansal küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini döviz kurlarındaki dalgalanmalarla etkileşimini inceledikleri çalışmalarında, döviz kuru istikrarsızlığının ve geleneksel sermaye birikimi kanalının zararlı etkilerini en aza indirerek yatırım küreselleşmesinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerini göstermiştir. Kihombo vd. (2021), Batı Asya ve Orta Doğu ekonomilerinde finansal küreselleşme ile ekonomik büyüme için çevresel sürdürülebilirlik ilişkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda, ekonomik büyüme ile finansal küreselleşme arasında nedensel ilişkinin var olduğu gözlenmiştir. Li vd. (2022), çalışmalarına G10 bölgesi için kritik göstergeler olarak iklim teknolojileri, finansallaşma ve sürdürülebilir finansın rolünü eklemiştir. Çalışma sonucunda yazarlar, finansallaşma ve teknolojik yeniliklerin G10 bölgesinde daha iyi ve daha sürdürülebilir sonuçlara yol açtığını iddia etmiştir.

Benzer şekilde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerinde kritik bir rolü olduğu kabul edilmektedir. Son yıllarda, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesi, ekonomi ve toplum üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu etkiler, COVID-19 salgınının getirdiği derin değişikliklerle birlikte, bilgi ve iletişim teknolojilerinin “yeni normalin” işlemlerini mümkün kılmasıyla en belirgin şekilde ortaya çıkmıştır (Mińska-Struzik ve Jankowska, 2021). Bilgi ve

iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye olan etkisini anlamak amacıyla yapılan bir dizi deneysel çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan, Kallal vd. (2021), uzun ve kısa vadeli perspektiflerde bilgi ve iletişim teknolojileri ile ekonomik büyüme ilişkisini 1997-2015 yılları arasında Tunus özelinde incelemiştir. Çalışma sonucunda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasının Tunus'un ekonomik büyümesine uzun vadede olumlu bir etki ettiği gözlenmiştir. Karaman Aksentijevic vd. (2021) ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin alt-orta ve düşük gelirli ülkelerde ekonomik büyümeyi önemli ölçüde olumlu etkilediğini, ancak yüksek ve orta gelirli ülkelerde bu etkilerin anlamlı olmadığını saptamıştır. Bu bulgular, ekonomi politikası açısından bakıldığında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmekte olan ülkelerde benimsenmesi ve kullanılması için bir rehber görevi görebileceğini öne sürmektedir. Solomon ve Van Klyton (2020) 2012-2016 yılları arasında 39 Afrika ülkesinde dijital teknoloji kullanımı ile ekonomik büyüme oranı ilişkisini araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, bireysel bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının ekonomik büyüme ile önemli ölçüde ve pozitif olarak bağlantılı olduğunu doğrulamaktadır. Niebel (2018) ise gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışma sonuçları, farklı ulusların bilgi ve iletişim teknolojilerine yaptıkları yatırımların ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Çalışmada kullanılan tüm değişkenler Dünya Bankası'ndan temin edilmiştir ve tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Değişkenlerin logaritması alınarak, veri setindeki büyük aralıklardaki varyasyonların düzeltilmesi ve analizlerdeki tutarlılık ile karşılaştırılabilirliğin artırılması hedeflenmiştir (Yeh and Liao, 2017; Wong and Li, 2020). Kullanılan değişkenlere ilişkin detaylı bilgiler Tablo 2'de belirtilmiştir:

Tablo 2. Değişkenler

Sembol	Değişken	Açıklama
Ingdp	Ekonomik büyüme	GSYİH (Sabit 2015 ABD Doları)
Innat	Doğal kaynak rantları	Toplam Doğal Kaynak Rantları (GSYH'nin %'si)
Inbit	Bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı	İnternet Kullanan Birey, Nüfusun %'si
Infg	Finansal küreselleşme	Finansal Küreselleşme Endeksi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu çalışmada BRICS ülkeleri için Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin geçerli olup olmadığı seçilen değişkenler özelinde irdelenmek istenmektedir. Hollanda Hastalığı Hipotezi'ni sınamak amacıyla yapılan çalışmalar incelendiğinde, literatürde genellikle reel döviz kuru, ekonomik büyüme, petrol fiyatları, işsizlik, dış ticaret açıklığı ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu değişkenler, Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin temel mekanizmalarını yansıtmaktadır. Ancak bu çalışmada, literatürde daha az kullanılan doğal kaynak rantları, bilgi ve

iletişim teknoloji kullanımı ve finansal küreselleşme değişkenleri ele alınmıştır. Doğal kaynak rantları, toplam doğal kaynak kiralaları, petrol kiralaları, doğalgaz kiralaları, kömür kiralaları (sert ve yumuşak), maden kiralaları ve orman kiralalarının toplamıdır. Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı değişkeni için kullanılan internet kullanıcıları, son üç ay içerisinde (herhangi bir yerden) interneti kullanmış olan kişilerdir. İnternet bilgisayar, cep telefonu, kişisel dijital asistan, oyun makinesi, dijital TV vb. aracılığıyla kullanılabilir. Alıcı fiyatlarıyla GSYİH ise ekonomideki tüm yerleşik üreticilerin brüt katma değerinin toplamına ürün vergileri eklenerek ve ürünlerin değerine dahil edilmeyen sübvansiyonların çıkarılmasıyla elde edilir. Fabrikasyon varlıkların amortismanı veya doğal kaynakların tükenmesi ve bozulması nedeniyle kesinti yapılmadan hesaplanır. Bu değişkenler, Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin farklı yönlerini inceleyerek, bu hipotezin daha kapsamlı bir şekilde test edilmesine olanak tanıyacağı öngörülerek seçilmiştir. Özellikle doğal kaynak rantları değişkeni, Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin teorik temellerinin daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Bir diğer ifadeyle, ilgili değişken, doğal kaynak ihracatındaki artışın, ekonomide yarattığı gelir artışı ile diğer sektörlerin rekabet gücünü azaltması arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı değişkeni ise, Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin teknolojik boyutunu ele almaktadır. Bu değişken, teknolojinin, doğal kaynak ihracatındaki artışın olumsuz etkilerini azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Finansal küreselleşme değişkeni de Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin sermaye akımları boyutunu ele almaktadır. Bu değişken, sermaye akımının, doğal kaynak ihracatındaki artışın olumsuz etkilerini azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, çalışmanın literatüre katkısının, Hollanda Hastalığı Hipotezi'ni sınamak için kullanılan değişken setini genişletmesi olduğu söylenebilmektedir. Bu durumun hipotezin daha kapsamlı bir şekilde test edilmesine ve daha net sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında (1) numaralı denklemde sunulan model dikkate alınmıştır:

$$\ln gdp_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} \ln nat_{it} + \beta_{2it} \ln bit_{it} + \beta_{3it} \ln fg_{it} + e_{it} \quad (1)$$

Burada “ $\ln gdp$ ” ekonomik büyümeyi, “ $\ln nat$ ” doğal kaynak rantlarını, “ $\ln bit$ ” bilgi ve iletişim teknoloji kullanımını ve “ $\ln fg$ ” finansal küreselleşmeyi temsil etmektedir. β_{0it} sabit terimi ve e_{it} hata terimini göstermektedir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 3'te raporlanmıştır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	lngdp	lnnat	lnbit	lnfg
Ortalama	27.792	1.404	1.334	-1.9630
Medyan	27.854	1.342	2.213	-1.0852
Maksimum	30.313	3.068	4.442	-0.230
Minimum	25.912	-0.146	-9.103	-12.397
Standart Sapma	1.0308	0.725	3.167	2.202
Çarpıklık	0.315	0.403	-1.465	-2.5911
Basıklık	3.034	2.611	4.706	10.488
Jarque-Bera	2.417	4.853	69.511	501.037
p	0.298	0.088***	0.000*	0.000*

Not: “p” olasılık değerini belirtmektedir. *p<0.01, **p<0.05 ve ***p<0.10.

Tablo 3 incelendiğinde, lnbit ve lnfg değişkenlerinin normal dağılım göstermediği ancak %1 önem düzeyine göre lngdp ve lnnat değişkenlerinin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilmektedir. En yüksek ortalama ekonomik büyüme değişkeninin sahip olduğu gözlenirken, en yüksek standart sapma değerine bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı değişkeninin sahip olduğu saptanmıştır. Ele alınan değişkenler özelinde, finansal küreselleşme değişkeninin en düşük ortalama ve doğal kaynak rantları değişkeninin de en düşük standart sapma değerine sahip olduğu Tablo 3’te görülmektedir.

Bir sonraki aşamaya geçilebilmesi için panel birim kök testlerinin hem birim hem de zaman boyutu içermesi nedeniyle değişkenlerin durağanlığının analizi yapılmalıdır. Durağanlık analizlerinin yapılabilmesi için ise panel veri analizinde modelde ve/veya değişkenlerde yatay kesit bağımlılığın var olup olmadığı araştırılmış olmalıdır. Bu araştırma sonucunda, yatay kesit bağımlılığın varlığı durumunda ikinci nesil birim kök testleri kullanılmakta, aksi durumda ise birinci nesil birim kök testleri ile analize devam edilmektedir. İkinci nesil birim kök testlerinden biri olan CADF birim kök testi, standart ADF birim kök testinin serilerdeki farklılıklar ve yatay kesit ortalamalarında gecikme seviyeleri ile genişletilmesini incelemektedir (Pesaran, 2006). Bu test, birimler arasındaki korelasyonu gidermek için ADF regresyonunun birinci farkını almaktadır ve testin ana denklemi aşağıdaki gibidir:

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (2)$$

Burada; $i = 1, \dots, N$; $t = 1, \dots, T$ ve $u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it}$ ’dir. f_t gözlemlenemeyen ortak etkileri, ε_{it} ise hata terimini ifade etmektedir. $\phi_i = 1$ olduğunda CADF testinde incelenen denklem şu şekildedir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Burada $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{it-1}$ olarak tanımlanır. Bu genişletilmiş regresyon denklemi, y_{it} 'nin gecikmeli birinci farklarının eklenmesiyle elde edilir. Hesaplanan CADF istatistik değeri Pesaran (2006) istatistik değerinden küçük ise değişkenin durağanlaştığı sonucuna varılır. Ancak, her bir yatay kesit değerinin durağanlığını CADF ile test etmek zordur. Bu nedenle CADF regresyon tahmini ardından panelin geneli CIPS istatistiği ile değerlendirilmektedir. CIPS, her bir yatay kesit için CADF istatistiklerinin ortalaması olarak belirlenir:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (4)$$

CIPS istatistiği, gecikmeli değişkenlerin t-istatistiklerinin ortalaması alınarak bulunur. Her bir yatay kesit için CADF test istatistiklerinin ortalaması kullanılarak panel veri seti üzerinde birim kök testi yapma imkânı sağlamaktadır (Pesaran, 2006).

Durağanlık sınavasının ardından değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığının belirlenmesi için eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığın varlığı ve incelenen modelin heterojen olması durumunda, Gengenbach, Urbain ve Westerlund (GUW) (2016) tarafından öne sürülen eşbütünleşme testi kullanılabilir. Bu testin aşamaları ise şu şekildedir (Gengenbach vd., 2016):

$$\Delta y_{i,t} = \delta'_{y,x} d_t + a_{y_i} y_{i,t-1} + y'_i w_{i,t-1} + B_{y,y_i}(L) \Delta y_{i,t-1} + A_{y,x,x_i}(L) \Delta x_{i,t} + A_{y,F,x_i}(L) \Delta F_t + \eta'_{y,x_i} f_{it} + \varepsilon_{y,x_i,t} \quad (5)$$

Her bir birim için hesaplanacak test istatistiği (6) numaralı denklemdeki gibidir:

$$\Delta y_i = d \delta_{y,x_i} + a_{y_i} y_{i,-1} + w_{i,-1} \gamma_i + v_i \pi_i + \varepsilon_{y,x_i} = a_{y_i} y_{i,-1} + g_i^d \lambda_i + \varepsilon_{y,x_i} \quad (6)$$

Testin ilk aşamasında, her birim için modelin EKK tahmini gerçekleştirilmekte ve $H_0: \hat{a}_{y_i} = 0$ hipotezi t testi yardımıyla sınanmaktadır.

$$\hat{a}_{y_i} = \frac{y'_{i,-1} M_{g_i^d} \Delta y_i}{y'_{i,-1} M_{g_i^d} y_{i,-1}} \quad (7)$$

$$\hat{\sigma}_{\hat{a}_{y_i}}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{y,x_i}^2}{y'_{i,-1} M_{g_i^d} y_{i,-1}} \quad (8)$$

$$T_{a_{y_i}}(F, 0) = \frac{\hat{a}_{y_i}}{\hat{\sigma}_{\hat{a}_{y_i}}} \quad (9)$$

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu belirlendikten sonra analize uzun dönem katsayı tahmini ile devam edilmelidir. Uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesinde AMG (Augmented Mean Group Estimator- Arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi) tahmincisi kullanılmaktadır.

AMG tahmincisi için kullanılan model aşağıdaki gibidir (Eberhardt ve Teal, 2010). $i=1,2, \dots, N$ ve $t=1, 2, \dots, T$ olmak üzere:

$$\begin{aligned} y_{it} &= \beta_i' x_{it} + u_{it} \text{ ve } u_{it} = \alpha_i + \lambda_i' f_t + \varepsilon_{it} \\ x_{mit} &= \pi_{mi} + \delta_{mi}' g_{mt} + \rho_{1mi} f_{1mt} + \dots + \rho_{nmi} f_{nmt} + v_{mit} \\ m &= 1, \dots, k \quad f_{.mt} \subset f_t \\ f_t &= \varrho' f_{t-1} + \varepsilon_t \quad g_t = \kappa' g_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (10)$$

Burada; x_{it} , bağımsız değişkenler vektörünü, a_i gruplara özgü sabit etkileri, λ_i ülkelere özgü faktör yüklemeyi ve f_t ortak faktör kümesini belirtmektedir. AMG tahmincisi, yatay kesit bağımlılığı ortak dinamik etkiler ile birlikte değerlendirmektedir. AMG tahmincisi iki aşamada uygulanmaktadır. İlk olarak, kukla değişkenli fark denklemi EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir:

$$\Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \quad (11)$$

Daha sonra ise $\hat{\mu}_t$ değişkeni, N standart birimlere ait regresyonlar aşağıdaki denklem kullanılarak tahmin edilmektedir:

$$y_{it} = a_i + b_i' x_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \quad (12)$$

$$\hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i \quad (13)$$

Çalışmada ayrıca değişkenler arasında nedensel bağın varlığı araştırılmak istenmektedir. Panel veri analizinde, yatay kesit bağımlılığının varlığı durumunda Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından öne sürülen nedensellik testi kullanılmaktadır. Granger nedensellik testi, Emirmahmutoğlu ve Köse'nin nedensellik testinin temelini oluşturmaktadır. Bu test heterojen panellere uygulanabilmektedir. Heterojen panellerde Granger nedensellik için test istatistiği Fisher (1932) tarafından önerilmiştir. Fisher (1932), bağımsız testlerin p-değerlerini birleştirerek anlamlılık düzeylerini değerlendirmiştir. Fisher'in testi, serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğunda güvenilir sonuçlar vermeyebilir. Bu gibi durumlarda test bootstrap tekniği kullanılarak gerçekleştirilir. Bu teknik, her bir i için sistemdeki maksimum bütünleşme sırasını belirleyen $dmax_i$ ile ilişkili $k_i + dmax_i$ ile gecikmeli bir VAR modeli kullanır. Bu model, nedenselliği tespit etmek için iki değişken arasındaki maksimum ilişkiyi belirtir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011) ve aşağıdaki gibidir:

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{11,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{12,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (14)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{22,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (15)$$

Burada $dmax_i$, her bir i için sistemdeki en yüksek bütünleşmeyi temsil eder ve x ile y gibi iki değişken arasındaki nedenselliği tespit etmek amacıyla maksimum ilişkiyi belirtmektedir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011).

3. Bulgular

Panel veri analizlerinde bilindiği üzere kullanılacak olan yöntemlerin seçiminde temel bir kriter olarak yatay kesit bağımlılığın ve homojenliğin tespit edilmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testlerinden $T > N$ durumunda Breusch-Pagan (1980) LM testi, $T = N$ durumunda Pesaran (2004) Scaled LM testi, $T < N$ durumunda Pesaran (2004) CD testi ve $T > N$ veya $N > T$ durumunda ise Bias-Adjusted testi kullanılmaktadır. Bu çalışmada, BRICS ülkeleri için ele alınan örnekleme ($T > N$) olduğundan Breusch-Pagan (1980) LM testi sonuçları dikkate alınmıştır. Homojenlik sınaması için ise Pesaran ve Yagamata (2008)'nin geliştirmiş olduğu Delta testi (Slope Homogeneity Test) uygulanmıştır. Büyük örneklemler için Delta (Δ) testi, küçük örneklemler için ise Düzeltilmiş Delta (Δ_{adj}) testi kullanılmaktadır. Bu çalışmada 1992-2020 arasındaki yıllık veriler kullanıldığından, homojenliği test etmek için Düzeltilmiş Delta (Δ_{adj}) testi kullanılması daha uygundur. Yatay kesit bağımlılık ve Delta testlerine ait sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılık Testi ve Delta Testi Sonuçları

		İstatistik Değeri	p
Ingdp	Breusch-Pagan LM	266.894	0.000***
	Pesaran scaled LM	57.443	0.000***
	Bias-corrected scaled LM	57.354	0.000***
	Pesaran CD	16.327	0.000***
Innat	Breusch-Pagan LM	109.921	0.000***
	Pesaran scaled LM	22.343	0.000***
	Bias-corrected scaled LM	22.253	0.000***
	Pesaran CD	9.936	0.000***
Inbit	Breusch-Pagan LM	278.006	0.000***
	Pesaran scaled LM	59.928	0.000***
	Bias-corrected scaled LM	59.838	0.000***
	Pesaran CD	16.672	0.000***
Infg	Breusch-Pagan LM	74.180	0.000***
	Pesaran scaled LM	14.351	0.000***
	Bias-corrected scaled LM	14.261	0.000***
	Pesaran CD	6.467	0.000***
Model	Bias-Adjusted LM	125.3	0.000***
	Bias-Adjusted LM adj	70.12	0.000***
	Bias-Adjusted LM CD	10.98	0.000***
Δ		8.605	0.000***
Δ_{adj}		8.691	0.000***

Not: “p” olasılık değerini belirtmektedir. *p<0.01, **p<0.05 ve ***p<0.10.

Tablo 4’teki sonuçlar, değişkenler arasında ve modelde yatay kesit bağımlılığının varlığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, değişkenlerin zaman içinde birbirleri üzerinde etkisi olduğunu ve bu nedenle yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Delta testi sonuçlarına göre, ele alınan değişkenlerin heterojen bir yapıda olduğu görülmektedir. Dolayısı ile araştırmaya yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulunduran birim kök testlerinden CADF ve CIPS birim kök testleri ile devam edilmiştir. CADF-CIPS birim kök testi sonuçları Tablo 5’te raporlanmıştır.

Tablo 5. CADF-CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Ingdp	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri	ΔIngdp	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri
Brezilya	5	-1.930	Brezilya	5	-5.266**
Çin	5	-2.167	Çin	5	-4.446*
Hindistan	5	-1.341	Hindistan	5	-4.66*
Rusya	2	-1.989	Rusya	2	-6.095**
Güney Afrika	2	-1.238	Güney Afrika	2	-6.067**
CIPS Test İstatistiği		-1.733	CIPS Test İstatistiği		-5.306 ***
Innat	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri	ΔInnat	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri
Brezilya	5	-1.884	Brezilya	5	-4.626*
Çin	4	-2.545	Çin	5	-5.364**
Hindistan	3	-1.700	Hindistan	2	-5.473**
Rusya	4	-1.923	Rusya	3	-5.197**
Güney Afrika	2	-2.178	Güney Afrika	2	-6.111**
CIPS Test İstatistiği		-2.046	CIPS Test İstatistiği		-5.354***
Inbit	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri	ΔInbit	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri
Brezilya	2	-1.276	Brezilya	2	-6.113**
Çin	2	-1.165	Çin	2	-5.219**
Hindistan	2	-1.280	Hindistan	2	-5.156*
Rusya	2	-1.353	Rusya	2	-5.466**
Güney Afrika	2	-1.970	Güney Afrika	2	-5.444**
CIPS Test İstatistiği		-1.408	CIPS Test İstatistiği		-5.480***
Infng	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri	ΔInfng	<i>l</i>	CADF İstatistik Değeri
Brezilya	4	-2.197	Brezilya	4	-6.458 **
Çin	4	-1.695	Çin	2	-6.186**
Hindistan	2	-1.868	Hindistan	2	-7.552**

Rusya	4	-1.544	Rusya	4	-6.712**
Güney Afrika	2	-1.215	Güney Afrika	3	-6.673**
CIPS Test İstatistiği		-1.703	CIPS Test İstatistiği		-6.716***

Not: “I” gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. İlgili kritik değerler Pesaran (2006) çalışmasında bulunmaktadır.

Analiz sonuçları incelendiğinde, CADF ve CIPS test sonuçlarına göre bütün ülkelerin birinci farkta durağan olduğu belirlenmiştir. Birim kök analizinin ardından çalışmada, BRICS ülkeleri için doğal kaynak rantları, bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı, finansal küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki GUV eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. GUV Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

d.y	Katsayı	t-İstatistik Değeri	p
y(t-1)	-2.181	-7.369	0.01

Not: “p” olasılık değerini belirtmektedir.

Tablo 6’daki bulgulara göre, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu ve uzun dönemde birlikte hareket etme eğiliminde oldukları söylenebilmektedir. Uzun dönem katsayıları AMG tahmincisi ile elde edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Uzun Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken: lngdp	Katsayı	Standart Hata	Z İstatistik Değeri	p
lnnat	-0.0068	0.0238	-4.29	0.000***
lnbit	0.0015	0.0134	5.241	0.000***
lnfg	-2.0915	0.3708	-7.24	0.000***
Wald İstatistiği			479.12	0.000***

Not: “p” olasılık değerini belirtmektedir. *p<0.01, **p<0.05 ve ***p<0.10.

Tablo 7’deki sonuçlara göre, bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Bu bulgu, BRICS ülkelerinin ekonomik büyüme stratejilerinde teknolojik yeniliklere önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca çalışmada finansal küreselleşmenin ve doğal kaynaklardan elde edilen rantların ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu negatif ilişki, Hollanda Hastalığı Hipotezi’nin BRICS ülkeleri için geçerli olduğunu göstermektedir. Finansal küreselleşme ile ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkinin varlığı, finansal küreselleşmenin aşırı düzeyde olduğunda ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir. Örneğin, Canh ve Thanh (2022), Yasmeen (2021) ve Zall’e (2019) çalışmalarında doğal kaynak rezervlerinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Dolayısı ile çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürdeki araştırmalar ile uyumludur. Literatürde çalışmadan elde edilen sonuçların aksi yönde sonuçlar elde eden araştırmalar da mevcuttur. Bir diğer ifadeyle, finansal küreselleşmenin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini öne süren çalışmalar da vardır. Örneğin, Nasreen vd. (2020)

çalışmalarında AB ekonomilerinde finansal küreselleşme ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymuştur. Kallal vd. (2021) ise çalışmalarında bilgi ve iletişim teknoloji kullanımının yaygınlaşmasının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgular, finansal küreselleşmenin ve bilgi ve iletişim teknoloji kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ülkeden ülkeye değişebileceğini göstermektedir. Literatürdeki sonuçlardan hareketle, doğal kaynak rantları, finansal küreselleşme, bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ilişkin genel geçer bir sonuç olmadığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, ele alınan dönem ve ülkelere göre değişkenler arasındaki ilişki için farklı sonuçların tespit edilebileceğini söylemek mümkündür. Bu farklılıkların nedeninin ise, coğrafi bölgelerdeki ekonomik bağlama, politika uygulamalarına veya doğal kaynak yönetimine dayandığı düşünülmektedir. Çalışmada son olarak ilgili değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkilerin varlığı araştırılmak istenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 8’de raporlanmıştır.

Tablo 8. Nedensellik Sonuçları

lngdp → lnnat						
	Brezilya	Çin	Hindistan	Rusya	Güney Afrika	Panel
<i>l</i>	1	1	1	2	1	
Wald istatistik değeri	17.151	10.164	8.026	14.684	13.001	42.744
p	0.000***	0.017**	0.037**	0.000***	0.000***	0.000***
lnnat → lngdp						
	Brezilya	Çin	Hindistan	Rusya	Güney Afrika	Panel
<i>l</i>	1	1	1	2	1	
Wald istatistik değeri	24.994	34.682	9.628	25.329	12.064	116.368
p	0.000***	0.000***	0.002***	0.000***	0.000***	0.000***
lngdp → lnbit						
	Brezilya	Çin	Hindistan	Rusya	Güney Afrika	Panel
<i>l</i>	1	1	1	1	1	
Wald istatistik değeri	8.109	31.134	36.018	14.006	2.475	43.054
p	0.013**	0.000***	0.000***	0.000***	0.491	0.000***
lnbit → lngdp						
	Brezilya	Çin	Hindistan	Rusya	Güney Afrika	Panel
<i>l</i>	1	1	1	1	1	
Wald istatistik değeri	21.639	17.884	21.741	14.179	23.509	74.244
p	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***
lngdp → lnfg						
	Brezilya	Çin	Hindistan	Rusya	Güney Afrika	Panel
<i>l</i>	1	1	1	3	1	
Wald istatistik değeri	0.545	1.84	0.058	9.175	0.41	13.981
p	0.461	0.175	0.809	0.027**	0.522	0.174

lnfg → lngdp						
	Brezilya	Çin	Hindistan	Rusya	Güney Afrika	Panel
<i>l</i>	1	1	1	3	1	
Wald istatistik değeri	7.153	15.038	31.493	23.487	6.452	26.424
p	0.007***	0.000***	0.000***	0.000***	0.011**	0.003***
Not: “ <i>l</i> ” gecikme uzunluğunu ve “ <i>p</i> ” olasılık değerini belirtmektedir. * <i>p</i> <0.01, ** <i>p</i> <0.05 ve *** <i>p</i> <0.10.						

Tablo 8’den görüldüğü üzere, çalışmada BRICS ülkelerinde, ekonomik büyüme ile doğal kaynak rantları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu saptanmıştır. Bu ilişki beklenen bir durumdur, çünkü ekonomik büyüme, daha fazla kaynağa ihtiyaç duyarak doğal kaynak kullanımını artırmaktadır. Endüstrileşme süreci ve büyüyen nüfus, enerji ve hammadde talebini artırarak ekonomik büyümeyi desteklemekte ve ekonomik büyümenin doğal kaynak rantlarını sürükleyen bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Doğal kaynakların aşırı kullanımı, çevresel sorunlara yol açmakta ve bu da ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Nedensellik analizi sonucunda elde edilen bir diğer bulgu, panelin tamamında ve tüm ülkeler bazında (Güney Afrika ülkesi hariç) ekonomik büyüme ile bilgi ve iletişim teknoloji kullanımı arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığıdır. Bu sonuç, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olduğunu göstermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, üretim verimliliğini artırarak, yeni iş fırsatları yaratmakta ve ekonomik refahı artırarak da ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Ülkeler özelinde bu bulgunun temel dayanakları farklılık göstermektedir. Örneğin, Brezilya’da, ekonomik büyüme genellikle doğal kaynaklara dayalı sektörlerden gelirken, bilgi teknolojileri bu büyümeye sınırlı bir katkı sağlamaktadır. Çin, üretim ve dış ticaret odaklı bir ekonomiye sahip olduğundan, bilgi ve iletişim teknolojileri üretim süreçlerini modernize edip inovasyonu teşvik ederek Çin’in ekonomik büyümesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Hindistan, hizmet sektörü ve yazılım endüstrisi ile bilgi teknolojilerine dayalı bir ekonomik model benimsemiştir. Bu ekonomik model, teknoloji gelişiminin Hindistan’ın ekonomik büyümesine olumlu bir şekilde etki etmesine olanak tanımaktadır. Rusya’da ise enerji sektörü, özellikle petrol ve doğalgaz, ekonomik büyümeyi büyük ölçüde belirlemektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, enerji sektöründeki belirgin rolü nedeniyle Rusya’da ekonomik çeşitlendirmeye katkı sağlamaktadır, ancak etkisi sınırlı olmaktadır. Bunun yanı sıra, Güney Afrika için bilgi ve iletişim teknoloji kullanımının ekonomik büyümeye neden olduğu bulgusu, ülkenin teknoloji altyapısının geliştirilmesi, inovasyon kapasitesinin artırılması ve iş süreçlerindeki verimliliğin optimize edilmesi gibi faktörlere dayanmaktadır. Çalışmadan elde edilen bu bulgulardan hareketle, teknolojiye yönelik stratejik yatırımlarla birlikte daha gelişmiş bir iş ortamı oluşturarak ülkelerin

rekabet avantajı elde etmelerinin mümkün olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim sektörü ve işgücüyle entegre edildiğinde, insan kaynaklarının yeteneklerini artırarak ekonomik büyümeyi destekleyeceğini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Çünkü teknoloji sektörü yeni istihdam olanakları yaratarak genç nüfusa istihdam sağlayabilmekte ve ülkelerin küresel rekabet gücünü artırmaktadır. Dolayısı ile çalışmadan elde edilen bulgular, bilgi ve iletişim teknoloji kullanımının ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer bulgu ise finansal küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisidir. Panelin geneli, Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülkeleri için bu sonuç elde edilmiştir. Finansal küreselleşme, ekonomilere daha fazla finansal kaynak ve sermaye akımı sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklemekte; ancak aynı zamanda dalgalı sermaye akımları, küresel ekonomik krizler ve gelir eşitsizliği gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu sonuçlar, her ülkenin finansal küreselleşmeye tepkisinin, ekonomik politika çerçevelerinin ve finansal yapıların özgünlüğüne bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. Çalışmada son olarak Rusya özelinde, finansal küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Uluslararası standartlara uyum sağlayarak yabancı yatırımcılar için cazip bir ülke haline gelen Rusya'da finansal küreselleşmenin yansıması sonucu ülke ekonomisi de olumlu yönde etkilenmektedir. Aynı şekilde, artan ekonomik büyüme yabancı yatırımcının ilgisini çekerek finansal küreselleşmeyi artırmakta ve böylece ülkenin küresel finansal ağlara daha fazla entegre olmasına katkı sağlamaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Kihombo vd. (2021) çalışmasıyla uyumluluk göstermektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, 1992-2020 döneminde BRICS ekonomileri için doğal kaynak rantlarının, bilgi ve iletişim teknoloji kullanımının ve finansal küreselleşmenin ekonomik büyüme ile ilişkisi Hollanda Hastalığı Hipotezi kapsamında incelenmiştir. Ayrıca ilgili değişkenler arasında uzun dönemli ve nedensellik ilişkilerinin varlığı araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, BRICS ülkelerinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı gözlenmiştir. Uzun dönemde BRICS ülkelerinde doğal kaynak kullanımının ve finansal küreselleşmenin ekonomik büyümeyi azalttığı tespit edilmiştir. Bilgi ve teknoloji kullanımının ise uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmadan elde edilen doğal kaynak rantlarının ekonomik büyümeyi azalttığı sonucu göz önüne alındığında, ülkelerin doğal kaynaklara dayalı ekonomik yapılardan uzaklaşma çabalarını artırmaları ve endüstriyel çeşitlendirmeleri teşvik etmeleri gerektiği söylenebilmektedir. Ayrıca, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeyi desteklediği bulgusu kapsamında, bu teknolojilerin gelişimi için güçlü bir teknolojik altyapının oluşturulması ve Ar-Ge yatırımlarının artırılması gerektiği

düşünülmektedir. Finansal küreselleşme ile ekonomik büyüme arasındaki dengenin sağlanması adına finansal piyasalarda etkin denetimler güçlendirilmeli ve sürdürülebilir büyümeyi destekleyecek politikalar benimsenmelidir. Son olarak, ülkelerarası iş birliğinin artırılması, bilgi paylaşımının ve tecrübe aktarımının sağlanması ile birlikte ülkelerin ortak ekonomik hedeflere ulaşma konusunda daha etkili çözümler bulmasının mümkün olacağı düşünülmektedir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre, doğal kaynak rantları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin var olduğu söylenebilmektedir. Bu durum, doğal kaynak kullanımının sadece ekonomik büyümeyi etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda ekonomik büyümenin de doğal kaynak kullanımını etkileyebildiğini göstermektedir. Bu noktadan hareketle, BRICS ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada doğal kaynakları etkili bir şekilde yönetmeleri ve ekonomik büyümeyi dengelemeleri gerektiği söylenebilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye etkisi incelendiğinde, panel genelinde çift yönlü nedenselliğin varlığı gözlemlenmiştir. Bu sonuç, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, ülke bazlı incelendiğinde Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya'da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi görülürken, Güney Afrika'da bilgi ve iletişim teknolojilerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı gözlemlenmiştir. Bu farklılıklar, ülkelerin teknolojik altyapıları, politikaları ve ekonomik yapısı gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Çalışmada ayrıca panel genelinde, Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika'da finansal küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı saptanırken, Rusya özelinde bu ilişkinin karşılıklı olduğu bulgusuna varılmıştır. Hollanda Hastalığı Hipotezi, aşırı doğal kaynak kullanımının ekonomiyi daraltabileceği ve diğer sektörleri olumsuz etkileyebileceği teorisini destekleyen bir perspektifi ifade etmektedir. Elde edilen bulgulara göre, BRICS ülkelerinde Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin geçerli olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, çalışmadan elde edilen bulgular, BRICS ülkelerindeki doğal kaynakların etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada BRICS ülkeleri için elde edilen sonuçlar, sürdürülebilir kalkınma yönündeki çabaların desteklenmesi gerektiğine vurgu yapmakta ve ekonomik büyümeyi dengeli ve etkili bir şekilde yönetmeleri için ilgili hususların dikkate alınması ile mümkün olacağına işaret etmektedir. Hollanda Hastalığı Hipotezi'nin geçerliliğini incelemek isteyen araştırmacılara, literatürde kullanılan değişkenleri genişleterek farklı ülkeler için incelemeler yapması önerilmektedir. Yapılacak olan yeni çalışmalar ile ülkelerarası farklılıkların yakalanabilmesi ve kalkınma hedeflerinin sürdürülebilir hale gelmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aceto, G., Persico, V., & Pescapé, A. (2018). The role of information and communication technologies in healthcare: Taxonomies, perspectives, and challenges. *Journal of Network and Computer Applications*, 107, 125-154. <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2018.02.008>.
- Allsadek, M., & Benhin, J. (2021). Oil boom, exchange rate and sectoral output: An empirical analysis of Dutch disease in oil-rich countries. *Resources Policy*, 74(102362), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102362>.
- Arı, A., & Özcan, B. (2012). Hollanda hastalığı: Gelişmekte olan ülkeler üzerine bir uygulama. *Sosyoekonomi*, 10(2), 154-227. <https://doi.org/10.17233/se.30588>.
- Bayraç, H. N., & Çemrek, F. (2019). Hazar Bölgesi'nde enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ve Hollanda Hastalığı: Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 148-164.
- Bilan, Y., Oliinyk, O., Mishchuk, H., & Skare, M. (2023). Impact of information and communications technology on the development and use of knowledge. *Technological Forecasting and Social Change*, 191, 122519. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122519>.
- Bozkuş, S., & Kahyaoğlu, H. (2018). Üretim ile reel efektif döviz kurunun uzun dönemli ilişkisi: Kazakistan üzerine bir uygulama. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 360-387.
- Bresser-Pereira, L. C. (2008). The Dutch disease and its neutralization: A Ricardian approach. *Brazilian Journal of Political Economy*, 28(1), 47-71. <https://doi.org/10.1590/S0101-31572008000100003>.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>.
- Canh, N. P., & Thanh, S. D. (2022). The dynamics of export diversification, economic complexity and economic growth cycles: Global evidence. *Foreign Trade Review*, 57(3), 234-260. <https://doi.org/10.1177/0015732520970441>.
- Chatterjee, A. (2020). Financial inclusion, information and communication technology diffusion, and economic growth: a panel data analysis. *Information Technology for Development*, 26(3), 607-635. <https://doi.org/10.1080/02681102.2020.1734770>.
- Corden, W. M. (1984). Booming sector and Dutch disease economics: Survey and consolidation. *Oxford Economic Papers*, 36(3), 359-380. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041643>.
- Corden, W. M., & Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialization in a small open economy. *Economic Journal*, 92(368), 825-848. <https://doi.org/10.2307/2232670>.
- Covi, G. (2014). Dutch disease and sustainability of the Russian political economy. *Economics and Policy of Energy and the Environment*, 56(2), 75-110. Doi: 10.3280/EFE20 14-002005.
- Das, S., Raychaudhuri, A., & Roy, S. S. (2014). Trade and labor demand in an emerging market economy: An analysis for Indian manufacturing during 1991-2010. *The Journal of Developing Areas*, 353-379. <https://www.jstor.org/stable/24241243>.
- Dedrick, J., Kraemer, K. L., & Shih, E. (2013). Information technology and productivity in developed and developing countries. *Journal of Management Information Systems*, 30(1), 97-122. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222300103>.
- Destek, M. A., Okumuş, İ., & Yıldırım, A. (2017). Tarımsal katma değer üzerinde Hollanda hastalığı etkileri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için bulgular. *Bilig*, 83, 225-239.

- Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). No mangoes in the tundra. spatial heterogeneity in agricultural productivity analysis. Centre for the Study of African Economies, *University of Oxford Work Paper*. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2012.00720.x>.
- Efeoğlu, R., & Pehlivan, C. (2018). Hollanda hastalığı: Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkeleri üzerine bir araştırma. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 197-216.
- Emirmahmutoğlu, F., & Köse, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.018>.
- Fisher, R. A. (1932). *Statistical methods for research workers*. 4. edition. Edinburgh: Oliverand Boyd.
- Gaies, B., Goutte, S., & Guesmi, K. (2020). Does financial globalization still spur growth in emerging and developing countries? Considering exchange rates. *Research in International Business and Finance*, 52, 101113. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.101113>.
- Gengenbach, C., Urbain, J-P., & Westerlund, J. (2016). Error correction testing in panels with common stochastic trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6): 982-1004. <https://doi.org/10.1002/jae.2475>.
- Gerelmaa, L., & Kotani, K. (2016). Further investigation of natural resources and economic growth: Do natural resources depress economic growth? *Resources Policy*, 50, 312-321. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2016.10.004>.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., & Sturm, J.-E. (2019). The KOF globalization index-revisited. *The Review of International Organizations*, 14(3), 543-574. <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>.
- Habakkuk, H. J. (1962). *American and British technology in the nineteenth century: The search for labor saving inventions*. Cambridge University Press.
- Kallal, R., Haddaji, A., & Ftiti, Z. (2021). ICT Diffusion and economic growth: Evidence from the sectorial analysis of a periphery country. *Technological Forecasting and Social Change*, 162, 120403. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120403>.
- Karaman Aksentijevic, N., Jezic, Z., & Zaninovic, P. A. (2021). The effects of information and communication technology (ICT) use on human development a macroeconomic approach. *Economies* 9(3), 128. <https://doi.org/10.3390/economies9030128>.
- Kenny, C. (2003). The internet and economic growth in less-developed countries: A case of managing expectations? *Oxford Development Studies*, 31(1), 99-113. <https://doi.org/10.1080/1360081032000047212>.
- Kihombo, S., Saud, S., Ahmed, Z., & Chen, S. (2021). The effects of research and development and financial development on CO2 emissions: Evidence from selected WAME economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(37), 51149-51159. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14288-5>.
- Kihombo, S., Vaseer, A. I., Ahmed, Z., Chen, S., Kırıkkaleli, D., & Adebayo, T. S. (2022). Is there a trade-off between financial globalization, economic growth, and environmental sustainability? An advanced panel analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(3), 3983-3993. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-15878-z>.
- Kurniawan, R., Sugiawan, Y., & Managi, S. (2021). Economic growth-environment nexus: an analysis based on natural capital component of inclusive wealth. *Ecological Indicators*, 120, 106982. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106982>.
- Li, Q., Sharif, A., Razzaq, A., & Yu, Y. (2022). Do climate technology, financialization, and sustainable finance impede environmental challenges? Evidence from G10 economies. *Technological Forecasting and Social Change*, 185, 122095. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122095>.

- Mercan, M., & Göçer, İ. (2014). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda hastalığı riski: ampirik bir analiz, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 251-274.
- Mińska-Struzik, E., & Jankowska, B. (Eds.). (2021). *Toward the “new normal” after COVID-19—A post-transition economy perspective*. Poznań University of Economics and Business Press. <https://doi.org/10.18559/978-83-8211-061-6>.
- Nasreen, S., Mahalik, M. K., Shahbaz, M., & Abbas, Q. (2020). How do financial globalization, institutions and economic growth impact financial sector development in European countries? *Research in International Business and Finance*, 54, 101247. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101247>.
- Neary, J. P., & Van Wijnbergen, S. (1986). *Natural resources and the macroeconomy*. United States.
- Niebel, T. (2018). ICT and economic growth-comparing developing, emerging and developed countries. *World Development*, 104, 197-211. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.11.024>.
- Oğul, B. (2022). Tarım sektöründe Hollanda Hastalığı geçerli mi? Türk Cumhuriyetlerinden yeni kanıtlar. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 378-390. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1142884>.
- Özdemir, D., Riyazi, İ., Buzdağlı, Ö., & Emsen Ö. S. (2018). Doğal kaynak keşfine dayalı ekonomik büyüme literatüründe Hollanda hastalığı çelişkisi: Suudi Arabistan ve İran üzerine incelemeler (1980-2014). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 19-44.
- Paksoy, H., & Alagöz, M. (2023). Hollanda Hastalığı: Türk Cumhuriyetleri Örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 450-463.
- Pelzl, P., & Poelhekke, S. (2021). Good mine, bad mine: Natural resource heterogeneity and Dutch disease in Indonesia. *Journal of International Economics*, 131, 103457 <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2021.103457>.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 0435, Faculty of Economics, University of Cambridge. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572504>.
- Pesaran, M. H. (2006). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependency. *Cambridge Working Papers in Economics*, 0346. <https://doi.org/10.1002/jae.951>.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>.
- Sezer, S. (2017). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik performansının Hollanda hastalığı yönünden incelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 8(4), 673-688. Doi: 10.20409/berj.2017.75.
- Solomon, E. M., & Van Klyton, A. (2020). The impact of digital technology usage on economic growth in Africa. *Utilities Policy*, 67, 101104. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2020.101104>.
- Stanley, T. D., Doucouliagos, H., & Steel, P. (2018). Does ICT generate economic growth? A meta-regression analysis. *Journal of Economic Surveys*, 32(3), 705-726. <https://doi.org/10.1111/joes.12211>.
- Sun, Z., & Wang, Q. (2021). The asymmetric effect of natural resource abundance on economic growth and environmental pollution: Evidence from resource rich economy. *Resources Policy*, 72, 102085 <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102085>.
- Şanlısoy, S., & Ekinci, R. (2019). Azerbaycan ekonomisinin Hollanda hastalığı açısından değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 595-608. <https://doi.org/10.18657/yonveek.544487>.
- Unwin, P. T. H., & Unwin, T. (2017). *Reclaiming information and communication technologies for development*. Oxford University Press.

- Van Wijnbergen, S. (1984). The Dutch disease: A disease after all? *Economic Journal*, 94(373), 41-55. <https://doi.org/10.2307/2232214>.
- Vu, K., Hanafzadeh, P., & Bohlin, E. (2020). ICT as a driver of economic growth: A survey of the literature and directions for future research. *Telecommunications Policy*, 44(2), 101922. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.101922>.
- Wacker, J. G., Yang, C. L., & Sheu, C. (2006). Productivity of production labor, non-production labor, and capital: An international study. *International Journal of Production Economics*, 103(2), 863-872. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2005.12.012>.
- Wong, D. W., & Li, Y. (2020). Spreading of COVID-19: Density matters. *Plos one*, 15(12), e0242398. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242398>.
- Wu, S., Li, L., & Li, S. (2018). Natural resource abundance, natural resource-oriented industry dependence, and economic growth: Evidence from the provincial level in China. *Resources Conservation Recycling*, 139, 163–171. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.08.012>.
- Yardımcıoğlu, F., & Gülmez, A. (2013). OPEC ülkelerinde Hollanda hastalığı: Petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik bir analizi. *Sosyoekonomi*, 9, 117-140. <https://doi.org/10.17233/se.64269>.
- Yasmeen, H., Tan, Q., Zameer, H., Vo, X. V., & Shahbaz, M. (2021). Discovering the relationship between natural resources, energy consumption, gross capital formation with economic growth: Can lower financial openness change the curse into blessing. *Resources Policy*, 71, 102013. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102013>.
- Yeh, J. C., & Liao, C. H. (2017). Impact of population and economic growth on carbon emissions in Taiwan using an analytic tool STIRPAT. *Sustainable Environment Research*, 27(1), 41-48. <https://doi.org/10.1016/j.serj.2016.10.001>.
- Zall'e, O. (2019). natural resources and economic growth in Africa: The role of institutional quality & human capital. *Resources Policy*, 62, 616-624. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2018.11.009>.

Extended Summary

The Dutch disease hypothesis argues that increases in natural resource revenues lead to deindustrialization of the economy by raising the real exchange rate and reducing the competitiveness of tradable sectors (Corden, 1984; Neary and Van Wijnbergen, 1986; Bresser-Pereira, 2008). This theory, which was developed to explain the decline of the Dutch manufacturing sector, especially after the discovery of large gas reserves in the North Sea, focuses on two main mechanisms that negatively affect the economy: the resource movement effect and the expenditure effect (Corden and Neary, 1982). The expenditure effect, on the other hand, indirectly contributes towards deindustrialization through increasing demand for the service sector because of rising income from natural resource revenues (Covi, 2014). These processes can lead to economic instability with consequences such as overvaluation of the national currency, deterioration of the trade balance, and external dependence of the country's economy. It is emphasized that efficient use of resources, R&D expenditure, education and technology investment are of strategic importance to reduce the impact of Dutch disease (Sezer, 2017). The literature is mixed in its findings on the validity of the Dutch disease hypothesis. Some studies argue that the hypothesis is valid and find that excessive income from natural resources leads to deindustrialization and economic imbalances in the long run (Arı and Özcan, 2012; Yardımcıoğlu and Gülmez, 2013; Destek et al., 2017). On the other hand, some studies suggest that this hypothesis is not valid and reveal that economic dynamics differ depending on the growth model of the country (Merican and Göçer, 2014; Bayraç and Çemrek, 2019). These differences are due to the diversity of countries' economic growth dynamics and show the difficulty of making a general judgement. This study investigates the long-run and causal effects of natural resource rents, financial globalization and ICT use on economic growth in the BRICS economies, using data from 1992 to 2020. The dissolution of the Soviet Union in 1991 was an important turning point in global economic dynamics and led to significant changes in the economic and political structure of Russia in particular. For this reason, it is preferable to use data from 1992 onwards, as this date is considered a natural starting point for Russia's economic data and strategic orientations after the dissolution of the Soviet Union. This historical cross-section provides an important basis for understanding the economic growth dynamics of the BRICS countries and assessing how this process can be linked to the effects of natural resource rents, financial globalization and information and communication technologies. The relationship between financial globalization and economic growth has been the subject of many studies in the literature. Gaies et al. (2020) showed that financial globalization supports economic growth in developing countries despite exchange rate instability, while Nasreen et al. (2020) found positive effects of financial globalization on economic growth in EU economies. Kihombo et al. (2021) examined the relationship between financial globalization, economic growth and environmental sustainability in West Asia and the Middle East, while Li et al. (2022) found that financialization and

technological innovation contribute to sustainable economic growth in the G10 countries. The critical role of ICT use in economic growth is also supported by research. While Kallal et al. (2021) show that ICT contributes positively to economic growth in the long run in the case of Tunisia, Karaman Aksentijevic et al. (2021) found that this effect is more pronounced in lower-middle and low-income countries. Solomon and Van Klyton (2020) found that the use of digital technologies is positively related to economic growth in African countries, while Niebel (2018) showed that ICT investments support economic growth in developed and developing countries. These findings underscore the importance of ICT investment, particularly for developing countries. In this study, the validity of the Dutch disease hypothesis for the BRICS countries is tested by means of variables that have been examined to a lesser extent in the literature, such as natural resource rents, the use of ICT and financial globalization. This hypothesis, which is traditionally tested using variables such as the real exchange rate, economic growth and oil prices, is analyzed more comprehensively in this study by considering different dimensions. While natural resource rents help us to better understand the theoretical underpinnings of the Dutch disease hypothesis, the use of information and communication technologies reveals the potential of technology to reduce the negative effects of this disease. Financial globalization examines the impact of capital flows on the hypothesis. The contribution of the study to the literature is to test the Dutch Disease Hypothesis with a larger set of variables, allowing for a more comprehensive test of the hypothesis. In this study, several methods used in panel data analysis have been rigorously applied to determine the stationarity of variables and causal relationships.

First, the stationarity of the variables is examined; at this stage, the presence of cross-sectional dependence in the model or in the variables is investigated. If cross-sectional dependence is found, the CADF test, one of the second-generation unit root tests, is applied. The CADF test extends the ADF unit root test with differences in the series and lag levels of the cross-sectional means (Pesaran, 2006). In the absence of cross-sectional dependence, first-generation unit root tests are preferred. After completing the stationarity tests, cointegration analysis was conducted to determine the existence of a long-run relationship between the variables. For the cointegration test, we used the cointegration test proposed by Gengenbach et al. (GUW) (2016) in the case of cross-sectional dependence and model heterogeneity. After establishing the existence of a long-run relationship, long-run coefficient estimations are carried out using the AMG method. Furthermore, in the case of cross-sectional dependence in panel data analysis, the causality test developed by Emirmahmutoğlu and Köse (2011) is used to investigate the causal relationship between variables. This test can be applied to heterogeneous panels based on the basic principles of the Granger causality test. In this regard, it is emphasized that this study provides a comprehensive and reliable assessment of the relationship between variables through different analyses and methods. The results of this study show that there are long-run relationships between natural resource rents, information and communication technology

use, financial globalization and economic growth in BRICS countries. In the long run, natural resource exploitation and financial globalization are found to reduce economic growth in BRICS countries. On the other hand, information and communication technologies are found to have positive effects on economic growth in the long run. In light of these findings, it can be said that BRICS countries should promote industrial diversification by reducing economic structures based on natural resources. In addition, as information and communication technologies support economic growth, it is emphasized that a strong technological infrastructure should be established and R&D investment should be increased to develop these technologies. To balance the relationship between financial globalization and economic growth, it is important to effectively supervise financial markets and implement policies to support sustainable growth.

The results of the causality analysis show that there is a bidirectional causality between natural resource rents and economic growth. This shows that the use of natural resources can affect economic growth, just as economic growth can affect the use of natural resources. In this context, it is emphasized that BRICS countries should manage natural resources effectively and balance economic growth to achieve their sustainable development goals. When assessing the impact of information and communication technologies on economic growth, a bi-directional causality is observed across the panel. This suggests that information and communication technologies are an important driver of economic growth. However, country-by-country analyses revealed a bidirectional causality in Brazil, China, India and Russia, and a unidirectional causality from ICT to economic growth in South Africa. These differences are related to the technological infrastructure, policies and economic structures of the countries. Moreover, while a unidirectional causality from financial globalization to economic growth was found across the panel in Brazil, China, India and South Africa, this relationship was found to be reciprocal in Russia. The Dutch disease hypothesis suggests that overexploitation of natural resources can adversely affect economic growth and have contractionary effects on other sectors. The results show that the Dutch disease hypothesis is valid for the BRICS countries. These findings underscore the importance of BRICS countries managing natural resources effectively and sustainably. The study points out that BRICS countries should support sustainable development efforts and manage economic growth in a balanced way. It is suggested that researchers examining the validity of the Dutch Disease Hypothesis can better understand cross-country differences and ensure the sustainability of development goals by expanding the variables used in the literature and conducting multi-country analyses.

Türk İdare Sisteminde Bağımsız İdari Otoritelerin Yeri ve Önemi

Özge Didar ŞEYDA TEPELİ*

Geliş Tarihi (Received): 03.07.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 16.08.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1509965

Öz

Bürokrasinin yoğunluğu ve aksaklıkları yüzünden klasik idari örgütlenmenin yetersiz kaldığı alanlarda bağımsız düzenleyici yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Kamu yönetiminde yaşanan değişim sonucunda yönlendiren ve yol gösteren bir devlet anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Bazı kamu hizmetlerini özel sektöre bırakarak, bu hizmetleri düzenleme ve denetleme noktasında dahil olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda oluşturulan “bağımsız idari otoriteler” daha etkin ve ulaşılabilir bir kamu yönetimi anlayışının bir yansıması olarak; sosyal ve ekonomik politikaları dengelemek, halkın refahını yükseltmek ve halka ulaştırılan hizmetlerde rekabeti teşvik ederek, halkın daha makul fiyatlar karşılığında hizmete erişimini sağlamak gibi amaçlarla hareket etmektedirler. Bu bağlamda gerek merkezi yönetimler gerekse yerel yönetimler açısından, büyük önem taşıyan işlevlere sahip olan bağımsız idari otoriteler; hiyerarşik açıdan ne merkezi yönetimin ne de yerel yönetimlerin teşkilat şemasında açık bir konuma sahiptir. Çalışmada bu belirsizliğin giderilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, regülasyon ve bağımsız idari otorite kavramları incelenmekte; ikinci bölümde bağımsız idari otoriteler yapısal ve işlevsel açılarından irdelenmekte; üçüncü ve son bölümde ise bağımsız idari otoritelerin Türk idare sistemi içerisinde ne şekilde konumlandırıldığı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız idari otoriteler, Regülasyon, Türk idare sistemi.

The Position and Importance of Independent Regulation Agencies Within Turkish Administrative Structure

Abstract

Due to the intensity and inefficiencies of bureaucracy independent regulatory bodies have been required in areas where traditional administrative organizations insufficient. As a result of the change in public administration, an understanding of the state that directs and guides has begun to dominate. By leaving some public services to the private sector, it has begun to get involved in regulating and supervising these services. The “independent regulatory agencies” established in this context act with the aims of balancing social and economic policies, improving public welfare and promoting competition in the services provided to the public, thus ensuring that the public can access these services at more reasonable prices, reflecting a more efficient and accessible public administration approach. These authorities, which play crucial roles for both central and local governments, do not have a clear position in the organizational charts of either the central or local governments in a hierarchical sense. This study aims to address this ambiguity. In the first section, the concepts of regulation and independent regulation agency are examined; in the second section independent regulation agencies are analyzed from structural and functional perspectives and in the third section the positioning of independent regulation agencies within the Turkish administrative system is evaluated.

Keywords: independent regulation agencies, regulation, Turkish administrative system.

* Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ozgedidar@gmail.com , ORCID: 0000-0002-6700-7325.

Giriş

Bürokrasinin ağır işlemedi, devletin yasama, yürütme ve yargıya dair görevlerinin yoğunluğu ve klasik idari örgütlenmenin yetersiz kaldığı noktaların artması sonucu bağımsız düzenleyici yapıların oluşturulması gerekliliği doğmuştur. Bağımsız idari otorite kavramını genel anlamda; alanında düzenleme ve denetleme yapma ve yaptırım uygulama gibi önemli birçok işlevsel yetkiye sahip, uzmanlaşmış personeli bulunan, kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip olan, idare teşkilatı içerisinde klasik idari yapılanmadan farklı özellikler taşıyan kamu kurumları şeklinde ifade edilebilir (Şahin, 2015:7).Etkin, şeffaf ve ulaşılabilir bir kamu yönetimi anlayışı uygulanması noktasında düzenleyici politikaların işlevleri yadsınamaz. Sosyal ve ekonomik politikaların dengeleyerek, halkın refah düzeyini yükseltmek ve bunları yerine getirirken de yolsuzluğu önlemek açısından hukukun üstünlüğünü ön planda tutmak, düzenleyici politikaların birincil hedefleri arasında yer almaktadır. Rekabeti teşvik ederken aynı zamanda ekonomik kalkınmayı arttırmak ve tüketicinin hizmete makul fiyatlarla erişimini sağlamak, düzenleyici politikaların işlevleri arasında yer almaktadır. Bağımsız idari otoriteler, tüm bu işlevleri bünyesinde toplayan düzenleyici kurumlar olduğundan gerek merkezi yönetim gerekse yerel yönetimler açısından büyük önem taşıyan birimlerdir.

Bağımsız idari otoritelerin, devlet yapısı içerisinde idari teşkilat şemasındaki konumu ve hukuki statüsü Kıta Avrupası ve Türk İdare hukuku sistemi bakımından karmaşık bir durum oluşturmakta ve farklı görüşlere alan açmaktadır. Mevcut kategorilere yerleştirilemeyen bu kurumların var olma sebeplerinin arka planında idari yapının çeşitli faaliyet alanları ve hukuki durumu ve yetkileri bağlamında geleneksel yönetim anlayışını modernleştirme isteğinin yer aldığı söylemek mümkündür (Atay, 2006: 259-260). Merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin hiyerarşik yapılanması içerisinde net bir konumda bulunmayan bağımsız idari otoritelerin idari yapılanma içerisindeki konumu hakkında farklı görüşler söz konusudur. Çalışmada genel anlamda bu belirsizliğin giderilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın odak noktası bağımsız idari otoritelerin Türk idare sistemi içerisindeki yeri olduğundan farklı ülkelerdeki uygulamalarına değinilmemiştir. Çalışmanın ilk bölümünde regülasyon ve bağımsız idari otorite kavramları incelenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde bağımsız idari otoriteler; tarihsel gelişimi, yapısal özellikleri ve işlevleri açısından değerlendirilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise bağımsız idari otoritelerin Türkiye'nin idari sistemi içerisinde nasıl konumlandırıldığı değerlendirilmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Regülasyon Kavramı

Düzenleme ve denetleme anlamında kullanılan regülasyon kavramı, ABD’de ortaya çıkmış ve hızlı bir gelişim göstererek dünyaya yayılmıştır. Regülasyon kavramı, temel iktisadi ve sosyal faaliyetlerin, siyasi etkilerden ve müdahaleden bağımsız idari kurullarca düzenlenmesi ve denetlenmesini ifade etmektedir. Literatüre bakıldığında rekabet ve regülasyon kavramlarının genellikle birbirlerinin karşıtı ya da alternatifi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu iki kavram arasındaki bağına yönelik farklı yaklaşımlar da söz konusudur. Örneğin Atiyas (2001), regülasyon ve rekabetin çoğu zaman birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ifade etmektedir. Piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyebilmesi için mülkiyet ilişkilerinin (formel ya da enformel) bir biçimde tanımlanmış/düzenlenmiş olması gerektiği iktisat literatüründe sık sık altı çizilen bir noktadır (Petek, 2016:4-5). Dolayısıyla sağlıklı bir rekabetin sağlayıcısı olarak karşımıza regülasyon kavramı çıkmaktadır. Regülasyon, belli bir alana ya da faaliyete yönelik “oyunun kurallarının” belirlenmesi anlamına gelmektedir. Bağımsız idari otoriteler, regüle etme faaliyetini gerçekleştirirken, karar alma ve denetim yapmayla ilgili yetkiler kullanırken aynı zamanda salt bu regülasyon işlevine ait bazı yetkiler de kullanabilmektedirler. Bu kurumların karar alma yetkilerinden kasıt, idari işlem tesis edebilmeleridir. Denetim yetkilerinin içeriği ise, bir konuyla ilgili bilgi ve belge talep etme, araştırma, inceleme ve soruşturma yapma, yaptırım uygulayabilme ve yargıyı harekete geçirme şeklindedir. Kendilerine özgü yetkilere ise, şahıslara emir ve talimat verebilme yetkisi ve görev alanlarıyla ilgili rapor, bildiri, uyarı, basın ve medya yoluyla bilgilendirmeye dair yetkiler örnek gösterilebilir (Ulusoy,1999a :6). Hukuki ve ekonomik literatürde, “regülasyon” teriminin sabit bir tanımı bulunmamaktadır. Buna karşılık regülasyonu, sosyo-ekonomik politika hedeflerine ulaşılabilmesi için yasal araçların kullanılması şeklinde tanımlamak mümkündür. Regülasyon, yasal araçların tipik özelliği gereği, devletin hukuki yaptırımlara dayanarak bireylerin veya firmaların, devletin öngördüğü davranışlara uymaya zorlanabilmesi şeklinde de tanımlanabilir. Bu yaptırımlara örnek olarak firmalar; belirli fiyatlara uymaya, belirli malları tedarik etmeye, belirli pazarların dışında kalmaya, üretim sürecinde belirli teknikleri uygulamaya veya yasal asgari ücreti ödemeye zorlanabilir. Yaptırımlar arasında para cezaları, ihlallerin duyurulması, hapis, belirli düzenlemeler yapma emri, belirli faaliyetlerin durdurulmasına karşı tedbir veya işyerinin kapatılması yer alabilmektedir (Den Hertog, 1999:223).

OECD (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkelerindeki çok farklı düzenleyici sistemlere uygulanabilen genel kabul görmüş bir düzenleme tanımı yoktur. OECD çalışmasında düzenleme, hükümetlerin işletmeler ve vatandaşlar için gereklilikleri belirlediği çeşitli araçlara

atıfta bulunur. Yönetmelikler, hükümetin tüm düzeyleri tarafından çıkarılan kanunları, resmi ve gayri resmi emirleri ve ikincil kuralları ve hükümetlerin düzenleyici yetkiler devrettiği hükümet dışı veya özdenetim organları tarafından çıkarılan kuralları içerir. Yönetmelikler üç kategoriye ayrılır. Bunlardan “ekonomik düzenlemeler”; fiyatlandırma, rekabet, pazara giriş veya çıkış gibi pazar kararlarına doğrudan müdahale eder, rekabet ve yeniliğin önündeki engelleri azaltarak ekonomik verimliliği artırmayı amaçlar. İkinci grupta karşımıza çıkan sağlık, güvenlik, çevre ve sosyal uyum gibi “sosyal düzenlemeler” ise kamu çıkarlarını korur. Son olarak “idari düzenlemeler” ise, hükümetlerin bilgi edindiği ve bireysel ekonomik kararlara müdahale ettiği, "bürokrasi" olarak adlandırılan evrak-kağıt işleri ve resmi formalitelerdir. Özel sektör işleyişi üzerinde önemli etkileri olabilir. Buradaki düzenleme, artık ihtiyaç duyulmayanları ortadan kaldırmayı, ihtiyaç duyulanları düzene sokmayı ve basitleştirmeyi ve uygulamaların şeffaflığını geliştirmeyi amaçlar (OECD, 1997:6-8).

Potansiyel olarak rekabetçi alanlarda, rekabeti teşvik etmek için altyapı sektörleri özelleştirildiğinden ve yeniden yapılandırıldığından, destekleyici düzenleyici kurumların oluşturulması reform programının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu düzenleyici kurumları sonradan eklenen bir parça gibi değil, tüm reform programının yapıtaşı olarak düşünmek gerekmektedir. Bu kurumlar, tüketicileri piyasa gücünün kullanılmasından kaynaklanan sömürden koruyabilen, kamu düzenlemesine tabi artık tekel hizmetleri sağlayan firmalar tarafından verimli arz davranışını teşvik edebilen, her altyapı sektörü için ekonomik sistemin bir parçası olmalıdır. "Bağımsızlık", "şeffaflık" ve "uzmanlık" genel ilkeleri ile düzenlemelerin geliştirilmesine rehberlik etmelidir (Joskow,1998:69-70). Düzenleyici politikaların hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (OECD, 2002:28):

- Sosyal ve ekonomik politikaları dengeleyerek ve etkin bir şekilde uygulayarak sosyal refahı artırmak,
- Piyasaya girişi, yeniliği ve rekabeti teşvik ederek ekonomik kalkınmayı ve tüketici refahını artırmak,
- Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından gereksiz maliyetleri azaltıp verimliliği artırmak için düzenleyici maliyetleri kontrol etmek,
- Reformlar yoluyla; verimli, etkin ve cevap verebilir bir kamu yönetimi anlayışı oluşturmak,
- Yolsuzluğun esas nedenlerinden biri olan düzenleyicilerin ve uygulayıcıların aşırı takdir yetkisinin kısıtlanması da dâhil edilerek, yasal reformlar aracılığıyla hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi geliştirmek.

Regülasyon kurumlarının, yapılacak işlerin düşük maliyetlerle gerçekleştirilmesini sağlamak ve hizmet sunan firmaların aşırı kar elde etmelerine yönelik bir fiyatlandırma yapmalarına engel olarak, tüketicinin hizmete makul fiyatlarla ulaşabilmesi amacını taşıdığı söylenebilir. Regülasyona yönelik olumlu düşüncelerin yanı sıra, kaynak kullanımı sebebiyle alternatif maliyet oluşturacağı, düzenleyici kurumların bazı durumlarda hükümetin etkisi altında kalabileceği ve bu durumda bağımsız çalışmalarını sınırlandırabileceği gibi eleştiriler de söz konusudur (Karakas, 2008:103). Deregülasyon ise regülasyon uygulamasının azaltılması ya da kaldırılması anlamında kullanılmaktadır. Regülasyonların kaldırılması da bir açıdan regülasyon olarak düşünülebilir. Bu durum yeniden regülasyon olarak isimlendirilmektedir (Ercan, 2021:145).

1.2. Bağımsız İdari Otorite Kavramı

Bağımsız idari otoritelerin, ortak özellikleri göz önüne alındığında genel bir tanım yapılabilir. Buna göre “bağımsız idari otoriteler, yaşamın hassas alanları ve sektörleri olarak nitelendirilen rekabet, enerji, bankacılık, finans, iletişim, insan hakları ve gıda ve ilaç güvenliği gibi alan ve sektörlerde ‘düzenleme’ ve ‘denetim’ faaliyetlerinde bulunan, kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip ve klasik idari yapılanmadan farklılık arz eden yeni idari birimlerdir” (Sobacı, 2006:159). Türk kamu yönetiminde bu kurumlar, “düzenleyici kurumlar”, düzenleyici ve denetleyici kurumlar”, “üst kurullar”, “bağımsız düzenleyici idareler” ve “özerk kurumlar” şeklinde adlandırılmaktadırlar. Ancak yaygın kullanım şekli “bağımsız idari otorite” şeklinde olup çoğu zaman kısaltılmış hali olan “BİO” olarak ifade edilmektedir.

Amerikan Hukukunda, çoğunlukla “Bağımsız Düzenleyici Birimler” (IRA - Independent Regulatory Agencies) adıyla karşımıza çıkan bu düzenleyici kurumlar, İngiliz Hukukunda “Yarı Özerk Hükümet Dışı Örgütler” (QUANGOS - Quasi Autonomous Non Governmental Organization), Fransız Hukukunda ise “Bağımsız İdari Otoriteler” (AAI - Autorites Administratives Independentes) olarak geçmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde bankacılık alanında faaliyet gösteren bağımsız idari otoriteler diğer alanlardaki düzenleyici kurumlardan farklı olarak “Supervisory Authority” olarak adlandırılmaktadır. Bunların yanı sıra bağımsız idari otoriteler İsveç’te “ämbetsverk” ve Hollanda’da “zelfstandige bestuursorganen” olarak adlandırılmaktadır (Sobacı, 2006:160).

2. Bağımsız İdari Otoritelerin Özellikleri

2.1. Bağımsız İdari Otoritelerin Tarihsel Gelişimi

1945 sonrasında sorumlu ve müdahaleci devlet anlayışının yerini rehberlik eden, oyunun kurallarını belirleyip, oyuna müdahale etmeyen, yönetime katılımı öngören, şeffaf, hesap verebilir ve ulaşılabilir bir yönetim anlayışı yükselişe geçmiştir. Yönetim anlayışındaki değişimi, küreselleşme politikalarının yaygınlık kazanmasıyla birlikte ortaya çıkan iki kavramla özetlemek mümkündür. Bunlardan ilki, kamuda karar verme ve politika oluşturma süreçlerine hükümetin dışındaki çeşitli aktörlerin de katılımını öngören, içerisinde iletişimi barındıran ve Türkçede "yönetişim" sözcüğü ile karşılık bulan "governance" kavramıdır. İkincisi ise, kamu yönetimi ile işletme yönetimini yakınlaştıran, vatandaş müşteri konumuna yerleştirip memnuniyetine odaklanan "*yeni kamu yönetimi*" (*New Public Management* -NPM) kavramıdır. Aslında bu iki kavram, bir anlamda özelleştirmenin, kamunun farklı alanlarındaki yansımasıdır. İlk bakışta kamusal mülkiyeti özel mülkiyete çeviren ekonomik temele dayanan bir işlem gibi görünen özelleştirme, giderek kamuda yönetsel süreçlerin değişimine de etki etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, yönetişim kavramı kamu gücünün kullanımını, karar sürecine halkın katılımını, etkileşimli yönetimi; yeni kamu yönetimi ise kamunun yönetim anlayışının bir bakıma "özelleştirilmesini" nitelemektedir. 1980'lerin "sihirli" sözcüğü olan "özelleştirme" 1990'larda yerini "yönetişim" ve "yeni kamu yönetimi" sözcüklerine bırakmıştır (Sezen, 2003:116). Yönetişim kavramı, yönetim kavramının bir anlamda zenginleştirilmiş halidir. Bu kavram yalnızca hükümeti/yönetimi ifade etmeyip aynı zamanda diğer sosyal kurumlar, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları gibi hükümet dışı aktörleri de ifade etmektedir (Drummond ve Monsoor, 2002:6-8). Bu yaklaşımda rehberlik eden ve yol gösteren devlet anlayışı benimsenmekte, bir anlamda "kürek çeken" devlet modeli yerine "dümen tutan" devlet modeli önerilmektedir (Osborne ve Gaebler, 1992:1). Bağımsız idari otoritelerin ortaya çıkışı ile sözü edilen yönlendirici devlet anlayışına geçmeyi amaçlayan kapsamlı özelleştirme uygulamalarının başlangıcı ve ekonomide "devletçi" politikalar yerine "düzenlenmiş piyasa ekonomisi" ne ağırlık verilmesi arasında paralellik söz konusudur. Bu açıdan, geniş anlamda "özelleştirme" olarak nitelendirilen "devlet düzenlemelerinin azalması" (deregulation) hareketinin boş bıraktığı alanların "bağımsız idari otoriteler" tarafından doldurulduğu ifade edilmektedir (Tan, 2002:12). Bağımsız idari otoritelerin ortaya çıkışı başka faktörlere bağlanmış olsa da, bu kurumların görev ve amaçları, yeni teknolojilerin ve parasal araç ve manipülasyonların bazı temel hak ve özgürlükleri ve ekonomik düzeni tehdit ve ihlal ettiği noktalarda bu hak ve özgürlükleri korumaktır. Bu işlevin yerine getirilebilmesi noktasında kamusal ve özel güçlerden kaynaklanabilecek söz konusu tehlike ve zararları önleme ve bu

doğrultuda yaptırım uygulama yetkisine sahip kurumların oluşturulması gereği doğmuştur. Siyasi iktidar ve ekonomik güç odaklarının baskı ve etkisi olmadan ancak bağımsız ve güvenceli otoriteler, piyasa mekanizmalarının düzgün işleyişini sağlayabilir ve bu bağlamdaki temel hak ve özgürlükleri koruyabilir (Duran,1997:4).İlk olarak ABD’de ortaya çıkan ve Independent Regulatory Agencies olarak adlandırılan bu düzenleyici kurumların burada ortaya çıkış sebebi yasamanın (Kongre) yürütmeye (Başkan) güven duymamasıdır. Bu kurumların üyeleri Kongre tarafından atanır. Üye seçiminde genel olarak ilgili alanlarda deneyim sahibi olmak ve siyasi bir yapılanmayla ilişkili olmak önemlidir (Ulusoy, 1999a:3).

1980’li yıllara bakıldığında, düzenleyici ve denetleyici kurumlar diğer adıyla bağımsız idari otoriteler (BİO) birçok ülkenin idari yapılanmasında yer almaya başlamıştır. Gerek Avrupa’da gerekse Türkiye’de özelleştirme uygulamaları ile regülasyon ihtiyacı artmış ve bağımsız idari otoriteler aracılığıyla özelleştirmelerden kaynaklanan sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda teknolojik gelişmelere paralel olarak ilerleyen ve karmaşık bir hal alan; altyapı (telekomünikasyon, enerji vb.), finans, rekabet gibi çeşitli birçok alanda siyasal iktidarların ve ekonomik çıkar gruplarının müdahale ve etkilerinden bağımsız olarak faaliyetlerini sürdürebilmek adına bu düzenleyici kurumlar idari yapılanmada yerini almıştır (Karakaş, 2008:100). Bağımsız idari otoritelerin Türkiye’deki gelişim serüvenine bakıldığında, Dünya Bankası ve IMF ile yapılan görüşmeler sonrasında hızlandığı söylenebilir. Kamu yönetimine yeni bir bakış açısı sunan daha verimli ve şeffaf bir yönetim oluşturmak amacıyla ortaya çıkan “yani kamu yönetimi” anlayışı çerçevesinde yapılan reformlar bağımsız idari otoritelerin ön plana çıkmasını hızlandırmıştır. Bu değişim rüzgarıyla IMF’ye verilen niyet mektuplarında, ekonomi sektörün yeniden yapılandırılması noktasında, bankacılık sektöründe, ekonomide rekabeti ve etkinliği arttırmak adına enerji, telekomünikasyon, tütün ve şeker sektörlerinde bağımsız düzenleyici kurumların kurulacağı yönünde sözler verilmiş, sonrasında yapılan yasal düzenlemelerle bu kurumlar faaliyete geçirilmiştir (Koç vd., 2021:55). Buna göre, kalkınma politikalarının ihtiyaçlara yönelik olarak düzenlenmesine denk gelen, 24 Ocak kararlarıyla birlikte, IMF ve Dünya Bankasının Türk kamu yönetim sistemiyle ilgili esaslı değişiklikler beklediği dönemde Türkiye'nin ilk düzenleyici kurumu olan Sermaye Piyasası Kurulu, 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulup 1982 yılında işleyişe geçmiştir. 24 Ocak kararları sonrasında yaşanan banker krizinin ardından kurulan Sermaye Piyasası Kurulu'nun kurucu yasasının gerekçesi, Kara Avrupa hukukundan etkilenecek hazırlanan Ticaret Kanunu'nun getirdiği kısıtlamalardan kurtulmak, piyasada güven ve istikrarı tesis etmek ve bu sayede sermaye piyasalarının oluşumu ve gelişimi için uygun ortamı hazırlamak ve sermaye piyasasını etkin bir biçimde denetleyecek bir kurum oluşturmaktır (Sezen, 2003:118).

Hassas ve teknik uzmanlık gerektiren alanların geleneksel idari ve yargısal yöntemlerle düzenlenip denetlenmesinin yarattığı zorluğun yanı sıra bu kurumların yaygınlaşmasının en önemli nedeni bu alanların siyaset ve siyasetçilerin etkisinden kurtarılma isteğidir (Ulusoy,1999a:4). Bağımsız idari otoriteler, piyasada yaşanan aksaklıkları giderebileceği ve bu sayede de kaynak dağılımında etkinliği sağlayabileceği ve ekonomik sistemi rasyonalize edebileceği inancıyla oluşturulmuş kurumlar olarak değerlendirilmektedir. Devletin piyasalara müdahalesini azaltmak ve özel yatırımlar üzerindeki kamu harcamalarının, haksız rekabet oluşturan etkilerinden kurtulmak, piyasada oyunun kurallarını belirlemek ve piyasayı düzenleyip denetleyebilmek adına bağımsız idari otoritelere olan gereksinim artmıştır (Koç vd., 2021:51).

2.2. Bağımsız İdari Otoritelerin Yapısal Özellikleri

Bağımsız idari otoriteler yapısal ve işlevsel açılardan incelemeye tabi tutulmaktadır. Yapısal açıdan bakıldığında “bağımsız” ve “idari” bir kuruluş özelliği taşımaktadır. İşlevsel açıdan incelendiğinde ise düzenleyici, denetleyici ve uyumlaştırıcı özelliklere sahip olduğu görülmektedir (Ulusoy, 1999b:4). Bu yapıların yaygın kullanılan isimlerine bakıldığında genel itibariyle özellikleri ve işlevlerinden yola çıkıldığı görülmektedir,

Bağımsız idari otorite kavramına bakıldığında kavramın üç sözcüğünün kurumların üç özelliğini yansıttığı görülmektedir. “Bağımsız” sözcüğü kurumun, organik ve idari açıdan yürütme organına karşı bağımsız olduğunu; “idari” sözcüğü ayrı kamu tüzel kişiliği olup olmadığına bakılmaksızın idari organ olarak nitelendirildiğini; otorite sözcüğü ise bu kurumların düzenleyici ya da birel idari icrai kararlar alıp uygulayan kuruluşlar olduğunu ifade etmektedir (Tan, 2002:15). Bağımsızlık, dışarıdan herhangi bir güç tarafından denetim ve sınırlandırılmaya tabi olmamak demektir. Bağımsız idari otoriteler açısından bağımsızlık ise, yargılama, karar verme, danışma, öneride bulunma, bilgilendirme, soruşturma yapma gibi işlemleri yerine getirirken, herhangi bir başka kurumun açık yönlendirmesine, müdahalesine ve etkisine karşı bağımlı olmama hali olarak ifade edilebilir. Bu kurumların bağımsız olmasının sebebi, faaliyet alanları içerisinde belirlenen görev ve yetkilerini yerine getirirken bu kurumları siyasi iktidarın ve karar alma mekanizmasını etkileyebilecek güçteki çıkar gruplarının baskı ve müdahalelerinden korumaktır (Ercan, 2021:148).

Bağımsız idari otoritelerin bağımsızlığından kasıt, ifade edildiği üzere; organları ve işlevleri açısından siyasi iktidarın ve diğer idari mercilerin denetimine tabi olmamalarıdır. Bu bakımdan organik bağımsızlık bu kurumlardaki kurul üyelerinin bazı güvencelere sahip olmaları anlamına gelmektedir. Organik bağımsızlık sebebiyle bu kurumlar aşağıdaki özellikleri taşımaktadırlar (Ulusoy, 1999a:5):

- Üyeler belirli bir süre için seçilirler ve bu süre bitene kadar görevden alınmaları söz konusu değildir.
- Seçilen üyelerin görev süreleri bitince tekrar görevlendirilemezler.
- Kurul üyeliğinden önceki görevlerine ya da buna denk görevlere dönebilmeleri güvence altına alınmıştır.

Bağımsız idari otoritelerin gerek organik gerekse işlevsel açılarından bağımsız olması, hiçbir denetime tabi olmadıkları şeklinde anlaşılmalıdır. Devletin bütünlüğü ilkesi gereği, yargısal denetime ve yasama denetimine tabi olmalarının yanında en alt düzeyde idari denetime de tabi tutulmaları söz konusudur. Bu kurumların kararları yargı tarafından iptal edilebilir, aynı şekilde bütçeleri de yasama tarafından onaylanmayabilir. Anayasal güvenceye sahip olmadıkları için yasama organı bu kurumların statüsünü ve yetkilerini değiştirebilir (Ulusoy, 1999a:5-6).

Türkiye’de bağımsız idari otoriteler, ekonomik ve yargısal denetime tabidirler. Bu kurumların idari denetimini yürütme organı; ekonomik denetimini ise Sayıştay yapmaktadır. Yargı denetimi konusunda son düzenleme ile İdare Mahkemeleri yetkilendirilmiştir. İdare Mahkemeleri tarafından verilen kararların temyizi konusunda yetkili mahkeme, Danıştay 13. Dava Dairesi’dir (Balaban, 2022:29). İdarilik özelliği ise bağımsız idari otoritelerin yasama ve yürütme erkinden kaynaklanmamasını ancak devlet yönetimine bağlı olmasını ifade etmektedir. Bu özellik bağımsız idari otoritelerin hukuki statülerini belirsizleştirmektedir. Çünkü bağımsız idari otoriteler devletin idari işlevini yerine getirme rolünü üstlenirler, ancak geleneksel idare kavramına dahil değildirler (Atay, 2006:267).Türkiye’de “Radyo Televizyon Üst Kurulu” ve “Sermaye Piyasası Kurulu” dışındaki diğer bağımsız idari otoriteler, “kurum ve kurul” şeklinde yapılandırılmıştır. Bu kurullar, bağımsız idari otoritelerin karar organları olarak görev yapmaktadırlar. Kurumların bütçeleri özel bütçe türündedir. Kurumların uygulayacağı idari para cezalarının, gelir kaynakları arasında yer alması, bütçeleri ve gelirleri açısından ortaya çıkan önemli sorunlar arasındadır. Bu noktada verilecek cezaların yanlı ve keyfi olabileceğinden endişe duyulmaktadır (Tan, 2002:19).

Siyasal iktidar ve ekonomik güç odaklarının müdahalelerine karşı güvenceli olan bu bağımsız kurumlar, piyasa mekanizmalarının düzgün işleyişini, siyaset ve ekonominin baskın güçlerinin etkisi ve müdahalesi olmadan sağlayabilmekte, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alabilmektedir (Duran, 1997:4).

2.3. Bağımsız İdari Otoritelerin İşlevleri

Bağımsız idari otoriteler işlevsel açıdan, bazı temel hak ve özgürlüklerin ve ekonomik düzenin korunmasından ve güvence altına alınmasından sorumludurlar. Bağımsız idari otoriteler bu işlevlerini, toplumsal yaşamın hassas alanlarındaki kamusal ve özel etkinlikleri düzenleme,

gözlemlene, denetleme, uygunsuz davranış ve durumları önleme ve gerekli durumlarda yaptırım uygulama yoluyla gerçekleştirmektedirler (Duran, 1997:5).

Bağımsız idari otoriteler, politika oluşturma noktasında kilit roller oynamaktadır. Buna göre bağımsız idari otoriteler ilk olarak olası sorunlara yönelik “en iyi çözümü” sunabilecek teknik uzmanlığa ve gerekli her türlü bilgiye sahip olmalıdır. İkinci olarak yeni çıkan yasaların ve bunların uygulanmasına yönelik yönetmeliklerin doğru bir biçimde tamamlanması ve uygulamaya koyulabilmesi için siyasi karar organlarının bağımsız idari otoritelerinin kararlarına uyum gerekmektedir. Üçüncü olarak ise sağlaması soruna yönelik olarak daha önceden siyasi karar mekanizmaları tarafından geliştirilmiş çözüme meşru ve yasal bir zemin oluşturma aşamasına, bağımsız idari otoriteler dahil olabilir (Maggetti, 2009:451).

Bağımsız idari otoriteleri diğer kurumlardan ayıran yönü; teknik uzmanlık gerektiren, toplum ve ekonomi için hassas ve önemli olan sektörlerde, siyasi beklentilerden arındırılmış bir şekilde faaliyetlerini gerçekleştirmeleri ve hızlı ve etkin müdahalelerde bulunabilme kapasiteleridir (Ege, 2022:18).

Bağımsız idari otorite olarak adlandırılan kuruluşların tümü aynı niteliklere sahip olmadığı için bu kuruluşları iki gruba ayırmak gerekmektedir. Bir grup kamusal yaşamın hassas sektörleri olarak nitelendirilen alanlarda düzenleme ve denetim işlevine sahiptirler. RTÜK, SPK ve Rekabet Kurumu bu grubun en tipik örnekleridir. İkinci grupta ise önceleri kamusal tekelleştirilen kamu hizmetlerinin, rekabete açılıp özel sektörün de bu alanlara dâhil olması sağlandıktan sonra kamu işletmeleri ve özel sektör işletmelerinin birlikte faaliyet gösterdikleri bu alanları düzenleyici kurullar bulunmaktadır. Telekomünikasyon ve elektrik alanlarındaki düzenleyici otoriteler bu grubun tipik örnekleridir (Ulusoy, 1999b:4).

2.3.1. Düzenleme İşlevleri

Bağımsız idari otoritelerin kuruluş kanunlarında, faaliyet alanları belirtildikten sonra ilgili yasanın uygulanmasını sağlamak için bu kurumlara düzenleme yetkisi de verilmiştir. Bağımsız idari otoriteler buna dayanarak kendi faaliyet alanlarına yönelik düzenleyici işlem tesis edebilirler ve çeşitli kurullar koyabilirler. Ancak bu yetkileri kullanırken söz konusu kanuni dayanağın sınırını genişletip daraltamazlar (Ercan, 2021:148).

2.3.2. Gözetim ve Denetim İşlevleri

Bağımsız idari otoriteler, yasalara ve kendi yaptıkları düzenlemelere uyulup uyulmadığını kontrol etmekle ve gözetmekle yükümlüdürler. Bu gözetim ve denetim yetkilerine dayanarak, gerekli durumlarda ilgililerden bilgi ve belge talep etme, ilgililerin bilgisine başvurma ve gerekiyorsa eğer yerinde inceleme yapma hakkına sahiptirler (Tan, 2002:28).

2.3.3. Danışmanlık İşlevleri

Çeşitli yetkilerle donatılmış olan bağımsız idari otoriteler, kendi görev alanlarına ilişkin konularda, bakanlıklara ve benzer konumdaki diğer kuruluşlara görüş bildirerek bir bakıma danışma işlevi de gerçekleştirmektedirler (Tan, 2002:27). Bu kurumlar görüş bildirme yetkisi kapsamında; “zorunlu olmayan görüşler”, “alınması zorunlu görüşler” ve “uyulması zorunlu görüşler” şeklinde farklı nitelikte görüş bildirilebilmektedir (Sobacı, 2006:169).

2.3.4. Yaptırım Uygulama İşlevleri

Bağımsız idari otoriteler, görev alanlarıyla ilgili durumlarda idari ve mali yaptırımlar uygulama noktasında geniş yetkilerle donatılmışlardır. Uygulanacak yaptırımların niteliği, görev alanlarına göre değişmektedir. Yaptırım uygulama yetkisi, bağımsız idari otoritelerin düzenleme ve denetleme yetkilerinin tamamlayıcısı olarak nitelendirilmektedir (Tan, 2002:29). Örneğin Sermaye Piyasası Kurulu, kurumların mali yapılarının önemli ölçüde bozulduğu durumlarda, ilgili kurumlarda faaliyeti geçici olarak durdurma, sürekli olarak durdurup yetkilerini kaldırma ya da bu tedbirlerin yeterli gelmediği durumlarda tedrici olarak tasfiye etme, tasfiye sonunda ya da doğrudan iflaslarını isteme kararı verebilmektedir (Karakaş, 2008:111).

2.3.5. Uyuşmazlık Çözme İşlevleri

Bağımsız idari otoritelerin sahip oldukları birçok yetki ve işlevin yanında uyuşmazlık çözme işlevleri de bulunmaktadır. Bağımsız idari otoritelerin faaliyette buldukları alanların teknik ve karmaşık özellikleri ve yargı yoluna giderek çözüme ulaşmanın vakit alması gibi sebepler yüzünden bu kurullara uyuşmazlık çözme yetkisi de tanınmıştır (Tan, 2002:31).

3. Türk İdare Sistemi İçerisinde Bağımsız İdari Otoritelerin Yeri

3.1. Türk İdare Sisteminde Yer Alan Bağımsız İdari Otoriteler

Türkiye’de bağımsız idari otoritelerin kuruluş aşamasında; “Sermaye Piyasası Kurulu, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Rekabet Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Telekomünikasyon Kurumu, Kamu İhale Kurumu, Şeker Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu” olmak üzere on tane kurum bulunmaktaydı. Zaman içinde bazı kurumlar kapatılmış, bazılarının ismi değiştirilmiş ve listeye birkaç da yeni kurum eklenmiştir. Bu bağlamda, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu cumhurbaşkanlığına bağlı bir başkanlık şeklinde yapılandırılmış, Telekomünikasyon Kurumunun ismi Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu olmuş, Şeker Kurumu ve Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu daire başkanlığı şeklinde yapılandırılıp Tarım ve Orman Bakanlığı’na bağlanmıştır. Türkiye’deki bağımsız idari otoriteler son durumda, 2003 tarihli 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda

düzenleyici ve denetleyici kurumlar başlığı altında yer almaktadır. Kanunda yer aldığı sıralamayla incelenecektir.

3.1.1. Radyo ve televizyon üst kurulu.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenleme ve denetleme faaliyetinde bulunan, Anayasanın 133. maddesi gereğince üyeleri, TBMM Genel Kurulu tarafından seçilen, özerk ve tarafsız bir kamu tüzel kişiliğidir. Üst Kurul, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen dokuz üyeden oluşmaktadır. Üst Kurul üyelerinin görev süresi altı yıldır. Üyelerin üçte biri iki yılda bir yenilenmektedir. Üst Kurul üyeleri, kendi aralarından bir başkan ve bir başkan vekili seçer. Başkanlık süresi iki yıldır. Ülkemizde radyo ve televizyon yayıncılığını düzenleyen temel kanun olan ve 1994 yılında yürürlüğe giren Mülga 3984 Sayılı Kanun, yirmiye yakın değişiklikle günün koşullarına uyarlanmak istenmiş ancak yayın teknolojisindeki hızlı değişime ayak uyduramaması ve Anayasa Mahkemesinin bazı maddeleri iptal etmesi gibi durumlar yüzünden, yasal çerçevenin yeniden düzenlenmesi gereği doğmuştur (RTÜK, 2022). Anayasa Mahkemesinin iptal gerekçeleri ile yayın teknolojisindeki değişim ve gelişim, sektörün ve toplumun beklentileri dikkate alınarak yeni bir kanun taslağı hazırlanmıştır. Bu taslak, AB müktesebatına uyum kapsamında 2007 yılı Aralık ayında AB Resmi Gazetesinde yayımlanarak yürürlüğe giren ve AB Sınır Ötesi Televizyon Direktifini değiştiren AB Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi hükümleri zemininde düzenlenmiştir. Bu taslak, 2010 yılında hükümet tasarısı olarak TBMM'ye gönderilmiştir. Kanun Tasarısı, 15 Şubat 2011 tarihinde TBMM Genel Kurulunda kabul edilerek yasalaşmış, Cumhurbaşkanının onayının ardından, 6112 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun 3 Mart 2011 tarihli ve 27863 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. AB müktesebatına uyum çerçevesinde 35 fasıldan biri olan Bilgi Toplumu ve Medya Faslı'nın kapanış şartlarından biri, RTÜK Kanununun Yönergeye uyumlu hale getirilmesidir. Yasanın yürürlüğe girmesiyle bu şart yerine getirilmiştir (RTÜK, 2022).

3.1.2. Bilgi teknolojileri ve iletişim kurumu.

Telekomünikasyon sektörünü düzenleme ve denetleme işlevinin bağımsız düzenleyici bir kurum tarafından gerçekleştirilmesi için 2813 sayılı Telsiz Kanunu'nda değişikliğe giden 27.1.2000 tarihli ve 4502 sayılı Kanunla kurulan Telekomünikasyon Kurumu, 10.11.2008 tarihli ve 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu ile yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve kurumun yeni adı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu olmuştur. Kanunlarda belirtilen görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak üzere kamu tüzel kişiliği olan, idarî ve mali özerkliğe sahip özel bütçeli Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurulu ile Başkanlık teşkilatından oluşmaktadır. Kurul Başkanı kurumun en üst idarî

amiridir. Kurumun yönetim ve temsil yetkisi başkandadır. Başkan gereken durumlarda temsil yetkisini yazılı olarak devredebilir (BTK, 2022).

3.1.3. Sermaye piyasası kurulu.

Sermaye Piyasası Kurulu, 1981 yılında çıkarılan 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulmuştur. Adı geçen Kanunu yürürlükten kaldıran 6/12/2012 tarih ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile Kurulun görev, yetki ve sorumlulukları yeniden belirlenmiştir. Kamu tüzel kişiliği olan, idari ve mali özerkliği bulunan kurul, kendisine verilen görev ve yetkileri kendi sorumluluğunda bağımsız bir şekilde yerine getirir ve kullanır. Kurulun ilgili olduğu bakanlık, Hazine ve Maliye Bakanlığıdır. Kurulun merkezi İstanbul'dadır. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022) Kurulun temel amaçları şu şekildedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022):

- Sermaye piyasaları ve kurumlarına yönelik işleyiş kurallarını düzenlemek,
- Piyasadan fon kullanan şirketlerin belli kurallar çerçevesinde en verimli şekilde yararlanmalarını sağlamak,
- Sermaye piyasasına yatırımda bulunan tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarını gözetmek,
- Piyasaların adil, etkin ve verimli çalışmasına yönelik tedbirler almak.

3.1.4. Bankacılık düzenleme ve denetleme kurumu.

Kurum, finansal piyasalarda uygulanan denetim ve gözetim sisteminin etkinliğinin artırılmasına ve karar mekanizmalarının bağımsızlaştırılmasına yönelik politikalar uyarınca, 23.06.1999 tarihli ve 23734 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan mülga 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile kamu tüzel kişiliği olan, idari ve mali özerkliği bulunan bir otorite olarak kurulmuş, 01.11.2005 tarihli ve 25983 sayılı mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile de bağımsızlık, etkinlik ve kapasite yönlerinden güçlendirilmiştir (BDDK, 2022). Kurum, Bankacılık Kanunu ve ilgili diğer düzenlemelerdeki görev ve yetkileri gereği düzenleme ve denetimi kapsamındaki kuruluşların güvenli ve etkili bir biçimde faaliyette bulunmasını, kredi sisteminin etkin çalışmasını, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerinin gözetilmesini ve böylece finansal piyasaların istikrarına ve gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (BDDK, 2022).

3.1.5. Enerji piyasası düzenleme kurumu.

Kurum, 03/03/2001 tarihli ve 24335 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4628 sayılı eski “Elektrik Piyasası Kanunu” ile “Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu” adıyla altında kurulmuş ve ardından 02/05/2001 tarihli ve 24390 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4646 sayılı “Doğal Gaz Piyasası Kanunu (Elektrik Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ve Doğal Gaz Piyasası Hakkında Kanun)” ile “Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu” (EPDK) adını

almıştır. 4628 sayılı Kanunun adı, 30/03/2013 tarihli ve 28603 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanununun 30'uncu maddesiyle "Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun" olarak değiştirilmiştir. Kurum, kamu tüzel kişiliği olan, idari ve mali özerkliği bulunan bir yapıya sahiptir. İlişkili olduğu Bakanlık, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığıdır. Kurumun merkezi Ankara'dadır; taşra teşkilatı yoktur. Kurum, dağıtım bölgelerinde müşteri ilişkilerini sağlamak amacıyla irtibat büroları kurabilmektedir (EPDK, 2022). Kurum, görevlerini yerine getirirken yetkilerini Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (Kurul) aracılığıyla kullanmaktadır. Kurumun temsil ve karar organı Kuruldur. Kurul bir Başkan ve İkinci Başkan da dahil olmak üzere yedi üyeden oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı, atamayla birlikte Kurul Başkanını ve İkinci Başkanı da görevlendirmektedir. Kurul Başkanı ve üyelerinin görev süresi dört yıldır. Kurul üyelerinin görev süreleri bitmeden görevlerine son verilemez (EPDK, 2022).

3.1.6. Kamu ihale kurumu.

Kamu İhale Kurumu, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ve 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanununda belirtilen görevleri yerine getirmek için kurulmuş olan, idari ve mali özerkliği bulunan bir kamu tüzel kişisidir. Kurumun merkezi Ankara'dadır. Kurumun ilişkili olduğu Bakanlık, Hazine ve Maliye Bakanlığıdır. Kurum teşkilatında Kamu İhale Kurulu, Başkanlık ve hizmet birimleri yer almaktadır. Kamu İhale Kurumu, Kanunla kendisine atfedilen görevleri yerine getirirken yetkilerini Kurul aracılığıyla kullanmaktadır. Kurul, bir Başkan ve bir de İkinci Başkan olmak üzere on üyeden oluşur (Kamu İhale Kurumu, 2022).

Kamu İhale Kurumu, kamu alımlarında şeffaflık, rekabet ve tarafsız tutum sağlamayı hedefleyen ve ihale süreçlerinde yaşanan uyuşmazlıkları inceleyerek karara bağlayan bağımsız bir idari otoritedir. Kamu İhale Kurumu sürekli gelişme içerisinde, yenilikçi bakış açısına sahip, ulusal ve uluslararası düzeyde yetkin ve yol gösterici bir düzenleyici ve denetleyici kurum olmayı hedeflemektedir. (Kamu İhale Kurumu, 2022).

3.1.7. Rekabet kurumu.

Rekabet Kurumu, 4054 Sayılı Kanun'un 20'nci maddesi uyarınca mal ve hizmet piyasalarının serbest ve sağlıklı bir rekabet ortamı içerisinde oluşum ve gelişiminin temini ile bu Kanunun uygulanmasını gözetmek ve Kanunun belirlediği görevleri yerine getirmek amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda Rekabet Kurumunun temel görevi Kanunda kendisine verilen yetkiler aracılığıyla mal ve hizmet piyasalarındaki rekabetçi sürecin sağlıklı bir şekilde ilerlemesini sağlamaktır (Rekabet Kurumu, 2022).

Kurumun misyonu, kartelleşmeyi ve tekelleşmeyi engellemek, tüketici faydasını artırmak, piyasa mekanizmasının sağlıklı bir şekilde işlemesine katkı sağlamak, uluslararası rekabet

gücünün artırılmasına katkıda bulunmak, giriş engellerini azaltarak yatırım ortamının sağlıklı işlemlerini temin etmektir (Rekabet Kurumu, 2022). Rekabet Kurulu'nun oluşumu, üyelerinin atanma koşulları ve görev süreleri Rekabet Kanunu ile 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde açıkça belirtilmiştir. Rekabet Kurulu, Kurumun karar organıdır ve bir Başkan bir de İkinci Başkan olmak üzere Cumhurbaşkanı tarafından atanan toplam yedi üyeden oluşmaktadır. Kurul Üyeleri, en az dört yıllık yükseköğrenim görmüş, kamuda ve/veya sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak koşuluyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak en az beş yıl çalışmış, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 48 inci maddesinin (A) fıkrasının 1, 4, 5, 6 ve 7'nci bentlerinde belirtilen şartları taşıyanlar arasından atanır (Rekabet Kurumu, 2022).

3.1.8. Kamu gözetimi, muhasebe ve denetim standartları kurumu.

Kurum, Kamu Gözetimi alanında uluslararası gelişmeler sebebiyle yeni Türk Ticaret Kanunu uyarınca öngörülen bağımsız denetim alanını düzenlemek üzere 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 2 Kasım 2011 tarihinde kurulmuştur. Hazine ve Maliye Bakanlığıyla ilişkili, idari özerkliği olan bir Üst Kuruldur. Kamu Gözetimi Kurumunun temel amacı, yatırımcıların çıkarlarını korumak ve denetim raporlarının doğru ve bağımsız olarak hazırlanmasına yönelik kamu yararını gözetmek ile doğru, güvenilir ve karşılaştırılabilir finansal bilginin sunumunu sağlamaktır. Bu amaçla öncelikle halka açık şirketler, borçlanma araçları ihraç eden şirketler, bankalar, sigorta şirketleri olmak üzere bağımsız denetime tabi olmaya yönelik cari limitlere göre değerlendirildiğinde Türkiye'nin en büyük 10.000 işletmesinin, bağımsız denetim süreçlerini incelemek ve gözetmek için kurulmuştur. Kurum idari özerkliğe sahip bir kamu tüzel kişisidir. Kurum; Kurul ve Başkanlıktan oluşmaktadır. Kurumun merkezi Ankara'dadır. Kurumun merkezini değiştirmeye Cumhurbaşkanı yetkilidir. Kurum, gerekli gördüğü yerlerde temsilcilik açma yetkisine sahiptir (KGK, 2022).

3.1.9. Kişisel verileri koruma kurumu.

Kişisel Verileri Koruma Kurumu, idari ve mali özerkliğe sahip bir kamu tüzel kişiliği olan düzenleyici bir kurumdur. Merkezi Ankara'da yer alan kurum Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakan ile ilişkilidir. Kurum, Kurul ve Başkanlıktan oluşmaktadır. Kurul karar organı olarak görev yapmaktadır. Dokuz üyeden oluşan Kurulun beş üyesi Türkiye Büyük Millet Meclisi, dört üyesi Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir (KVKK, md.19-20). Kurumun görevleri, yetkileri ve özellikleri Kişisel Verileri Koruma Kanunu'nun altıncı bölümünde yer almaktadır. Buna göre kurumun görevleri şu şekildedir (KVKK md. 22):

- Kişisel verilerin, temel hak ve özgürlüklere uygun bir biçimde işlenmesini sağlamak.
- Kişisel verilere dair hak ihlali olduğunu iddia edenlerin şikâyetlerini karara bağlamak.

- Şikâyet üzerine veya ihlal iddiasını öğrenmesi durumunda kendiliğinden görev alanı içerisindeki konularda kişisel verilerin kanunlara uygun bir biçimde işlenip işlenmediğini incelemek ve gerekli durumlarda konuya yönelik geçici önlemler almak.
- Özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesi noktasında gereken yeterli önlemleri belirlemek.
- Veri Sorumluları Sicilinin tutulmasını sağlamak.

3.1.10. Nükleer düzenleme kurumu.

Ülkemizde Nükleer enerji ve iyonlaştırıcı radyasyon uygulamalarının yürütülmesine yönelik ilk adımlar, 1956 yılında 6821 sayılı Kanun ile Başbakanlık'a bağlı olarak Atom Enerjisi Komisyonu Genel Sekreterliğinin kurulmasıyla atılmıştır. 1982 yılında gelişen güvenlik ilkeleri doğrultusunda bu ulusal yapı yeniden düzenlenmiş ve 2690 sayılı Kanun ile Başbakan'a bağlı olarak Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) adı altında faaliyet göstermeye başlamıştır (NDK, 2022). Son yıllarda nükleer enerji alanında atılan adımlar sonucunda; TAEK tarafından yürütülmekte olan düzenleyici ve denetleyici faaliyetler, uluslararası gereklilikler de dikkate alınarak 02.07.2018 tarihli ve 702 sayılı Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamında kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip ve yetkilerini bağımsız olarak kullanmak üzere kurulan Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) bünyesinde yeniden düzenlenmiştir. Ancak bu Kanun Hükmünde Kararname, Anayasa Mahkemesinin 30.12.2020 tarihli ve E.:2018/115; K.:2020/81 sayılı kararı ile iptal edilmiştir (NDK, 2022). İptal üzerine Nükleer Düzenleme Kurumunun hukuki altyapısı 05.03.2022 tarihli ve 7381 sayılı Nükleer Düzenleme Kanunu ve 08.03.2022 tarihli ve 31772 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 95 sayılı Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile tekrar düzenlenmiştir. Kurum, barışçıl kullanım ilkesi temelinde, nükleer enerji ve iyonlaştırıcı radyasyona yönelik faaliyetler yürütülürken; çalışanların, halkın, çevrenin ve gelecek nesillerin iyonlaştırıcı radyasyonun olası zararlı etkilerinden korunmasına dair uygulanması gereken ilke ve esaslar ile tarafların sorumluluklarını belirlemekle görevlidir (NDK, 2022).

3.1.11. Sigortacılık ve özel emeklilik düzenleme ve denetleme kurumu.

Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu, sigortacılık ve özel emeklilik sektörlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesine dair görevleri yürütmek amacıyla 47 sayılı ve 18.10.2019 tarihli Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulmuştur. Kamu tüzel kişiliği olan, idari ve mali özerkliğe sahip olan Kurumun merkezi İstanbul'dadır. Kurumun ilişkili olduğu Bakanlık Hazine ve Maliye Bakanlığı'dır (SEDDK, 2022). Kurum,

sigortalılar ve katılımcılar ile sektörde yer alan diğer kişi ve kuruluşların hak ve menfaatlerini korumak, faaliyetlerini güvenli ve etkin şekilde yürütmelerini sağlayacak piyasa düzenini tesis etmek, yurt içi ve yurt dışı paydaşlarla iş birliği halinde finansal piyasalarımızın gelişmesine katkıda bulunmak, bu hedefleri gerçekleştirmek için etkin bir düzenleme ve denetim sistemi kurmakla yükümlüdür (SEDDK, 2022).

3.2. Bağımsız İdari Otoritelerin Türk İdare Sistemindeki Konumu

Yapısal ve işlevsel olarak ülkeden ülkeye farklılık göstermesi sebebiyle tanımı üzerinde uzlaşmaya varılamayan bağımsız idari otoritelerin, toplumsal hayat üzerindeki ekonomik, siyasal ve sosyal etkileri her geçen gün artmaktadır. Kamu yönetimi sistemi içerisinde “idarenin bütünlüğü ilkesinin” hâkim olduğu ülkelerde, klasik idari yapılanmanın dışında birer “adacık” görünümünde olduğu ve bu sebeple de eleştirilerin odağı olduğu yönünde görüşler mevcuttur (Sobacı, 2006:159).Bağımsız idari otoritelerin idari sistem içerisinde nasıl konumlandırılacağına çözümlenebilmesi için bazı soruların yanıtlanması gerekmektedir. Buna göre (Ulusoy,1999:11-12):

- Bağımsız idari otoriteler, idare teşkilatı içerisinde, merkezi yönetim ve yerinden yönetim kuruluşlarının yanında üçüncü bir idari yapı olarak değerlendirilebilir mi? Sorunun yanıtı olumluysa bu tür bir yapılanma, merkezden yönetim ve yerinden yönetim yapılanması dışında bir idari yapılanmanın varlığını kabul etmeyen Anayasa'nın 123. maddesine aykırı olmayacak mıdır?
- Bağımsız idari otoriteler üçüncü tür bir idari yapılanma değilse, yerinden yönetim kuruluşlarından sayılabilir mi? Bu açıdan bu kurumlar yerel yönetimler ve hizmet yerinden yönetim kuruluşu sayılabilir mi?
- Bağımsız idari otoriteler üzerinde idari vesayet denetimi olmaması, bunların yerinden yönetim kuruluşu kapsamına girmesi noktasında engel oluşturur mu?
- Bağımsız idari otoritelerin, idari bağımsızlığı Anayasa'nın 123. maddesine göre idarenin bütünlüğü ilkesiyle çelişmekte midir? Bu açıdan RTÜK ve Rekabet Kurulunu düzenleyen kanunlar Anayasaya aykırılık teşkil etmekte midir?

Fransız hukukunda bağımsız idari otoritelerin, idari yapı içerisinde merkezi yönetim ve yerinden yönetim kuruluşlarının yanında üçüncü bir idari yapı oluşturduğu söylenebilir. Aynı tüzel kişiliğe sahip olmamaları, bu kurumlara merkezi idareye yardımcı kurum görünümü verirken, idari hiyerarşiye ve doğrudan bir idari denetime tabi olmamaları da yerinden yönetim kuruluşlarına göre daha bağımsız olduklarını göstermektedir. Bu noktadan hareketle, bu kurumlar, idare sistemi içerisinde, merkezi idare ve yerinden yönetim kuruluşlarına göre, daha

kendine özgü, daha ayrıksı bir kategori olarak nitelendirilebilir (Ulusoy,1999a:12).Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bağımsız idari otoritelerin, ülkenin hükümetin üç erkinin (yürütme, yasama ve yargı) kuvvetler ayrılığı üzerine kurulu anayasal yapısında biraz belirsiz bir konumu bulunmaktadır. Bazıları, federal düzeydeki bağımsız düzenleyici komisyonların, ABD Anayasasında öngörülme, hükümetin dördüncü bir kolunu temsil ettiğini ileri sürmüştür (Joskow,1998:71).Türk hukukunda ise, bağımsız idari otoritelerin yapısı gereği ayrı tüzel kişiliğe ve özerk bütçeye sahip olması sebebiyle verdikleri zararlardan kurum olarak sorumlu tutulabilmeleri, davalarda taraf olabilmeleri, organik ve işlevsel özellikleri de göz önüne alındığında, bu kurumların yerinden yönetim kuruluşlarına benzer özellikler taşıdığı ve kesinlikle merkezi idarenin teşkilat şeması içerisinde yer almadıklarını söylemek mümkündür. Anayasanın 123. Maddesi gereği de bunları merkezi idare ve yerinden yönetim kuruluşları dışında yeni bir kategori olarak değerlendirmek de pek mümkün olmayacaktır. (Ulusoy, 1999a:12). Doktrinde bu kurumların anayasanın yasama, yürütme ve yargı erklerinin kesişim kümesinde olduğu yönünde bir görüş de mevcuttur. Ancak anayasal hükümlere bakıldığında bağımsız idari otoritelerin her üç erkin bünyesinde bulunması mümkün görünmemektedir.1982 Anayasası'na göre bu kurumların yasama ve yargı erklerinin bünyesinde olmadığı açıktır. Anayasa'nın yürütme erkini açıklayan 123. Maddesinde kamu tüzel kişilerinin kanunla kurulmasına izin veren düzenleme uyarınca kendileri de kuruluş kanunlarında yer aldığı üzere birer kamu tüzel kişisi olan bağımsız idari otoriteler yürütme erki bünyesinde kabul edilecektir. Bu noktadan hareketle bağımsız idari otoritelerin Türk devlet teşkilatı şeması içerisinde yürütme erkine dahil olup idari sistemin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. (Sarsıkoğlu, 2017:324).Bağımsız idari otoriteler, regülasyon işlevi sebebiyle uygulamada yarı yargısal ve yasamaya benzer nitelikte bazı yetkilere sahiptir. Bu açıdan değerlendirildiğinde hizmet yerinden yönetim kuruluşlarına göre daha geniş yetkileri bulunmaktadır. Yine bağımsız idari otoriteler, organlarının bağımsızlık derecesi ve kararlarına idarenin doğrudan müdahale edememesi gibi özellikleri sebebiyle hizmet yerinden yönetim kuruluşlarıyla ayrılmaktadırlar. Bu durumda bağımsız idari otoritelerin, yerel yönetimler ve hizmet yerinden yönetim kuruluşları yanında üçüncü bir yerinden yönetim kuruluşu kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Merkezi idareye göre konumlandırıldığında, idari denetim alanının en sonunda yer aldığını, bir anlamda “merkezi idare yörüngesinin en uzak uyduları” oldukları yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu sayede Anayasanın “merkezi yönetim” ve “yerinden yönetim” dışında üçüncü bir idari bir yapılanmayı kabul etmemesinden kaynaklanan sorun da çözüme ulaşmış olmaktadır (Ulusoy,1999a:13) . Bu kurumların ortaya çıkma sebepleri arasında sözü edilen hassas ve teknik alanları siyasetten ve siyasilerin etkisinden uzaklaştırma isteği de

yer almaktadır. Bir anlamda bu kurumlar siyasetin ve hükümetin müdahalelerinden arındırılmış “adacıklar” olarak konumlandırılmış ve idare ile siyasi otoritenin birbirinden bağımsızlaşmasına öncülük etmiştir (Ulusoy, 1999a:4).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşmenin etkisi, dünya düzenini köklü bir değişime sürüklerken kamu yönetimini de rüzgârına katarak, bu düzene uymaya zorlamıştır. Aynı zamanda devletin yasama, yürütme ve yargı görevlerinin yükünün artması halka sunulan hizmetlere bakışının değişmesine sebep olmuştur. Devletin hizmet veren değil, yönlendiren rehberlik eden, oyunun kurallarına uygun oynanmasını sağlama işlevini üstlendiği bu yeni yönetim anlayışı, toplum hayatının ve ekonominin hassas alanlarında düzeni sağlama ve hizmet verilen alanlarda rekabetin gözetilmesi, piyasanın işleyişi ile temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında düzenleyici kurumlara ihtiyaç duymuştur. Bağımsız idari otoriteler adıyla karşımıza çıkan bu kurumlar aracılığıyla devlet, sözü edilen düzenleyici işlevini yerine getirmektedir. Neredeyse her alanda yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm, bağımsız idari otoriteleri daha işlevsel bir konuma taşımıştır. Bağımsız idari otoriteler toplum yaşamının uzmanlık gerektiren hassas alanlarını düzenlerken, bu kurumlardan beklenen baskı grupları ve siyasi mekanizmaların etkilerinden bağımsız bir biçimde faaliyetlerini sürdürmeleridir. Bağımsız idari otoriteler, idare sistemi içerisinde siyasetin ve hükümetin etkisinden uzaklaştırılmış “adacıklar” olarak konumlandırıldığı için, hiyerarşiye doğrudan tabi değildirler. Bu sebeple daha bağımsız hareket edebilmekte ve böylece klasik idari kurumların takıldığı bürokrasi engeline daha az maruz kalmaktadır. Kamu yönetiminde, siyasetin ağırlığı ve bürokrasinin hantallığından arınmış bir şekilde karar alıp uygulayabilmek, günümüz koşullarında oldukça önem arz ettiğinden, bağımsız idari otoritelerin bu anlamda müdahaleden uzak olabilmesi bu kurumlara ayrıca değer kazandırmaktadır. Bağımsız idari otoriteler, genel bir idare yapısı içinde yer alır, ancak özerklikleri sayesinde bu yapı içinde piyasanın işleyişini ve temel hak ve özgürlükleri güvence altına alır. Bağımsız idari otoritelerin hukuk düzeni içerisindeki konumu, bu kurumların iki temel özelliği üzerinden açıklanabilmektedir. Bunlardan biri, faaliyet alanlarına ilişkin karar alma ve bunları uygulama yetkisine sahip olmaları, diğeryse kuruluş kanunlarıyla kendilerine tüzel kişilik tanınmasıdır. Bağımsız idari otoritelerin işleyişleri, kurumsal oluşumları ve görev alanları kanunlarla belirlenir. Bu kurumlar merkezi idarenin sınıfsal yapılanmasında yer almasalar da devletin gözetim alanı içinde bir konumdadırlar (Koç vd., 2021:88-89).Bağımsız idari otoriteler, bağımsız yapılanmaları ve özel yetkileri sebebiyle organik ve fonksiyonel açılarından her iki anlamda gerçek bir otorite olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Devlet teşkilatı dışında tutulmayıp, genellikle merkezi veya genel idare içerisinde ayrı konumlandırılmakta ve

devlet adına idari eylem ve işlemde bulunmaktadır. Ancak kural olarak, bağımsız idari otoritelere ne hiyerarşik denetim ne de idari vesayet denetimi yapılmaktadır. Karar ve eylemleri doğrudan “icrai” niteliğe ve güce sahiptir, ancak yargısal denetime tabiidirler. Bu kurumların yetkilileri yargıç statüsünde bulunmadığından, bu kurumların yargı mercii sayılması da mümkün değildir (Duran, 1997:4). Aslında bu yapıları denizin derinleşme durumunu belirtmek için yerleştirilen, insanları bir anlamda tehlikeden koruyan ve yüzme sınırını belirleyen dubalara benzetmek de mümkündür. Bağımsız idari otoriteler de tıpkı dubalar gibi faaliyette buldukları alanın sınırlarını belirler, işleyişin güvenli bir şekilde sürdürülmesini sağlar hizmet alanını düzenler. Türkiye’deki işleyişleri dikkate alındığında bağımsız idari otoritelerin konumlarını, “merkezi idarenin en uzak yörüngeleri” olarak değerlendirmek mümkündür. Aslında bu yapıları denizin derinleşme durumunu belirtmek için yerleştirilen insanları bir anlamda tehlikeden koruyan ve yüzme sınırını belirleyen dubalara benzetmek de mümkündür. Bağımsız idari otoriteler de tıpkı dubalar gibi faaliyette buldukları alanın sınırlarını belirler, işleyişin güvenli bir şekilde sürdürülmesini sağlar hizmet alanını düzenler. Ne idari vesayete ne de hiyerarşik denetime tabi olmaları sebebiyle merkezi idare teşkilatı içinde yer almamakla birlikte, genel kabul; bağımsız idari otoritelerin, yerel yönetimler ve hizmet yerinden yönetimler yanında üçüncü bir kategori oluşturduğu yönündedir. Merkezi idare ve yerel yönetimler haricinde üçüncü bir idari yapının anayasal zemininin olmaması da göz önüne alındığında bu kurumların işlevsel olarak merkezi idareye uzak “adacıklar” olarak değerlendirilmesi ve yerel yönetimler ve hizmet yerinden yönetimler yanında üçüncü bir kategoride konumlandırılması yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Balaban, E. Zülfiye (2022). Bağımsız İdari Otorite Olarak Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Den Hertog, Johan (1999) General Theories Of Regulation Economic Institute/ CLAV, Utrecht University. Encyclopedia of Law and Economics, pp. 223 – 270.
- Drummond, Paulo and Monsoor, Michael A. (2002). “Macroeconomic Management and The Devolution of Fiscal Powers”. IMF Working Paper, WP/02/76.
- Duran, Lütfi (1997). “Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, Amme İdaresi Dergisi, 30/1 Mart, 3-10.
- Ege, İlhan (2020). “Bağımsız İdari Otoriteler (Bağımsız Düzenleyici Kurumlar): Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu Örneği”, Kapadokya Akademik Bakış 4(1):1-29.
- Ercan, H. (2021). “Regülasyon Ekonomisi ve Düzenleyici Ve Denetleyici Kurum Olarak Kamu İhale Kurumu Örneği” Sakarya İktisat Dergisi, 10(2), 140-158.
- Iliman, Tarık ve Recep Tekeli (2016) “Türkiye’deki Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar: İdari Para Cezalarının Hukuksal Zeminlerinin Değerlendirilmesi”, Andan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 23-36.
- Joskow, Paul L. (1998). “Regulatory Priorities for Reforming Infrastructure Sectors in Developing Countries” Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20–21.
- Karakaş, Mehmet (2008). “Devletin Düzenleyici Rolü ve Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, Maliye Dergisi, 154, 99-120.
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, Kanun Numarası: 6698 (7/4/2016), md.22.
- Koç, Özgür E., Mete Dibo ve Mustafa A. Gülşen (2021). Devletin Düzenleyici Rolü ve Bağımsız Düzenleyici Kurumlar, Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Magetti, Martino (2009). “The Role of Independent Regulatory Agencies in Policy-Making: A Comparative Analysis”, Journal of European Public Policy, 16(3) April, 450-470.
- OECD (1997). The OECD Report on Regulatory Reform: Synthesis, Paris.
- OECD (2002). Regulatory Policies in OECD Countries: from Interventionism to Regulatory Governance, OECD Reviews of Regulatory
- Osborne David and T. Gaebler (1992). Reinventing Government, How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector, USA: Penguin Books
- Petek, Ali (2002). “Kamu Kesiminde Düzenleyici Kurumlar ve Politikalar Üzerine Bir Teorik Çerçeve”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:7, 251-269.
- Atay, E. Ethem (2006). “Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye Uygulaması”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:X S:1,2, 259-293.

- Sarsıkoğlu, Őenel (2017). “Bağımsız İdari Otoriteler ve İdarenin Bütünlüğü İlkesi Karşıısında Durumu”, Mediterranean International Conference on Social Sciences Porgorica, Serbia and Montenegro, Vol:1 No:1, 317-331.
- Sezen, Seriya (2003). Türk Kamu Yönetiminde Kurullar: Geleneksel Yapılanmadan Kopuş, TODAİE, Ankara 2003.
- Sobacı, M. Zahid (2006). “Türk İdari Teşkilatındaki ‘Adalar’: Bağımsız İdari Otoriteler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 55/2 157-180.
- Şahin, Seçil (2015). Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler ve Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tan, Turgut (2002). “Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar”, Amme İdaresi Dergisi, 35/2, 11-37.
- Ulusoy, Ali (1999a). “Bağımsız İdari Kurumlar”, Danıştay Dergisi, Yıl: 29, Sayı: 100, 3-17.
- Ulusoy, Ali: (1999b) “Türk İdare Sistemi İÇerisinde Rekabet Kurumunun Yeri”, Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 3-30.

İnternet Kaynakları

- <https://www.bddk.org.tr/KurumHakkında/Detay/19>, 9/12/2022.
- <https://www.btk.gov.tr/kurulus>, 6/12/2022.
- <https://www.cbfo.gov.tr/sermaye-piyasalari/sermaye-piyasasi-kurulu>, 7/12/2022.
- <https://www.kgk.gov.tr>, 10/12/2022.
- <https://www.ndk.gov.tr/ndk-hakkında>, 11/12/2022.
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/faaliyetraporu2021-20220425160848388-pdf>, 11/12/2022.
- <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Kurumsal/hakkimizda>, 11/12/2022
- <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Kurumsal/kurumsal-yapi/rekabet-kurulu/kurul-uyelerinin-atanmasi>, 10/12/2022.
- <https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/1749>, 6/12/2022.
- <https://www.seddk.gov.tr>, 13/12/2022.
- <https://www2.ihale.gov.tr/kurum/yönetmelikler>, 6/12/2022.
- <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/1-1050/kurumun-yapisi>, 6/12/2022.
- <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/1-1050/kurumun-yapisi>, 9/12/2022
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/persembe-konferanslari-yayinlari/perskonfyyn77.pdf,s.4>, 3/12/2022.
- https://dosyalar.kik.gov.tr/genel/IhaleGovTr/2021_Faaliyet_Raporu.pdf, 9/12/2022.

Extended Summary

The necessity to establish independent regulatory structures has arisen due to the slow operation of bureaucracy, the intensity of the state's legislative, executive, and judicial duties, and the increasing inadequacy of classical administrative organization. These regulatory structures are referred to as “independent regulatory agencies”.

In this study, before discussing the position of independent regulatory agencies within Türkiye’s administrative structure, the concept of “regulation,” which has been influential in the emergence of independent regulatory agencies, will be examined. Following this, the widespread characteristics of “independent regulatory agencies” will be analyzed, and their positioning within Türkiye’s administrative system will be evaluated.

The concept of regulation, used in the context of regulation and supervision, originated in the USA and rapidly developed to spread worldwide. The concept of regulation refers to the regulation and supervision of fundamental economic and social activities by independent administrative boards free from political influences and interventions. It is frequently emphasized in the economic literature that property relations (formal or informal) must be defined/regulated to ensure the healthy functioning of the market mechanism (Petek, 2016: 4-5). Therefore, the concept of regulation emerges as the provider of healthy competition.

The emergence of independent regulatory agencies is paralleled by the beginning of comprehensive privatization practices and a shift from “statist” policies to a “regulated market economy” in the economy. In this context, it is stated that the areas vacated by the “reduction of state regulations” (deregulation) movement, broadly defined as “privatization,” have been filled by "independent regulatory agencies" (Tan, 2002:12).

Considering their common characteristics, a general definition of independent regulatory agencies can be made. According to this, *“independent regulatory agencies are new administrative units with public legal personality, administrative and financial autonomy, and differing from classical administrative structures, engaged in ‘regulation’ and ‘supervision’ activities in areas and sectors characterized as sensitive areas and sectors of life, such as competition, energy, banking, finance, communication, human rights, and food and drug safety”* (Sobacı, 2006:159). In Turkish public administration, these institutions are referred to as “regulatory agencies,” “regulatory and supervisory agencies,” “supreme boards,” “independent regulatory administrations,” and “autonomous agencies.” However, the widespread usage is in the form of "independent regulatory agencies," often abbreviated as “IRA”

The general function of independent regulatory agencies is to protect and guarantee certain fundamental rights and freedoms and economic order. Independent regulatory agencies can make regulatory transactions and set rules regarding their fields of activity. However, while exercising the regulation authority, they cannot expand or narrow the scope of the legal basis in question (Ercan, 2021:148). Based on their oversight and supervisory authority, independent regulatory agencies have the right to request the necessary information and documents from relevant parties, consult their knowledge, and, if necessary, conduct on-site inspections (Tan, 2002:28). Equipped with various powers, independent regulatory agencies perform a consultative function by providing opinions to relevant ministries and other institutions of similar status on matters related to their areas of responsibility (Tan, 2002:27). Independent regulatory agencies are endowed with broad powers to impose administrative and financial sanctions related to their areas of responsibility. The nature of the sanctions to be applied varies according to their areas of responsibility. The authority to impose sanctions is considered complementary to the regulation and supervision authority of independent regulatory agencies (Tan, 2002:29).

Independent regulatory agencies in Türkiye, as of the latest situation, are included under the heading of regulatory and supervisory institutions in the Public Financial Management and Control Law No. 5018 dated 2003. These institutions will be examined in the order they are listed in the law.

The Radio and Television Supreme Council is an autonomous and impartial public legal entity that regulates and supervises radio and television activities, with its members elected by the Grand National Assembly of Turkey in accordance with Article 133 of the Constitution (RTÜK, 2022).

The Information and Communication Technologies Authority, which has a public legal personality to perform the duties and use the powers given by law as well as administrative and financial autonomy, with a special budget, consists of the Information Technologies and Communications Board and the Presidency organization (BTK, 2022).

The Capital Markets Board of Türkiye, which has a public legal personality and administrative and financial autonomy, carries out its duties and uses the powers given to it independently under its responsibility (CBFO, 2022). Such as:

- *To determine the operating rules of capital markets and institutions,*
- *To ensure that companies using funds from the market benefit in the best possible way in accordance with certain rules,*
- *To protect the rights and interests of savers investing in the capital market,*
- *To ensure the fair and efficient operation of the markets.*

The Banking Regulation and Supervision Agency, in line with the policies to increase the effectiveness of the financial markets supervision and monitoring system and to bring independent decision-making mechanisms, aims to ensure that the institutions within its regulatory and supervisory scope operate by the duties and authorities specified in the Banking Law and other relevant regulations, the credit system functions effectively, and the rights and interests of savers are secured, thereby contributing to the stability and development of the financial markets (BDDK, 2022).

The Energy Market Regulatory Authority regulates and supervises the provision of energy to consumers in an adequate, quality, continuous, economical, and environmentally compatible manner. The authority uses its powers through the Energy Market Regulatory Board while performing its duties (EPDK, 2022).

The Public Procurement Authority is an independent administrative authority that regulates the principles aimed at ensuring transparency, competition, and equal treatment in public procurements and resolves disputes arising in procurement processes (Kamu İhale Kurumu, 2022).

Turkish Competition Authority was established to ensure the formation and development of free and healthy competition in goods and services markets according to the Article 20 of Law No. 4054, to oversee the implementation of this Law, and to fulfill the duties assigned to it by this Law. In this context, the main duty of the Turkish Competition Authority is to prevent threats to the competitive process in goods and services markets by using the powers given to it by the Law (Rekabet Kurumu, 2022).

The Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority (KGK) was established on November 2, 2011, with Decree Law (KHK) No. 660 to regulate the field of independent auditing stipulated by the new Turkish Commercial Law as required by international developments. It is a Supreme Board with administrative autonomy, related to the Ministry of Treasury and Finance. The primary purpose of the KGK is to protect investors' interests and public benefit regarding the accurate and independent preparation of audit reports and to ensure the presentation of accurate, reliable, and comparable financial information (KGK, 2022).

The Personal Data Protection Authority regulates the procedures and principles regarding the obligations of real and legal persons processing personal data and protects the fundamental rights and freedoms of individuals, particularly the privacy of private life, in the processing of personal data (KVKK, 2022).

The Nuclear Regulatory Authority is responsible for determining the principles and rules to be applied to protect workers, the public, the environment, and future generations from the

potentially harmful effects of ionizing radiation during activities related to nuclear energy and ionizing radiation, based on the principle of peaceful use (NDK, 2022).

Turkish Insurance and Private Pension Regulation and Supervision Agency was established by the Presidential Decree on the Organization and Duties of the Insurance and Private Pension Regulation and Supervision Agency No. 47, dated October 18, 2019, to carry out the tasks related to the regulation and supervision of the insurance and private pension sectors (SEDDK, 2022).

In conclusion, due to structural and functional differences from country to country, the definition of independent regulation agencies is not agreed upon, but their economic, political, and social impacts on societal life are increasing day by day. In countries where the principle of "unity of administration" prevails within the public administration system, there are views that independent regulation agencies appear as "islands" outside the classical administrative structure and are thus the focus of criticism (Sobacı, 2006:159).

Independent regulation agencies are generally positioned within the central or general administration, not kept outside the state organization, and carry out administrative actions and transactions on behalf of the state. However, as a rule, neither hierarchical control nor administrative tutelage is exercised over independent regulation agencies. Their decisions and actions have a direct "executive" nature and power but are subject to judicial review. Since the officials of these institutions do not have the status of judges, it is not possible to consider these institutions as judicial bodies (Duran, 1997:4).

In Türkiye, the positions of independent regulation agencies can be evaluated as the "farthest orbits of the central administration." Although they do not fall within the central administrative organization due to being neither subject to administrative tutelage nor hierarchical control, the general view is that independent regulation agencies form a third category alongside local governments and service-oriented decentralized administrations. Independent regulation agencies are positioned as "islands" within the administrative system, distance from the influence of politics and government (Ulusoy, 1999:4). Due to their detachment from politics and bureaucracy, their decision-making mechanisms are faster and free from pressure.

Economic Freedom and Income Inequality: An Empirical Note for the Post-GFC Period

Begüm ÇOBAN*

Dilek DURUSU ÇİFTÇİ**

Geliş Tarihi (Received): 25.01.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 29.07.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1425466

Abstract

This study examines the dynamic relationship between economic freedom and income inequality in 148 countries, focusing on the post-Global Financial Crisis (GFC) period. Utilizing the System-GMM estimation methodology to address endogeneity concerns, the research also reveals nuanced patterns in both developed and emerging markets. The analysis identifies a negative and statistically significant effect of the Economic Freedom Index (EFI) and its sub-components on income inequality, except the rule of law. Our findings reveal three important implications: (i) The effects of sub-indicators are quite close to each other in emerging markets, but differ significantly in developed economies, suggesting that policymakers in developed countries should pay more attention to certain areas of freedom when implementing policies to reduce inequalities. (ii) For all panels, the surprisingly small effects of government size underscores the weak role of government spending in mitigating inequality. (iii) Regulatory efficiency emerges as a key factor in reducing income inequalities, urging policymakers to prioritize improvement in regulatory processes. Overall, this study enriches policymakers' understanding and offers actionable insights to address global income inequality.

Keywords: Income Inequality; Economic Freedom; Emerging Markets, Developed Countries, Panel Data Analysis.

JEL Codes: C23, D63, E02, O50

Ekonomik Özgürlükler ve Gelir Eşitsizliği: KFK Sonrası Dönem için Ampirik Bir Not

Öz

Bu çalışma, 148 ülkede Küresel Finansal Kriz (KFK) sonrası döneme odaklanarak ekonomik özgürlükler ve gelir eşitsizliği arasındaki dinamik ilişkiyi incelemektedir. İçsellik problemini dikkate alarak Sistem-GMM metodolojisinin kullanıldığı çalışmada, hem gelişmiş hem de gelişen piyasalardaki farklı dinamikler araştırılmaktadır. Analiz sonuçları, Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nin ve tüm alt bileşenlerinin gelir eşitsizliği üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bulgular üç önemli çıkarım ortaya koymaktadır. (i) Alt göstergelerin etkileri gelişen piyasalarda birbirine oldukça yakınken, gelişmiş ekonomilerde önemli ölçüde farklılık göstermektedir; bu da gelişmiş ülkelerdeki politika yapımcıların eşitsizlikleri azaltmaya yönelik politika uygularken bazı özgürlük alanlarına daha fazla dikkat etmeleri gerektiğini göstermektedir. (ii) Tüm paneller için, hükümet büyüklüğünün şaşırtıcı derecede düşük etkileri, hükümet harcamalarının eşitsizliği azaltmadaki zayıf rolünün altını çizmektedir. (iii) Düzenleyici etkinlik, gelir eşitsizliklerinin azaltılmasında kilit bir faktör olarak ortaya çıkmakta ve politika yapımcıları düzenleyici süreçlerin iyileştirilmesine öncelik vermeye teşvik etmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma küresel gelir eşitsizliğinin ele alınmasında politika yapımcıların anlayışını zenginleştirmekte ve uygulamaya dönük bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gelir Eşitsizliği, Ekonomik Özgürlükler, Gelişen Piyasalar, Gelişmiş Ekonomiler, Panel Veri Analizi

Jel Kodları: C23, D63, E02, O50

* Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Türkiye, begumcobann.24@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5442-7371 (Sorumlu Yazar)

**Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Türkiye, dciftci@pau.edu.tr. ORCID: 0000-0003-1911-4801

Introduction

Since the 1980s, there have been substantial increases in liberal economic policies around the world, and there seems to be a consensus among researchers that the rapid growth of economies has accompanied this liberalization process (e.g., De Haan and Sturm, 2000; Berggren and Jordahl, 2005; Doucouliagos and Ulubasoglu, 2006; Bergh and Nilsson, 2010; Compton et al. 2011; Perez-Moreno and Angulo-Guerrero, 2016; Uzelac et al. 2020; Brkić et al. 2020). In this perspective, the pioneering study of Acemoglu et al. (2005) states that economic freedom, which constitutes Adam Smith's invisible hand, is related to many institutional factors such as the rule of law, monetary stability, civil liberties, security of property rights, and liberal trade regimes, and these factors have a very tight connection with economic growth. However, economic freedom may also have prominent repercussions on achieving other political goals related to human welfare, such as income distribution. Moreover, there is also a widespread belief that such changes will occur in exchange for increased income inequality within countries.

One of the most fundamental aims of governments is to formulate policies that aim to raise the standard of living in society while avoiding the creation of large gaps between income groups. Accordingly, since the early 2000s, some researchers (e.g., Carter, 2007; Bergh and Nilsson, 2010; and Bennett and Nikolaev, 2017) have begun to investigate the impact of economic freedom on income inequality in a world that is evolving toward more liberalized policies. There is an ongoing debate among researchers that economic freedom affects income inequality in two different ways. The first view is that economic freedom is achieved by removing legal barriers and more equal property rights, thereby reducing income inequality (Scully, 2002; Clark and Lawson, 2008; Webster, 2013). The second approach is that economic freedom implies more liberal economic policies through non-progressive taxes, expenditures, and regulatory framework, which leads to redistribution in favor of higher-income individuals and thus has an increasing effect on income inequality (Carter, 2007; Pérez-Moreno and Angulo-Guerrero, 2016; and Karakotsios et al. 2020). A growing list of empirical studies on the link between economic freedom and income inequality shows that economists have not yet reached a consensus on whether freedom is detrimental to inequality. One can argue that these varieties in the empirical literature may stem from several reasons. First, the world average income inequality data (World Inequality Database - WID, 2023) indicates that income inequality was on an increasing trend from the 1990s until the Global Financial Crisis (GFC) peaked in the crisis year and then followed a downward trend. Therefore, the fact that most previous studies used very long-term data and did not take structural breaks into account may have led to biased estimates.

On the other hand, according to the Economic Freedom Index (EFI) published by the Heritage Foundation, the world average EFI (excluding the COVID-19 period) followed an upward trend after the GFC. Moreover, the a priori information in Figure 1 that we construct for countries with accessible data raises the critical question of this study. Figure 1 shows how EFI is negatively correlated with income inequality.¹ Based on data from a sample of 148 countries.² In other words, the scatterplot implies that countries with higher economic freedom have lower income inequality and indicates evidence of the importance of economic freedom on income inequality. Based on this evidence, this study focuses on the post-GFC period and asks what extent economic freedom plays a role in income inequality. Empirically, we utilize the System-GMM estimation technique of Blundell and Bond (1998) to consider the dynamic structure of income inequality, potential endogeneity issues, and its appropriateness for large N and small T panels.

Figure 1: Inequality and Economic Freedom in the World

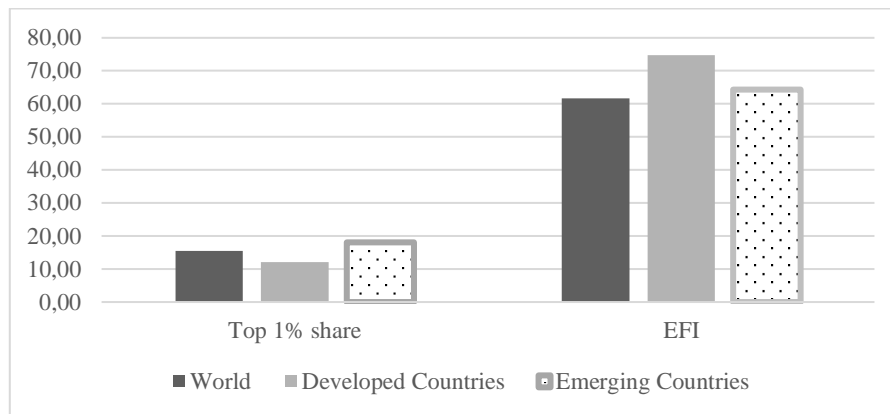

Second, income inequality and economic freedom can demonstrate significant differences between developed countries and emerging markets. Figure 2 indicates that income inequality is higher and economic freedom is lower in emerging markets compared to developed economies. To take these differences into consideration in this study, we also conduct our analyses for sub-panels of emerging markets and developed countries.

¹ Income inequality is measured by the pre-tax national income share held by the p99p100 group. Pre-tax national income is the sum of all pre-tax personal income flows accruing to the owners of the production factors, labor, and capital, before considering the pension system's operation.

² See Appendix Table A1 for the list of countries.

Figure 2: Inequality and Economic Freedom for sub-panels
(2008-2022 Averages)

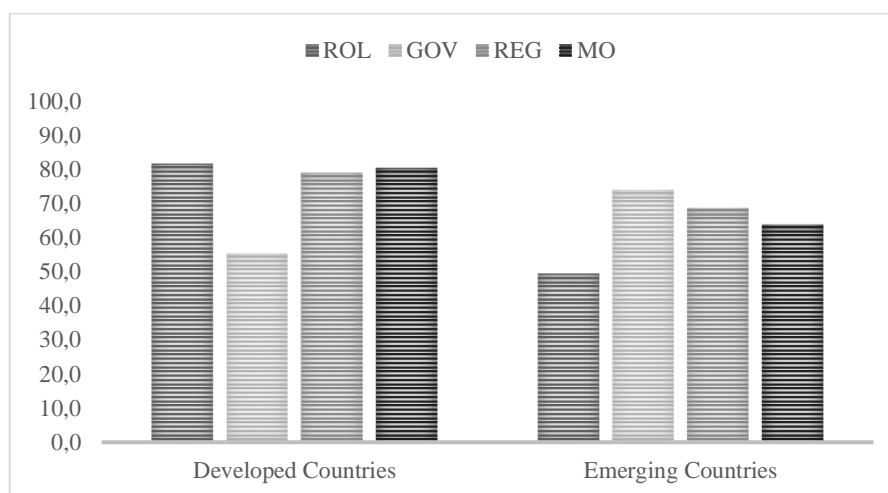
The top 1% share represents the pre-tax national income share held by the top 1% group.

EFI: Economic Freedom Index by Heritage Foundation

Third, this study also aims to evaluate the impact of sub-components of EFI on income inequality while considering traditional inequality determinants (GDP and inflation) for the period 2008-2022. Figure 3 reveals that economic freedom indicators vary significantly between country groups. Moreover, in both developed and emerging countries, some freedom indicators are at much lower levels of freedom than others. This observation also points to the importance of analyzing the impact of the sub-components of the EFI on inequality. In this way, our third contribution to the literature is to empirically provide different aspects of economic freedom that policymakers in both developed and emerging markets should focus on to decrease income inequalities.

To summarize, this study aims to contribute to the literature by differing from previous studies on three points. (i) Income inequality has been following a decreasing trend worldwide since 2008. This study focuses on this period and analyses the impact of economic freedoms on income inequality. (ii) Descriptive analyses using the most extensive available dataset show that economic freedom is relatively higher and income inequality is relatively lower in developed markets. Therefore, this study separately analyses and compares the relationship between economic freedom and income inequality in two different country groups (developed countries and emerging markets). (iii) The sub-components of economic freedom also have different dynamics for different country groups. This study tries to shed light on the effects of the sub-components of EFI on income inequality to provide spot-on policy recommendations.

Figure 3: Sub-indicators of the Economic Freedom Index
(2008-2022 Averages)

ROL: Rule of Law; GOV: Government Size; REG: Regulatory Efficiency; MO: Market Openness

The remainder of the work is organized as follows: Section 2 presents examples from the existing literature. Section 3 provides information on data and methodology. Section 4 reports the findings from the study, while Section 5 presents concluding remarks and policy implications.

1. Literature Review

In the existing literature, the impact of economic freedom on income inequality is a relatively new research question. In order to see the varieties more clearly, we present a sketch of empirical literature in Table 1. Most early studies conducted their analyses with static panel data estimators for large country groups and used only index scores for economic freedom. However, they could not reach a consensus. For example, the studies of Berggren (1999) and Scully (2002), which are among the first studies on this topic, made an important contribution to the empirical literature. Researchers argue that the relationship between economic freedom and income equality is complementary rather than competitive. More precisely, they show that as the level of economic freedom increases, income inequality decreases. Some other studies (e.g., Carter, 2007) conclude that an increase in EFI increases inequality, while others (Bergh and Nilsson, 2010 and Sturm and De Haan, 2015) do not detect a significant relationship.

There are also studies investigating the impact of economic freedom on income inequality at the state level in the United States (Ashby and Sobel, 2008; Bennett and Vedder, 2013; Webster, 2013; Apergis et al., 2014; Bennett, 2016; Wiseman, 2017). Ashby and Sobel (2008), the first paper to examine the relationship at the US state level, show that the relationship between economic freedom and income inequality is negative. Similarly, Bennett and Vedder (2013), Webster (2013), and Wiseman (2017), who use the EFNA index in their analysis, find a reducing impact of EFNA on income inequality, while Bennett (2016) obtains the opposite result. Apergis

et al. (2014), whose method is different from other studies, examine the causal link between economic freedom and income inequality within the framework of the panel error correction model. In this work, bidirectional causality is detected for both the short and long term. Karakotsios (2020) analyzes the linkages for the panel consisting of 58 countries using panel cointegration techniques and concludes that the causal link does not exist for the short term, but there is a causal link from economic freedom to income inequality. Differently, Apergis and Cooray (2017) utilize both linear and non-linear cointegration methodology in their analysis. According to linear long-term parameters, it is determined that economic freedom reduces income inequality. Moreover, non-linear long-term parameter estimates indicate that the relationship is negative above the threshold point and positive below the threshold point.

There are also some studies using the dynamic panel system GMM method developed by Blundell and Bond (1998) to tackle potential endogeneity. While some of these studies include the five components (Size of government, Legal structure and security of property rights, Access to sound money, Freedom to trade internationally, Regulation of credit, labor, and business) of the EFI index reported by the Fraser Institute (e.g. Bergh and Nilsson, 2010; Pérez-Moreno and Angulo-Guerrero, 2016; Ahmad and Nayan, 2019; Nazirou et al. 2022), others used only score of EFI (Batuo and Asongu, 2015; Bennett and Nikolaev, 2017; Huynh, 2022; De Soysa and Vadlamannati, 2023). The evidence on the effects of different economic freedom indices and their subcomponents on income inequality is also mixed. For example, Bergh and Nilsson (2010) find only the effect of the freedom to trade internationally component on income inequality to be positive, while the effect of other components is insignificant. Pérez-Moreno and Angulo-Guerrero (2016), who conducted their analysis for 28 E.U. countries, included the Heritage Foundation index as well as the Fraser Institute index to proxy the economic freedom in their studies. Researchers show that only the coefficient sign of EF11 and the size of the government are positive, and other components are insignificant. The first study that analyzes the relationship between economic freedom and income inequality using the Heritage Foundation index was conducted by Bennett and Nikolaev (2017), and a positive relationship was found. At the same time, Batuo and Asongu, 2015, Huynh, 2022, and De Soysa and Vadlamannati, 2023 conclude that economic freedom increases income inequality.

Studies focusing on the effect of economic freedom on income inequality are few, but they are growing. It is clear that mixed results have been obtained from all these studies, which use various econometric methodologies and examine different country examples and periods. These imprecise findings provide policymakers and reformers with some guidance on the potential distributional effects of enacting institutional reforms that increase or decrease economic freedom (Bennett and

Nikolaev, 2017). In this context, our study contributes to the existing empirical literature by focusing on the economic freedom and inequality nexus for the post-GFC period and comparing the impact of both the EFI score and its sub-components on inequality for emerging markets and developed countries.

Table 1: A sketch of the empirical literature on economic freedom-income inequality nexus

Author (s)	Sample	EF indicators	Methodology	Findings
Berggren (1999)	66 countries 1975-1985	EFI1	OLS	Negative effect.
Scully (2002)	26 countries 1975-1990	EFI1	OLS, 2SLS, 3SLS	Negative effect.
Carter (2007)	39 countries 1980-2000	EFI1	FE	Positive effect.
Ashby and Sobel (2008)	U.S. states 1980-2003	EFNA	OLS	Negative effect.
Clark and Lawson (2008)	66 countries 1980-2002	EFI1	OLS	Negative effect.
Bergh and Nilsson (2010)	79 countries 1970-2005	EFI1 GOV, LS&PR SM, FT, REGC	OLS/FE, SGMM	All coefficients are insignificant except FT.
Amendola et al. (2013)	62 developing countries 1970-2004	Property rights	OLS, FE	Positive effect.
Bennett and Vedder (2013)	50 U.S. states 1979-2004	EFNA	FE	Negative effect.
Webster (2013)	50 U.S. states 2001-2010	EFNA	OLS	Negative effect.
Apergis et al. (2014)	U.S. States 1981-2004	EFI1	Panel ECM GC	Short run: EF ↔ IIE Long run: EF ↔ IIE
Sturm and De Haan (2015)	108 countries 1971-2010	EFI1	OLS	Insignificant.
Bennett and Cebula (2015)	96 countries 1985-2010	EFI1 GOV, LS&PR SM, FT, REGC	OLS	EFI1 and FT: Insignificant. GOV and REGC: Positive effect. LS&PR and SM: Negative effect.
Batuo and Asongu (2015)	26 African countries 1996-2010	EFI1, FTI	SGMM	EFI1: Positive effect. FTI: Negative effect.
Pérez-Moreno and Angulo-Guerrero (2016)	28 EU member countries 2000-2010	EFI1, EFI2 GOV, LS&PR SM, FT, REG	FE, SGMM	EFI1 and GOV: Positive effect. EFI2, LS&PR, SM, FT, REG: Insignificant.
Bennett (2016)	50 U.S. states and 10 Canadian provinces 1980-2010	EFNA, EFNA1 EFNA2, EFNA3	FE	EFNA, EFNA1, EFNA3: Positive effect. EFNA2: Negative effect.
Apergis and Cooray (2017)	138 countries 1970-2010	EFI1 GOV, LS&PR SM, FT, REGC	Linear and Non- linear panel cointegration Panel FMOLS PSTR	Linear long run: All coefficients are negative. Non-linear: Above TSP: Negative Below TSP: Positive.
Bennett and Nikolaev (2017)	112 countries 1970-2010	EFI1, EFI2	FE, SGMM	Positive effect.
Wiseman (2017)	U.S states 1979-2011	EFNA, EFNA1 EFNA2, EFNA3	FE	EFNA, EFNA2, EFNA3: Negative effect. EFNA1: Insignificant.

Ahmad (2017)	115 countries 1970-2014	EF11 GOV, LS&PR SM, FT, REGC	FE, Dif. GMM	EF11: Positive effect. GOV, LS&PR, SM: Insignificant. FT, REGC: Positive effect.
Graafland and Lous (2018)	21 OECD countries 1990-2014	FF, LS&PR SM, FT, REGC PPR, MF, OM	RE	FF, FT, REGC, OM: Positive effect. LS&PR: Insignificant. SM, PPR, MF: Negative effect.
Rutledge (2018)	186 countries 1970-2015	EF11, EF12 GOV, LS&PR SM, FT, REGC ROL, OM, REG	OLS/FE	EF11 and EF12: Positive effect. GOV, FT, REGC, ROL, REG: Insignificant. LS&PR, SM, OM: Positive effect.
Ahmad and Nayan (2019)	117 countries 1970-2014	GOV, LS&PR SM, FT, REG	FE, SGMM	GOV, LS&PR, REG: Negative effect. SM: Insignificant. FT: Positive effect.
Karakotsios (2020)	58 countries 1995-2016	EF12	PMG	EF12: Positive effect. Short run: No causality Long run: EF12→IIE
Huynh (2022)	35 Asian countries 2000–2018	EF11, EF12	FE, SGMM	Positive effect.
Nazirou et al. (2022)	44 SSA 2000-2017	GOV, LS&PR SM, FT, REGC	OLS, GLS, SGMM	GOV, FT, REGC: Negative effect. LS&PR: Positive effect. SM: Insignificant.
De Soysa and Vadlamannati (2023)	128 countries 1990-2017	EF11	FE, SGMM	Positive effect.

Notes: * EF11: Economic Freedom Index (Fraser Institute), EF12: Economic Freedom Index (Heritage Foundation), EFNA: Economic Freedom of North America, EFNA1: Size of Government, EFNA2: Distortionary Taxation and Takings, EFNA3: Labor Market Freedom, GOV: Government, LS&PR: Legal Structure and Security of Property Rights, SM: Access to Sound Money, FT: Freedom to Trade Internationally, REGC: Regulation of Credit, Labor, and Business, PPR: Protection of Property Rights, MF: Monetary Freedom, OM: Open Markets, REG: Regulatory Efficiency, ROL: Rule of Law, FTI: Freedom of Trade Index, FF: Fiscal Freedom, SSA: Sub-Saharan African.

* OLS: Ordinary Least Squares; 2SLS: Two-Stage Least Squares, 3SLS: Three-Stage Least Squares, FE: Fixed Effects, RE: Random Effects, Dif: Difference, SGMM: System Generalized Method of Moments, ECM: Error Correction Model, GC: Granger Causality, FMOLS: Fully Modified Ordinary Least Squares, PSTR: Panel Smooth Transition Regression, GLS: Generalized Least Squared. PMG: Pooled Mean Group

2. Data and Methodology

This study focuses on the role of economic freedom on income inequality by utilizing dynamic panel data methodology. Due to the data availability and continuity of the other control variables, our panel covers 148 countries during the period 2008-2022. We also conduct our analyses for sub-panels of developed countries³ and emerging countries⁴ We are using MSCI market classification to take into account the common economic characteristics of countries. We choose to use the pre-tax national income share held by the top 1% group in an economy to proxy income inequality because it shows more variability than other inequality indicators and is

³ The developed countries consist of Australia, Austria, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Hong Kong, Ireland, Israel, Italy, Japan, the Netherlands, New Zealand, Norway, Portugal, Singapore, Spain, Sweden, Switzerland, United Kingdom, and the United States.

⁴ The emerging markets include Brazil, Chile, China, Colombia, Czech Republic, Egypt, Greece, Hungary, India, Indonesia, South Korea, Kuwait, Malaysia, Mexico, Peru, Philippines, Poland, Qatar, Saudi Arabia, South Africa, Thailand, Turkey, and the United Arab Emirates.

available for a larger number of countries.⁵ Table 2 shows the measurements and sources of variables, and the descriptive statistics for all variables are provided in Table A2.

Table 2: Measurements and Sources of Variables

Variables	Measurements	Sources
INEQ	Pre-tax national income share held by the p99-p100 group.	World Income Inequality Database
EFI	Economic Freedom Index (Overall score)	Heritage Foundation
ROL	Rule of Law (score)	Heritage Foundation
GOV	Government Size (score)	Heritage Foundation
REG	Regulator Quality (score)	Heritage Foundation
MO	Market Openness (score)	Heritage Foundation
GDP	GDP per capita (constant 2015 US\$)	World Bank- WDI
CPI	Consumer Price Index	World Bank-WDI

*WDI: World Development Indicators

The economic freedom index of the Heritage Foundation consists of 12 different aspects of economic freedom and these aspects are grouped into four broad categories: 1) Rule of Law (property rights, judicial effectiveness, and government integrity), 2) Government Size (tax burden, government spending, and fiscal health), 3) Regulatory Efficiency (business freedom, labor freedom, and monetary freedom), and 4) Open Market (trade Freedom, investment freedom, and financial freedom). The Economic Freedom Index and its subcomponents are scaled from 0 (repressed) to 100 (freest). A country's overall score is derived by averaging these economic freedom indicators, with equal weight given to each.

We also report the correlation matrices between the variables in our empirical analysis for the whole sample, developed countries, and emerging countries samples (See Table A3). The results

⁵ There are two most commonly used indicator of equality in the literature. One of them is the Gini coefficient which is calculated for gross income, net income or consumption expenditure. Many of the previous work (e.g. Clark and Lawson, 2008; Apergis and Cooray, 2017 and Huynh, 2022) on income inequality used the Gini measures of the Standardized World Income Inequality Database (SWIID) created by Solt (2008). Although the SWIID database provides data for almost every country in the world, the start and end dates of the data are highly variable. For example, while data for 181 countries are available for 2008, data for 85 of these countries are available in 2020, and for only 30 countries in 2022.

As a second best solution, some researchers (e.g. Carter, 2007; Amendola et. al, 2013) benefit from the income inequality data of the World Income Inequality Database (WIID), created by the World Institute for Development Economics Research of the United Nations University. The WIID provides a larger dataset for inequality measures. Since this study aims to analyze the relationship between inequality and economic freedom with data from the largest group of countries and since there is a possibility of a broader comparison when countries are divided into developed and developing country groups, it is preferred to use data from the WIID database. Although we analyzed both using income inequality measure for pre-tax national income share held by the p90p100 group and for pre-tax national income share held by the p99p100 group, the findings are quite similar to each other as both inequality indicators move together in the world average. We prefer to report for the second measure of income inequality but other results can be provided by the authors if desired.

indicate that EFI and its subcomponents correlate negatively with income inequality, while GDP and CPI positively correlate with inequality. Since there are high correlations between EFI and its subcomponents, in order to avoid the multicollinearity problem, indicators of economic freedom will be included separately in the model.

Based on the empirical income inequality methodology, we construct the following dynamic panel data model:

$$INEQ_{it} = \beta INEQ_{it-1} + \gamma X_{it} + \delta EF_{it} + \eta_i + \varphi_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Where the subscripts i and t represent country and time period, respectively. $INEQ_{it}$ represents the pre-tax national income share held by the top 1% group. Following the existing literature (e.g., Bergh and Nilsson, 2010; Apergis and Cooray; and Huynh, 2022) on income inequality, we added X_{it} as the set of control variables consisting of real GDP per capita and consumer price index (CPI). Previous works indicate that the expected sign of these variables on income inequality is ambiguous. EF represents economic freedom indicators, i.e., Economic Freedom Index (EFI), Rule of Law (ROL), Government Size (GOV), Regulatory Quality (REG), and Market Openness (MO), respectively. η_i is country-fixed effects, φ_t is the period-fixed effects, and ε_{it} is the error term. Since economic freedom indicators are included in each model separately, five models are estimated for each group of panels. We include lagged inequality in the regression model because there is a significant relationship between inequality data in t and $t-1$. All variables are in natural logarithms.

Estimating such a model with OLS leads to inconsistent estimators since $INEQ_{t-1}$ and η_i are necessarily correlated. To overcome this problem, Arellano and Bond (1991) suggest using the first differences of the variables to eliminate the fixed effects, which is known as the First Difference GMM in the following form:

$$\Delta INEQ_{it} = \beta \Delta INEQ_{it-1} + \gamma \Delta X_{it} + \delta \Delta EF_{it} + \Delta \eta_i + \Delta \varphi_t + \Delta \varepsilon_{it} \quad (2)$$

However, the correlation problem between the lagged dependent variable and the error term is not solved. Arellano and Bond (1991) offer to use the lagged dependent and explanatory variables as instruments, but Blundell and Bond (1998) show that lagged values of explanatory variables may be weak instruments, and when the independent variables are persistent over time, the first difference GMM estimator leads to large sample bias. Blundell and Bond (1998) proposed a System GMM (SGMM) estimator, which combines the first difference regressions and regressions in levels in a system to eliminate small sample bias arising from weak instruments.

Two critical diagnostics should be provided to identify the consistency of SGMM estimators. The first is the Hansen (1982) test of overidentifying restrictions, which tests the null hypothesis of the validity of the instruments. The second is the Arellano-Bond test for first and second order

autocorrelations. It is expected that the test fails to reject the null hypothesis of no second-order serial correlation which indicates that the original error term is not serially correlated and the moment conditions are well specified.

3. Empirical Findings

We present the dynamic panel regression estimates of the effects of economic freedom on income inequality for the whole panel, including 148 countries, in Table 3. To investigate whether the relationship between economic freedom and inequality changes when countries in the panel exhibit similar economic characteristics, we also conduct the same analysis for the developed countries and emerging markets panels and report the results in Tables 4 and 5, respectively. All the columns in Tables (3) to (5) include the lagged dependent variable and control variables. In column (1), the economic freedom index (EFI) is included in the model, while the sub-components of the EFI are used in the models, respectively, in columns (2) to (5). We first start by checking the consistency of the two-step System-GMM estimators, which relies on the assumption that the error term does not have second-order autocorrelation and on the validity of the instruments. The diagnostic tests on System-GMM estimation models reveal the following. The results of the Hansen-J tests do not reject the validity of the overidentifying restrictions for all panels. All the models in all the estimated panels passed the AR (2) tests, indicating that the null of no second-order autocorrelation of residuals is strongly rejected. Therefore, we can go one step further and interpret the estimated coefficients since all the estimated models are adequately specified.

Table 3: SGMM estimates for the whole sample

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Lagged dep vrb.	0.408*** (0.093)	0.869*** (0.075)	0.380*** (0.101)	0.460*** (0.089)	0.387*** (0.096)
lnGDP	0.945*** (0.140)	0.296*** (0.110)	1.028*** (0.161)	0.868*** (0.135)	0.975*** (0.144)
lnCPI	0.032*** (0.006)	0.009*** (0.003)	0.016*** (0.004)	0.026*** (0.005)	0.030*** (0.006)
lnEFI	-0.156*** (0.027)	-	-	-	-
lnROL	-	-0.024 (0.019)	-	-	-
lnGOV	-	-	-0.114*** (0.020)	-	-
lnREG	-	-	-	-0.131*** (0.024)	-
lnMO	-	-	-	-	-0.155***

					(0.027)
AR(1)	-4.17	-4.73	-3.77	-4.53	-3.99
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
AR(2)	1.08	1.31	0.66	1.16	1.14
	[0.279]	[0.189]	[0.512]	[0.247]	[0.255]
Hansen test	0.17	1.54	0.23	3.33	0.62
	[0.684]	[0.464]	[0.634]	[0.189]	[0.432]
Observations	2072	2072	2072	2072	2072
Number of countries	148	148	148	148	148

Note: GDP: Real GDP per capita, CPI: Consumer Price Index, ROL: Rule of Law, GOV: Government Size, REG: Regulatory Quality, MO: Market Openness. Robust standard errors are in parentheses. ***, **, and * indicates 1%, 5%, and 10% levels of significance, respectively. Numbers in brackets show the p-values of the related diagnostic tests.

In order to proceed with a comparison across panels and to avoid repetitive statements for the reader, the results of the System GMM estimates in Tables (3) to (5) will be evaluated together. First, the lagged inequality is found to be statistically significant in thirteen out of fifteen estimated models. This results confirms the use of dynamic panel methodology by pointing out that omitting the lagged dependent variable will lead to biased estimates. A positive coefficient of the lagged inequality variable indicates a hysteria in income inequality. Considering the sub-panels, the coefficient is higher in emerging markets. Second, the impact of GDP per capita on income inequality is positive and statistically significant for all models. The findings quite robustly reveal that inequality is mostly affected by the changes in GDP per capita. In developed countries, a 1% change in GDP per capita increases inequality by approximately 1.1%, while 0.63% in emerging countries. Theoretical expectations regarding the relationship between economic growth and income inequality vary in the literature. Generally, the majority of research focuses on the “inverted-U curve of Kuznets (1955)” and states that income inequality increases at the beginning of the industrialization process and then decreases. The second theoretical approach argues that the fact that economic growth benefits people at the top of the income group through large capital gains is a factor that increases income inequality. The last theoretical expectation is that economic growth will reduce income inequality. This can happen when low-wage workers move from the informal employment sector to the formal employment sector (Yang and Greaney, 2017). Our findings are in line with the second approach and confirm the findings of Wahiba and El Weriemmi (2014) and Rubin and Segal (2015), which show that economic growth increases income inequality. Thirdly, while the estimated coefficients of CPI are statistically significant in all models for the whole sample, they are statistically insignificant in all model estimates for the emerging countries case. Therefore, the effect of CPI on income inequality is strongly robust, as

is the inclusion of different measures of economic freedom in the estimated models. In developed countries, the link between CPI and inequality is detected for only 2 out of 5 models. The evidence for the impact of inflation on income inequality in the empirical literature is inconclusive. The theoretical expectation regarding the relationship between inflation and income inequality can be positive or negative. Theoretically, income inequality increases as rising inflation reduces the purchasing power of the poor in an economy. The decrease in income inequality occurs only when inflation increases nominal income, and thereby, the rich may have to pay higher income taxes (Law and Soon, 2020). Our findings for the impact of CPI on income inequality support the theoretical expectations and confirm the results of, e.g., Blejer and Guerrero (1990) and Silber and Zilderfarb (1995), who find in their studies that inflation leads to an increase in income inequality. The findings on the effects of economic freedom on inequality, which is the focus of this study, also provide interesting insights. Results indicate a negative and statistically significant effect of EFI on income inequality for all panel estimations, and the largest impact is detected in the developed countries panel. These findings clearly confirm the expected negative relationship between freedom and inequality in line with previous literature (Berggren, 1999; Scully, 2002; Ashby and Sobel, 2008; Clark and Lawson, 2008; Webster, 2013; Apergis and Cooray, 2017; Wiseman, 2017). Tables (3) to (5) also demonstrate the results of the individual economic freedom indicators regarding ROL, GOV, REG, and MO. All subcomponents of EFI have a statistically significant and negative effect on income inequality, except ROL. The empirical results point to important policy implications at three points for our three-panel data set.

Table 4: SGMM estimates for developed countries

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Lagged dep vrb.	0.210 (0.151)	0.432* (0.258)	0.290 (0.287)	0.290** (0.135)	0.255* (0.136)
lnGDP	1.261*** (0.271)	0.903*** (0.350)	1.157*** (0.404)	1.164*** (0.259)	1.153*** (0.225)
lnCPI	0.076*, (0.046)	0.018 (0.037)	-0.007 (0.025)	0.081* (0.044)	0.046 (0.042)
lnEFI	-0.285** (0.117)	-	-	-	-
lnROL	-	-0.113 (0.113)	-	-	-
lnGOV	-	-	-0.068* (0.041)	-	-
lnREG	-	-	-	-0.278** (0.109)	-

InMO	-	-	-	-	-0.210**
					(0.098)
AR(1)	-1.41	-1.46	-1.04	-1.74	-1.74
	[0.159]	[0.143]	[0.299]	[0.081]	[0.082]
AR(2)	-1.13	-0.51	-0.99	-0.93	-0.96
	[0.258]	[0.608]	[0.324]	[0.353]	[0.337]
Hansen test	4.76	1.25	0.87	5.01	4.68
	[0.093]	[0.534]	[0.648]	[0.082]	[0.096]
Observations	345	345	345	345	345
Number of countries	23	23	23	23	23

Note: See the notes for Table 1.

One of the striking points is that among the economic freedom indicators that reduce income inequality, the most is REG. Regulatory efficiency is an indicator formed by the average of business freedom, labor freedom, and monetary freedom. Therefore, a less restrictive regulatory environment, including less difficulty in starting, operating, and closing a business, allows enterprises to operate more efficiently and may be a factor that reduces income inequality. On the other side, the less restrictive legal and regulatory frameworks for the labor market, including regulations concerning minimum wages and laws inhibiting layoffs, may also facilitate labor market efficiency and lead to a decrease in inequality. Lastly, a more stable price index without intervention provides less distorting market activity, which in turn may lead to a better income distribution. The fact that all these three indicators are more functional in developed economies and have been experienced over a more extended period of time may have caused the impact to be higher in these countries. The indicator with the lowest impact is GOV for the developed countries and emerging markets panels. Even though it has been proven by many theoretical and empirical studies that government expenditures, including transfer payments and taxes on personal and corporate income, have significant effects on income distribution. Our results are in line with (Bergh and Nilsson 2010; Ahmad, 2017; Wiseman, 2017 and Rutledge, 2018), who also provide no evidence of crucial relationships between government size and income inequality. Government size is derived by averaging scores of tax burden, government spending, and fiscal health of a country. Compared to other economic freedom indicators, government size has the lowest score for developed countries and the highest score for emerging markets. However, the estimation results show that the effect of government size on inequality is almost the same and at a low level for both groups of countries. This may be because the optimal level of public sector size is influenced by many factors, such as the geo-political structure and economic development of countries, and is highly sensitive to the decisions of the political mechanism. Therefore, this

may have caused the effect to remain relatively low in panel data analysis. Another remarkable finding is that when the effects of economic freedom sub-components are examined more carefully, it can be stated that the coefficients are quite close to each other in emerging markets, but differ significantly in developed economies. This finding suggests that advanced economies should pay more attention to some areas of economic freedom when developing and implementing policies to reduce income inequality.

Table 5: SGMM estimates for emerging countries

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Lagged dep vrb.	0.528** (0.245)	0.466* (0.263)	0.551** (0.246)	0.530** (0.251)	0.490** (0.246)
lnGDP	0.611** (0.302)	0.692** (0.321)	0.598** (0.309)	0.604** (0.306)	0.649** (0.301)
lnCPI	-0.003 (0.012)	-0.010 (0.015)	-0.013 (0.014)	-0.001 (0.011)	-0.007 (0.014)
lnEFI	-0.083* (0.048)	-	-	-	-
lnROL	-	-0.085 (0.057)	-	-	-
lnGOV	-	-	-0.051* (0.030)	-	-
lnREG	-	-	-	-0.087* (0.051)	-
lnMO	-	-	-	-	-0.083* (0.046)
AR(1)	-2.50 [0.012]	-2.15 [0.032]	-2.51 [0.012]	-2.42 [0.015]	-2.39 [0.017]
AR(2)	-0.28 [0.776]	-0.36 [0.720]	-0.32 [0.751]	-0.30 [0.768]	-0.28 [0.783]
Hansen test	2.78 [0.249]	2.19 [0.335]	3.32 [0.190]	2.51 [0.286]	2.42 [0.298]
Observations	345	345	345	345	345
Number of countries	23	23	23	23	23

Note: See the notes for Table 1.

4. Concluding Remarks and Policy Implications

Our study delves into the dynamic panel regression analysis, examining the intricate relationship between economic freedom and income inequality across 148 countries. To refine our insights, we further investigate this association within specific economic contexts and focus on developed countries and emerging markets. In this way, we aim to shed light on nuanced

patterns that may emerge within these distinct groups. The key findings underscore several crucial insights. Firstly, the persistence of lagged inequality as a statistically significant variable across the models emphasizes the importance of dynamic panel methodology, suggesting that neglecting the lagged dependent variable would lead to biased estimates. Moreover, the positive and statistically significant effect of GDP per capita on income inequality is consistent with the idea that economic growth tends to exacerbate inequality, more pronounced in developed markets. Therefore, policymakers should develop targeted strategies to mitigate this inequality-inducing effect of economic growth. This could involve implementing inclusive growth policies that ensure the benefits of economic development are equitably distributed. Investing in education, healthcare, and social safety nets can empower marginalized populations, foster social mobility, and reduce wealth accumulation disparities. While the impact of CPI is statistically significant in models for the whole sample, its effect becomes statistically insignificant in emerging markets, indicating the robustness of this variable to different measures of economic freedom and for different samples. In developed countries, the link between CPI and inequality is observed in only two out of five models, revealing the complexity of the relationship between inflation and income inequality. This finding implies that policymakers in developed countries should adopt measures that balance the potential adverse effects of inflation on the purchasing power of the poor by implementing, e.g., social protection programs, subsidies, and progressive tax structures. The core focus of our study-economic freedom and its sub-components-provides interesting insights. Notably, a negative and statistically significant effect of EFI on income inequality is observed across all panels, with the most substantial impact in developed countries. This aligns with existing literature supporting the anticipated negative link between freedom and inequality. The sub-components of EFI, namely GOV, REG, and MO, also exhibit statistically significant and negative effects on income inequality in all models. These findings have crucial policy implications, suggesting that fostering a business-friendly environment, implementing less restrictive labor market regulations, and maintaining stable price indices can contribute to a more equal income distribution. Clearly, the impact of sub-indicators of EFI varies between developed and emerging economies, emphasizing the importance of specific policy considerations. Although government size (GOV) is often considered a significant factor in income distribution, it exhibits a surprisingly low impact, highlighting the relatively weak role of government spending on inequality. The striking finding that regulatory efficiency (REG) mostly and significantly reduces income inequality suggests that policymakers should prioritize improving regulatory processes. This includes identifying and removing unnecessary bureaucratic obstacles, simplifying licensing procedures, and promoting transparency in regulatory decision-making. By creating a more

efficient regulatory environment, governments can facilitate business growth, encourage entrepreneurship, and increase economic inclusion. Overall, our study not only enriches the understanding of the complex dynamics between economic freedom and income inequality but also provides actionable insights for policymakers. The nuanced differences observed in different economic contexts underscore the importance of tailored policy approaches in addressing income inequality on a global scale.

Appendix

Table A1: Country List

Albania	Chad	Greece	Lebanon	Niger	South Korea
Algeria	Chile	Guatemala	Lesotho	Nigeria	Spain
Angola	China	Guinea	Liberia	Norway	Sri Lanka
Armenia	Colombia	Guinea-Bissau	Lithuania	North Macedonia	Suriname
Australia	Congo	Guyana	Luxembourg	Pakistan	Sweden
Austria	Costa Rica	Haiti	Macau	Panama	Switzerland
Azerbaijan	Cote D'Ivoire	Honduras	Madagascar	Papua New Guinea	Tanzania
Bahamas	Croatia	Hong-Kong	Malawi	Paraguay	Thailand
Bahrain	Cyprus	Hungary	Malaysia	Peru	Timor-Leste
Bangladesh	Czech Rep.	Iceland	Maldives	Philippines	Togo
Belarus	Denmark	India	Mali	Poland	Trinidad & Tobago
Belgium	Dominican Rep.	Indonesia	Malta	Portugal	Tunisia
Belize	Ecuador	Iran	Mauritania	Qatar	Turkey
Benin	Egypt	Ireland	Mauritius	Romania	Uganda
Bhutan	El Salvador	Israel	Mexico	Russia	Ukraine
Bolivia	Equatorial	Italy	Moldova	Rwanda	UAE
Botswana	Estonia	Jamaica	Mongolia	Sao Tome	UK
Brazil	Ethiopia	Japan	Montenegro	Saudi Arabia	USA
Bulgaria	Finland	Jordan	Morocco	Senegal	Uruguay
Burkina Faso	France	Kazakhstan	Mozambique	Serbia	Uzbekistan
Burundi	Gabon	Kenya	Namibia	Sierra Leone	Vietnam
Cambodia	Gambia	Kuwait	Nepal	Singapore	Zambia
Cameroon	Georgia	Kyrgyz Rep.	Netherlands	Slovak Rep.	Zimbabwe
Canada	Germany	Laos	New Zealand	Slovenia	
Cabo Verde	Ghana	Latvia	Nicaragua	South Africa	

Table A2. Descriptive Statistics

	Variables	INEQ	EFI	ROL	GOV	REG	MO	GDP	CPI
Whole	Mean	2.696	4.109	3.734	4.229	4.200	4.088	8.682	4.831
	Std. Dev.	0.316	0.168	0.464	0.248	0.149	0.274	1.442	0.344
Sample	Min	1.764	3.063	2.376	2.907	2.914	2.459	5.569	4.323
	Max	3.572	4.502	4.585	4.560	4.559	4.522	11.612	9.312
	Variables	INEQ	EFI	ROL	GOV	REG	MO	GDP	CPI
Developed	Mean	2.458	4.309	4.392	3.960	4.365	4.384	10.694	4.684
	Std. Dev.	0.234	0.095	0.141	0.328	0.094	0.077	0.320	0.077
Countries	Min	1.927	4.074	3.789	2.907	4.165	4.148	9.830	4.545
	Max	3.046	4.502	4.585	4.560	4.559	4.522	11.485	4.939
	Variables	INEQ	EFI	ROL	GOV	REG	MO	GDP	CPI
Emerging	Mean	2.855	4.158	3.869	4.286	4.226	4.144	9.223	4.786
	Std. Dev.	0.300	0.107	0.260	0.192	0.098	0.168	0.887	0.235
Countries	Min	2.024	3.871	3.190	3.469	3.959	3.613	6.991	4.387
	Max	3.388	4.369	4.413	4.533	4.422	4.415	11.204	6.296

Note: All the variables are in logarithm form.

Table A3: Correlation Matrix

		INEQ	EFI	ROL	GOV	REG	MO	GDP	CPI
Whole Sample	INEQ	1.000							
	EFI	-0.189	1.000						
	ROL	-0.297	0.784	1.000					
	GOV	-0.329	0.029	-0.315	1.000				
	REG	-0.207	0.778	0.669	-0.127	1.000			
	MO	-0.217	0.797	0.699	-0.173	0.597	1.000		
	GDP	0.277	0.670	0.765	-0.297	0.622	0.592	1.000	
	CPI	0.109	-0.260	-0.148	0.061	-0.303	-0.302	-0.229	1.000
		INEQ	EFI	ROL	GOV	REG	MO	GDP	CPI
Developed Countries	INEQ	1.000							
	EFI	-0.224	1.000						
	ROL	-0.069	0.697	1.000					
	GOV	-0.404	0.617	0.171	1.000				
	REG	-0.288	0.777	0.543	0.368	1.000			
	MO	-0.019	0.570	0.409	0.155	0.400	1.000		
	GDP	0.035	0.545	0.589	0.239	0.396	0.371	1.000	
	CPI	0.057	0.096	0.119	0.246	0.018	0.194	0.093	1.000
		INEQ	EFI	ROL	GOV	REG	MO	GDP	CPI
Emerging Countries	INEQ	1.000							
	EFI	-0.097	1.000						
	ROL	-0.194	0.709	1.000					
	GOV	-0.212	0.800	0.578	1.000				
	REG	-0.346	0.426	-0.058	0.163	1.000			
	MO	-0.191	0.704	0.419	0.491	-0.050	1.000		
	GDP	0.257	0.529	0.624	0.517	0.006	0.308	1.000	
	CPI	0.174	-0.230	-0.025	-0.322	-0.216	0.016	-0.202	1.000

ROL: Rule of Law, Gov: Government Size, REG: Regulatory Quality, MO: Market Openness.

References

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. *Handbook of economic growth*, 1, 385-472. [https://doi.org/10.1016/S1574-0684\(05\)01006-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0684(05)01006-3)
- Ahmad, M. (2017). Economic freedom and income inequality: does political regime matter?. *Economies*, 5(2), 1-28. <https://doi.org/10.3390/economies5020018>
- Ahmad, M., & Nayan, S. (2019). Income inequality and middle-income trap: A panel data analysis on the effects of economic freedom and democracy. *International Journal of Business & Society*, 20(2), 563-584.
- Amendola, A., Easaw, J., & Savoia, A. (2013). Inequality in developing economies: the role of institutional development. *Public Choice*, 155, 43-60. <https://doi.org/10.1007/s11127-011-9838-3>
- Apergis, N., & Cooray, A. (2017). Economic freedom and income inequality: Evidence from a panel of global economies—a linear and a non-linear long-run analysis. *The Manchester School*, 85(1), 88-105. <https://doi.org/10.1111/manc.12137>
- Apergis, N., Dincer, O., & Payne, J. E. (2014). Economic freedom and income inequality revisited: Evidence from a panel error correction model. *Contemporary Economic Policy*, 32(1), 67-75. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7287.2012.00343.x>
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The review of economic studies*, 58(2), 277-297. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- Ashby, N. J., & Sobel, R. S. (2008). Income inequality and economic freedom in the US states. *Public Choice*, 134, 329-346. <https://doi.org/10.1007/s11127-007-9230-5>
- Batuo, M. E., & Asongu, S. A. (2015). The impact of liberalisation policies on income inequality in African countries. *Journal of Economic Studies*, 42(1), 68-100. <https://doi.org/10.1108/JES-05-2013-0065>
- Bennett, D. L. (2016). Subnational economic freedom and performance in the United States and Canada. *Cato J.*, 36, 165.
- Bennett, D. L., & Cebula, R. J. (2015). Misperceptions about capitalism, government and inequality. *Economic behavior, economic freedom, and entrepreneurship* (pp. 1-20). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781784718237.00007>
- Bennett, D. L., & Nikolaev, B. (2017). On the ambiguous economic freedom–inequality relationship. *Empirical Economics*, 53, 717-754. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1131-3>
- Bennett, D. L., & Vedder, R. K. (2013). A dynamic analysis of economic freedom and income inequality in the 50 US states: Empirical evidence of a parabolic relationship. *Journal of Regional Analysis & Policy*, 43(1), 42-55. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2134650>
- Berggren, N. (1999). Economic freedom and equality: Friends or foes?. *Public choice*, 100, 203-223. <https://doi.org/10.1023/A:1018343912743>
- Berggren, N., & Jordahl, H. (2005). Does free trade really reduce growth? Further testing using the economic freedom index. *Public Choice*, 122(1-2), 99-114. <https://doi.org/10.1007/s11127-005-3994-2>
- Bergh, A., & Nilsson, T. (2010). Do liberalization and globalization increase income inequality?. *European Journal of political economy*, 26(4), 488-505. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.03.002>
- Blejer, M. I., & Guerrero, I. (1990). The impact of macroeconomic policies on income distribution: an empirical study of the Philippines. *The Review of Economics and Statistics*, 414-423. <https://doi.org/10.2307/2109349>

- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of econometrics*, 87(1), 115-143. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8)
- Brkić, I., Gradojević, N., & Ignjatijević, S. (2020). The impact of economic freedom on economic growth? New European dynamic panel evidence. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(2), 26. <https://doi.org/10.3390/jrfm13020026>
- Carter, J. R. (2007). An empirical note on economic freedom and income inequality. *Public Choice*, 130(1-2), 163-177. <https://doi.org/10.1007/s11127-006-9078-0>
- Clark, J. R., & Lawson, R. A. (2008). The impact of economic growth, tax policy and economic freedom on income inequality. *The Journal of Private Enterprise*, 24(1), 23–31.
- Compton, R. A., Giedeman, D. C., & Hoover, G. A. (2011). Panel evidence on economic freedom and growth in the United States. *European Journal of Political Economy*, 27(3), 423-435. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2011.01.001>
- De Haan, J., & Sturm, J. E. (2000). On the relationship between economic freedom and economic growth. *European journal of political economy*, 16(2), 215-241. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(99\)00065-8](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(99)00065-8)
- De Soysa, I., & Vadlamannati, K. C. (2023). Free market capitalism and societal inequities: assessing the effects of economic freedom on income inequality and the equity of access to opportunity, 1990–2017. *International Political Science Review*, 44(4), 471-491.
- Doucouliaagos, C., & Ulubasoglu, M. A. (2006). Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference?. *European journal of political economy*, 22(1), 60-81. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2005.06.003>
- Graafland, J., & Lous, B. (2018). Economic freedom, income inequality and life satisfaction in OECD countries. *Journal of Happiness Studies*, 19(7), 2071-2093. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9905-7>
- Hansen, L. P. (1982). Large sample properties of generalized method of moments estimators. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1029-1054. <https://doi.org/10.2307/1912775>
- Huynh, C. M. (2022). Economic freedom, economic development and income inequality in Asia: an analysis from the Kuznets curve perspective. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 1-20.
- Karakotsios, A., Katrakilidis, C., Dimitriadis, D., & Christoforidis, T. (2020). Examining the relationship between income inequality, taxation and economic freedom: A panel cointegration approach. *Economics and Business Letters*, 9(3), 206-215.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1–28.
- Law, C. H., & Soon, S. V. (2020). The impact of inflation on income inequality: the role of institutional quality. *Applied Economics Letters*, 27(21), 1735-1738. <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1717425>
- MSCI Market Classification (2023). <https://www.msci.com/our-solutions/indexes/market-classification>. Accessed 2023.
- Nazirou, S. C. M., Mousa, D. S. M., & Ahmed, A. T. (2022). The impact of economic freedom and democracy on income inequality: empirical evidence from sub-saharan african countries. *Archives of Business Research*, 10(3), 217-234.
- Pérez-Moreno, S., & Angulo-Guerrero, M. J. (2016). Does economic freedom increase income inequality? Evidence from the EU countries. *Journal of Economic Policy Reform*, 19(4), 327-347. <https://doi.org/10.1080/17487870.2015.1128832>
- Rubin, A., & Segal, D. (2015). The effects of economic growth on income inequality in the US. *Journal of Macroeconomics*, 45, 258-273. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2015.05.007>

- Rutledge, I. (2018). *The Relationship Between Economic Freedom and Income Inequality: A Panel Data Analysis* [Unpublished doctoral dissertation]. Faculty of Haverford College.
- Scully, G. W. (2002). Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth. *Public choice*, 113(1-2), 77-96. <https://doi.org/10.1023/A:1020308831424>
- Silber, J., & Zilderfarb, B. Z. (1995). The effect of anticipated and unanticipated inflation on income distribution: the Israeli case. *Journal of income Distribution*, 4(1), 3-3.
- Sturm, J. E., & De Haan, J. (2015). Income inequality, capitalism, and ethno-linguistic fractionalization. *American Economic Review*, 105(5), 593-597. [doi:10.1257/aer.p20151112](https://doi.org/10.1257/aer.p20151112)
- The Heritage Foundation. (2023). Economic Freedom Index. <https://www.heritage.org/index/> [Data set]. Accessed 2023.
- The World Bank. (2023). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> [Data set]. Accessed 2023.
- Uzelac, O., Davidovic, M., & Mijatovic, M. D. (2020). Legal framework, political environment and economic freedom in central and Eastern Europe: do they matter for economic growth?. *Post-Communist Economies*, 32(6), 697-725. <https://doi.org/10.1080/14631377.2020.1722583>
- Wahiba, N. F., & El Weriemmi, M. (2014). The relationship between economic growth and income inequality. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1), 135-143.
- Webster, A. L. (2013). The relationship between economic freedom and income equality in the United States. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 12(5), 469-476.
- Wiseman, T. (2017). Economic freedom and growth in US state-level market incomes at the top and bottom. *Contemporary Economic Policy*, 35(1), 93-112. <https://doi.org/10.1111/coep.12173>
- World Inequality Database. (2023). <https://wid.world/> [Data set]. Accessed 2023.
- Yang, Y., & Greaney, T. M. (2017). Economic growth and income inequality in the Asia-Pacific region: A comparative study of China, Japan, South Korea, and the United States. *Journal of Asian Economics*, 48, 6-22. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2016.10.008>

Genişletilmiş Özet

1980'lerden bu yana dünya genelinde liberal ekonomi politikalarında önemli artışlar yaşanmış ve ekonomilerin hızlı büyümesinin bu liberalleşme sürecine eşlik ettiği konusunda araştırmacılar arasında bir fikir birliği oluşmuştur (örneğin De Haan ve Sturm, 2000; Berggren ve Jordahl, 2005; Doucouliagos ve Ulubasoglu, 2006; Bergh ve Nilsson, 2010; Compton vd. 2011; Perez-Moreno ve Angulo-Guerrero, 2016; Uzelac vd. 2020; Brkić vd. 2020). Bu perspektifte, Acemoğlu ve diğerlerinin (2005) öncü çalışması, Adam Smith'in görünmez elini oluşturan ekonomik özgürlüğün hukukun üstünlüğü, parasal istikrar, insan hakları, mülkiyet haklarının güvenliği ve liberal ticaret rejimleri gibi birçok kurumsal faktörle ilişkili olduğunu ve bu faktörlerin ekonomik büyüme ile çok sıkı bir bağlantısı olduğunu belirtmektedir. Ancak ekonomik özgürlüğün, gelir dağılımı gibi insan refahıyla ilgili diğer siyasi hedeflere ulaşılması üzerinde de önemli yansımaları olabilmektedir. Dahası, bu tür değişikliklerin ülkelerdeki gelir eşitsizliğinin artması pahasına gerçekleştirileceğine dair yaygın bir inanç da vardır. Hükümetlerin en temel amaçlarından biri, gelir grupları arasında büyük uçurumlar yaratmaktan kaçınırken, toplumdaki yaşam standardını yükseltmeyi hedefleyen politikalar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, 2000'li yılların başından itibaren bazı araştırmacılar, daha liberal politikalara doğru evrilen bir dünyada ekonomik özgürlüğün gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemeye başlamıştır. Ekonomik özgürlüğün gelir eşitsizliğini iki farklı şekilde etkilediğine dair araştırmacılar arasında süregelen bir tartışma vardır. İlk görüş, ekonomik özgürlüğün yasal engellerin kaldırılması ve daha eşit mülkiyet hakları yoluyla elde edildiği ve böylece gelir eşitsizliğini azalttığı yönündedir (Scully, 2002; Clark ve Lawson, 2008; Webster, 2013). İkinci yaklaşım ise ekonomik özgürlüğün, artan oranlı olmayan vergiler, harcamalar ve düzenleyici kurumlar yoluyla daha liberal ekonomi politikaları anlamına geldiği, bunun da daha yüksek gelirli bireyler lehine yeniden dağıtımaya yol açtığı ve dolayısıyla gelir eşitsizliği üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğudur (Carter, 2007; Pérez-Moreno ve Angulo-Guerrero, 2016 ve Karakotsios vd. 2020). Ekonomik özgürlük ve gelir eşitsizliği arasındaki bağlantıyı inceleyen ampirik çalışmaların sayısının giderek artması, araştırmacıların özgürlüğün eşitsizlik için zararlı olup olmadığı konusunda henüz bir fikir birliğine varamadıklarını göstermektedir. Ampirik literatürdeki bu çeşitliliğin birkaç nedenden kaynaklanabileceği iddia edilebilir. İlk olarak, dünya ortalama gelir eşitsizliği verileri (World Inequality Database - WID, 2023) gelir eşitsizliğinin 1990'lardan Küresel Finansal Kriz'e (KFK) kadar artış eğiliminde olduğunu, kriz yılında zirve yaptığını ve sonrasında düşüş eğilimine girdiğini göstermektedir. Bu nedenle, önceki çalışmaların çoğunun çok uzun vadeli veriler kullanması ve yapısal kırılmaları dikkate almaması, yanlış tahminlere yol açmış olabilir.

Öte yandan Heritage Foundation tarafından yayınlanan ekonomik özgürlük endeksine (EFI) göre dünya EFI ortalaması (Covid-19 dönemi hariç) KFK sonrasında yükseliş eğilimi göstermiştir. Dahası, verilerine erişilebilen ülkeler için oluşturduğumuz önsel bilgiler, bu çalışmanın temel sorusunu ortaya

çıkarmaktadır. 148 ülkeden oluşan örnekleminin verilerine dayanarak oluşturduğumuz grafik, EFI'nin gelir eşitsizliği ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, dağılım grafiği daha yüksek ekonomik özgürlüğe sahip ülkelerin daha düşük gelir eşitsizliğine sahip olduğunu göstermekte ve ekonomik özgürlüğün gelir eşitsizliği üzerindeki önemine dair kanıtlar sunmaktadır. Bu kanıtlara dayanarak, bu çalışma KFK sonrası döneme odaklanmakta ve ekonomik özgürlüğün gelir eşitsizliği üzerinde ne ölçüde rol oynadığını sormaktadır. Ampirik olarak, gelir eşitsizliğinin dinamik yapısını, potansiyel içsellik sorunlarını ve büyük N ve küçük T panelleri için uygunluğunu dikkate almak için bu çalışmada Blundell ve Bond'un (1998) Sistem-GMM tahmin tekniği kullanılmaktadır. İkinci olarak hem gelir eşitsizliği hem de ekonomik özgürlükler gelişmiş ülkeler ve yükselen piyasalar için önemli farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ekonomilere kıyasla yükselen piyasalarda gelir eşitsizliği daha yüksek, ekonomik özgürlükler ise daha düşüktür. Bu çalışmada bu farklılıkları göz önünde bulundurmak için analizlerimizi geliştirmekte olan piyasalar ve gelişmiş piyasalar alt panelleri için de gerçekleştirilmiştir. Üçüncüsü, bu çalışma 2008-2022 dönemi için geleneksel eşitsizlik belirleyicilerini (GSYİH ve enflasyon) de dikkate alarak EFI'nin alt bileşenlerinin (Hukukun Üstünlüğü - ROL, Hükümet Büyüklüğü - GOV, Düzenleyici Kalite - REG, Piyasa Açıklığı - MO) gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini de değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ekonomik özgürlük göstergeleri ülke grupları arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Dahası, hem gelişmiş hem de geliştirmekte olan ülkelerde bazı özgürlük göstergeleri diğerlerine göre çok daha düşük seviyelerdedir. Bu gözlem, EFI'nin alt bileşenlerinin eşitsizlik üzerindeki etkisinin analiz edilmesinin önemine işaret etmektedir. Bu şekilde literatüre üçüncü katkımız, hem gelişmiş hem de geliştirmekte olan piyasalardaki politika yapıcılarının gelir eşitsizliklerini azaltmak için odaklanmaları gereken ekonomik özgürlüğün farklı yönlerini ampirik olarak ortaya koymaktır. Temel bulgular birkaç önemli noktanın altını çizmektedir. İlk olarak, eşitsizlik değişkeninin gecikmesinin tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı bir değişken olarak tespit edilmesi, dinamik panel regresyon metodolojisinin uygulanmasının önemini vurgulamakta ve gecikmeli bağımlı değişkenin modelleme aşamasında ihmal edilmesinin yanlış tahminlere yol açacağını göstermektedir. Ayrıca, kişi başına düşen GSYH'nın gelir eşitsizliği üzerinde tespit edilen pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi, ekonomik büyümenin (gelişmiş piyasalarda daha belirgin olmak üzere) eşitsizliği şiddetlendirme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, politika yapıcılar ekonomik büyümenin bu eşitsizlik yaratan etkisini azaltmak için hedefe yönelik stratejiler geliştirmelidir. Bu, ekonomik kalkınmanın faydalarının adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayan kapsayıcı büyüme politikalarının uygulanmasını içerebilir. Eğitime, sağlık hizmetlerine ve sosyal güvenlik ağlarına yatırım yapmak marjinal nüfuslara olumlu yansıtacağı gibi, sosyal hareketliliği teşvik edebilir ve servet birikimindeki eşitsizliği azaltabilir. TÜFE'nin etkisi tüm örneklem için modellerde istatistiksel olarak anlamlı iken, geliştirmekte olan piyasalar paneli için tespit edilen etkisi istatistiksel olarak anlamsız hale gelmektedir, bu da bu değişkenin farklı ekonomik

özgürlük ölçütleri ve farklı örneklemeler için sağlamlığına işaret etmektedir. Gelişmiş ülkelerde, TÜFE ile eşitsizlik arasındaki bağlantı beş modelden sadece ikisinde gözlemlenmekte ve enflasyon ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, gelişmiş ülkelerdeki politika yapıcılarının, örneğin sosyal koruma programları, sübvansiyonlar ve artan oranlı vergi yapıları uygulayarak enflasyonun yoksulların satın alma gücü üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini dengeleyecek önlemler almaları gerektiği anlamına gelmektedir.

Analiz sonuçları, çalışmamızın ana odağı olan ekonomik özgürlük ve alt bileşenleri için de önemli bilgiler sunmaktadır. EFI'nın gelir eşitsizliği üzerinde tüm panellerde (en yüksek etki gelişmiş ülkeler panelinde olmak üzere) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, özgürlük ve eşitsizlik arasında beklenen negatif bağlantıyı destekleyen mevcut literatürle uyumludur. EFI'nın alt bileşenleri olan GOV, REG ve MO da tüm modellerde gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiler sergilemektedir. Bu bulgular, iş dostu bir ortamın teşvik edilmesi, daha az kısıtlayıcı işgücü piyasası düzenlemelerinin uygulanması ve fiyat istikrarının sürdürülmesinin daha eşit bir gelir dağılımına katkıda bulunabileceğine işaret etmektedir. EFI'nın alt göstergelerinin etkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasında farklılık göstermekte ve spesifik politika uygulamalarının önemini vurgulamaktadır. Hükümet büyüklüğü (GOV) genellikle gelir dağılımında önemli bir faktör olarak görülmesine rağmen, KFK sonrası dönem için şaşırtıcı derecede düşük bir etki göstermekte ve hükümet harcamalarının eşitsizlik üzerindeki nispeten zayıf rolünü vurgulamaktadır. Düzenleyici etkinliğin (REG) gelir eşitsizliğini çoğunlukla ve önemli ölçüde azalttığına dair çarpıcı bulgu, politika yapıcılarının düzenleyici süreçleri iyileştirmeye öncelik vermeleri gerektiğini göstermektedir. Bu, gereksiz bürokratik engellerin tespit edilip kaldırılmasını, ruhsatlandırma prosedürlerinin basitleştirilmesini ve düzenleyici karar alma süreçlerinde şeffaflığın teşvik edilmesini içermektedir. Hükümetler daha etkin bir düzenleyici ortam yaratarak iş dünyasının büyümesini kolaylaştırabilir, girişimciliği teşvik edebilir ve ekonomik kapsayıcılığı artırabilir.

Genel olarak, çalışmamız sadece ekonomik özgürlük ve gelir eşitsizliği arasındaki karmaşık dinamiklerin anlaşılmasını zenginleştirmenin yanı sıra, aynı zamanda politika yapıcılar için uygulamaya dönük bilgiler sağlamaktadır. Farklı ekonomik yapılarda gözlemlenen bazı farklılıklar, küresel ölçekte gelir eşitsizliğinin ele alınmasında özel politika yaklaşımlarının önemini altını çizmektedir.

Türkiye’de Ar-Ge, İnovasyon ve Verimlilik İlişkisi¹

Melis YALBURDAK*

Ahmet Kibar ÇETİN**

Geliş Tarihi (Received): 02.09.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 15.11.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1542168

Öz

Verimlilik, gerek teknoloji liderliği yapan firmalar için gerekse teknoloji açığı olan firmalar için büyük öneme sahiptir. Firmalar için büyük önem taşıyan verimliliği etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler sıklıkla Ar-Ge faaliyetleri, bilgi sermayesi ve inovasyon yatırımlarıdır. İnovasyon çıktısı elde etmek için Ar-Ge ve bilgi sermayesine yatırım yapmak gerekmektedir. Bununla birlikte bilgi ve inovasyon yatırımlarının katma değere dönüşebilmesi için verimlilik üzerinde etkili olmalıdır. İlgili literatür incelendiğinde gelişmiş ülkeler için Ar-Ge ve inovasyon yatırımlarının verimlilik üzerindeki etkilerinin birçok çalışmada incelendiği görülmektedir. Buna karşılık bu etki gelişmekte olan ülkelerde ya bulunamamış ya da zayıf etkilerle sınırlı kalmıştır. Bu motivasyondan hareketle söz konusu çalışmada, Dünya Bankası’nın Türkiye 2019 Girişim Anket Veri Seti kullanılarak Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinin firma verimliliğine etkisinin Türkiye özelinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu tarz çalışmalarda karşılaşılabilen ve değişkenlerin doğası gereği oluşan seçim yanlılığı (selection bias), eşzamanlılık (simultaneity) ve içsellik (endogeneity) sorunundan kaçınmak için Crepon vd. (1998)’nin geliştirdiği CDM modeli kullanılmış ve Griffith vd. (2006)’nin önerdiği inovasyon ve verimlilik denklemleri sıralı olarak tahmin edilmiştir. Elde edilen temel bulgulara göre, Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların Ar-Ge faaliyetleriyle inovasyon faaliyetlerinin firma verimliliği üzerinde etkili olamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin teknoloji seviyesinin düşük olduğu ve bilgi teknolojisine dayalı değil, sermayeye dayalı büyümesinin devam ettiği ve dolayısıyla Türkiye için inovasyona dayalı büyüme sürecine henüz ulaşamadığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, İnovasyon, Firma Verimliliği, CDM Modeli

The Relationship among R&D, Innovation and Productivity in Türkiye

Abstract

Productivity is crucial for both firms which is technology-leader and firms with a technology gap. Productivity, an essential factor for firms, is influenced by numerous factors. These factors are often R&D activities, knowledge capital and innovation investments. To obtain innovation output, it is necessary to invest in R&D and knowledge capital. However, in order for knowledge and innovation investments to turn into added value, they must have an impact on productivity. In the literature it is possible to face with many studies examining the effects of R&D and innovation investments on productivity for developed countries. However for developing countries, they were not found productivity effects or found weak productivity effects. Depend on this motivation, this study analyzes the impact of R&D and innovation activities on firm productivity for Türkiye using the World Bank's Türkiye 2019 Enterprise Survey Data Set. To avoid the problems of selection bias, simultaneity and endogeneity that occur due to the nature of the variables, the CDM model developed by Crepon et al. (1998) was used and the innovation and productivity equations suggested by Griffith et al. (2006) were solved sequentially. According to main findings, it has been concluded that the R&D and innovation activities of firms operating in Türkiye cannot have an impact on firm productivity. This has been interpreted as the technology level of the Turkish firms is low, and the growth still continues to be based on capital, not information technology, and therefore it has not yet reached the innovation-based growth process.

Keywords: R&D, Innovation, Firm Productivity, CDM Model

¹ Bu çalışma, Melis Çalışal’ın Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 238383001@ogrenci.karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4554-9254.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ak.cetin@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0275-5581.

Giriş

Türkiye gibi teknoloji açığı olan ülkelerin teknoloji lideri ülkeleri yakalayabilmek için verimlilik düzeylerini yükseltmeleri elzemdir. Batı ekonomileriyle Türkiye ekonomisi arasındaki yıllardır kapanamayan fark verimlilik farkıdır. Literatürde verimliliği artırmanın etkili yolunun önce bilgi-teknoloji üretimi ve sonrasında bunların ticari uygulamalarla yaratıcı fikirlere, yeni ürünlere ve süreçlere dönüşmesi olduğu kanıtlanmıştır. Dolayısıyla bu çerçevede yapılan çalışmalarda Ar-Ge harcamaları, inovasyon ve verimliliğin karşılıklı olarak birbirlerini besleyen bir etki sürecine sahip oldukları ortaya konmuştur (Hall ve Jones, 1999; Rouvinen, 2002). İlgili literatür incelendiğinde, özellikle Gelişmiş Ülkelerde (GÜ) firma düzeyinde yapılan çalışmalarda Ar-Ge, inovasyon ve verimlilik arasında güçlü bir ilişki olduğu birçok çalışmada gösterilmiştir (Griffith vd., 2006; Mairesse ve Mohnen, 2010). Oysa Türkiye ve Türkiye gibi teknoloji açığı olan diğer ülkelerde bu ilişkinin o kadar güçlü olmadığı gösterilmiştir (Bacanlı, 2014; Fikirli ve Çetin, 2015). Aslında bu ülkelerde teknoloji açığını kapatmak için imitasyon (taklit) ve teknoloji transferi gibi öğrenme kanallarının daha önemli olduğu vurgulanmış ve firmaların bilgi üretme ve teknoloji geliştirme kapasitelerini geliştirdikçe inovasyon faaliyetlerinin verimlilik üzerindeki etkisinin artacağı belirtilmiştir (Bell ve Pavitt, 1993). Teknoloji açığı olan ülkelerin bu özelliğini dikkate almadan GÜ için yapılmış modellerin doğrudan Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) için kullanılması inovasyonla verimlilik arasındaki ilişkisinin zayıf çıkmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada bu durum dikkate alınarak Ar-Ge ile inovasyon belirleyicilerinin firma düzeyindeki mikro verilerle tahmini ve firmanın işgücü verimliliği üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ar-Ge, inovasyon ve verimlilik değişkenleri firma düzeyinde incelendiğinde Ar-Ge ve inovasyon yapan firmaların diğerlerinden ayrıştığı, değişkenlerin içsellik ve eşzamanlılık gibi sorunlara sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle örnekleme oluşturmada yaşanan seçim yanlılığı, Ar-Ge, inovasyon ve verimlilik değişkenleri arasında oluşan eşzamanlılık ve değişkenlerin içsellik sorunlarını bertaraf etmek için Pakes ve Griliches (1980) ve Crepon vd. (1998)'nin çalışmalarında ortaya koydukları ve yazar isimlerinin ilk harflerini verdikleri CDM modeli benimsenmiştir. CDM modelinde firmalar etkinlik derecelerine göre inovasyon çıktısına dönüşebilecek bilgi girdisine yatırım yapmaktadırlar. Bu da inovasyon çıktısına dönüşüp verimliliği etkileyecektir. CDM modelinde sırasıyla üç aşamadan oluşan yapısal bir tahmin modeli kullanılmaktadır. İlk aşamada firmaların Ar-Ge yapma kararı ve bunun belirleyicileri, ikinci aşamada inovasyon yatırımlarından veya bilgi üretiminden ne kadar çıktı (inovasyon) üretildiği ve son aşamada inovasyonun verimlilik üzerindeki etkisi tahmin edilmektedir.

Türkiye’de faaliyet gösteren firma örnekleminde “Ar-Ge, inovasyon ve işgücü verimliliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı” çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Elde edilecek bulgular Türkiye’nin yapısını yansıtacağından hem ulusal düzeyde inovasyon politikalarının etkinliğinin artırılmasında hem de firmaların inovasyon-verimlilik stratejilerinin geliştirilmesinde kullanılabilir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, Dünya Bankası’nın Türkiye 2019 Girişim Anket Veri Seti kullanarak Ar-Ge ile inovasyon faaliyetlerinin firma verimliliğine etkisini CDM modeli ile tahmin etmektir. Bu çerçevede birinci bölümde Ar-Ge, inovasyon ve firma verimliliği ilgili literatür kapsamında incelenmektedir. İkinci bölümde çalışmada kullanılan ampirik model açıklanmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler ve değişkenler üçüncü bölümde verilmiştir. Dördüncü bölümde modellerin tahmin sonuçları incelenmektedir. Son bölümde sonuç ve öneriler yer almaktadır.

1. Ar-Ge, İnovasyon, Verimlilik İlişkisi

İnovasyon için ihtiyaç duyulan yeni bilgi veya buluş sistematik olarak Ar-Ge faaliyetlerinden elde edilmektedir. Elde edilen bilginin/buluşun ticarileşmesiyle inovasyon gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla Ar-Ge inovasyonun girdisi niteliğindedir. Aralarındaki güçlü ilişkiden dolayı (Hall, 2011; Bacanlı, 2014; Arendt ve Grabowski, 2017; Aldieri vd, 2019; Mohnen, 2019) inovasyon ölçümlerinde yaygın olarak “Ar-Ge” temsili değişken olarak kullanılmaktadır (Albeni ve Doğan, 2015; Süt ve Çetin, 2018). Bununla birlikte her Ar-Ge faaliyetinin inovasyona dönüşmediği ve her inovasyonun da Ar-Ge kaynaklı olmadığı unutulmamalıdır. Diğer bir deyişle Ar-Ge dışı faaliyetlerden de inovasyon çıktısı elde edilmektedir. Özellikle Türkiye’de faaliyet gösteren firmalarda Ar-Ge dışı faaliyetlerin inovasyona dönüşme oranı oldukça yüksektir (Çetin, 2020).

Ar-Ge ve inovasyonun verimlilik üzerindeki etkileri incelirken Ar-Ge’nin zaten inovasyonun bir girdisi olduğu ve bu nedenle inovasyonun daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmamalıdır. Grilliches, Ar-Ge’nin inovasyona kıyasla verimlilik üzerinde daha yüksek etkisi olduğunu ve üretkenlik artışında büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Grilliches, 1986:96). Benzer bir sonuç büyüme teorisinin temellerini Ar-Ge’ye dayandıran Romer tarafından ortaya konmuştur (Romer, 1989). Romer (1989), büyümenin itici gücü olarak Ar-Ge’yi göstermektedir. Grilliches ve Romer’in çalışmalarının yol gösterici olduğu literatürde, Ar-Ge’ye verilen önem artmış ve birçok çalışmada inovasyonun temsili değişkeni olarak Ar-Ge yer almıştır. Özellikle inovasyon ve teknolojik değişimin göstergesi olarak kullanılan Ar-Ge, çıktıdaki değişimin en önemli kaynağı olarak görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde Ar-Ge-verimlilik ilişkisi güçlüyken (Löf ve Heshmati, 2002; Löf vd., 2004; Baum vd, 2019; Aldieri vd, 2019), bazı gelişmekte olan ülke çalışmalarında Ar-Ge-

verimlilik ilişkisinin zayıf olduğu, Ar-Ge yatırımlarının nihai sonuç olarak inovasyona dönüşmediği ve dolayısıyla doğrudan firma verimliliğini artırmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Cirera, 2015; Ülkü ve Pamukçu, 2015). Buna göre GOÜ için Ar-Ge verimlilik ilişkisinin zayıf bulunma nedenleri; (i) verilerin gelişmekte olan ülkelerde yetersiz kalması, (ii) devlet desteklerinin yetersiz olması, (iii) firmaların teknolojik sınırdan uzak olmaları, (iv) tek bir değişken kullanarak Ar-Ge'nin verimlilik üzerinde etkilerinin ele alınması ve (v) geleneksel girdilere bağlılık, şeklinde özetlenebilir (Acemoglu vd., 2006; Waheed, 2011; Goya vd., 2012; Ülkü ve Pamukçu, 2015).

Türkiye'de yapılan çalışmalarda Ar-Ge ile birlikte; teknoloji yoğunluğu (Yılmaz ve Yıldırım, 2013), Ar-Ge yayılma etkisi (Dayar ve Pamukçu, 2014), Ar-Ge yoğunluğu (Ülkü ve Pamukçu, 2015), Teknoparkta faaliyet gösterme (Ar ve Baki, 2011) ve imalat sanayinde faaliyet gösterme (Öztürk ve Zeren, 2015) gibi değişkenlerle incelenmiş ve Ar-Ge harcamalarının firma verimliliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, Fikirli ve Çetin (2015) ve Bacanlı (2014) çalışmalarında Türkiye'de Ar-Ge'nin verimlilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını sonucuna ulaşılmıştır.

İnovasyon-verimlilik araştırmalarında seçilen inovasyon değişkeni ve inovasyon sürecinin tamamlayıcısı olarak alınan diğer faktörler araştırma sonucunu önemli ölçüde etkilemektedir. Buna bağlı olarak inovasyon değişkeni olarak genellikle Ar-Ge ve patent (Yavuz, 2010) ile ilgili büyüklükler kullanıldığı gibi; ürün, süreç, pazarlama ve organizasyonel inovasyonlar gibi doğrudan inovasyonun bileşenleri de kullanılmaktadır (Süt ve Çetin, 2018). Bazen de bu değişkenler birlikte kullanılarak hem birbirleriyle olan tamamlayıcılık ilişkisi hem de inovasyon süreç etkisini daha iyi belirleyebilmek için inovasyon girdi-çıktıları birlikte kullanılmaktadır (Masso ve Vahter, 2012; Mohnen ve Hall, 2013). İnovasyonla birlikte bilgi iletişim teknolojileri (Martin ve Nguyen-Thi, 2015; Arendt ve Grabowski, 2017), beşeri sermaye (Hall vd., 2013; Aldieri vd., 2019) ve Ar-Ge dışı inovasyon harcamaları (patent, ekipman, makina, yazılım, lisans alımları ile Pazar araştırmaları ve fizibilite çalışmaları) yaygın olarak tamamlayıcı değişken olarak kullanılmaktadır.

Sıklıkla inovasyon göstergesi olarak kullanılan ürün inovasyonu her ne kadar güçlü bir temsili değişken olsa da gelişmekte olan ülkelerde aynı etkiye sahip olmadığı bilinmektedir. Ürün inovasyonu daha çok gelişmiş ülkelerde güçlü sermaye yapısına ve nitelikli işgücüne sahip büyük firmalar tarafından, pazarda yeni ürünün ortaya çıkarılması şeklinde gerçekleştirilmektedir (Waheed, 2011; Aldieri vd., 2019; Ramadan, vd., 2019). Yeni ürünlerin piyasada karşılık bulmasına bağlı olarak firma verimliliğini arttırdığı düşünülmektedir (Mohnen ve Hall, 2013). Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde ise ürün inovasyonu pazara

çıkarılan yeni ürün ile değil (taklit veya imitasyon), sıklıkla firmada yeni ürün çıkararak gerçekleştirilmektedir. Adapte edilen ürün her ne kadar firma için yeni olsa da pazar için yeni değildir ve bu da verimliliğin artışında görece olarak daha sınırlı bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda düşük sermaye ve nitelikli personel sorunu yaşayan, gelişmekte olan ülkelerin firmaları, yüksek sermaye ve nitelikli işgücü gerektiren ürün inovasyonu yerine genellikle süreç inovasyonuna yönelmektedirler. Sonuç olarak, firma verimliliğine etki eden faktörleri inceleyen çalışmalarda yaygın olarak inovasyon faaliyetlerini temsilen Ar-Ge veya inovasyon türlerinden birinin kullanılması, inovasyon gibi karmaşık bir süreci temsil etmede yetersiz kaldığı için inovasyon faaliyetlerinin girdisi konumunda olan Ar-Ge ve sonucu olan inovasyon çıktısını bir süreç olarak ele alan ve sürecin verimlilik üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar yaygınlaşmaktadır.

2. Ampirik Model

Literatürde Ar-Ge ve inovasyon yatırımlarının verimlilik üzerindeki etkilerini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda değişkenlerin doğasından ve modellemelerden kaynaklanan birçok sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunların başında; Ar-Ge, inovasyon ve verimlilik değişkenleriyle ilgili olarak seçim yanlılığı (selection bias), eşzamanlılık (simultaneity) ve içsellik (endogeneity) problemleri gelmektedir.

Seçim yanlılığı, Ar-Ge yapan firma sayısının son derece sınırlı olmasından dolayı tesadüfi olmayan örnek yanlılığından kaynaklanmaktadır. Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinin verimlilik üzerindeki etkisinin ölçümünde bir öncelik sıralaması olmasına rağmen bu değişkenlerin eşzamanlı olarak modelde yer alması ve birbirlerini etkileyerek birlikte hareket etmeleriyle eşanlılık sorununu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Ar-Ge verimlilik artışına neden olurken daha önceki yıllardaki verimlilik artışlarının da Ar-Ge yatırımlarını artırması yönündeki bulgular, tahmini yapılacak modelde içsellik sorununa yol açabileceğini ve dolayısıyla bu değişkenler arasında nedensellik karmaşasının yaşanabileceğini göstermektedir (Hashi ve Stojcic, 2013; Bacanlı, 2014: 3).

Bu alanda tahmin edilebilecek modellerde çıkması beklenen bu sorunlara karşılık sunulan çözümlerden biri Crepon vd. (1998)'in geliştirmiş olduğu CDM modelidir. CDM modelinin seçim yanlılığı, eşzamanlılık ve içsellik problemlerini eş zamanlı olarak çözebilmesi avantajından dolayı literatürde birçok çalışma tarafından tercih edilmektedir (Janz vd., 2003; Mairesse ve Mohnen, 2003; Waheed, 2011; Crespi ve Zuniga, 2012; Goya vd., 2012; Mohnen ve Hall, 2013; Bacanlı, 2014; Cirera, 2015; Aldieri vd., 2019). CDM modelinin çözümünde eşanlı ve sıralı çözüm olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birisi Crepon vd. (1998)'nin savunduğu üç denklemin eşanlı olarak çözülmesidir. Diğeri ise Griffith vd. (2006)

önerdiği; bilgi değişkenini araç (latent-enstrümantal) değişken olarak inovasyon denklemine ve sonrasında inovasyon değişkeninin araç değişken olarak verimlilik denklemine eklenmesiyle sıralı olarak modellerin tahmin edilmesidir. Eşanlı tahminin daha güçlü dışsallık varsayımına sahip olması ve sıralı tahminin içsellikle daha etkin mücadele edebilmesi nedeniyle sıralı tahmin modelinin daha sağlam sonuçlar sunduğu düşünülmektedir (Bacanlı, 2014:8). Bu nedenle bu çalışmada da Griffith vd. (2006)'nin yapmış olduğu sıralı çözüm yönteminin takip edilmesi uygun bulunmuştur.

CDM modeli esnek ve mikro-makro verilere uyarlanabilir bir yapıya sahip olduğundan literatürde birçok farklı versiyonu bulunmaktadır (Janz vd., 2003; Lööf, 2004; Griffith vd., 2006; Waheed, 2011; Goya vd., 2012; Hall vd., 2013; Mohnen ve Hall, 2013; Bacanlı, 2014; Cirera, 2015; Martin ve Nguyen-Thi, 2015; Arendt ve Grabowski, 2017; Wadho ve Choudhry, 2018; Aldieri vd., 2019; Ramadani vd., 2019). Söz konusu çalışmalarda araştırmacılar öne çıkardıkları değişkenlere göre CDM modelinin farklı versiyonlarını geliştirmişlerdir. Bu çalışma için ise; CDM modelinin birinci aşamasında Ar-Ge/Bilgi modellenmekte ve tahmin edilmektedir. İkinci aşamada inovasyon denkleminde Ar-Ge/bilgi değişkeni yerine değişkenin tahmini değerleri araç değişkeni olarak kullanılırken üçüncü aşamadaki verimlilik modelinde benzer şekilde inovasyon tahminleri araç değişken olarak kullanılarak denklemler sıralı şekilde tahmin edilmekte ve nihai modele ulaşılmaktadır. Söz konusu aşamalar aşağıda detaylı olarak açıklanmaktadır:

- i. Birinci aşama:* Bu aşamada ilk olarak Ar-Ge yapma kararı belirlenmekte ve sonrasında ise Ar-Ge yapma kararı verenlerin ne kadar Ar-Ge yaptıkları tespit edilmektedir. Dolayısıyla birinci aşamada açıklayıcı değişken olarak firma özellikleri (yaşı, boyutu, yabancı ortaklığı ve çalışan sayısı) dışında talep faktörleri (ihracat durumu, gelecekte talep beklentisi ve rakip sayısı) ve finansal kaynaklara erişim, vergi oranı, siyasi istikrarsızlık ve niteliksiz işgücü gibi karşılaşılabileceği inovasyon bariyerleri tercih edilmiştir. Bu aşamada örneklemeden kaynaklanan seçim yanlılığını engellemek için ters mills oranı (inverse mills ratio-imr) kullanılmakta ve söz konusu imr Ar-Ge yoğunluk denkleminde bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Bu aşamada açıklanan Ar-Ge ve Ar-Ge Yoğunluğu, Denklem (1) ve Denklem (2)'de gösterilmektedir.

$$arge_{1i} = \alpha_0 + \alpha_{1i} yaşı_i + \alpha_2 büyük_{1i} + \alpha_3 orta_{1i} + \alpha_4 yabancı_ortak_{1i} + \varepsilon_{1i}$$

Denklem (1)

$$arge_yoğunluğu_{2i} = \beta_0 + \beta_1 imr_{2i} + \beta_2 büyük_{2i} + \beta_3 orta_{2i} + \beta_4 ihracat_{2i} + \omega_{2i}$$

Denklem (2)

ii. **İkinci aşama:** Modelin ikinci aşaması inovasyon aşamasıdır. İnovasyon denkleminde firma büyüklük Fikri Mülkiyet (FM), ihracat, Pazar payı, talep ve inovasyon bariyerleri dışında Ar-Ge yoğunluğu yerine araç değişkeni (tahmin değerleri) açıklayıcı değişken olarak kullanılmaktadır. İnovasyon denklemini Denklem (3)'de verilmiştir.

$$\begin{aligned} inovasyon_{3i} = & \gamma_0 + \gamma_1 arge_yoğunluğu_{3i} + \gamma_2 büyük_{3i} + \gamma_3 orta_{3i} + \gamma_4 FM_{3i} + \gamma_5 talep_{3i} \\ & + \gamma_6 ihracat_{3i} + \gamma_7 pazar_payı_{3i} + \gamma_8 finans_{3i} + \gamma_9 siyasi_{3i} \\ & + \gamma_{10} vasıfsız_{3i} + \varphi_{3i} \end{aligned}$$

Denklem (3)

iii. **Üçüncü aşama:** Modelin son aşamasında verimlilik denklemini oluşturulmaktadır. Firma verimliliğinin ölçümünde firmanın son yıldaki toplam satışlarının çalışan sayısına bölünerek işgücü verimliliği temel alınmıştır. Verimlilik denkleminin açıklayıcı değişkeni olarak firma büyüklüğü, çalışan sayısı, sermaye yoğunluğu ve inovasyon değişkeni kullanılmıştır. Denklem (4)'te verimlilik denklemini yer almaktadır.

$$\begin{aligned} verimlilik_{4i} = & \delta_0 + \delta_1 büyük_{4i} + \delta_2 orta_{4i} + \delta_3 inovasyon_{4i} + \delta_4 \left(\frac{K}{L}\right)_{4i} + \delta_5 çalışan_{4i} \\ & + \rho_{4i} \end{aligned}$$

Denklem (4)

3. Veriler ve Değişkenler

Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası'nın Türkiye 2019 Girişim Anket Veri Setinden alınmıştır. Dünya Bankası, verilerin elde edilmesinde kullanılan örneklem için tesadüfî tabakalama yöntemi kullanılmıştır. Endüstri, firma büyüklüğü ve bölge olarak üç düzeyde tabakalandırma oluşturulmuştur. Endüstri tabakalandırması, altı imalat endüstrisi ve üç hizmet endüstrisinden oluşmaktadır. Firma büyüklüğünde; küçük (5-19 çalışan), orta (20-99 çalışan) ve büyük (100 veya daha fazla çalışan) ölçütleri kullanılmıştır. Değişkenler ve açıklamaları Tablo 1'de verilmektedir. Buna bağlı olarak ilgili değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de raporlanmaktadır. Kukla (0/1) değişkenlerinin ortalama değerleri, temsil edilen varlık ifadesinin yüzdesini göstermektedir. Örneğin; Ar-Ge değişkeni 1 olduğunda (varlık durumu) Ar-Ge yapıldığı ve 0 (sıfır) olduğunda (yokluk) Ar-Ge yapılmadığını ifade etmektedir. Bu bakımdan Ar-Ge'nin ortalama değeri olan 0,153; gözleme katılan firmaların %15,3'nin Ar-Ge yaptığını ifade etmektedir. Bu bakımdan Tablo.2'ye göre, firmaların bariyer

algılarının vergi (%63,3) ve siyasi belirsizlikte (%59,6) yüksek; ama finans (%22,2) ve vasıfsız işgücünde (%29,5) görece daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin tanımlanması

Değişkenler	Açıklaması
<i>Ar-Ge ve Bilgi Değişkenleri</i>	
arge (0/1)	Firma tek başına veya başka bir firmayla son üç yılda arge faaliyeti yaptıysa 1, yoksa 0.
arge_yoğunluğu	log(çalışan başına Ar-Ge harcaması)
<i>İnovasyon Çıktı Değişkenleri</i>	
inovasyon (0/1)	Firmanın son üç yılda ürün veya süreç inovasyonu yaptıysa 1, yoksa 0.
<i>Verimlilik Değişkeni</i>	
verimlilik	log (çalışan başına satışlar)
<i>Firma Özellikleri</i>	
sektör	İmalat, perakende hizmetler, diğer hizmetler.
yaş	log (firmanın yaşı)
büyük (0/1)	Girişim Anketine göre büyük olarak sınıflanan firmalar.
orta (0/1)	Girişim Anketine göre büyük orta sınıflanan firmalar.
Yabancı_Ortak (0/1)	Yabancı ortaklığı %1 - %49 arasında olan firmalar.
çalışan	log (çalışan sayısı).
KL	log (çalışan başına sermaye miktarı)
<i>Talep Faktörleri</i>	
talep (0/1)	Firma gelecek yıl talep artışı bekliyorsa 1, yoksa 0.
İhracat (0/1)	Firma doğrudan veya dolaylı ihracat yapıyorsa 1, yoksa 0.
pazarpayı (0/1)	Firmanın rakip sayısı en çok 10 tane ise 1, yoksa 0.
<i>İnovasyon Bariyerleri</i>	
finans (0/1)	Firma, finansal kaynaklara erişimini bariyer olarak algılıyorsa 1, yoksa 0.
vergi (0/1)	Firma vergi oranlarını bariyer olarak algılıyorsa 1, yoksa 0.
siyasi (0/1)	Firma siyasi istikrarsızlığı bariyer olarak algılıyorsa 1, yoksa 0.
vasıfsız (0/1)	Firma nitelikli personele erişimini bariyer olarak algılıyorsa 1, yoksa 0.

Tablo 3'te tahminlerde kullanılan modellerin kukla değişkenlerinin tetrachoric korelasyon değerleri raporlanmıştır. Korelasyon ilişkileri incelendiğinde kukla değişkeni olan Ar-Ge'nin %5 düzeyinde iki değişken hariç tüm kukla değişkenleriyle anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	minimum	maksimum
arge	0,1531	0,3602	0	1
arge_yoğunluğu	7,6171	1,7160	3,0233	11,2616
inovasyon	0,0908	0,2874	0	1
verimlilik	13,1133	1,2677	8,0652	17,7275
yas	2,7245	0,7649	0,6931	4,5951
büyük	0,2471	0,4315	0	1
orta	0,3572	0,4793	0	1
FM (Fikri Mülkiyet)	0,0498	0,2176	0	1
Yabancı_Ortak	0,0096	0,0976	0	1
3,3545	1,3320	0,6931	8,3187	
K/L	11,4939	1,8505	1,2039	17,3801
talep	0,3994	0,4899	0	1
ihracat	0,3141	0,4643	0	1
pazar_payı	0,2159	0,4116	0	1
finans	0,2216	0,4155	0	1
vergi	0,6327	0,4822	0	1
siyasi	0,5955	0,4909599	0	1
vasıfsız	0,2949	0,4561	0	1

Tablo 3. Kukla Değişkenlerin Tetrachoric Korelasyon Değerleri

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. arge	1												
2. inovasyon	0,6770*	1											
3. büyük	0,4433*	0,1695*	1										
4. orta	-0,1975*	0,0039	-1,0000*	1									
5. FM	0,3658*	0,5183*	0,1191	-0,1491	1								
6. YOrtak	0,5170*	0,3503*	0,4762*	-0,2208	0,4689*	1							
7. talep	0,1484*	0,2170*	0,0172	0,0864	0,1038	0,1000	1						
8. ihracat	0,5734*	0,4558*	0,4954*	-0,0263	0,1505*	0,5040*	-0,0044	1					
9. pazarpayi	0,3366*	0,3691*	0,2619*	-0,1015*	0,0332	0,1481	-0,0453	0,2943*	1				
10. finans	-0,0353	-0,0122	-0,1492*	-0,0411	0,0566	-0,0853	-0,1176*	-0,0551	-0,0927	1			
11. vergi	-0,1801*	-0,2218*	-0,0722	0,1070*	-0,1856*	-0,2246	-0,1389*	-0,1055*	-0,3247*	0,1662*	1		
12. siyasi	-0,1194*	-0,2028*	0,0437	0,0864	-0,1471*	-0,1821	-0,1309*	-0,0685	-0,1644*	0,2356*	0,6229*	1	
13. vasifsiz	-0,0480	-0,0545	0,0270	0,1381*	-0,1125	0,0974	0,0633	0,0603	-0,1545*	0,1957*	0,3908*	0,1756*	1

4. Tahmin Sonuçları

CDM modeline ilişkin elde edilen tüm tahmin sonuçları Tablo 4’de gösterilmektedir. Bu kısımda, çalışmanın ikinci bölümünde ifade edilen aşamalardaki denklemler sırasıyla Arge ve Arge Yoğunluğu (birinci aşama için), İnovasyon (ikinci aşama için) ve Verimlilik (üçüncü aşama için) olarak tanımlanmış ve dolayısıyla buradan sonraki kısımda denklemlerden bu isimlerle söz edilmiştir. CDM model tahmin sürecinde ele alınan birinci aşamadaki Arge ve Arge Yoğunluğu denklemlerinin tahmininde örnekteki seçim yanlılığını önlemek için Heckman tahmin yöntemi kullanılmıştır. Burada firmaların önce Ar-Ge yapıp yapmama kararları sonrasında da ne kadar Ar-Ge harcaması yaptıkları yer almaktadır. Seçim yanlılığını engellemek için Arge denkleminde elde edilen ters mills oranı (imr), Arge Yoğunluğu denkleminde bağımsız bir değişken olarak kullanılmış ve seçim yanlılığı düzeltilmiştir. ArGe karar ve yoğunluk denklemleri tahmin sonuçları incelendiğinde yabancı ortaklı firmalarla ihracat yapan firmaların beklentiler doğrultusunda Ar-Ge faaliyetlerine pozitif etkilerinin olduğu görülmüştür. Schumpeter’de de belirtildiği gibi firma yaşı ve büyüklüğü yüksek olanların yüksek olmayanlara göre Ar-Ge faaliyeti yapma olasılığının daha yüksek olduğunu görmektedir. Tetrakorik korelasyon katsayı değerleri de eski ve büyük firmaların orta boy firmalara göre daha fazla Ar Ge yatırımı yaptıkları sonucunu doğrulamaktadır. Firmanın yabancı ortaklı olması ve ihracat yapması da Ar-Ge yapma olasılığını artırmaktadır. Önceki bölümlerde açıklandığı gibi içsellik ve eşzamanlılık sorunlarından kaçınmak için birinci aşamada tahmin edilen arge yoğunluk değerleri inovasyon denklemlerinde arge yoğunluk değişkeninin araç değişkeni olarak kullanılmıştır. Tablo 4’te yer alan İnovasyon modelinin tahmin sonuçlarına göre pazar payı yüksek, ihracat yapan, fikri mülkiyet ve talep beklentisi olan firmaların olmayanlara göre inovasyon yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu modelde arge_yoğunluğu etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Verimlilik denkleminin değişken seçiminde firma büyüklüğü ve inovasyon araç değişkeni dışında verimlilikle yakından ilgili olan sermaye yoğunluğu (sermaye-emek oranı) ve çalışan sayısı tercih edilmiştir. Tablo 4’te yer alan verimlilik denkleminin tahmin sonuçlarına göre sermaye yoğunluğu beklendiği gibi yüksek anlamlılık düzeyinde pozitif elde edilmiştir. Dolayısıyla işçi başına sermaye miktarı artışının işçi başına üretimi artıracığı yönündeki görüşler tahmin sonuçları tarafından da desteklenmektedir. Benzer bir durum çalışan sayısında da görülmektedir. Çalışan değişkeni de yüksek anlamlılık düzeyine sahiptir ancak ilişkinin yönü negatiftir. Başka bir ifadeyle, istihdam sayısı yüksek firmalarda verimlilik

düşmektedir. Verimliliğin işgücü verimliliği olarak ölçüldüğü bu çalışmada sermaye miktarı sabitken çalışan sayısı arttıkça azalan verimler kanunu gereği verimliliğin düşmesi beklenen bir sonuçtur.

Tablo 4. ArGe, ArGe Yoğunluğu, İnovasyon ve Verimlilik Tahmin Sonuçları

	Bağımlı Değişkenler			
	ArGe	ArGe Yoğunluğu	İnovasyon	Verimlilik
imr		1,8832** (2,43)		
argey_hat			-0.132 (-0.50)	
Inovasyon_hat				0,000928 (0,00)
yas	0.2647*** (3.24)			
buyuk	0.3966*** (2.78)	-0,9839* (-1,75)	-0.5529 (-1,00)	0.2833 (0.88)
orta	0,0536 (0,38)	-1,7212*** (-3,74)	-0.2551 (-0.46)	0.1381 (0.60)
FM			1.1753*** (3.84)	
YabancıOrtak	0.9937** (2.13)			
talep			0.3884* (1.83)	
ihracat		1,0515*** (2,73)	0.6163* (1.80)	
pazarpayi			0.6397*** (2.99)	
finans			0.3528 (1.39)	
vergi			0.3060 (1.35)	
siyasi			-0.2314 (-1.06)	
vasifsiz			-0.1797 (-0.80)	
KL				0.1122*** (3.03)

çalışan				-0.368*** (-3,92)
sabit	-2,2888*** (-9,17)	4,5806 (2,90)	-0.2340 (-0.10)	12.98*** (23,78)
Sektor kukla değişkeni	var	var	var	yok
Gözlem	1446	83	208	137

t istatistikleri parantez içinde gösterilmiştir.

* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$ düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Verimlilik denklemindeki en önemli değişken şüphesiz inovasyon araç değişkenidir (Inovasyon_hat). Tablo 4’te yer alan bulgulara göre inovasyon araç değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Buna göre, Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların Ar-Ge faaliyetleriyle inovasyon faaliyetlerinin firma verimlilikleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuca göre, Türkiye ekonomisinin bilgi-teknoloji tabanlı değil, halen sermaye tabanlı büyümesinin devam ettiği ve bu nedenle de henüz inovasyon tabanlı büyüme sürecine ulaşamadığı yorumunu yapmak mümkündür. Aynı modelde yer alan sermaye yoğunluk (KL) artışının %1 anlamlılık düzeyinde verimlilik artışına neden olması da bu görüşü desteklemektedir.

Literatür incelemesinde daha önce belirtildiği gibi Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinin GÜ’deki firmaların verimlilikleri üzerinde pozitif etkisi yaygın bir durumken GOÜ’lerde inovasyonun verimlilik üzerinde etkisinin bulunmamasıdır. Örnek olarak, Goedhuys vd. (2008) ve Cirera (2015) yaptıkları çalışmalarda GOÜ’de inovasyon faaliyetlerinin firma verimliliği üzerinde etkisinin olmadığını ortaya koymuşlardı. Benzer bir başka örnek olarak ise Waheed (2011) tarafından yapılan ve Pakistan ve Bangladeş’i konu alan çalışması benzer sonuçlara sahiptir. Bangladeşli ve Pakistanlı firmaların inovasyon ve sermaye yatırımları incelenen söz konusu çalışmada görece inovasyon yatırımı düşük ama sermaye yatırımı yüksek olan Pakistanlı firmalarda verimlilik artışı olurken, inovasyon yatırımı daha yüksek olan Bangladeşli firmalarda inovasyon yatırımlarının verimlilik üzerinde etkisi bulunamamıştır. Bu alanda Türkiye üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde ise Bacanlı (2014) ile Fikirli ve Çetin (2015) benzer şekilde Ar-Ge ve inovasyonun verimlilik üzerinde etkisini bulamamışlardır.

5. Sonuçlar ve Öneriler

Verimlilik, gerek teknoloji liderliği yapan firmalar için gerekse teknoloji açığı olan firmalar için büyük öneme sahiptir. Firmalar için büyük önem taşıyan verimliliği etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında sıklıkla Ar-Ge faaliyetleri, bilgi sermayesi ve inovasyon

yatırımları ön plana çıkmaktadır. İnovasyon çıktısı elde etmek için Ar-Ge ve bilgi sermayesine yatırım yapmak gerekmektedir. Bununla birlikte bilgi ve inovasyon yatırımlarının katma değer yaratabilmesi için verimlilik üzerinde etkili olması gerekmektedir. Literatürde Ar-Ge ve inovasyon yatırımlarının verimlilik üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların büyük bir kısmı GÜ'deki firmalar için yapılmış ve yaygın olarak Ar-Ge ve inovasyonun verimlilik üzerindeki etkileri bulunmuştur. Benzer çalışmalar GOÜ'deki firmalar için daha sınırlı sayıda yapılmış ve elde edilen sonuçlara göre genelde Ar-Ge ve inovasyonun verimlilik üzerinde etkisi olmadığı ya da sınırlı olduğu yönündedir. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların yapmış oldukları Ar-Ge/bilgi ve inovasyon faaliyetlerin firma verimliliği üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Diğer yandan Ar-Ge, inovasyon ve verimlilik arasındaki ilişki araştırılırken model tahminine odaklanan çalışmalar söz konusu olduğunda, seçim yanlılığı ve eşzamanlılık sorunlarının varlığı konusu önemlidir. Seçim yanlılığı, Ar-Ge yapan firma sayısının son derece sınırlı olmasından dolayı tesadüfi olmayan örnek yanlılığından kaynaklanırken; Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinin verimlilik üzerindeki etkisinin ölçümünde bir Ar-Ge ve İnovasyonun bir girdi çıktı ilişkisi içinde olması bilgisinin yanında değişkenlerin eşzamanlı olarak modele dahil edilmesi eşzamanlılık sorununa yol açmaktadır. Bunun dışında, Ar-Ge ve verimlilik arasında literatürde pek çok kez gösterilen çift yönlü nedenselliğe bağlı olarak bu değişkenler arasında içsellik sorunu da ortaya çıkmaktadır. Verimliliği etkileyen bu sorunlara çözümü Crepon vd. (1998)'in geliştirmiş olduğu CDM modelidir. CDM modeline göre öncelikle Ar-Ge/Bilgi modellenmekte ve tahmin edilmektedir. Ardından, inovasyon denkleminde Ar-Ge/bilgi değişkeninin tahmincisi açıklayıcı değişken olarak yer almaktadır. Benzer şekilde verimlilik modelinde de inovasyon araç değişkeni kullanılarak denklemler sıralı olarak tahmin edilmektedir. Söz konusu yapının model tahmin sürecinde daha sağlıklı tahminler vermesi nedeniyle bu çalışmada da CDM modeline odaklanılmıştır.

Çalışmada, Dünya Bankası'nın Türkiye 2019 Girişim Anket Verileri kullanılmış ve elde edilen veriler Stata programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucu ortaya çıkan temel bulgulara göre bilgi ve inovasyon faaliyetlerinin verimlilik üzerinde etkisi bulunamamıştır. Bunun olası iki nedeni olabilir: bunlardan birincisi, araştırmanın doğası gereği oluşan örneklem seçim yanlılığı, eşzamanlılık ve içsellik gibi sorunların tam olarak aşılammış olma ihtimalidir. Bu olasılık kendini korumakla birlikte, literatürde bu sorunların çözümünde kullanılan yöntemlerin bu araştırmada da kullanılmış olunması modelin geçerliliğini güçlendirmektedir. İkincisi ise Türkiye ekonomisindeki firmaların teknoloji düzeyinin henüz Ar-Ge ve inovasyon tabanlı

büyüme yi etkileyebilecek kadar bilgi/teknoloji düzeyine ulaşamadığıdır. Türkiye ekonomisinde sermaye artışlarının verimliliği artırdığı yönündeki tespitler de bu görüşe desteklemektedir. Başka bir ifadeyle, firmaların verimliliklerinde inovasyon yatırımları değil, sermaye yatırımları daha etkili olmaktadır. Elde edilen bulgular, GOÜ'ler için yapılan çalışma sonuçlarıyla uyumludur. Bacanlı (2014) ile Fikirli ve Çetin (2015)'in Türkiye ekonomisi için; Goedhuys vd. (2008), Waheed (2011) ve Cirera (2015) 'nın GOÜ için yapmış oldukları çalışmalar da Ar-Ge ve inovasyonun verimlilik üzerinde anlamlı bir etki bulamamıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların bilgi-teknoloji altyapısının Ar-Ge ve inovasyonla büyüme ye yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla firmaların bilgi ve inovasyonu verimliliğe çevirebilme kapasitelerinin geliştirilmesi yönündeki politikaların incelenmesi ve/veya geliştirilmesi önemlidir.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Aghion, P. ve Zilibotti, F. (2006). Distance to frontier, selection, and economic growth. *Journal of the European Economic association*, 4(1), 37- 74.
- Albeni, M. ve Doğan, B. (2015). Türk İmalat Sanayisinde Yenilikçi Faaliyetlerin Firma Performansına Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(31), 25-44.
- Aldieri, L., Carlucci, F., Vinci, C. P. ve Yigitcanlar, T. (2019). Environmental innovation, knowledge spillovers and policy implications: A systematic review of the economic effects literature. *Journal of Cleaner Production*, 239, 118051.
- Ar, I. M. ve Baki, B. (2011). Antecedents and performance impacts of product versus process innovation. *European Journal of Innovation Management*.
- Arendt, L. ve Grabowski, W. (2017). Innovations, ICT and ICT- driven labour productivity in Poland: A firm level approach. *Economics of Transition*, 25(4), 723-758.
- Bacanlı, S. (2014). *Research, innovation and labour productivity in Turkey*. Sabancı Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- Baum, C., Lööf, H. ve Nabavi, P. (2019). Innovation Strategies, External Knowledge and Productivity Growth 26/3. *Industry and Innovation*, 348-367.
- Bell, M., & Pavitt, K. (1993). Technological accumulation and industrial growth: contrasts between developed and developing countries. *Industrial and corporate change*, 2(2), 157-210.
- Cirera, X. (2015). Catching Up To The Technological Frontier?. *World Bank Group*, 94671, 1-57.
- Crepon, B., Duguet, E. ve Mairesse, J. (1998) Research, Innovation and Productivity: An Econometric Analysis at the Firm Level. *Economics of Innovation and New Technology*, 7, 115-158.
- Crespi, G. ve Zuniga, P. (2012). Innovation and productivity: evidence from six Latin American countries. *World development*, 40(2), 273-290.
- Çetin, A. K. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bilgi-Teknoloji Transferi: Türkiye Deneyimi. Gönül Muratoğlu (Ed.), *Ekonomik ve Teknolojik Değişim Sürecinde İnovasyon*, s 379-416, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Dayar, E. ve Pamukçu, M. T. (2014). Impact of R&D activities of firms on productivity. Findings from an econometric study of the Turkish manufacturing sector. *STPS-Science and Technology Policy Studies Center*, Middle East Technical University.
- Fikirli, Ö. ve Çetin, A.K. (2015). Ar-Ge sermaye birikiminin toplam faktör verimliliğine etkisi: Türkiye örneği. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4(2), 147-166.

- Goedhuys, M., Janz, N. ve Mohnen, P. (2008). What drives productivity in Tanzanian manufacturing firms: technology or business environment?. *The European Journal of Development Research*, 20(2), 199-218.
- Goya, E., Vayá, E., & Suriñach, J. (2012). Do intra-and inter-industry spillovers matter? CDM model estimates for Spain. *Xvi Encuentro De Economía Aplicada Granada*, 6-7.
- Griffith, R., Huergo, E., Mairesse, J. ve Peters, B. (2006). Innovation and productivity across four European countries, *Oxford Review of Economic Policy*, 22, 483-498.
- Grilliches, Z. (1986) Productivity, R&D, and Basic Research at the Firm Level in the 1970's, *American Economic Review*, 76, 141-154.
- Hall, R. E., ve Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others?. *The quarterly journal of economics*, 114(1), 83-116.
- Hall, B.H. (2011). "Innovation and productivity". *Nordic Economic Policy Review*, 2, pp.167-204.
- Hall, B. H., Lotti, F. ve Mairesse, J. (2013). Evidence on the impact of R&D and ICT investments on innovation and productivity in Italian firms. *Economics of Innovation and New Technology*, 22(3), 300-328.
- Hashi, I. ve Stojčić, N. (2013). The impact of innovation activities on firm performance using a multi-stage model: Evidence from the Community Innovation Survey 4. *Research Policy*, 42(2), 353-366.
- Janz, N., Lööf, H. ve Peters, B. (2003). Firm level innovation and productivity-is there a common story across countries?. *Centre for European Economic Research, Discussion*, No. 03-26.
- Lööf, H. ve Heshmati, A. (2002). Knowledge Capital and Performance Heterogeneity: A firm-level Innovation Study. *International Journal of Production Economics* 76 3/1, 61-85.
- Lööf, H., Peters, B. ve Janz, N. (2004). Innovation and Productivity in German and Swedish Manufacturing Firms: Is there a cammon story? *Problems & Perspectives in Management* 2, 184-204.
- Mairesse, J. ve Mohnen, P. (2003). R&D and productivity: a reexamination in light of the innovation surveys. In *DRUID Summer Conference*, s 12-14.
- Mairesse, J. ve Mohnen, P. (2010). Using innovation surveys for econometric analysis. In *Handbook of the Economics of Innovation*. Cilt 2, s 1129-1155.
- Martin, L. ve Nguyen-Thi, T. U. (2015). The relationship between innovation and productivity based on R&D and ICT use. *Revue économique*, 66(6), 1105- 1130.
- Masso, J. ve Vahter, P. (2012). The link between innovation and productivity in Estonia's services sector. *The Service Industries Journal*, 32(16), 2527- 2541.

- Mohnen, P. (2019). R&D, Innovation and productivity. *The Palgrave Handbook of Economic Performance Analysis*, 97-122.
- Mohnen, P. ve Hall, B. H. (2013). Innovation and productivity: An update. *Eurasian Business Review*, 3(1), 47-65.
- Öztürk, E. ve Zeren, F. (2015). The impact of r&d expenditure on firm performance in manufacturing industry: further evidence from Turkey. *International Journal of Economics and Research*, 6(2), 32-36.
- Pakes, A. ve Griliches, Z. (1980). Patents and R&D at the firm level: A first report. *Economics letters*, 5(4), 377-381.
- Ramadani, V., Hisrich, R. D., Abazi-Alili, H., Dana, L. P., Panthi, L. ve Abazi- Bexheti, L. (2019). Product innovation and firm performance in transition economies: A multi-stage estimation approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 140, 271-280.
- Romer, P. M. (1989). Increasing returns and new developments in the theory of growth. NBER working paper 3098 ,DOI 10.3386/w3098
- Rouvinen, P. (2002). R&D—productivity dynamics: causality, lags, and ‘dry holes’. *Journal of Applied Economics*, 5(1), 123-156.
- Süt, E. ve Çetin, A.K. (2018). İnovasyon Göstergesi Olarak İnovasyon Endeksleri. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi (IJTEBS)* E-ISSN: 2602-4411, 2(2), 299-309.
- Ülkü, H. ve Pamukcu, M. T. (2015). The impact of R&D and knowledge diffusion on the productivity of manufacturing firms in Turkey. *Journal of Productivity Analysis*, 44(1), 79-95.
- Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde inovasyon-performans ilişkisinin incelenmesine dönük bir çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* , (5:2).
- Yılmaz, R. ve Yıldırım, J. (2013). The impact of research and development expenditures on the growth of Turkish manufacturing industry. *In Industrial Dynamics, Innovation Policy, and Economic Growth through Technological Advancements*, s. 278-291.
- Waheed, A. (2011). Innovation and firm-level productivity: econometric evidence from Bangladesh and Pakistan. *Maastricht Economic and social Research Institute on Innovation and Technology, UNU-MERIT*
- Wadho, W. ve Chaudhry, A. (2018). Innovation and firm performance in developing countries: The case of Pakistani textile and apparel manufacturers. *Research Policy*, 47(7), 1283-1294.

Extended Summary

In this study, the determinants of R&D and innovation are estimated using firm-level micro data, and their impact on labor productivity is analyzed. When R&D, innovation, and productivity are analyzed at the firm level, it is known that these firms are distinct from others and that variables have issues such as endogeneity and simultaneity. Therefore, to eliminate issues such as selection bias in sampling, simultaneity between R&D, innovation, and productivity variables, and endogeneity of the variables, the CDM model proposed by Griliches and Pakes (1980) and Crepon *et al.* (1998), named after the initials of the authors, has been adopted. The CDM model uses a structural estimation model in three stages. In the first stage, firms' decisions to engage in R&D and their determinants are estimated. In the second stage, the output (innovation) produced from innovation investments or knowledge production is estimated, and in the third stage, the impact of innovation on productivity is estimated. When examining the effects of R&D and innovation on productivity, one should not conclude that innovation is more important since R&D is already an input to innovation. Griliches stated that R&D has a greater impact on productivity than innovation and is of great importance in increasing productivity (Griliches, 1986:96). A similar result was presented by Romer, who based the foundations of growth theory on R&D. Romer shows R&D as the driving force of growth. In the literature guided by the studies of Griliches and Romer, the importance given to R&D has increased, and in many studies, R&D has been included as a representative variable of innovation. Especially, R&D, used as an indicator of innovation and technological change, is seen as the most important source of change in output. There are many studies in the literature examining the effects of R&D and innovation investments on productivity. These studies encounter many problems arising from the nature of the variables and the modeling. The main ones are selection bias, simultaneity, and endogeneity problems related to R&D, innovation, and productivity variables. Selection bias arises from non-random sample bias due to the extremely limited number of firms engaged in R&D. Although there is a priority order in measuring the impact of R&D and innovation activities on productivity, the simultaneity problem arises from the fact that they occur simultaneously and affect each other, moving together. Additionally, while R&D causes an increase in productivity, productivity increases in previous years also increase R&D investments, leading to endogeneity and thus causality problems between these variables (Hashi and Stojcic, 2013; Bacanlı, 2014). One of the solutions to the problem is the CDM model developed by Crepon *et al.* (1998). Due to the advantage offered by the CDM model, it has been preferred by many studies in the literature (Bacanlı, 2014; Cirera, 2015; Mohnen and Hall, 2013; Crespi and Zuniga, 2012; Goya *et al.*, 2012; Janz

et al., 2003; Mairesse and Mohnen, 2003; Waheed, 2011; Aldieri et al., 2019). In solving the model, there are two different approaches: simultaneous and sequential estimation. One is the simultaneous estimation of three equations advocated by Crepon et al. (1998). The other is the sequential solution proposed by Griffith et al. (2006), where the knowledge variable is used as an instrumental variable in the innovation equation, and subsequently, the innovation variable is used as an instrumental variable in the productivity equation, avoiding endogeneity problems in the model. The sequential estimation model offers more robust results because it deals more effectively with endogeneity and has a stronger exogeneity assumption in simultaneous estimation (Bacanlı, 2014:8). Therefore, the sequential solution method of Griffith et al. (2006) will be followed in this study. In the CDM model, the first stage models and estimates R&D. In the second stage, the estimated values of R&D variable is used as instrumental variables in the innovation equations instead of R&D variable. In the third stage, similarly, the productivity model is estimated using innovation instrumental variable, modeling them sequentially through instrumental variable. In the first stage, the decision to engage in R&D is first determined, followed by how much R&D those who decide to engage in R&D will conduct. As explanatory variables in the first stage, besides firm characteristics (age and size) firm's foreign ownership was preferred. R&D and R&D intensity in the first stage are shown in Equation (1) and Equation (2).

$$arge_{1i} = \alpha_0 + \alpha_{1i} yaşı + \alpha_2 büyük_{1i} + \alpha_3 orta_{1i} + \alpha_4 yabancı_ortak_{1i} + \varepsilon_{1i} \quad \text{Equation (1)}$$

$$arge_yoğunluğu_{2i} = \beta_0 + \beta_1 imr_{2i} + \beta_2 büyük_{2i} + \beta_3 orta_{2i} + \beta_4 ihracat_{2i} + \omega_{2i} \quad \text{Equation (2)}$$

$$inovasyon_{3i} = \gamma_0 + \gamma_1 arge_yoğunluğu_{3i} + \gamma_2 büyük_{3i} + \gamma_3 orta_{3i} + \gamma_4 FM_{3i} + \gamma_5 talep_{3i} + \gamma_6 ihracat_{3i} + \gamma_7 pazar_payı_{3i} + \gamma_8 finans_{3i} + \gamma_9 siyasi_{3i} + \gamma_{10} vasıfsız_{3i} + \varphi_{3i} \quad \text{Equation (3)}$$

$$verimlilik_{4i} = \delta_0 + \delta_1 büyük_{4i} + \delta_2 orta_{4i} + \delta_3 inovasyon_{4i} + \delta_4 \left(\frac{K}{L}\right)_{4i} + \delta_5 istihdam_{4i} + \rho_{4i} \quad \text{Equation (4)}$$

The second stage of the model is the innovation stage. In the innovation equation, besides firm characteristics, demand factors (exporter, future demand expectation, and number of competitors), and innovation barriers such as access to financial resources, tax rates, political instability, unskilled labor, and the instrumental variable (predicted values of R&D intensity) are used as an explanatory variable. The innovation equation is given in Equation (3).

In the final stage of the model, the productivity equation is established. In measuring firm productivity, labor productivity, defined as the firm's total sales in the last year divided by the

number of employees, is taken as the basis. As explanatory variables in the productivity equation, firm size, number of employees, capital intensity, and innovation variable are used. The productivity equation is shown in Equation (4). In estimating the sequential equations, the R&D and R&D intensity equations were estimated using the Heckman estimation method to avoid sample selection bias. Firms first decide whether to engage in R&D and then determine the amount of R&D expenditure. To correct for selection bias, the inverse mills ratio (IMR) obtained from the R&D equation was used as an independent variable in the R&D intensity equation, thus correcting for selection bias. The estimation results of the R&D decision and intensity equations show that the results are in line with expectations. Considering Schumpeter's approach to imperfect competition markets and firm sizes, it is observed that firms that are older and larger are more likely to engage in R&D activities than those that are not. Foreign ownership and export activities also increase the likelihood of engaging in R&D. As explained in previous sections, to avoid issues of endogeneity and simultaneity, the R&D intensity values estimated in the first stage were used as instrumental variables for the R&D intensity variable in the innovation equations. According to the innovation estimation results, firms with a high market share, that engage in exports, possess intellectual properties, and have demand expectations are more likely to engage in innovation than those without these characteristics. The effect of R&D intensity was not found to be statistically significant. In selecting the variables for the productivity equation, besides firm size and the innovation instrumental variable, capital intensity (capital-labor ratio) and the number of employees, which are closely related to productivity, were preferred. According to the estimation results, capital intensity was found to be positive at a high significance level, as expected. Therefore, the view that an increase in capital per worker increases output per worker is supported by the estimation results. A similar expectation is observed for the number of employees. The employee variable also has a high level of significance but is negatively related. In other words, productivity decreases in firms with a high number of employees. In this study, where productivity is measured as labor productivity, it is an expected result that productivity decreases as the number of employees increases, given a fixed amount of capital, due to the law of diminishing returns. The most important variable in the productivity equation is undoubtedly the innovation instrumental variable. The innovation instrumental variable was not found to be statistically significant. Therefore, it is concluded that the R&D and innovation activities of firms operating in Turkey do not have an impact on firm productivity. Based on this result, it is possible to interpret that the Turkish economy continues to grow not on a knowledge-technology basis but on a capital basis, and therefore has not yet reached the innovation-based growth process. The fact that the

increase in capital intensity causes an increase in productivity at a 1% significance level supports this view. As previously noted in the literature review, while the positive impact of R&D and innovation activities on firm productivity is common in developed countries, it is more common in developing countries that innovation does not affect productivity. Goedhuys et al. (2008) and Cirera (2015) demonstrated in their studies that innovation activities do not have an impact on firm productivity in developing countries. A similar example was shown by Waheed, (2011) in their study involving Pakistan and Bangladesh. In the study examining innovation and capital investments of firms in Bangladesh and Pakistan, it was found that while Pakistani firms, which have relatively low innovation investment but high capital investment, experience productivity increases, the innovation investments of Bangladeshi firms, which have higher innovation investment, do not have an impact on productivity. In light of the findings obtained, it is understood that the knowledge-technology infrastructure of firms operating in Türkiye is not sufficient for growth through R&D and innovation. Therefore, the policy recommendation that emerges is to develop the capacity of firms to convert knowledge and innovation into productivity.

Students' Attitudes Towards Dating Violence

Osman ŞAHİN*

Serap YILDIRIM**

Ecem ACAR***

Derya SIVUK****

Geliş Tarihi (Received): 04.06.2024 - Kabul Tarihi (Accepted): 16.08.2024

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1493003

Abstract

This study examines students' attitudes towards dating violence with respect to gender in universities. The research was conducted on 392 university students: 270 females and 122 males. Data collection took place during the months of November 2023 through January 2024. The population of the research consisted of a total of 1489 university students studying at Erzincan Binali Yıldırım University Health Vocational School in 2023-2024. General, physical, emotional, economic and sexual violence were examined in the research. When the results are examined, males do not support violence (except sexual violence) in any sub-dimension compared to females. Without covariates, the mean sexual violence of females and the mean sexual violence of males are not statistically significant ($p>0.05$). However, with a small effect of covariates, females do not support sexual violence compared to male individuals. From this evaluation, we can reach some conclusions about healthcare management students' attitudes towards dating violence in Turkey. Also, such rich information will contribute to the theoretical and practical underpinnings of dating violence for developing countries like Turkey.

Keywords: University, students, dating violence attitudes.

Öğrencilerin Flört Şiddetine Yönelik Tutumları

Öz

Bu çalışma, üniversitelerde öğrencilerin flört şiddetine yönelik tutumlarını toplumsal cinsiyet açısından incelemektedir. Araştırma 270'i kadın, 122'si erkek olmak üzere 392 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Veri toplama, Kasım 2023 ile Ocak 2024 ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreni, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Meslek Yüksekokulu'nda okuyan toplam 1489 üniversite öğrencisinden oluşmuştur. Araştırmada genel, fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet incelenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, erkekler kadınlara göre hiçbir alt boyutunda şiddeti (cinsel şiddet hariç) desteklememektedir. Ortak değişkenler olmadan, kadınların cinsel şiddet ortalaması ile erkeklerin cinsel şiddet ortalaması istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0.05$). Ancak ortak değişkenlerin küçük miktardaki etkisi ile kadınlar cinsel şiddeti erkek bireylere göre desteklememektedir. Bu değerlendirmeden, Türkiye'deki sağlık yönetimi öğrencilerinin flört şiddetine yönelik tutumları hakkında bazı sonuçlara ulaşabiliriz. Ayrıca, bu tür zengin bilgiler, gelişmekte olan ülkeler için flört şiddetinin teorik ve pratik temellerine katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, öğrenciler, flört şiddeti tutumları.

* PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Health Management Department, sahin-osman@hbv.edu.tr, ORCID: 0009-0006-9486-6498.

** PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Health Management Department, serap.yildirim@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1759-7320.

*** PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Health Management Department, acar.ecem@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6985-9401.

**** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Health Management Department, derya.sivuk@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6041-8551.

Introduction

Violence is seen as a social problem all over the world, and the number of violent incidents in society is becoming widespread in private and public areas, including the young population. (Ali & Ali, 2015).

Dating violence experienced as a result of bilateral relationships refers to individuals knowingly or unknowingly engaging in physical, psychological, emotional, or sexual violent behavior toward each other during a dating relationship (Vagi et al., 2015). According to a startling report by the World Health Organization (WHO), nearly 1 in 3 (30%) women worldwide will experience physical or sexual violence by intimate partners or non-partner sexual violence in their lifetime. This highlights the scale of violence against women and girls globally and the urgent need for Most solutions. Most of this violence is intimate partner violence. Almost one-third (27%) of women aged 15-49 years who have been in a relationship report that they have been subjected to some form of physical and/or sexual violence by their intimate partner (WHO, 2021). Young people exposed to dating violence are affected physically and psychologically Dating violence is one of the most important social and public health problems threatening the mental and behavioral health of young people worldwide (Ali & Ali, 2015). It brings with it some health problems such as increased depression, anxiety symptomatology, somatic complaints, and physical injuries (Harned, 2001; Kaura & Lohman 2007; Amar & Gennaro, 2005; Alp Yilmaz & Şener Taplak, 2021).

Dating violence is among the frequently experienced and therefore researched topics among individuals. Attitudes towards dating violence have been examined by researchers (Tang and Zuo, 2000; Madigan & Blair, 2020; Hamby & Jackson, 2010; Borges & Dell’Aglío, 2017; Vives-Cases et al., 2021; Flake et al., 2013) in different countries such as China, America, Brazil, Spain etc... The current study aimed to examine students' attitudes towards dating violence with respect to gender variables. Moreover, it also examined controls for a number of demographic variables and and general violence, physical violence, emotional violence, economic violence and sexual violence.

1. Related Literature

1.1. Dating violence in Turkey

Dating violence is acts of threat or violence towards the partner in a dating relationship. It is used to gain control and power over the partner, and violent behavior occurs psychologically (emotionally and verbally), physically, economically and sexually (Arumi and Safitri, 2022).

Because individuals are strongly influenced by prevailing attitudes and perceptions during adolescence, the university climate may develop a tendency to perform and experience dating

violence among students (Díaz Olavarrieta et al., 2023). Although data on rates of violent aggression appear to be rare in the literature, an estimated 8-16% of people in college dating relationships tend to engage in physical violence and 3-9% in sexual violence (Bell and Naugle, 2007; Hines & Saudino, 2003).

Cultural and gender-specific rationales underline differences in conflict management between dating couples (Aparício et al., 2014). Attitudes and expectations concerning dating and intimate relationships are affected by the larger cultural context (Blair & Madigan, 2016; Martínez-Dorado et al. (2020). Dating is an emotional relationship in which men and women go through the stages of friendship, love and sexuality in order to get to know each other and test compatibility. In Turkey, these three stages are experienced in a limited way compared to the West, and the sexual phase is mostly not experienced (Yılmazçoban, 2016; Hortaçsu, 2002). Turkey is a country strongly influenced by Western modernization and at the same time deeply committed to traditional Islamic culture. A large part of Turkish society can be described as a society with traditional, patriarchal values and unequal opportunities for men and women (as cited in Schuster, Krahé & Toplu-Demirtaş, 2016). In Turkey, the place of men and women in society is changing over time and the dating process is newly recognized. Urbanization, increased participation in working life and changes in other conditions enable the concept of dating to become widespread in society. However, during the dating process, individuals may experience traumatic processes after completing the adaptation process to each other, and it may be perceived as natural for people who do not have a healthy consciousness to limit each other (Kaplan, 2020). In conservative countries such as Turkey, students who live apart from their families and face violent behavior in dating relationships prefer not to talk about their experiences due to fear of social exclusion, their parents' reactions to their romantic relationships, and the fear that their families may force them to drop out of school (Kisa & Zeyneloğlu, 2019).

1.2. Gender differences attitudes towards dating violence

Gender is our roles and responsibilities shaped according to whether we are male or female. It is stated in the literature that the concept of gender paves the way for the development of attitudes towards violence in relations between men and women (Alp Yılmaz & Şener Taplak, 2021). Researchers (Ferreira et al., 2014; Martins et al., 2014; Turan and Baki (2020) have shown that gender/gender roles is a variable affecting dating violence. During the 1980's, empirical research yielded considerable data pointing to the widespread prevalence of dating violence (Bookwala et al., 1992) and still continue. Studies (Bliton et al., 2016; Silverman, 2001; Harned, 2001; Tarı Selçuk, Avcı & Mercan, 2018; Koyuncu Kütük et al., 2018; Kisa &

Zeyneloğlu, 2019) reveal that students are exposed to different types of violence (psychological, physical, sexual) in dating relationships. But male and females shows different attitudes towards dating violence. The relationship between gender and attitudes towards dating violence has been examined frequently and there have been inconsistent findings reported in the literature regarding gender differences regarding attitudes towards dating violence. For example, some studies; males were more accepting attitudes toward violence than females (Price et al., 1999; Ulloa et al., 2008; Siyez and Kaya 2010; Sezer & Sumbas, 2018; İftar & Güler 2020; Turan & Baki 2020; Işık, Demircan & Gürhan 2021; Yörük Tepe & Çalık Var, 2021; Freijomil 2022; Lotfi et al., 2022). Beserra et al. (2016) found that both genders used physical violence and that men were the biggest perpetrators and victims of psychological violence. Çakaloz, Çoban & Irmak (2020) found that male students are prone to psychological violence in dating. Martins et al., (2014) found that female students had the highest mean values and were victims of permanent violence and psychological violence the most. Borges & Dell'Aglío (2017) found that men are more likely to be perpetrators of sexual violence. Esparza-Martínez et al. (2019) reported that girls are more likely to be abused. Zuo et al. (2018) found that a greater proportion of girls were victims of verbal abuse, unwanted touching, fondling and penetrative sexual intercourse. Multivariate analysis revealed that girls with more traditional gender role attitudes were more vulnerable to physical assaults. Erdem and Şahin (2017) examined undergraduate students' attitudes towards dating violence and the results showed that men had more positive attitudes towards dating violence than women.

On the other hand, Borges & Dell'Aglío (2017) found that girls had a higher average rate of verbal/emotional violence. Çakaloz, Çoban and Irmak (2020) found that female students were more prone to physical violence. Kumcağız, Yam & Kinsiz (2022) found that female participants had higher awareness of dating violence. In addition, female participants evaluated the expressions of being forced to have sexual intercourse and being treated as a sexual object as dating violence at a higher rate. In the study conducted by Şenol, Albayrak & Uluman (2022), the fact that the mean of female students was statistically higher than the mean of male students means that female students' attitudes supporting violence in dating are lower than male students. While yet other studies (Turan & Baki, 2020; Kısa & Zeyneloğlu, 2019; Koyuncu Kütük et al., 2018; Arumi and Safitri, 2022) find no significant gender differences in dating violence attitudes. For example, Turan & Baki (2020) found that the dating violence attitude score did not differ between male and female university students and the total violence level was higher in men. A study published by Molidor and Tolman in 1998 found that male and female adolescents did not show a significant difference in the overall frequency of violence in dating relationships.

This finding suggests that dating violence is a problem that affects both genders equally. However, adolescent girls experienced significantly higher levels of severe violence and reported more severe physical and emotional reactions to the violence.

2.Methodology

In this research, it was aimed to examine students' attitudes towards dating violence according to the gender variable and a survey was administered to 392 students. In addition, it was also aimed to determine whether there is any relationship between the demographic conditions of the students such as gender, age, educational level, educational level of their parents, employment, cohabitation of their parents and where they live and general violence, physical violence, emotional violence, economic violence and sexual violence.

Data collection took place during the months of November 2023 through January 2024. The population of the research consisted of a total of 1489 university students studying at Erzincan Binali Yildirim University Health Vocational School in 2023-2024. This figure was treated as the limit of the universe, and following the sample size calculation as suggested by Yamane (2001), the appropriate sample size turned out to be 392. (95% confidence interval and 5% error rate). After a waiting period of 3 months, 392 usable questionnaires were generated which provided a response rate of almost % 26. This sampling scheme also met the acceptable level of sample size that was suggested for the study. Before the research, written permission was obtained from the institution where the research was conducted and approval was obtained from Erzincan Binali Yildirim University Human Research Social and Human Sciences Ethics Committee (Decision No: 01/05, Decision date: 24.01.2024).

The survey questionnaire consisted of two parts. The first part of the survey included some statements about characteristics of students. The second part of the survey covered questions about attitudes towards dating violence. Attitudes towards dating violence was measured by the scale developed by Terzioğlu et al. (2016). The scale was measured by 28-item. All items were measured on a scale of 1–5 (1; being 'don't agree at all' to 5; being 'I agree completely'). According to this scoring result, the highest score that can be obtained for each item in the scale is 5 and the lowest score is 1. When the average scale score approaches 5, it shows that individuals' attitudes towards dating violence do not support dating violence. As a result of the analyses, a scale with 28 items and 5 factors explaining 53.15% of the total variance was obtained. The Cronbach-alpha reliability coefficient of the scale was determined as 0.91. In the test-retest reliability test, no statistically significant difference was found between the two measurement scores ($p>0.05$). Statistical analysis was performed using SPSS version 26. The assumption of the data normality was assessed using the Kolmogorov-Smirnov (K-S) test, all

of which were in the normal distribution. Independent sample t-test, Pearson chi-square test, and Fisher's exact test were used to evaluate the homogeneity of the gender groups. The univariate Analysis of Covariance (ANCOVA) test was used to compare sub-dimensions of the Dating Violence Scale in gender groups. For the gender analyses, the other sub-dimensions of the Dating Violence Scale were included as covariates when one of them was taken as an independent variable. The reason for using ANCOVA was to see the influence of other variables on the differences in gender comparison. Differences were considered statistically significant as $p < 0.05$.

3. Results

Descriptive statistics for the 392 individuals were given in Table 1. Gender included 270 females (68.9%) and 122 males (31.1%). Age category sample size and percentages were as follows: < 18 years ($n = 16$, 5.9%), between 19 and 21 years ($n = 198$, 73.3%), between 22 and 24 years ($n = 44$, 16.3%), and over 25 years ($n = 12$, 4.4%).

The mother and father living together status of the individuals was given as 91.5% ($n = 247$) together and 8.5% ($n = 23$) not together. The education of the individuals' mothers was as follows: 20.4% ($n = 55$) were illiterate, 60.7% ($n = 164$) had primary and secondary school degrees, 14.4% ($n = 39$) high school or equivalent degree, 5.2% ($n = 14$) undergraduate degree. The education of the individuals' fathers was as follows: 5.2% ($n = 14$) were illiterate, 58.9% ($n = 159$) had primary and secondary school degrees, 27.4% ($n = 74$) high school or equivalent degree, 8.5% ($n = 23$) undergraduate degree.

Table 1. Comparison of the variables according to gender ($n = 392$)

		Gender								<i>p-value</i>
		Female ($n = 270$)				Male ($n = 122$)				
<i>Variable</i>	<i>Categories</i>	<i>n(%)</i>	<i>Mean</i>	<i>Median</i>	<i>S.D.</i>	<i>n(%)</i>	<i>Mean</i>	<i>Median</i>	<i>S.D.</i>	
Age	18-	16(5.9)		2.00		7(5.7)		2.00		.599 ^a
	19-21	198(73.3)				82(67.2)				
	22-24	44(16.3)				27(22.1)				
	25+	12(4.4)				6(4.9)				
Education	High School or Equivalent degree	6(2.2)		2.00		14(11.5)		2.00		<.001 ^{a*}
	Associate degree	251(93.0)				91(74.6)				
	Undergraduate degree	13(4.8)				17(13.9)				
Mother's education	Illiterate	55(20.4)		2.00		27(22.1)		2.00		.003 ^{a*}
	Primary and secondary school degree	164(60.7)				57(46.7)				

	High School or Equivalent degree	39(14.4)				21(17.2)				
	Undergraduate degree	12(7.4)				17(13.9)				
Father's education	Illiterate	14(5.2)		2.00		3(2.5)		2.00		<.001**
	Primary and secondary school degree	159(58.9)				60(49.2)				
	High School or Equivalent degree	74(27.4)				30(24.6)				
	Undergraduate degree	23(8.5)				29(23.8)				
Mother and father living together status	Yes	247(91.5)		1.00		107(87.7)		1.00		.162 ^b
	No	23(8.5)				15(12.3)				
Mother's working status	Yes	47(17.4)		2.00		19(15.6)		2.00		.385 ^b
	No	223(82.6)				103(84.4)				
Father's working status	Yes	179(66.3)		1.00		86(70.5)		1.00		.241 ^b
	No	91(33.7)				36(29.5)				
Number of siblings	Non	5(1.9)		4.00		4(3.3)		3.00		.426 ^a
	1	22(8.1)				13(10.7)				
	2	43(15.9)				25(20.5)				
	3	55(20.4)				26(21.3)				
	4+	145(53.7)				54(44.3)				
Place of stay	In the dormitory	187(69.3)		1.00		69(56.6)		1.00		.020**
	With family	70(25.9)				40(32.8)				
	With friends or others	13(4.8)				13(10.7)				
General Violence			1.89	1.80	.43		2.13	1.80	.74	<.001**
Physical Violence			1.56	1.40	.59		1.98	1.80	.95	<.001**
Emotional Violence			1.97	1.83	.69		2.25	2.17	.85	<.001**
Economic Violence			2.11	2.00	.63		2.44	2.40	.89	<.001**
Sexual Violence			2.62	2.71	.44		2.56	2.71	.76	.471 ^c
Dating Violence Scale			2.03	1.97	.38		2.27	2.19	.65	<.001**

$p < .05$; a: Pearson chi-square test, b: Fisher's exact test, c: independent sample t-test.

Normal distribution assumptions were tested for continuous variable comparisons. As a result of the tests, the parametric test could be performed since the distribution of variables fitted with the normal distribution. The mean of general violence in females and males were $1.89 \pm .43$ and $2.13 \pm .74$, respectively. The mean of physical violence in males ($1.98 \pm .95$) was higher in females ($1.56 \pm .59$). The mean of emotional violence in females and males was $1.97 \pm .69$ and $2.25 \pm .85$, respectively. The mean of economic violence in females and males were $2.11 \pm .63$ and $2.44 \pm .89$, respectively. The mean of dating violence in males ($2.27 \pm .65$) was higher in the females group ($2.03 \pm .38$). The females and males were statistically significantly dissimilar in terms of general violence, physical violence, emotional violence, economic violence, and dating violence ($p < 0.05$). The groups were similar in terms of age group, mother and father living together status, mother's working status, father's working status, number of siblings, and sexual violence ($p > 0.05$).

Table 2. Results of ANCOVA test on sub-dimensions of the Dating Violence Scale in gender.

General Violence					
<i>Source</i>	<i>SS.</i>	<i>Df</i>	<i>F</i>	<i>p-value</i>	<i>Eta</i> ²
Model	1563.10	6	1331.92	<.001*	.95
Covariates					
Physical Violence	16.81	1	85.95	<.001*	.18
Emotional Violence	.06	1	.31	.58	.01
Economic Violence	.05	1	.27	.60	.01
Sexual Violence	4.93	1	25.20	<.001*	.06
Gender	9.68	2	24.74	<.001*	.11
Error	75.50	386			
Total	1638.60	392			
<i>Adjusted-R</i> ²	.95				
Physical Violence					
<i>Source</i>	<i>SS.</i>	<i>Df</i>	<i>F</i>	<i>p-value</i>	<i>Eta</i> ²
Model	1230.09	6	746.08	<.001*	.92
Covariates					
General Violence	23.62	1	85.96	<.001*	.18
Emotional Violence	12.58	1	45.79	<.001*	.11
Economic Violence	4.69	1	17.07	<.001*	.04
Sexual Violence	.69	1	2.52	.11	.01
Gender	6.29	2	11.45	<.001*	.06
Error	106.07	386			

Total	1336.16	392			
<i>Adjusted-R²</i>	.92				
	Emotional Violence				
<i>Source</i>	<i>SS.</i>	<i>Df</i>	<i>F</i>	<i>p-value</i>	<i>Eta²</i>
Model	1735.55	6	785.25	<.001*	.92
Covariates					
General Violence	.12	1	.31	.58	.01
Physical Violence	16.87	1	45.79	<.001*	.11
Economic Violence	12.33	1	33.47	<.001*	.08
Sexual Violence	1.73	1	4.69	.03*	.01
Gender	3.71	2	5.04	.01*	.03
Error	142.19	386			
Total	1877.74	392			
<i>Adjusted-R²</i>	.92				
	Economic Violence				
<i>Source</i>	<i>SS.</i>	<i>Df</i>	<i>F</i>	<i>p-value</i>	<i>Eta²</i>
Model	1986.38	6	914.62	<.001*	.93
Covariates					
General Violence	.10	1	.27	.60	.01
Physical Violence	6.18	1	17.07	<.001*	.04
Emotional Violence	12.12	1	33.47	<.001*	.08
Sexual Violence	3.99	1	11.04	.001*	.03
Gender	7.14	2	9.87	<.001*	.05
Error	139.72	386			
Total	2126.10	392			
<i>Adjusted-R²</i>	.93				
	Sexual Violence				
<i>Source</i>	<i>SS.</i>	<i>Df</i>	<i>F</i>	<i>p-value</i>	<i>Eta²</i>
Model	2680.84	6	1883.07	<.001*	.97
Covariates					
General Violence	5.98	1	25.20	<.001*	.06
Physical Violence	.59	1	2.52	.11	.01
Emotional Violence	1.12	1	4.70	.03*	.01
Economic Violence	2.62	1	11.04	.01*	.03
Gender	54.38	2	114.60	<.001*	.37
Error	91.59	386			
Total	2772.430	392			
<i>Adjusted-R²</i>	.97				

$p < 0.05$; $\eta^2 = 0.01$ [small effect], $\eta^2 = 0.06$ [medium effect], $\eta^2 = 0.14$ [large effect].

According to the ANCOVA assumptions: The structure of the covariates can be continuous. From those points, the other sub-dimensions of dating violence were taken as covariates. Homogeneity of Variances, normality, homoscedasticity, homogeneity of slopes, and linearity were also checked. There are statistically significant differences in general violence between the gender groups when adjusted means for physical (large effect) and sexual (medium effect) violence [female adjusted-mean = 1.94, male adjusted-mean = 2.03]. The effect size of gender is medium ($p < .001$, $\eta = 0.11$). Approximately 95.3% of the variability in the general violence variable was explained by the model. There are statistically significant differences in physical violence between the gender groups when adjusted means for general (large effect), emotional (medium effect), and economic (small effect) violence [female adjusted-mean = 1.64, male adjusted-mean = 1.81]. The effect size of gender is medium ($p < .001$, $\eta = 0.06$). Approximately 91.9% of the variability in the physical violence variable was explained by the model. There are statistically significant differences in emotional violence between the gender groups when adjusted means for physical (medium effect) and economic (medium effect) violence [female adjusted-mean = 2.04, male adjusted-mean = 2.09]. The effect size of gender is small ($p < .001$, $\eta = 0.03$). Approximately 92.3% of the variability in the emotional violence variable was explained by the model.

There are statistically significant differences in economic violence between the gender groups when adjusted means for physical (small effect), emotional (medium effect) and sexual (small effect) violence [female adjusted-mean = 2.16, male adjusted-mean = 2.32]. The effect size of gender is small ($p < .001$, $\eta = 0.05$). Approximately 93.3% of the variability in the economic violence variable was explained by the model.

There are statistically significant differences in sexual violence between the gender groups when adjusted means for general (small effect), emotional (small effect) and economic (small effect) violence [female adjusted-mean = 2.67, male adjusted-mean = 2.45]. The effect size of gender is large ($p < .001$, $\eta = 0.37$). Approximately 96.6% of the variability in the sexual violence variable was explained by the model. The fact that the mean is close to 5.00 indicates that individuals' attitudes toward dating violence do not support dating violence. According to the results, male individuals did not support violence in any significant sub-dimensions of violence. Without covariates, the female mean of sexual violence and male mean of sexual violence were not statistically significant. Even the small amount of effect of covariates influenced significance.

4. Discussion

Dating violence among university students is increasing day by day. The attitudes of male and female students also differ. The study examined university students' attitudes toward dating violence (general, physical, emotional, economic and sexual violence) with respect to gender. Although the study utilised students in Turkey, the findings and inferences made in the study have both global and regional implications. University students face different forms of violence and literature (Bliton et al., 2016; Tarı Selçuk, Avcı & Mercan, 2018; Kısa & Zeyneloğlu, 2019; Koyuncu Kütük et al., 2018; Silverman, 2001; Harned, 2001; Flake et al., 2013;) support it. However, differences in attitudes towards violence during dating are influenced by gender (Arumi and Safitri, 2022). As a result of the research, both women and men do not support violence. Researches in the literature (Terzioğlu et al. 2017; Öztürk et al. 2021; Şenol, Albayrak and Uluman, 2022; Arumi & Safitri, 2022; Abıç, Sekizler & Yılmaz, 2022).) supports these results and reveals that male and female students do not support dating violence. Moreover, it was determined that there was a statistically significant difference between men and women in terms of general violence, physical violence, emotional violence, economic violence and dating violence ($p < 0.05$). The results of the research revealed that the average of general, physical, emotional, economic and sexual violence was higher in men. In other words, as a result of the research, men do not support violence (except sexual violence) compared to women, women's sexual violence averages and men's sexual violence averages are not statistically significant without covariates, and women do not support sexual violence compared to men with a small covariate effect. There are certain stereotypes in society about gender roles. In the traditional social perception, men are defined with an independent, assertive and dominant character, while women are assigned limiting roles such as being submissive, sensitive and careful (Ali and Ali, 2015). Acceptance of controlling and abusive behavior has become normal, especially in countries where male dominance is prevalent (Díaz Olavarrieta et al. 2023). Attitudes toward dating violence vary according to society's values, norms and beliefs. Borges (2020) stated that rigid gender roles, sexist beliefs, and macho culture contribute to dating violence because they directly interfere with how adolescents interpret and resolve relationship conflicts. It can be said that changing perceptions about gender roles and individuals' egalitarian attitudes are effective in not supporting violence. Violence causes negative consequences. Wingood et al. (2001) stated that adolescents exposed to dating violence are likely to exhibit various unhealthy sexual behaviors, attitudes, beliefs and norms. Amanor-Boadu (2011) found that both male and female victims of dating violence experienced physical and mental health consequences. Coker et al. (2000) concluded that dating violence

was associated with low life satisfaction and negative health behaviors. Therefore, individuals must first evaluate the events they experience in bilateral/romantic relationships within the concept of "violence". In this context, it is important to raise awareness and take necessary precautions. Kerman and Öztürk (2022) stated that school curricula should include courses that will increase students' awareness of violence against women, sexism and gender equality. In addition to individual solutions, the focus should also be on the historical roots of current cultural gender stereotypes (Taquette & Monteiro, 2019).

This study has some limitations. First, data were collected via online assessment due to cost, convenience, and logistical constraints. Second, participants may have responded as expected or as they should have. Despite these limitations, the results make an important contribution to the understanding of the relationship between gender and violence. Policymakers should pay attention to the consequences

References

- Abiç, A., Sekizler, E. T. & Yılmaz, D. V. (2022). Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ile Flört Şiddeti Arasındaki İlişki. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(3), 235-246.
- Ali, A. Z. & Ali, N. H. (2015). Teen dating violence. *International Journal of Women Empowerment*, 1(1), 30-32.
- Alp Yılmaz, F. & Şener Taplak, A. (2021). Relationship between self-esteem, perception of gender and attitudes towards dating violence among university students. *Perspectives in Psychiatric Care*, 57(2).
- Amanor-Boadu, Y., Stith, S. M., Miller, M. S., Cook, J., Allen, L., & Gorzek, M. (2011). Impact of dating violence on male and female college students. *Partner Abuse*, 2(3), 323-343.
- Amar, A. F., & Gennaro, S. (2005). Dating violence in college women: Associated physical injury, healthcare usage, and mental health symptoms. *Nursing Research*, 54(4), 235-242.
- Aparício, G., Lopes, A., Ferreira, M., & Duarte, J. (2014). Conflict in adolescent dating relationships: a study of factors involved. *Atención Primaria*, 46, 150-153.
- Arumi, M. S., & Safitri, N. (2022). Gender differences in attitudes towards violence in dating. *Asian Social Work Journal*, 7(3), 17-31.
- Bell, K. M. & Naugle, A. E. (2007). Effects of social desirability on students' self-reporting of partner abuse perpetration and victimization. *Violence and Victims*, 22(2), 243-256.
- Beserra, M. A., Leitão, M. N. D. C., Fabião, J. A. D. S. A. D. O., Dixe, M. D. A. C. R., Veríssimo, C. M. F., & Ferriani, M. D. G. C. (2016). Prevalence and characteristics of dating violence among school-aged adolescents in Portugal. *Escola Anna Nery*, 20, 183-191.
- Blair, S. L. & Madigan, T. J. (2016). Dating attitudes and expectations among young Chinese adults: An examination of gender differences. *The Journal of Chinese Sociology*, 3(1), 1-19.
- Bliton, C. F., Wolford-Clevenger, C., Zapor, H., Elmquist, J., Brem, M. J., Shorey, R. C., & Stuart, G. L. (2016). Emotion dysregulation, gender, and intimate partner violence perpetration: An exploratory study in college students. *Journal of Family Violence*, 31, 371-377.
- Bookwala, J., Frieze, I. H., Smith, C. & Ryan, K. (1992). Predictors of dating violence: A multivariate analysis. *Violence and Victims*, 7(4), 297-311
- Borges, J. L. & Dell'Aglio, D. D. (2017). Theoretical-methodological aspects of research on violence in adolescent dating relationships. *Vulnerable children and youth in Brazil: Innovative approaches from the Psychology of Social Development*, 41-54.
- Borges, J. L., Giordani, J. P., Wendt, B., Trentini, C. M., & Dell'Aglio, D. D. (2020). Patterns of perpetration and perceptions of teen dating violence. *Psico-USF*, 25, 235-245.
- Çakaloz, D. K., Çoban, A., & Irmak, A. (2020). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi öğrencilerinin flört şiddet kapsamındaki davranışlara ilişkin görüşleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(2), 100-106.

- Coker, L. M. (2000). Severe dating violence and quality of life among South Carolina high school students. *American Journal of Preventive Medicine*, 220–227.
- Díaz Olavarrieta, C., Villa, A. R., Guerrero López, B., Vargas Huicochea, I., García-Medina, S., Aburto Arciniega, M., ... & Medina-Mora Icaza, M. E. (2023). Dating violence among undergraduate medical students at a public university in Mexico City: an exploratory study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4), 3104.
- Erdem, A. & Sahin, R. (2017). Undergraduates' Attitudes toward dating violence: Its relationship with sexism and narcissism. *International Journal of Higher Education*, 6(6), 91-105.
- Esparza-Martínez, M. J., García-García, M. I., Zaragoza, L. L., Ruiz-Hernández, J. A., & Jiménez-Barbero, J. A. (2019). Adolescence dating violence: Sex differences according to their predictor variables. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 28(5), 937.
- Ferreira, M., Lopes, A., Aparício, G., Cabral, L., & Duarte, J. (2014). Teens and dating: study of factors that influence attitudes of violence. *Atención Primaria*, 46, 187-190.
- Flake, T. A. (2013). Intimate partner violence among undergraduate students of two universities of the state of São Paulo, Brazil. *Revista Brasileira de Epidemiologia*, 801-816.
- Hamby, S., & Jackson, A. (2010). Size does matter: The effects of gender on perceptions of dating violence. *Sex Roles*, 63, 324-331.
- Harned, M. S. (2001). Abused women or abused men? An examination of the context and outcomes of dating violence. *Violence and Victims*, 16(3), 269-285.
- Hines, D. A. & Saudino, K. J. (2003). Gender differences in psychological, physical, and sexual aggression among college students using the Revised Conflict Tactics Scales. *Violence and Victims*, 18(2), 197-217.
- Işık, M., Demircan, Ü. & Gürhan, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Flört Şiddetinin Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 465-477.
- Kaplan, B. (2020). Şiddetin Toplumsal Taşıyıcısı Olarak Flört Şiddeti: Ankara Örneği. *Kent Akademisi*, 13,526-38.
- Kaura, S. A. & Lohman, B. J. (2007). Dating violence victimization, relationship satisfaction, mental health problems, and acceptability of violence: A comparison of men and women. *Journal of Family Violence*, 22, 367-381.
- Kerman, K. T., & Ozturk, F. O. (2022). An examination of gender stereotypes, ambivalent sexism, and dating violence as potential predictors of nursing students' beliefs about intimate partner violence: A cross-sectional correlational study. *Nurse Education in Practice*, 62, 103346.
- Kisa, S. & Zeyneloğlu, S.(2019). Perceptions and predictors of dating violence among nursing and midwifery students. *Journal of Advanced Nursing*, 75(10), 2099-2109.
- Koyuncu Kütük E., Gümüştaş, F. & Almış, B. H. (2018). Predictors of dating violence in college girls and differences from non-dating violence in psychiatric outcomes. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 217-22.

- Lotfi, S., Özkan, A. O., Babacan, M. & Akduman, Ö. (2022). Sosyal hizmet öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algılarının ve flört şiddeti tutumlarının çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(2), 463-482.
- Madigan, T. J. & Blair, S. L. (2020). Dating attitudes and behaviors of American and Chinese college students: A partial replication. *The Social Science Journal*, 1-18.
- Martínez-Dorado, A., Privado, J., Useche, S. A., Velasco, L., García-Dauder, D., & Alfaro, E. (2020). Perception of dating violence in teenage couples: A cross validation study in Spain and Colombia. *International Journal of Environmental Research And Public Health*, 17(18), 6769.
- Martins, C., Gouveia, A., Chaves, M., Lourenço, R., Marques, S., & Santos, T. (2014). Dating violence and nursing student well-being. *Atencion primaria*, 46, 129-134.
- Molidor, C. & Tolman, R. M. (1998). Gender and contextual factors in adolescent dating violence. *Violence Against Women*, 4(2), 180-194.
- Öztürk, R., Duygu, M. E. T. E., ALTINTAŞ, M., & Pekmez, M. A. (2021). Sağlık bilimleri öğrencilerinin flört şiddeti tutumlarının şiddete karşı profesyonel rolleri ile ilişkisi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(1), 142-153.
- Price, E. L., Byers, E. S., Belliveau, N., Bonner, R., Caron, B., Doiron, D., ... & Moore, R. (1999). The attitudes towards dating violence scales: Development and initial validation. *Journal of Family Violence*, 14, 351-375
- Schuster, I., Krahé, B., & Toplu-Demirtaş, E. (2016). Prevalence of sexual aggression victimization and perpetration in a sample of female and male college students in Turkey. *The Journal of Sex Research*, 53(9), 1139-1152.
- Şenol, A., Albayrak, İ., & Uluman, M. (2022). Flört Şiddeti Tutumlarının Belirli Değişkenler ve Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlara Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 113-131.
- Sezer, Ö. & Sumbas, E. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Çiftler Arası Şiddeti Kabullerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 11(56).
- Silverman, J. G., Raj, A., Mucci, L. A. & Hathaway, J. E. (2001). Dating violence against adolescent girls and associated substance use, unhealthy weight control, sexual risk behavior, pregnancy, and suicidality. *Jama*, 286(5), 572-579.
- Siyez, D.M. & Kaya, A. (2010). The Influence of some psychological problems and socio-demographic variables upon attitudes toward violence in adolescence. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 334-338.
- Tang, S. & Zuo, J. (2000). Dating attitudes and behaviors of American and Chinese college students. *The Social Science Journal*, 37(1), 68-78.;
- Taquette, S. R. & Monteiro, D. L. M. (2019). Causes and consequences of adolescent dating violence: a systematic review. *Journal of injury and violence research*, 11(2), 137.

- Tarı Selçuk, K, Avcı, D, Mercan, Y. (2018). Üniversite öğrencilerinde Flört Şiddetine Maruziyet: Flört Şiddetine Yönelik Tutumların ve Toplumsal Cinsiyet algısının Şiddete Maruziyet ile ilişkisi. *ACU Sağlık Bil Derg.* ,9(3), 302-8.
- Terzioğlu, F., Gönenç, İ. M., Özdemir, F., Güvenç, G., Kök, G., Sezer, N. Y. & Hiçyılmaz, B. D. (2017). Flört şiddeti tutum ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 19(4).
- Turan, R. & Baki, D. U. Y. (2020). Self-esteem, attachment, gender roles and social approval as predictors of the attitudes toward dating violence. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 10(56), 1-36.
- Ulloa, E. C., Jaycox, L. H., Skinner, S. K. & Orsburn, M. M. (2008). Attitudes about violence and dating among Latino/a boys and girls. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 17(2), 157-176.
- Vagi, K. J., Olsen, E. O. M., Basile, K. C., & Vivolo-Kantor, A. M. (2015). Teen dating violence (physical and sexual) among US high school students: Findings from the 2013 National Youth Risk Behavior Survey. *JAMA Pediatrics*, 169(5), 474-482.
- Vives-Cases, C., Pérez-Martínez, V., Davó-Blanes, M., Sánchez-SanSegundo, M., Gil-González, D., G. Abiétar, D., ... & Sanz-Barbero, B. (2021). Dating violence and associated factors among male and female adolescents in Spain. *Plos One*, 16(11), e0258994.
- Wingood, G. D. (2001). Dating Violence and the Sexual Health of Black Adolescent Females . *Pediatrics*, 1-4.
- World Health Organization, 2021. Violence against women. Retrieved from. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>.
- Yamane, T. (2001). Temel ornekleme yöntemleri (1st ed.). (translator: Alptekin Esin, M. Akif Bakir, Celal Aydın and Esen Gurbuzsel). Istanbul: Literatur yayıncılık.
- Yılmazçoban, A. M. (2016). Türk aile yapısında evlilik öncesi süreç etkisi görücü ve flört tipi yapılanma. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(2), 1317-1340.
- Yörük Tepe, İ. & Çalık Var, E. (2021). Üniversite öğrencilerinin aşka ve flört şiddetine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 14(77).
- Zuo, X., Lou, C., Gao, E., Lian, Q., & Shah, I. H. (2018). Gender role attitudes, awareness and experiences of non-consensual sex among university students in Shanghai, China.

Genişletilmiş zet

şiddet tüm dünyada toplumsal bir sorun olarak görülmekte ve toplumda şiddet olaylarının sayısı genç nüfus da dahil olmak üzere özel ve kamusal alanlarda yaygınlaşmaktadır. İekli ilişkilerin bir sonucu olarak yaşanan flört şiddeti, flört ilişkisi sırasında bireylerin bilerek veya bilmeyerek birbirlerine fiziksel, psikolojik, duygusal veya cinsel şiddet içeren davranışlarda bulunmasını ifade etmektedir. Dünya Sağlık rgt (WHO) tarafından hazırlanan bir rapora göre, dünya genelinde yaklaşık her 3 kadından 1'i (%30) yaşamları boyunca yakın partnerleri tarafından fiziksel veya cinsel şiddete ya da partner dışı cinsel şiddete maruz kalacaktır. Bu durum, küresel çapta kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddetin boyutunu ve acil zm ihtiyacını vurgulamaktadır. Bir ilişki içinde olan 15-49 yaş arası kadınların neredeyse üçte biri (%27), yakın partnerleri tarafından bir tür fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kaldıklarını bildirmektedir.

Flört şiddeti, bir flört ilişkisinde partnere yönelik tehdit veya şiddet eylemleridir. Partner üzerinde kontrol ve güç elde etmek için kullanılır ve şiddet davranışı psikolojik (duygusal ve szli), fiziksel, ekonomik ve cinsel olarak gerçekleşir. Bireyler ergenlik döneminde hâkim tutum ve algılardan güçlü bir şekilde etkilendiğinden, niversite iklimi öğrenciler arasında flört şiddeti uygulama ve deneyimleme eğilimi geliştirebilir. şiddet içeren saldırganlık oranlarına ilişkin veriler literatürde nadir görünse de, niversite flört ilişkilerindeki kişilerin tahmini olarak %8-16'sı fiziksel şiddete ve %3-9'u cinsel şiddete başvurma eğilimindedir. Flake ve arkadaşları (2013) Sao Paulo'daki lisans öğrencileri arasında partner şiddetini incelemiştir. Sonuçlar, tüm görüşülen kişilerin %75,9'unun yaşamları boyunca bir tür şiddete maruz kaldığını ve %76,4'ünün şiddet uyguladığını göstermiştir. Psikolojik şiddet en yaygın şiddet türü olmuş, bunu hem maruz kalınan hem de uygulanan cinsel şiddet izlemiştir. Kumcağız, Yam & Kinsiz (2022) tarafından yapılan bir başka çalışmada, kadın katılımcıların cinsel ilişkiye zorlanma ve cinsel obje muamelesi görme ifadelerini yüksek oranda flört şiddeti olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

Flört şiddetine maruz kalan gençler fiziksel ve psikolojik olarak etkilenmektedir Flört şiddeti, dünya genelinde gençlerin ruhsal ve davranışsal sağlığını tehdit eden en önemli sosyal ve halk sağlığı sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Artan depresyon, anksiyete semptomatolojisi, somatik şikayetler ve fiziksel yaralanmalar gibi bazı sağlık sorunlarını beraberinde getirmektedir. Flört şiddeti, bireyler arasında sıklıkla deneyimlenen ve dolayısıyla araştırılan konular arasındadır. Literatür taraması yapılarak flört şiddetine yönelik tutumlar Çin, Amerika, Brezilya, İşpanya gibi farklı ülkelerde araştırmacılar tarafından incelendiği anlaşılmaktadır.

Türkiye, Batı modernleşmesinden güçlü bir şekilde etkilenen ve aynı zamanda geleneksel İslam kültürüne derinden bağlı bir ülkedir. Türk toplumunun büyük bir kısmı geleneksel, ataerkil değerlere ve kadın ve erkekler için eşit olmayan fırsatlara sahip bir toplum olarak tanımlanabilir. Türkiye'de kadın ve erkeğin toplumdaki yeri zaman içinde değişmekte ve flört süreci yeni yeni tanınmaktadır. Kentleşme, çalışma hayatına katılımın artması ve diğer koşullardaki değişimler flört kavramının toplumda yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Ancak flört sürecinde bireyler birbirlerine uyum sürecini tamamladıktan sonra travmatik süreçler yaşayabilmekte, sağlıklı bir bilince sahip olmayan kişilerin birbirlerini sınırlamaları doğal olarak algılanabilmektedir. Türkiye gibi muhafazakâr ülkelerde, ailelerinden ayrı yaşayan ve flört ilişkilerinde şiddet davranışlarıyla karşılaşan öğrenciler, sosyal dışlanma korkusu, ailelerinin romantik ilişkilerine yönelik tepkileri ve ailelerinin onları okulu bırakmaya zorlayabileceği korkusu nedeniyle deneyimleri hakkında konuşmamayı tercih etmektedir.

Cinsiyet ve flört şiddetine yönelik tutumlar arasındaki ilişki sıklıkla incelenmiş ve literatürde flört şiddetine yönelik tutumlara ilişkin cinsiyet farklılıkları konusunda tutarsız bulgular rapor edilmiştir. Örneğin, bazı çalışmalar; erkeklerin kadınlara göre şiddete yönelik tutumlarının daha kabul edilebilir olduğunu ortaya koymuştur. Ferreira ve arkadaşları (2014), erkek katılımcıların tüm şiddet türlerinde daha yüksek ortalama değerlere sahip olduğunu ve en yüksek ortalama değer psikolojik şiddette olduğunu göstermiştir. Beserra ve diğerleri (2016) her iki cinsiyetin de fiziksel şiddet uyguladığını ve erkeklerin psikolojik şiddetin en büyük failleri ve mağdurları olduğunu bulmuştur. Çakaloz, Çoban & Irmak (2020) erkek öğrencilerin flörtte psikolojik şiddete eğilimli olduğunu bulmuştur. Martins ve diğerleri (2014), kız öğrencilerin en yüksek ortalama değerlere sahip olduğunu ve en çok kalıcı şiddet ve psikolojik şiddet mağduru olduklarını bulmuştur. Borges & Dell'Aglio (2017) erkeklerin cinsel şiddet faili olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Esparza-Martínez ve diğerleri (2019) kız çocuklarının istismara uğrama olasılığının daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Zuo ve arkadaşları (2018), kızların daha büyük bir kısmının sözlü istismar, istenmeyen dokunma, okşama ve penetratif cinsel ilişki mağduru olduğunu bulmuştur.

Çok değişkenli analiz, daha geleneksel toplumsal cinsiyet rolü tutumlarına sahip kızların fiziksel saldırılara karşı daha savunmasız olduğunu ortaya koymuştur.

Erdem ve Şahin (2017) lisans öğrencilerinin flört şiddetine yönelik tutumlarını incelemiş ve sonuçlar erkeklerin flört şiddetine yönelik tutumlarının kadınlardan daha olumlu olduğunu göstermiştir.

Toplumun geleneksel algısında erkekler bağımsız, iddialı ve baskın bir karakterle özdeşleştirilirken, kadınlara itaatkâr, hassas ve dikkatli olmak gibi sınırlayıcı roller

biçilmektedir. Özellikle erkek egemenliğinin yaygın olduğu ülkelerde, kontrolcü ve istismarcı davranışların kabulü normalleşmiştir. Bu durum Türk toplumunun kültürel yapısında da görülmektedir. Anadolu'da kız çocukları sosyal olarak daha uyumlu ve uysal bir rolde yetiştirilmeye teşvik edilirken, erkek çocukları daha saldırgan olmaya teşvik edilmektedir. Cinsiyet ayrımcılığının bir sonucu olarak, ataerkil sistemde erkeklerin şiddet davranışı desteklenmektedir. Harned (2001), her iki cinsiyetin de flört partnerlerinden benzer miktarlarda saldırgan davranışlar gördüğünü, bu tür şiddetin etkisinin kadınlar için erkeklerden daha şiddetli olduğunu bulmuştur.

Bu çalışma, üniversitelerde öğrencilerin flört şiddetine yönelik tutumlarını toplumsal cinsiyet açısından incelemektedir. Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde öğrencilerin özelliklerine ilişkin bazı ifadeler yer almıştır. Anketin ikinci bölümünde ise flört şiddetine yönelik tutumlara ilişkin sorular yer almaktadır. Flört şiddetine yönelik tutumlar Terzioğlu ve diğerleri (2016) tarafından geliştirilen ölçek ile ölçülmüştür. Ölçek 28 madde ile ölçülmüştür. Tüm maddeler 1-5 arası bir ölçek üzerinden ölçülmüştür (1; 'hiç katılmıyorum' ile 5; 'tamamen katılıyorum'). Bu puanlama sonucuna göre, ölçekteki her bir madde için alınabilecek en yüksek puan 5, en düşük puan ise 1'dir. Ortalama ölçek puanının 5'e yaklaşması, bireylerin flört şiddetine yönelik tutumlarının flört şiddetini desteklemediğini göstermektedir. Analizler sonucunda toplam varyansın %53,15'ini açıklayan 28 maddeli ve 5 faktörlü bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin Cronbach-alpha güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak belirlenmiştir. Test-tekrar test güvenilirlik testinde iki ölçüm puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$). İstatistiksel analiz SPSS versiyon 26 kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi kullanılarak değerlendirilmiş ve tüm verilerin normal dağılımda olduğu görülmüştür. Cinsiyet gruplarının homojenliğini değerlendirmek için bağımsız örneklem t-testi, Pearson ki-kare testi ve Fisher'in kesin testi kullanılmıştır. Tek değişkenli Kovaryans Analizi (ANCOVA) testi, Arkadaşlık Ölçeğinin alt boyutlarını karşılaştırmak için kullanılmıştır.

Araştırma 392 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülmüştür: (270 kadın ve 122 erkek.) Çalışmada Türkiye'deki öğrenciler kullanılmış olsa da, elde edilen bulguların ve yapılan çıkarımların hem küresel hem de bölgesel etkileri bulunmaktadır. Araştırma sonucunda, genel şiddet, fiziksel şiddet, duygusal şiddet, ekonomik şiddet ve flört şiddeti açısından erkekler ve kadınlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Fiziksel (orta etki) ve ekonomik (orta etki) şiddet için düzeltilmiş ortalamalar dikkate alındığında cinsiyet grupları arasında duygusal şiddet açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır [kadın düzeltilmiş ortalaması = 2.04, erkek düzeltilmiş ortalaması = 2.09].

Cinsiyetin etki büyüklüğü küçüktür ($p < .001$, $\eta^2 = 0.03$). Duygusal şiddet değişkenindeki değişkenliğin yaklaşık %92,3'ü model tarafından açıklanmıştır. Fiziksel (küçük etki), duygusal (orta etki) ve cinsel (küçük etki) şiddet için düzeltilmiş ortalamalar dikkate alındığında, cinsiyet grupları arasında ekonomik şiddet açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır [kadın düzeltilmiş ortalaması = 2.16, erkek düzeltilmiş ortalaması = 2.32]. Cinsiyetin etki büyüklüğü küçüktür ($p < .001$, $\eta^2 = 0.05$). Ekonomik şiddet değişkenindeki değişkenliğin yaklaşık %93,3'ü model tarafından açıklanmıştır. Ortalamanın 5,00'e yakın olması bireylerin flört şiddetine yönelik tutumlarının flört şiddetini desteklemediğini göstermektedir. Araştırma sonuçları genel, fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet ortalamalarının erkeklerde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar incelendiğinde, erkekler kadınlara kıyasla hiçbir alt boyutta (cinsel şiddet hariç) şiddeti desteklememektedir. Bu bulgu, literatürdeki diğer çalışmaların sonuçlarıyla tutarlı olduğunu göstermektedir.